İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ | SAYI 4 | MART 2016

Modus Operandi

SAYI 4

Modus Operandi

Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar
ULAŞ BAYRAKTAR
TUNA KUYUCU
CANDAN TÜRKKAN
DENİZ AY
FARANAK MİRAFTAB
DEFNE KADIOĞLU POLAT
CEREN LORDOĞLU
EGEMEN YILGÜR

Michael Goldman ile söyleşi
ŞERİFE GENİŞ

Sahadan Notlar
ONUR UCA
LAÇİN TUTALAR

Modus Operandi

İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Modus Operandi
İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi
ISSN: 2149-2298
Sayı: 4, Mart-Haziran 2016

İmtiyaz sahibi: Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi (heretik.com.tr, sertifika no: 31106) adına Kutsal Utku Tatar

Sorumlu yazı işleri müdürü: Emrah Göker

Yayın kurulu: Begüm Başdaş, Ceren Ergenç, Doğan Gürpınar, Savaş Kılıç, Ümit Kurt, Cem Özatalay, Ayşe Ozil, Yıldırım Şentürk, Levent Ünsaldı

Yazı işleri müdür yardımcısı: Emre Can Dağlıoğlu

Yayın koordinatörleri: Can Öktemer, Gürhan Özpolat

Yayın türü: Yaygın süreli

Adres: Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay / ANKARA
Telefon: +90 312 418 52 00
Faks: +90 312 418 50 00
E-posta: modusoperandidergi@gmail.com
Facebook: https://www.facebook.com/modusoperandidergi
Twitter: https://twitter.com/@dergimoperandi

Kapak ve sayfa düzeni:
Ali İmren

Matbaa: Tarcan Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15. İskitler/Ankara

Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi, yılda üç sayı olmak üzere, Mart, Temmuz ve Kasım aylarında çıkan hakemli bir bilimsel yayındır. Yazı değerlendirme ve gönderme kuralları her sayısında yer alır. Ayrıca bu bilgilere derginin İnternet sitesinden erişilebilir. "Dosya konulu makaleler" ve "dosya-dışı makaleler" bölümleri dışında yer alan yazılar hakeme gönderilmez, editör ve Yazı Kurulu tarafından değerlendirilir.

Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi'ne, yazara ve yazıya atıfta bulunmadan içerikten alıntı yapılamaz. Dergi içeriğinin tekrar başka bir yayında yayımlanması için Yazı Kurulu'ndan izin alınmalıdır.

Abone olmak istiyorsanız (1 yıl, 3 sayı) lütfen adınızı ve posta adresinizi modergi.abonelik@gmail.com adresine gönderin, ödeme bilgileriyle size döneceğiz.

Sayı 4

Mart-Haziran 2016

"Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar"

Türkçe Yayın Danışma Kurulu
Ahmet Talimciler, Ali Çarkoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alim Arlı, Alper Duman, Ayça Çubukçu, Ayşe Durakbaşa, Barış Mücen, Barış Ünlü, Bekir Balkız, Besim Dellaloğlu, Bilge Selçuk Yağmurlu, Bilgin Ayata, Burcu Yıldız, Cem Ergun, Cem Özatalay, Cemal Kafadar, Cenk Berkant, Ceren Sözeri, Çetin Çelik, Deniz Işıker Bedir, Ebru Voyvoda, Esra Dicle Başbuğ, Fatma Müge Göçek, Feridun Yılmaz, Hamit Bozarslan, Hatice Kurtuluş, Irmak Karademir, İbrahim Şirin, Koray Değirmenci, Mehmet Barış Kuymulu, Mehmet Fatih Uslu, Melek Göregenli, Meral Özbek, Murat Cankara, Murat Yüksel, Mustafa Avcı, Nazlı Ökten, Oğuz Dilek, Oktay Özel, Orkun Saka, Özgür Budak, Sanem Güvenç, Sertan Şentürk, Seyhan Bayraktar, Sezgi Durgun, Sinan Hoşadam, Sinan Kadir Çelik, Şerife Geniş, Tülün Değirmenci, Ufuk Serdaroğlu, Ümit Akçay, Vangelis Kechriotis, Veli Uğur, Welat Zeydanlıoğlu, Yektan Türkyılmaz, Yeşim Bayar, Yiğit Akın, Zeynep Türkyılmaz.

Yabancı Dillerde Yayın Danışma Kurulu:
Ben Fine, Colin Wight, Dimitris Milonakis, Donald Bloxham, Douglas Porpora, Frédéric Vandenberghe, Howard Becker, Jerome Bourdieu, Loïc Wacquant, Louis Fishman, Margaret Archer, Mike Savage, Mustafa Emirbayer, Tony Lawson, Yakov Rabkin.

İçindekiler

Editörün Takdimi 7

DOSYA: "Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar"

Türkiye Kent Siyaseti'nin Post-Politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projeci Habitusu için Adana'da bir Durak..... 19
ULAŞ BAYRAKTAR

The Paradox of Social Housing Policy in Turkey? 51
TUNA KUYUCU

Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi 75
CANDAN TÜRKKAN

Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Vatandaşlığın Performatif Pratikleri..... 101
DENİZ AY ve FARANAK MİRAFTAB

The 'Ghetto' as Self-Fulfilling Prophecy? The Spatial Exclusion of Turkish Immigrants in Berlin..... 125
DEFNE KADIOĞLU POLAT

Kent Coğrafyasında Kadınların Güvenlik Endişeleri 151
CEREN LORDOĞLU

Lofçalı Muhacirler Mahallesi: Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi Ekseninde Peripatetik Toplumsal Organizasyon Biçimleri 177
EGEMEN YILGÜR

SÖYLEŞİ

Küresel Sermaye Kıskacında Spekülatif Kentleşme: Küresel Kent Projeleri 211
ŞERİFE GENİŞ

SAHADAN NOTLAR

Beyaz Yakalılar Üzerine Yapılmış
Bir Alan Çalışmasından Anekdotlar.....223
ONUR UCA

Sesli Kamusal Alanları Ararken Bir Saha Anlatısı:
Etik Kurulundan Çıkıp Sokak Müziğini Dinlemek 235
LAÇİN TUTALAR

İNCELEME

Kent ve Toplumsal Cinsiyet 245
DİLEK KÖSE

İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların
Mevcut Durumu Araştırması 251
BERFİN VARIŞLI

Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi 257
OZAN BAŞDENER

Abstracts.....265

Editörün Takdimi

Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar

Sosyal bilimler pratiğine disiplinlerarası, ilişkisel ve eleştirel katkı sunmayı hedefleyen *Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 4. sayısının dosya konusu "Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar". Dosyamız yedi makaleden oluşuyor. Makalelerin yanı sıra her zaman olduğu gibi bir de söyleşimiz var. Bu sayıda Michael Goldman'la küresel finans sermayesi ve küresel kent projeleri üzerine konuştuk. Dosyada yer alan makalelerin ikisi İngilizce. Bir özgün makaleyi ve Michael Goldman ile yaptığımız söyleşiyi de İngilizceden Türkçeye çevirdik ya da bizlerin ifadesi ile "Türkçe söyledik." Sayıda aynı zamanda genel hatları bakımından bizleri "kentte araştırma yapmak" üzerine de düşündürecek iki saha notu ve son dönemde kent araştırmaları üzerine yayımlanmış çalışmaları konu edinen üç kitap incelemesi yer alıyor.

Sayının ayrıntılı takdimine geçmeden önce dosyada yer alan yazıların hem konuları hem de yaklaşımları itibarıyla ortaklaştığı genel çerçeveyi ve kent çalışmalarına dair ortak bakışımızı tarif eden birkaç kelam etmek isterim. 1990'ların sonundan itibaren Türkiye'de kent çalışmalarında bir kırılma yaşandığını iddia etmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Bu kırılmanın birkaç boyutu var. Biri kuşkusuz neoliberal küreselleşmenin kentsel yaşamda gerçekleştirdiği dönüşümün somut izlerinin artık çok daha görünür ve hissedilir hale gelmesidir. Theodore, Peck ve Brenner (2012) neoliberalizmin tesis edilişinin "alan açma" [*roll out*] ve "alan doldurma" [*roll back*] olarak isimlendirdikleri iki aşaması olduğuna dikkat çeker. Türkiye'ye baktığımızda 90'ların

sonuna gelindiğinde artık neoliberal politikaların eski kurumları tasfiye ederek yeniden yapılandırmaya, "alan açma" sürecini büyük oranda gerçekleştirip yeni kurumları ve toplumsal ilişkileri inşa etmeye giriştiği "alan doldurma" sürecine geçtiğini söyleyebiliriz. Bu aşamada neoliberalizm hâkim ekonomik ve politik aktörler nezdinde hegemonik bir değerler ve pratikler sistemi haline gelmiş, neoliberal kapitalizm tüm ölçeklerde toplumsal ve mekânsal ilişkilere var gücüyle sirayet etmeye çalışarak "yaratıcı yıkımdan" "yaratıcı yeniden inşa" dönemine geçtiğinin işaretlerini vermeye başlamıştır. Bu inşa sürecinin somut izdüşümlerini siyasal ve ekonomik alanda olduğu kadar gündelik hayatımızda da giderek daha güçlü bir şekilde hissediyoruz. Bir diğer boyut ise, kuşkusuz bir yandan neoliberalizmin diğer yandan da "ulus devlet"in ve erkek egemen yapıların dışarıda bıraktığı "ötekilerin" eşit ve onurlu vatandaşlık haklarını tesis etmeye, korumaya ve genişletmeye yönelik sosyo-mekânsal mücadelelerinin yükselişidir. Son olarak da, bütün bunlara eşlik eden, bu gelişmelerden beslenen kuramsal ve metodolojik bir dönüşümden bahsedebiliriz. Batı'da 1970'lerden itibaren yükselmeye başlayan ve 'eleştirel kent kuramları' şemsiye başlığı altında toplanan yaklaşımların Türkiye kent çalışmalarında da giderek daha fazla benimsendiğine tanık oluyoruz. Bu yaklaşım, kenti en geniş anlamıyla toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri ile diyalektik bir rabıta içinde kavrayıp kentsel mekânı toplumsal mücadelelerin dolaysız öznesi ve nesnesi olarak görür. Dosyamızda yer alan makaleler bu yaklaşımın cisimleşmiş örneklerini sunmaktadır. Her bir makalenin eleştirel kent kuramlarının politik, kuramsal ve yöntemsel kaygılarını içselleştirdiklerini ve uygulamaya koyduklarını göreceksiniz.

İlk dört makale doğrudan neoliberalizmin politik ve toplumsal mekânsal sonuçlarına odaklanıyor. Fakat bu makaleler neoliberalizme, çoğu zaman yapıldığı gibi, toplumsal bağlamı imleyen bir "boş gösteren", bir "gölge olgu" muamelesi yapmıyorlar. Tam tersine, neoliberalizmi patika bağımlı [*path dependent*] bir olgu olarak inceliyorlar ve neoliberalizmin soyut bir politikadan çıkıp bu topraklarda fiilen var olan neoliberalizme [*actually existing neoliberalism*] (Brenner ve Theodore, 2002) dönüşürken aldığı biçimlere, kullandığı taktiklere odaklanıyorlar. Böylelikle neoliberalleşme, bu metinlerde, belirli bir zamanda ve mekânda vücut bulan bir olguya dönüşüyor, ete kemiğe bü-

rünüyor ve bizler bu değerlendirmelerden neoliberalizmin özne, ayrım, rıza, biat ve kuşkusuz muhalefet üretme süreçlerine dair çok önemli ipuçlarını takip edebiliyoruz. Dosyanın diğer iki makalesi, eleştirel kent kuramlarının yakın dönem ilgi alanlarının başında gelen konulardan iki örnek sunuyor: Kadınların ve azınlıkların kent mekânı ile kurmak zorunda kaldıkları eşitsiz ve dışlayıcı ilişkiler. Her iki makale de hem kuramsal tartışmaları hem de metodolojik yaklaşımlarıyla alana değerli katkılar sunuyor. Dosyanın son makalesi ise, eleştirel kent yaklaşımlarının sadece bugüne değil geçmişe de toplumsal hayatı ve mekânı inşa eden pratikler üzerinden bakmamıza olanak tanıdığını gösteren bir etnografik tarihsel anlatı.

Bu genel girizgâhtan sonra sayımızın ayrıntılı tanıtımına dosyamızda yer alan makalelerle başlayalım. İlk makale, Ulaş Bayraktar'a ait. "Türkiye Kent Siyaseti'nin Post-Politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projeci Habitusu için Adana'da bir Durak" başlıklı makalesinde Bayraktar, kapitalizmin zaferinin ve tarihin sonunun ilan edildiği 1980'ler sonrasının neoliberal dünyasında siyasetin siyasetsizleştirildiği post-politik bir tarihsel döneme tanıklık ettiğimiz iddiasıyla yola çıkıyor. Bu iddiadan hareketle de, yaklaşık 30 yıldır Türkiye'de yerel yönetimlerde yaşanan dönüşümlerin kent siyasetinin post-politikleşmesi süreci olarak okunması gerektiğine işaret ediyor. Bayraktar "hizmet referansiyeli" ve "projeci başkanlık habitusu" kavramlarını geliştirerek, söz konusu post-politikleşme sürecinin Türkiye örneğinde "yerelleşmesi"nin, "yerlileşmesi"nin izlerini bir vaka çalışması olarak Aytaç Durak'ın Adana Büyükşehir Belediye Başkanlığı örneğinde sürüyor. Yazarın da vurguladığı gibi, Aytaç Durak örneği bir istisna değil; benzerleri, basından da çok aşina olduğumuz Ankara, İstanbul, Urfa ve Eskişehir kentlerinde sergilenen belediyecilik anlayışlarında bulunabilir. Bu da, Bayraktar'ın altını çizdiği gibi, post-politik siyasetin somutlaştığı belediyecilik anlayışının verili siyasal ayrımları aştığını, hegemonik bir değerler ve eylem sistemi haline geldiğini gösteriyor. Sonuç olarak da, post-politikleşme yerel yönetimlerin siyaset dışı hizmet alanları olarak kurgulanmasına, meşruiyetini siyasete konu olması gereken sürdürülebilir kentleşme, sosyal adalet ve yaşam kalitesi gibi hedeflerden ziyade görünür ve pazarlanabilir icraatlar, projeler, yani "hizmetler" üzerinden var eden bir belediyeciliğin hâkim olmasına neden oluyor. Ölçek ekonomisinde hayat bulan neo-

liberal kentleşme politikaları ile siyaset dışı hizmet üretim alanları olarak kurgulanan yerel yönetimler anlayışı, iktidarı ve kaynakların denetimini elinde toplayan "güçlü ve projeci" belediye başkanlarına ve yerelde merkeziyetçi erk yapılarının oluşmasına olanak veren kurumsal düzenlemelere yol açıyor. Bayraktar'ın makalesi uzun zamandır yerel düzlemde gözlemlediğimiz siyasi ve sosyo-mekânsal değişimleri nasıl okumamız ve anlamlandırmamız gerektiğine dair bir çerçeve sunuyor.

Tuna Kuyucu ise "The Paradox of Social Housing in Turkey" [Türkiye'de Sosyal Konut Politikası Paradoksu] başlıklı makalesinde, AKP iktidarının sürekliliğini analiz ederken çoğu zaman gözden kaçırılan önemli bir dinamiği sosyal konut politikası özelinde inceliyor. Özetle, 2002'den beridir süregelen AKP iktidarı, bir yandan ekonomik neoliberalleşme sürecini toplumsal hayata yayacak politikalara imza atarken, diğer yandan da sosyal politika alanında yaptığı reformlarla devletin dezavantajlı gruplara sağladığı yardım ve imkânları kendinden önceki dönemlerde görülmemiş kapsamda artırmıştır. Kuyucu, bu genel tespitten hareketle, hem neoliberal kent politikalarının hem de piyasalaşmanın dışladığı milyonlarca aileyi konut sahibi yapma iddiasında olan bir sosyal politikanın nasıl eş zamanlı olarak gerçekleşebildiğini sorguluyor. Kuyucu, İstanbul'da 2006 yılında uygulanan Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında Bezirganbahçe toplu konut alanına yerleştirilen yoksul gecekondu nüfusuyla yaptığı alan araştırmasının bulguları ve konut politikalarıyla ilişkili kanun, yönetmelik ve istatistiklerin detaylı incelemelerinden yola çıkarak, AKP'nin konut politikasının, sonuçları itibarıyla, bir sosyal politika olarak değerlendiremeyeceğini, aksine yoksulların yaşam koşullarını ağırlaştırdığı öne sürüyor. Öyleyse bu politikalar tam olarak ne işe yarıyor? Yazar, iktidarın konut politikasının kapitalist piyasa ilişkilerini ve mekanizmalarını tesis etmeye ve derinleştirmeye yaradığını ve neoliberal dönüşümün kapsamını genişleten bileşenler işlevi gördüğünü iddia ediyor. Kuyucu, makalesini bizleri üzerine düşünmeye ve araştırmaya davet ettiği çok önemli bir sorunun ipuçları ile bitiriyor: Peki neden kentli yoksullar bu konut politikalarına kitlesel bir direnç göstermemektedirler?

"Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi" başlıklı makalesinde Candan Türkkan çok az çalışılan fakat bir o

kadar da hayati bir meseleyi konu ediniyor. Yazarın da işaret ettiği gibi, kent üzerine bolca araştırma ve yayın yapılıyor. Henüz çok yeni olmakla beraber son yıllarda Türkiye'de de gıda çalışmalarına olan ilgi giderek artıyor. Öte yandan, kent ve gıdayı birlikte konu alan çalışmalar ise neredeyse yok denecek kadar az. Türkkan tam da bu kesişim noktasına odaklanıyor. Kentlerin çok radikal dönüşümler yaşadığı bu dönemde kent ve gıda ilişkisi nasıl dönüşüyor? Kentlerde yaşanan değişimler gıda üretimini ve dağıtımını nasıl etkiliyor? Aynı zamanda gıda üretimi ve dağıtımında yaşanan dönüşümler kentliler olarak bizim gıda piyasası ile ilişkilerimizi, alış-veriş ve tüketim biçimlerimizi nasıl etkiliyor, değiştiriyor? Türkkan'ın makalesinin önemi sadece bu çok can alıcı sorulara yanıtlar sunmasında yatmıyor. Yazar, neoliberalleşen kent-gıda ilişkisinin yarattığı ve aynı zamanda güç devşirdiği yeni öznellik hallerini Foucault'nun "biyoiktidar" kavramı üzerinden inceliyor. Türkkan'a göre neoliberalizm, risk ve güvencesizlik yaratan ve aynı zamanda bu risklere ve güvencesizliğe maruz kalmanın bireyde yarattığı zaaflardan faydalanarak kendini yeniden üreten bir biyoiktidar türüdür. Kısacası Türkkan, kent-gıda örneğinden yola çıkarak, bizi neoliberalizmin güvencesizlik üzerinden nasıl bir iktidar yarattığı ve bu iktidarı nasıl meşrulaştırdığı, yani nesnel koşullarla öznel koşullar arasında nasıl bir bağ kurduğu üzerine düşünmeye çağırıyor. Bu çağrının açtığı pencereden neoliberalizmin yarattığı öznenin habitusuna dair pek çok şey görülebilir: piyasa mekanizmalarının tüm yaşam alanlarımıza sirayet etmesinin ortaya çıkardığı riskler ve güvencesizliklerle baş etmek için (başta gıda, sağlık, konut ve eğitim gibi hizmetler için) piyasa mekanizmalarına daha fazla sarılmak ve bunun sonucunda parçalanan, kutuplaşan bir toplum.

Deniz Ay ve Faranak Miraftab'ın "Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Vatandaşlığın Performatif Pratikleri" başlıklı makalesi ise, son yıllarda Türkiye sosyal bilimler yazınında en popüler konulardan biri olan ve kısa sürede üzerine kayda değer söz üretilen Gezi hareketine odaklanıyor. Türkiye'nin son 30 yıllık tarihinin en geniş katılımlı kitlesel hareketi olan Gezi'nin toplumsal hafızamızda bıraktığı izler çok güçlü ve muhtemelen de çok çeşitli. Öte yandan, herkesin o günlere dair mutlaka hatırlayacağı bir şeyler varsa, bunlar da Gezi hareketinin yarattığı yeni aktivizm biçimleridir. Bunların başlıcaları arasında da kuşkusuz *Taksim Gezi Komünü*, *Direnen Piyano*, *Duran Adam* ve

Yeryüzü Sofrası sayılabilir. Ay ve Miraftab Gezi hareketinde gelişen bu "yaratıcı" aktivizm biçimlerini liberal vatandaşlık eleştirisinin üzerine inşa edilen "kentsel vatandaşlık" kavramından yola çıkarak inceliyorlar ve bizleri bu eylem biçimlerini "davet edilen aktivizm alanları" ile "icat edilen aktivizm alanları" kavramları üzerinden düşünmeye çağırıyorlar. Yazarlara göre, Gezi hareketinin gelişimi ve seyri, bir tesadüf ve istisna değildir. Aksine bu hareket, neoliberal küresel kapitalizmin ve liberal ulus devletin giderek daha çelişkili hale gelen ve idare edilmesi zorlaşan birlikteliğinin ortaya çıkardığı ve son zamanlarda dünyanın pek çok farklı yerinde tanık olduğumuz toplumsal ve siyasal tepkilerin bir örneğidir. Liberal ulus devletin tanımladığı vatandaşlık rejimi ve dayattığı kurumsal ve piyasa yaptırımlı kanallar her geçen gün daha fazla insanın neoliberal kapitalizmin yaşamlarına ve geçim kaynaklarına yaptığı saldırılarla mücadele etmesi için yeterli araçları sunamamaktadır. Bu kısırılmışlık hali, insanların siyasal otorite tarafından "davet edildikleri" fakat işlevsizleşen katılım alanlarının ötesine geçmesine, "vatandaşlığın isyancı pratikleri" üzerinden "icat edilen katılım alanları" ve "aktivizm formları" geliştirmelerine yol açmaktadır. Vatandaşlığın icat edilmiş bu yeni performatif yönleri neoliberalleşme sürecinde vatandaşlık kavramında ve anlamlarında yaşanan daha büyük bir dönüşüme, vatandaşlığı yerelde, yerel ötesinde ve artarak da ulus aşırı düzlemlerde yeniden inşa etme arayışlarına işaret etmektedir.

"The 'Ghetto' as Self-Fulfilling Prophecy? The Spatial Exclusion of Turkish Immigrants in Berlin" [Kendini Gerçekleştiren Bir Kehanet Olarak Getto? Berlin'deki Türk Göçmenlerin Mekânsal Dışlanması] başlıklı makalesinde Defne Kadıoğlu Polat, Almanya'nın kamusal söyleminde sözde göçmen "getto"larının ortaya çıkmasıyla ilgili uzunca bir zamandır devam eden tartışmalara tarihsel ve eleştirel bir perspektiften müdahale ediyor. Bunu yaparak da bu hâkim söylemin inatla ve ısrarla görmezden geldiği bir gerçekliği görünür hale getiriyor. Wacquant'ın Fransa'nın banliyöleri ve Amerika'nın siyahi "getto"ları üzerine yaptığı çalışmada da işaret ettiği gibi, "getto" kendinden menkul bir sosyo-mekânsal oluşum değildir. "Getto"nun bir tarihi ve o tarih içinde de gettolaşmayı yaratan maddi ve söylemsel pratikler yatmaktadır. Bir mekânı ve o mekânda yaşayanları damgalamaya yarayan pozitivist, ampirist, şimdiki zamana sıkışmış söylemler, bu söylemlerin öznelerinin "getto"ları inşa etmedeki dahlini

görünmez kılarlar. Kadıoğlu Polat, çalışmasında Lefebvre'nin "soyut mekân" kavramından yola çıkarak ve Berlin örneğine yoğunlaşarak 1960'lardan günümüze kadar Almanya'ya misafir işçi olarak getirilen Türkiyeli göçmenlerin mekânsal ayrışmasına neden olan ve bu ayrışmayı kalıcı hale getiren ayrımcı kent, konut ve eğitim politikalarının izini sürüyor. Ardından da yeni bir soyut mekân algısı ve söylemi olarak ortaya çıkan "getto" söyleminin nasıl Türkiye kökenli göçmenlerin şu anda yaşadığı mahallelerdeki mekânsal ve toplumsal eşitsizliği derinleştirmeye yaradığını gösteriyor. Yazar, makalesini iki önemli gözlemle bitiriyor. İlk olarak damgalama ve değersizleştirme söylemi olarak "getto" söylemi ile yerinden etme ve el koyma stratejisi olarak neoliberal "soylulaştırma" politikaları arasındaki yapısal ilişkiyi vurguluyor. İkinci olarak da bu mekânları "özsel" olarak "göçmen", "Türk" ve "Müslüman" "getto"ları olarak damgalayan söylemlerin bu mahallelerde yaşayanlarda güçlü bir mekânsal aidiyet yarattığına ve bu aidiyet duygusunun da soylulaştırmaya ve yerinden edilmeye karşı bir mücadele alanı yarattığına işaret ediyor. Kadıoğlu Polat'ın anlattığı hikâye ve sunduğu çerçeve Türkiye'de halihazırda yaşanmakta olan damgalama ve soylulaştırma dinamiklerine dair de kuşkusuz önemli açılımlar sunuyor.

"Kent Coğrafyasında Kadınların Güvenlik Endişeleri" başlıklı makalesinde Ceren Lordoğlu günümüzün en can alıcı sorunlarından olan ve fakat bir o kadar da göz ardı edilen bir meseleye dikkatimizi çekiyor: Ataerkil cinsiyet rejiminin dayandığı güç ilişkilerinin şekillendirdiği kentsel mekânın, kadınların kent coğrafyasına erişiminde ve kullanımında yarattığı eşitsizlikler ve sınırlandırmalar. Lordoğlu, araştırmasında bu eşitsizliklerin ve sınırlandırmaların özgül bir yansıması olan kadınların güvenlik kaygısına ve bu kaygının kadınların kentsel mekânı kullanma biçimlerine etkisine odaklanıyor. Kesişimsellik kuramının da işaret ettiği gibi, kadınların ataerkilliği deneyimleme biçimlerini kuşkusuz sınıfsal, bölgesel, etnik ve inanç kesenleri üzerinden oluşan farklılıklardan bağımsız düşünmek mümkün değil. Öte yandan, tüm bu farklılıklara rağmen kadınların ortak deneyimlerinden söz etmek de mümkün. Lordoğlu'nun İstanbul'un üç farklı ilçesinde farklı sosyo-ekonomik ve demografik gruplardan gelen kadınlarla gerçekleştirdiği mülakatlara dayanan çalışması da tam olarak bu ortaklığı su yüzüne çıkarıyor. Son zamanlarda özellikle de kentlerde giderek artan her cenahtan kadına yönelik

cinsel taciz, şiddet ve kadın cinayetleri, kadınların güvenlik korkusunun genelleştiğini ve kadınların kent coğrafyasını deneyimlemesinde ve kullanmasında sınıfları kesen bir olgu haline geldiğine işaret ediyor. Peki bütün bunlar neden önemli? Lordoğlu, feminist coğrafya yazını ile Lefebvre'nin "kent hakkı" kavramından yola çıkarak, güvenlik kaygısının kadınların kentte yaşam deneyimlerini erkeklerden nasıl farklılaştırdığını ve kadınların kente erişimini sınırlandırılarak ve onları kamusal alandan çekilmeye zorlayarak kadınların kent hakkını ihlal ettiğini gösteriyor. Lordoğlu'nun makalesi ülkemizde henüz yeni yeni gelişmekte olan ve çok değerli çalışmaların üretilmeye başlandığı "cinsiyetli mekân" çalışmalarına kuramsal ve ampirik bir katkı yapıyor.

Dosyanın son makalesi Egemen Yılgür'e ait. "Lofçalı Muhacirler Mahallesi: Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi Ekseninde Peripatetik Toplumsal Organizasyon Biçimleri" başlıklı makalesinde Yılgür aşağıdan ve içeriden bakan etnografik bir sosyal tarih çalışması sunuyor. Yazarın ifadesiyle bu anlatılan "bir ailenin, bir sülalenin, bir kumpanyanın, bir mahallenin tarihidir". Ama aynı zamanda bu minör hikâyeden yola çıkarak bütün bunların ötesine geçen bir toplumsal mekânı inşa etme, kurma hikayesidir de. Yılgür, Lefebvre'nin "mekân üretimi" kavramından yola çıkarak ve Bağımlılık Okulu ve Azgelişmişlik Kuramları'nın katkılarını da temel alarak peripatetik kökenli bir topluluğa mensup olan sekiz aileden oluşmuş Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından İstanbul kentsel mekânının bir kesitinin yeniden yapılanma sürecine nasıl müdahil olduğunu anlatıyor. Yazar, aynı zamanda bu grubun kendine özgü toplumsal organizasyon biçimlerinin de kentsel mekânı dönüştürmelerinde nasıl kolaylaştırıcı bir işlev gördüğünü belgeliyor. Yılgür'ün makalesi yurt dışından çok tanıdık olduğumuz ama ülkemizde çok yaygın olmayan kuramsal temelleri güçlü, makro değil mikro hikâyeler üzerinden ilerleyen ve sıradan öznelerin failliğini açığa çıkaran bir "aşağıdan" tarihçilik yazımı örneği. Umarız, Yılgür'ün çalışması genç akademisyenlere ilham verir ve Osmanlı dönemi gündelik kentsel yaşamın inşasına odaklanan daha çok minör tarihsel anlatılar okuruz.

Her zaman olduğu gibi bu sayımızda da ilginizi çekeceğini düşündüğümüz ve doğrudan dosya konusu ile ilgili bir söyleşimiz var. Minnesota Üniversitesi Sosyoloji ve Küresel Araştırma-

lar bölümünde öğretim üyesi olan Michael Goldman ile hem onu tanımayan okurlar için geçmişteki araştırmaları ve hem de şu an üzerinde çalıştığı küresel finans sermayesi ve küresel kent inşa etme projeleri üzerine konuştuk. 90'ların başında Saskia Sassen'in Londra, Tokyo ve New York şehirlerinin dönüşümünü incelediği aynı isimli kitabıyla popülerleşen "küresel kent" kavramı, zaman içinde küresel ekonomi-politiğin aktörleri ve kurumları tarafından sahiplenilerek küreselleştirildi ve hegemonik bir kentleşme söylemi ve projesi haline geldi. 1990'ların ikinci yarısından itibaren aynı söylemin İstanbul özelinde Türkiye'ye taşındığına ve sonraki yıllarda da öncelikle İzmir, Ankara gibi büyük şehirler olmak üzere neredeyse bütün şehirlerde bir kentleşme projesi olarak benimsenmeye başlandığına tanık olduk. Uzun bir zamandır başta Hindistan olmak üzere dünyanın pek çok yerinde küresel kent inşa etme girişimleri üzerine çalışan ve bu çalışmalarını İstanbul örneğine genişletmeyi isteyen Goldman, Türkiyeli okurları da yakından ilgilendiren küresel kentlerin inşasına ve ekonominin finansallaşmasına dair çok önemli tespitlerde bulunuyor. Küresel kent projesini günümüz rekabetçi küresel ekonomisi içinde piyasa dışında kalmış "az değerli" kamusal ve özel alanları ve ilişkileri gelecekte daha çok sermaye yatırımlarını çekecek "yüksek değerli" varlıklara dönüştürmeye çalışan *spekülatif* ve *ulus-aşırı* kentleşme projesi olarak tanımlayan Goldman, bu projenin toplumsal ve çevresel etkilerine dair de çok önemli tespitler yapıyor.

Sayımızda keyifle okuyacağınızı ve zihin açıcı bulacağınızı düşündüğümüz iki tane de saha notları yer alıyor. Doğrudan kent çalışmaları üzerine metinler olmasalar da, her ikisi de "kentte araştırma yapmak" üzerine olduğu için dosya konumuzla da yakından alakalılar. İlk metin Onur Uca'ya ait. "Beyaz Yakalılar Üzerine Yapılmış Bir Alan Çalışmasından Anekdotlar" başlıklı yazısının girişinde Uca'nın da dikkat çektiği gibi, Türkiye sosyal bilimler alanı bazı yazın türlerine halâ gereken değeri vermiyor. Örneğin literatür değerlendirmesi ve kitap eleştirisi henüz hak ettikleri ilgiye ve saygınlığa ulaşabilmiş görünmüyorlar. Lakin bu iki yazın türünden daha fazla ihmal edilmiş bir başka yazın türü ise Onur Uca'nın kaleme aldığı türden metinler, yani alan araştırmaları esnasında yaşanan deneyimleri, alana çıkmadan ve alan esnasında yaşanan zorlukları aşabilmenin yollarını anlatan metinler. Oysa bu türden metinler, sadece sosyal bilimci adayla-

rı için değil, tüm araştırmacılar için kıymetli bilgileri ve paylaşımları içerirler ve çok daha iyi araştırmalar yapılmasının önünü açarlar. İşte Onur Uca'nın "Kitlesel İşçiden Toplumsal İşçiye: Maddi Olmayan Emek ve Beyaz Yakalılar" başlıklı doktora tezi için yaptığı saha araştırmasından yola çıkarak kaleme aldığı metni de kariyerlerinin farklı aşamalarındaki sosyal bilimciler için elzem bilgiler sunuyor: Alana çıkmadan önce yapmanız gereken şeyler, pilot çalışma yapmanın önemi ve faydası, sahadayken dikkat etmeniz ve uyanık olmanız gereken şeyler, kuram-saha ilişkisi... Uca yazısında sadece deneyimlerini değil mülakat sorularını da paylaşarak aynı zamanda iyi bir sosyal bilim pratiğinin bilginin ve deneyimin kamusal paylaşıma açılması anlamına geldiğini de bize hatırlatmış oluyor.

Laçin Tutalar ise "Sesli Kamusal Alanları Ararken Bir Saha Anlatısı: Etik Kurulundan Çıkıp Sokak Müziğini Dinlemek" başlıklı saha notunda açık zihinli genç bir sosyal bilimcinin "sahayla imtihanını" anlatıyor. Tutalar, bir yandan sahaya çıkma ehliyeti alabilmesi için cebelleştiği saha kurgularını bizlerle paylaşıyor, diğer yandan da sahaya ayak bastıktan sonra sürekli olarak ondan kaçan, saklanan, bir türlü yakalayamadığı "sahanın gizlediği sahayı" arayışını çok keyifli ve öğretici anekdotlar ve kuramsal sorgulamalar üzerinden resmediyor. Bu arayış esnasında, araştırmacının sahasıyla birlikte kendisinin ve araştırma nesnesinin değişimine, kentsel kamusal alana, kamusal alanın görsellik üzerinden algılanışına, sesli kamusal alanın "temsil edilemezliği"ne ve sınırları belli olmayan, kaygan ve hareketli bir sahada araştırma yapmaya çalışmaya dair çok şey düşünüyor ve öğreniyoruz.

Son olarak sayımızda yine dosya konusuyla doğrudan bağlantılı üç kitap eleştirisi yer alıyor. İncelemelerin her biri kent çalışmaları alanında uzun zamandır ihmal edilmiş önemli meseleleri ele alan kitapları konu ediniyor. Bu nedenle her birini ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz. İlk metin Helen Jarvis, Paula Kantor, Jonathan Cloke tarafından kaleme alınmış ve Yıldız Temurtürkan'ın çevirisi ile Dipnot Yayınları'ndan çıkmış olan *Kent ve Toplumsal Cinsiyet*'i inceleyen Dilek Köse'ye ait. Köse'nin de işaret ettiği gibi kitap, kent çalışmalarını toplumsal cinsiyet penceresinden değerlendiren, toplumsal cinsiyet temelli literatürü özetleyen ve sahadan vaka çalışmaları sunan geniş kapsamıyla

feminist araştırmacılara, kent ve toplumsal cinsiyet ile ilgilenen akademisyenlere, öğrencilere ve aktivistlere tavsiye edilmesi gereken önemli bir başucu kaynağı. Özellikle de bölüm sonu uygulamaya dönük öğrenme etkinlikleri ve film ve kitap tavsiyeleri akademisyenlerin rahatlıkla kullanabileceği bir ders kitabı olduğuna işaret ediyor.

İkinci metin Murat Şentürk ve Harun Ceylan'ın editörlüğünü yaptıkları Açılım Kitap'tan çıkan İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması kitabını inceleyen Berfin Varışlı'ya ait. Varışlı'nın da işaret ettiği gibi kitap, yaşlılık ve kent gibi üzerine daha çok düşünmemiz ve araştırma yapmamız gereken bir konuyu ele alması bakımından önemli. Bunun yanı sıra editörlerin de içinde bulunduğu bir grup akademisyenin İstanbul'da gerçekleştirdiği bir araştırmanın sonuçlarını sunması kitabı daha da kıymetli yapıyor. Okurlar kitapta yaşlılık ve kent çalışmaları alanındaki mevcut yazının genel hatlarını, yaşlılara yönelik dünyada ve Türkiye'de var olan sosyal politikaların ve uygulamaların değerlendirmelerini ve yaşlılarla yapılmış nicel ve nitel araştırmanın sonuçlarını bulacaklardır.

Son kitap incelemesi Ozan Başdener'in. Başdener, Nezar Alsayyad ve Mejgan Massoumi'nin derlediği ve Şevket Ataman'ın çevirisi ile Litera Yayıncılık'tan çıkan *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi* adlı kitabı inceledi. Kitap, radikal dinciliğin tanımı, radikal dincilik türleri, radikal dinci faaliyetlerin var oluş koşulları ve işleyiş tarzları hakkında yürütülen teorik ve ampirik analizlerden oluşuyor. Başdener'e göre çalışma, radikal dinciliği sosyal bilim araştırmalarında işlemselleştirilebilecek bir kavrama dönüştürme çabasını taşıyor ve bunu da dünyanın muhtelif yerlerindeki grupların radikal dinci pratiklerini, farklılıklarını da göz ardı etmeden analiz etmek için ortak bir kavramsal çerçeve geliştirerek başarıyor. Lakin Başdener'in gözlemi, kitabın aynı şeyi mekân konusunda yapamadığı ve kitaba katkıda bulunan her bir yazarın farklı bir mekân kavramsallaştırmasıyla hareket ettiği. Buna rağmen kitap, güncelliği her geçen gün artan radikal dinciliği mekânın üretimi açısından ele alması bakımından çok önemli ve bu ilişki üzerine düşünen araştırmacılara ufuk açacak nitelikte.

Sayının takdimini bitirmeden önce dosyada yer alan makalelerin değerlendirilmesi sürecindeki yoğun emekleri için ha-

kemlere teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten de onların titiz ve yapıcı eleştirileri olmasaydı bu dosya var olamazdı. Son olarak da Ulaş Bayraktar'a ve Berkay Çetin'e yardımları için teşekkür ederim.

Her zaman olduğu gibi takdimi gelecek sayının duyurusuyla sonlandıralım. 5. sayı Ümit Kurt ve Doğan Gürpınar'ın editörlüğünü yapacağı "Türkiye'de Tarih Zanaatının Seyri".

Katkılarınızı bekliyor ve 4. sayıyı keyifle okumanızı diliyoruz.

ŞERİFE GENİŞ
Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü

Kaynakça

Brenner, N. ve Theodore, N. (2002), 'Cities and Geographies of Actually Existing Neoliberalism', Antipode, 34(3), 349-379.

Theodore, N., Peck, Jamie ve N., Brenner (2012), 'Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasanın Egemenliği', İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi, 7, 21-37.

Türkiye Kent Siyaseti'nin Post-Politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projeci Habitusu için Adana'da bir Durak

ULAŞ BAYRAKTAR

DOÇ. DR., MERSİN ÜNİVERSİTESİ, KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
ULASBAYRAKTAR@GMAİL.COM

ÖZET

1980 sonrası Türkiye yerel siyasetinde çok önemli değişiklikler gözlenmekte. Büyük yatırımları, rant dağıtma kapasiteleri ve çok güçlü siyasi figürleri ile bu dönüşüm yerel yönetimlere yönelik toplumsal ve akademik ilgiyi çok geliştirdi. Bu yazı çerçevesinde, sırf bir hizmet aracı olarak görülen belediyelerin, projeci başkanların yükselişini nasıl kolaylaştırdığı ve bu simbiyozun da yerel siyaseti nihayetinde post-politik bir ilişkiler ve işleyiş mecrasına dönüştürdüğü iddiası tartışılacak. Bunun için hızlı bir post-politikleşme tanımından sonra böylesi bir dönüşümü açıklamakta kullanılabilecek referansiyel ve habitus kavramları ele alınacak. Yazının son kısmında, bu kavramsal tartışma Aytaç Durak'ın Adana Belediye Başkanlığı tecrübesi üzerinden ampirik bir düzeye taşınacak.

ANAHTAR KELİMELER: YEREL YÖNETİMLER, POST-SİYASET, REFERANS ÇERÇEVESİ, HABİTUS, ADANA

"Uçuyooor, uçuyooor
İSTANBUL uçuyooor.
150 milyon yolcu kapasiteli Dünyanın
en büyük havaalanı temeli atıldı.
Hayırlı olsun, yakalayana aşk olsun"[1]

Fukuyama 1989'da tarihin sonunu ilan ederken aslında siyasetin de sonunu ima eden bir kehanette bulunuyordu. Aradan geçen çeyrek yüzyıldan uzun zaman sonra Fukuyama'nın kısmen haklı çıktığı düşünülebilir. Hayır, tarih sona ermedi; liberal demokrasi evrenselleşerek tüm ideolojik ayrılıkları da boşa çıkarmadı. Tam tersine o zamandan beri verdiği birçok sınavdan başarıyla çıktığını bile söylemek güç. Fakat ideolojilerin aşıldığı iddiası kendi başına bir hâkim siyaset anlayış haline gelerek, siyaseti siyasetsizleştirdi. Başka bir deyişle, belli bir siyasi anlayışın hakim paradigma haline geldiği değil, siyasetin rafa kaldırıldığı, post-politikleştiği bir tarihselliğe tanık olduğumuzu düşünüyorum.

Bu yazıda, post-politik siyasal hayata bir örnek olgu olarak Türkiye kentsel siyasetinin özellikle 1980 sonrası evrimini ele alacağım. Artık uzun erimli, belli siyasal ilke ve değerlere dayanan kentleşme, büyüme, sosyal adalet ve yaşam kalitesi gibi hedeflerden azade, görünür ve pazarlanabilir icraatlar, projeler üzerinden kendini var eden, meşru kılan bir belediyecilik anlayışının hâkim olduğunu iddia edeceğim.

Post-politik manzaranın analitik çözümlemesi için iki ayrı kavram seti birlikte seferber edilecek. Bir yandan kamu politikası analizi yazınından Grenoble Ekolü'yle özdeşleşmiş referansiyel yaklaşımını tartışmanın omurgası olarak kurgulayıp, bu omurganın üzerinde sosyolojik failliği de teşhis edebilmek adına Pierre Bourdieu'nün habitusunu bir tartışma aksı olarak kullanacağım. Bu sayede bir hizmet mitosu olarak adlandırılabilecek kamu politikası referansiyelinin bir projeci belediye başkanlığı habitusu yarattığı savı öne sürülecek. Hizmet-proje ikiliğinin nihayetinde post-politik bir kent siyasetinin oluşmasını ve sürdürülmesini sağladığı savı da yazının ana hipotezi olacak.

Böylesi bir kurgu için öncelikle post-politikleşmeye dair tartışmaya kısaca değindikten sonra referansiyel ve habitus kavramlarını tanımlayacağım. Tartışmanın geri kalan kısmı da bu iki kavramla açıklanan post-politikleşme olgusunu değerler, normlar, algoritmalar ve imgeler üzerinden okumaya ayrılacak. Son bölümde de, tüm bu kavramsal tartışma Aytaç Durak'ın Adana Belediye başkanlığı tecrübesi üzerinden ampirik bir zemine taşınacak.

1 İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu'nun 7 Haziran 2014 günü 18:48'te attığı tweet.

Post-politik Siyaset

Post-politikleşme en kaba hatları ile siyasi alanın "temsili demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve kozmopolit liberalizmin sual olunmaz teknokratik mekanizmaları ile uzlaşma prosedürlerinin himayesine" girme sürecine işaret eder (Wilson ve Swyngedouw, 2014: 6). Bu yeni himaye koşullarını anlamlandırabilmek için önce siyasal olanı hatırlamamızda fayda var.

Rancière (2007: 71) siyasal olanı iki farklı sürecin karşılaşması olarak görür. Bu süreçlerden ilki "cemaat halindeki insanların bir araya gelişini ve rızalarını örgütlemekten ibaret" *polis*tir. Yazar bu sürece, "iktidarı kurumsallaştıran, toplum içindeki mevki ve rolleri dağıtan ve tüm sistemi meşrulaştıran usuller toplamı" anlamında *partage du sensible* [hissedilir olanın paylaşımı] adını da verir (Purcell, 2013: 66). Bu anlamda *polis* bir statüko haline işaret eder. İşte siyasal olanın ortaya çıkması için gereken ikinci süreç ancak statükonun bozulmasına yönelik bir müdahale ile var olabilir. Özgürleşme diye ifade ettiği ikinci süreç "herhangi birisinin bir başkasıyla eşit olduğunun varsayılması ve bu eşitliğin doğrulanması kaygısının kılavuzluk ettiği pratiklerin oyunundan" ibarettir (Rancière, 2007: 71). Başka bir deyişle, siyaset ancak mevcut düzenin değiştirilmesine yönelik pratikler, hâlihazırda payı olmayanların pay sahibi olma talepleri ile var olabilir; bu anlamda siyasetten bahsedebilmek için bir çelişkinin varlığı kaçınılmazdır. Fakat bu çelişkinin varlığı, siyaseti ve daha somut olarak demokratik siyaseti "maddi ilişkiler süreci içerisinde doğan bir diyalektik biçim ya da tarihsel bir zorunluluk yasasından türeyen bir olgu olarak ele almayı" gerektirmez (Yıldırım ve Baştürk, 2015: 54). Siyasetin varlığı için zorunlu olan çelişkiden kastedilen sadece maddi çıkarların çatışması ile oluşan farklı sınıf ve grupların verili ayrışması, karşılaşmasından ibaret olamaz.

Chantal Mouffe'un (2013: 7) itiraz ettiği post-politik anlayış, tam da böylesi çelişki ve çatışmaların artık kalmadığı iddiasında temellenir. Komünizmin çöküşü, kolektif kimliklerin zayıflaması, liberal demokrasinin evrenselleşmesi dolayısıyla kozmopolit bir gelecek beklentisinin hâkim olmasının mümkün kıldığına inanılan sözde uzlaşı imkânı siyasetin erozyonuna yol açar. Artık "partizansız, diyalojik, kozmopolit, mutlak" demokrasi çağında yani "sağ ve solun, hegemonyanın, egemenliğin, antagonizmanın ötesinde" bir dünya kurulmakta (Mouffe, 2013: 8) ve dünyada sadece "doğru ve yanlış" arasındaki bir mücadele, çelişki ortaya çıkabilmektedir (Mouffe, 2013: 11). Siyasal ayrımın ahlaki ayrımla ikame edilmesi siyasetin, farklı düşünen ya da çıkarları çelişen hasımlar arasındaki agonistik bir ilişki biçiminde değil, birbirlerini yok etmeye çalışan düşmanlar arasındaki antagonistik bir karşıtlaşma olarak tahayyül edilmesi sonucunu doğurur (Mouffe, 2013).

Post-politik ayrım ahlaki dil boyutunda tesis edilince haliyle temel mesele

de "doğru ve yanlışın" yani "iyi ve kötünün" ayrımını yapmaya dönüşür. Hâkim siyasal aktörler, siyasi konumlarını meşrulaştırıp; düşman, hain, bölücü, terörist gibi antagonistlerini yaratır. Bu antagonist siyasal alanın sınırlı siyasal aktörleri de aralarında temel bir farktan yoksun biçimde, ne söylediklerinden çok, nasıl söylediklerini dert eden halkla ilişkiler faaliyetleriyle meşgul olurlar. Rancière (2007: 20) siyasetin bu halkla ilişkilerimsi halini, şimdiki zamana bir mahkûmiyet olarak yorumlar:

> Siyasal *poetas*'ı [erk] herhangi bir fikrin *imperium*'unun [egemenlik] ya da bir grubun *telos*'unun içine yedirmekten vazgeçmek bunun yerine, şeylerin akışıyla, enerjilerin, arzuların ve enformasyonun dolaşımıyla eşzamanlı bir siyaset pratiği tasarlamak: öyle ki siyaset bütünüyle şimdiki zaman içinde yer alan bir pratik olsun, gelecek ise –elbette gerekli disiplin ve temizlik bedelinin ödenmesi şartıyla– şimdiki zamanın yayılmasından ibaret olsun. İşte gerçekçi zihinlerin gördüğüne göre vardığımız yeni zamansallık buydu.

Bu yeni zamansallık içinde bölünme riskinden azade kılınmışlığa tekabül bir eden bir mekânsal olgu olarak "merkez" ortaya çıkar. "Üretimin ve dolaşımın serbest apolitik işleyişine uygun düşen mutabakatçı bir kuvvetin serbest işleyişini" mümkün kılan bir kurumsallaşmadan bahsediyoruz (Rancière, 2007: 20-21). Merkezde kurulan mutabakatçı işleyişin temel dinamiği verili ve sayılabilir olanın yeniden üretimi anlamına gelen uzlaşıdır ki bu da demokratik siyasettin reddi ya da tersi sayılabilir (Yıldırım ve Baştürk, 2015: 56-57).

İdeolojilerden azade kılınarak yeniden üretilir bir hale gelen uzlaşının fiili siyasal hayatta hayata geçirilişi siyasal eylem olarak kabul edilen pratiklerin bambaşka bir çekişmeyle özdeşleştirilmesi ile mümkün olabildi. Bu anlamda, siyasetin açık reddinden ziyade içinin boşaltılması, farklılaştırılması yoluyla post-politikleşmekten bahsedebiliriz. Türkiye yerel siyaseti özelinde bu siyaset sonrasına geçişin hizmet mitosu sayesinde mümkün olduğu iddiasını iki ayrı kavramsal araçla ortaya koymaya çalışacağım. Bunun için öncelikle kamu politika analizi yazınından ödünç alacağım referansiyel yaklaşımıyla tartışmaya başlamayı öneriyorum.

Kamusal Eylemlerin Referans Çerçevesi

Grenoble Ekolü[2] olarak da anılan kamusal eylemler yaklaşımı devleti, eylemleri ve etkinlikleri üzerinden okumaya soyunur. 1963 yılında Jean-Louis Quermonne

2 Grenoble vurgusu, yaklaşımın bu kentteki Mekan Düzenlemesi Hakkında Etüdler ve Araştırmalar Merkezi'yle [*Centre d'études et de recherches sur l'amenagement du territoire- CERAT*] özdeşleşmiş olmasının bir sonucudur.

tarafından Grenoble Siyasal Etüdler Enstitüsü'ne bağlı olarak kurulan CERAT, örgüt sosyolojisi yaklaşımının aktörlere atfettiği belirleyici özerkliğin, kamu politikalarının siyasal doğasını görmezden geldiği savından hareket eder. Bu geleneğin kamu siyasa sürecini aktörler arasındaki bir pazarlık sürecine indirgeyen bakışına itiraz eden Kamusal Eylem Okulu, sürecin aslında makro bir referans çerçevesinin [*référentiel*] etkisinde şekillendiği iddiasında bulunur. Bu referans çerçevesi kavramı, bilişsel ve normatif bir bütüne uzanan planlama, sosyalleştirme mekanizmaları geliştirme gibi bazı süreçlerin kamu politikalarını etkilediğini göstermeye yarar (Surel, 2006: 81).

Referans çerçevesi örgütten ve örgüt içi ilişkilerden özerk olabilecek daha makro bir boyuta işaret eder ve bu yüzden de yönetim süreçlerinde yer alan aktörlerin yönelimleri sadece bünyesinde bulundukları örgüte özel bir norm dizgesine ya da diğer aktörlerle sürgit pazarlıklara indirgenemez. Aktörlerin sadece reaktif tutum ve stratejilere sahip olmadığı, diğer aktörlerden bağımsız olarak sahip oldukları bazı normlar, tercihler ve öncelikler olduğu savı ortaya konur. Aktörlerin sahip oldukları bu değerler de devletin eylemleri ile üretilen bir kavram çerçevesi tarafından şekillenir. Dolayısıyla, aktörlerin algısal ve bilişsel özelliklerinin devletin eylemlerinin etkisinde olduğu iddia edilir.

Bu anlamda, referans çerçevesi ile kamu politikalarının bireysel tutumların basit toplamı olmadığı, aktörlerin de içinde bulundukları evrenin nesnesi olduklarını, ondan doğrudan etkilendiklerini savunulur (Muller, 2000a:193). Fakat bu evren ne aktörlerin birbirleri ile ilişkilerini etkileyen sembolik etkileşim düzeyidir, ne de örgütün kendi kurumsal statüsü ile sınırlı bir özel ve kısıtlı alandır. Bu evren somut bir gerçeklikten öte, referans çerçevesinin normatif filtresinden geçen gerçeğin temsilidir. Bu yüzden de bireylerin reel çevre ile kurdukları ilişki sadece somut çıkarların nesnel olarak değerlendirilmesi ve buna yönelik *ad hoc* stratejilerin ortaya konması kadar basit değildir. Aktörlerin gerçekliği, bu gerçeklik içindeki yerleri ve dünyanın aslında nasıl olması gerektiği yönündeki algılarının tümü bireysel olarak oluşmaz. Aksine bunlar kamusal eylemlerin bilişsel ve normatif nitelikleri ile bağlantılıdır. Başka bir deyişle, aktörlerin olanla, olması gerekeni yorumlama tarzı kamunun eylemleri ile üretilir (Muller, 2000a: 195). Bu yaklaşımın aynı zamanda bilişsel yaklaşım olarak adlandırılmasının sebebi de budur. Başka bir deyişle, dünyayı nasıl gördüğümüzü belirleyen bir değerler dizgesidir referans çerçevesi.[3]

Türkiye'deki kentsel siyasetin temel dinamiklerinden olan proje belediyeciliğinin referans çerçevesini teşhis edebilmek için Pierre Muller'in (2006: 373-374), bu olguyu şekillendiren ve siyasetin ilk bakışta gözlenemeyebilen doğasına dair ortaya koyduğu dört farklı boyutu takip edeceğim. Referans çerçevesini ilk

3 Referansiyel yaklaşımı hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bayraktar (2013).

başta etkileyen en önemli faktör o toplumun sahip olduğu *değerler* silsilesidir. İyinin, kötünün, arzulanan ve çekinilenlerin tarifi elbette ki referans çerçevesinin karakterini doğrudan etkileyecektir. Genel iktisadi kalkınma ile sosyal adalet arasındaki tercih referans çerçevesini niteleyen değer boyutuna örnek verilebilir. Değerler belli eylemler üzerinden hayata geçtiğinde referans çerçevesinde etkili olan *normlara* dönüşürler. "Zenginlerden daha fazla vergi alınmalı" şeklindeki bir norm aslında yukarıda zikrettiğimiz sosyal adalet değerine yönelik tercihin belli bir politika alanında somutlaşmış halidir. Bu eylemlerin üzerinden ortaya çıkan nedensellik bağları da Muller'in terminolojisinde bir eylem kuramı oluşturan *algoritmaları* hayata geçirir. "Dolaylı vergilerin kamu maliyesi içindeki ağırlığının arttırılması, gelire dayanan vergilendirmeyi geri plana iteceği için vergi adaletini zedeleyecek ve dar gelirlilere haksız mali yük getirecektir" şeklindeki bir ifade yukarıdaki değer ve normlara dayanan nedensellik bağını ortaya koyan bir örnek olarak verilebilir. Haksız vergi yükü altında ezilen bordro mahkûmu, vergi cennetinde yaşayan işadamı gibi karikatürler referans çerçevesinin oluşumunda etkili ve aslında diğer üç boyutun da dışavurumu olan *imgelere* işaret eder. Böylesi betimlemeler aslında politikayı şekillendiren zihniyet yapısını, değerleri, normları ve nedensellikleri açık eder.

İşte bu dört bileşen, referans çerçevesinin nasıl şekillendiğini ortaya koymanın yanı sıra, bunun analitik olarak nasıl incelenebileceğine dair de ipuçları verir. Bu dört katmanlı yapının bütününe veya belli boyutlarına odaklanarak, politikanın temelindeki referans çerçevesine bir araştırma nesnesi olarak yaklaşmak mümkün olabilir. Örneğin Muller (2000b), Fransa'daki tarım politikalarını çözümlerken bu politikaları biçimlendiren modernleşme referansiyelini öne çıkarır. Buna göre toplumu modernleştirme arayışı içinde tarım alanındaki kimliklerin, ekipmanların ve yapıların da modernleşme yönünde değiştirilmesi gereğine olan inanç tarım politikalarını da biçimlendirmiştir (Surel, 2006: 82-83).

Referans çerçevesini kentsel siyasete uyarlamaya yeltenmeden, bu alandaki geleneksel yaklaşımı hatırlamakta fayda var. Nitekim çoğulcu, yönetimci, yapısalcı kuramlar ile kentsel rejim tartışmaları kentsel siyasetin yapısal doğasına odaklanan yaklaşımlar olarak akılda tutulmalı. Örneğin Dahl'ın (1961) New Haven kentini kimin yönettiği sorusuna cevap vermeye çalıştığı klasik çalışmasında farklı grupların siyasal kaynakların paylaşılması konusunda eşitsiz şansları olduğunu, fakat hiçbir grubun mutlak bir güce sahip de olmadığını, dolayısıyla da yerel siyasetin iktidar yapısının daha ziyade çoğulcu bir şekilde kurgulandığını iddia ettiği *Kim Yönetiyor?* çalışması bu alanın başlıca eseri olması bakımından zikredilmeyi hak ediyor. Çoğulcu yaklaşım Grenoble Ekolü'nün itiraz ettiği örgüt sosyolojisi çalışmaları ile benzerlikler taşır çünkü her iki yaklaşım da hâkim yönelimlerin aktörler arasındaki pazarlık ilişkileri ile belirlendiğine vurgu yaparak, bu ilişkilere aşkın bir çerçevenin mevcut olabileceğine dair bir saptamada bulunmaz.

Çoğulcu yaklaşımın karşıtı olarak ele alınabilecek yönetimci paradigma da yine örgüt sosyolojisine koşut bir yaklaşım geliştirir. İdari birimlere ve birimlerin yöneticilerine özerklik atfederek, onları toplumsal koşul ve ilişkilerden bağımsızlaştırırlar. Belirleyici olan yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan idari ilişkileri ile yöneticilerin kişisel tasarruflarıdır (Şengül, 2001, 46-48). Aşağıda da tartışacağımız gibi yerel yönetimlerin ve daha önemlisi bu kurumların yürütme erklerinin yani Türkiye örneğinde belediye başkanlarının güçlenmesi yönetici paradigmanın geçerliliğini desteklemiş oldu. Fakat referansiyel okumasının katkısı yöneticiliğin boşlukta sadece kişisel özelliklerle ortaya çıkmadığı büyük resimdeki hâkim iklimle ilişkilendirmesini mümkün kılmasıdır.

İlişkiselliği korumakla birlikte pazarlıkla değiştirilemeyecek yapısal ve eşitsiz iktidar paylaşımını öne çıkaran seçkinci yaklaşım bir diğer kentsel siyaset yaklaşımı olarak zikredilmeyi hak eder. İtibar analizi yöntemine başvurarak kimlerin kentsel kararlarda görünür olmasalar da nüfuz sahibi olduğunu anlamaya çalışan Hunter'ın (1953) Atlanta üzerine yaptığı çalışmada ekonomik elitlerin, siyasal alanda da söz sahibi olduklarını saptar. Seçkinci bakışın sermaye sahiplerine atfettiği nüfuzun daha yapısal terimlerle kavramsallaştırılması ile gelişen sınıf odaklı yaklaşıma örnek olarak Cockburn'ün (1977) yerel yönetimi küçük devlet olarak değerlendirmesini zikredebiliriz. Cockburn, yerel yönetimleri Marksizm'in devlete atfettiği burjuva çıkarların bir aracı olma işlevini yerel ölçekte yeniden üreten bir mekanizma olarak ele alır. Logan ve Molotch (1987) kentlerin kalkınmacı koalisyonların etkisindeki yapısını ortaya koyarak bu sonuçları 1980'li yıllara taşımış oldu. Yakın dönemde de, Harvey (1985) ve Castells (1997) gibi yazarlar, kentleri ve dolayısıyla kentsel siyaseti kapitalist üretim içindeki sermayenin çevrimlerine izin veren ya da kolektif tüketimi düzenleyen mecralar olarak ele alarak bu ekonomi-politik çalışmaları günümüz kentlerine taşıdılar. Son zamanlarda gelişen kentsel rejim teorisi bu çoğulcu ve seçkinci yaklaşımların bir sentezini sunma iddiasındadır. En bilinen örneği Stone'un (1989) Atlanta üzerine yaptığı çalışma olan rejim teorisi, değişen yöneticilere ve yönetimlere rağmen belli kentlerde farklı aktörlerden oluşan koalisyonların ortaya çıkıp, belli amaçlara yönelik fiili siyasal rejimleri tesis ettiklerini iddia eder. Bu amaçlar ekonomik, korumacı, sembolik gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilse de, gelişmeci koalisyonların daha fazla gözlendiği bir gerçektir. Koalisyonların değişen yapısı yaklaşımı çoğulculuğa yaklaştırırken, ekonomik çıkarların fiili ağırlığı seçkinci yaklaşımı da kentsel siyasetin rejimler çerçevesinde okumasında belirgin hale getirmektedir.

Kent siyasetine dair bu yaklaşımları ele aldığımızda aktörlerin, aktörler arasındaki pazarlık, işbirliği ya da çelişkilerin belirleyiciliğinin öne çıkarıldığını gözlüyoruz. Dolayısıyla, ya aktörlerin özgünlüğü ya da yapısal koşulların genelliği içinde yerel siyaset kavramsallaştırılıyor. Oysa, referans çerçevesi yaklaşımı, yapısal genelliklerin yerel özgünlüğe evrilmesindeki mekanizmaları teşhise izin veren

bir yöntem sunar. Yapısal dayatmaların hangi değer, norm, algoritma ve imgeler üzerinden yerel bir özgünlüğe kavuştuğunu görmemiz böylece mümkün olabilir. Yapısal soyutluktan, yerel somutluğa uzayan bağlamın aktörlerin tasarruflarını nasıl belirlediğini anlayabilmek için Pierre Bourdieu'nün habitus kavramına başvurmayı öneriyorum. Böylelikle, çerçeveyi teşhis eden referansiyelin analitik potansiyeli, faile odaklanan habitus ile birlikte tamamlanmış olabilir.

Referans Çerçevesinin Failleşmesi: Habitus

Kamusal eylemler yaklaşımı, kamusal aktörler nezdinde belirleyici olan hakim bir referanslar dizgesini öne çıkarır ve referans çerçevesinin didaktik ve cebri olmaktan ziyade bilişsel bir etkileme gücüne sahip olduğuna vurgu yapar. Grenoble Ekolü bu etkinin varlığını ortaya koysa da, nasıl işlediğine dair pratik bir açıklama sunmaz. Bu çerçevenin aktörlerin davranışlarına nasıl yansıdığını anlayabilmek yani "yapısalcı analize fail fikrini dâhil etmek" (Swartz, 2011: 145) için Pierre Bourdieu sosyolojisine, özellikle de yazarın habitus kavramına başvurmakta yarar var.

Kamusal eylem yaklaşımının referansiyeli, Bourdieu düşüncesinde, "erdeme dönüşmüş bir zorunluluk" olarak tarif ettiği habitus kavramıyla failleşmiş biçimiyle karşımıza çıkar. Habitus Bourdieu (2015: 254) için toplumsal pratikleri hem üreten, hem de onları sınıflandırmaya yarayan ilkedir. Bu ilke ışığında belli kalıplar benzer kalıplarla sistematize edilebilir ve diğer kalıplardan ayırt edilebilir hale gelir. Böylelikle de, habitus, "bir eyleyicinin (veya karşılıklı olarak tahvil edilebilir) kalıpların uygulanmasının bir ürünü olmasından dolayı sistemli kılan, hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir" (Bourdieu, 2015: 255).

Bireyin dışında yer alan erdeme dönüşmüş zorunluluk ona belli eylemleri, algıları ve tavırları yeniden üretme eğilimini dayatır (Bourdieu, 2015: 148). Fakat bu dayatma bir zorlamadan ziyade kişinin kendi kişisel biyografisinin ve içinde bulunduğu toplumsal yapıların tarihselliği içinde gelişen algı ve değerlendirme eğilimleri üzerinden işler (Tatlıcan ve Çeğin, 2007: 316). Faillerin ortaya koydukları tercihler, dolayısıyla, belli yapıların, normların, örüntülerin veya kısıtlamaların dolaysız sonuçları değildir. Bunlar "*zaman ve mekân içinde* eylemde bulunmaktan doğan belirsizleri ve muğlâklıkları cisimleştiren *pratik yatkınlıklardan* doğar" (Swartz, 2011: 143).

Pratikten doğan bu yatkınlıkları, "kendiliğinden tekrarlanan, mekanik ve üretici olmaktan ziyade kopyalanan" (Tatlıcan ve Çeğin, 2007: 317) alışkanlıklardan ayırmak ve *habitus*un yaratıcı tarzının altını çizmekte fayda var. Nitekim bu yatkınlıklar "toplumsal olarak inşa edilmiş, pratikle edinilmiş ve sürekli ola-

rak pratik işlevlere yönlendirilmiş" (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 111) oldukları için dinamik bir doğaya sahip olup, kendilerini etkileyen yapıları da etkilerler. İşte bu yüzden habitusun en basit tanımı yapılandırılmış ve yapılandıran yapılardır [*opus operatum* ve *modus operandi*]: "Pratikleri ve pratiklerin algısını örgütleyen, yapılandıran bir yapı olarak habitus, aynı zamanda yapılandırılmış bir yapıdır: Toplumsal dünyanın algılanmasını örgütleyen mantık sınıflarına bölme ilkesinin kendisi bizatihi toplumsal sınıflara bölünmenin içselleştirilmesinin ürünüdür" (Bourdieu, 2015: 255).

Kişisel ve yapısal tarihsellik içinde edindiğimiz yatkınlıkların etkisinde ortaya çıkan pratikler, bu pratiklerin içinde yer aldığı yapıları dönüştürür. Böylece yapı ile pratik arasında dairesel bir ilişki sistemi ortaya çıkar: "(...) nesnel yapılar yapılanmış öznel yatkınlıklar üretme eğilimindedir, bu öznel yatkınlıklar da, nesnel yapıları yeniden üretme eğiliminde olan yapılanmış eylemler üretirler" (Bourdieu ve Passeron, 1977: 203'ten alıntılayan Swartz, 2011: 148).

Yapı ve pratik arasındaki bu daireselliği Grenoble okulunun yaklaşımıyla tekrar düşünerek bir referansiyel-habitus simbiyozunu tasavvur edebiliriz. Bir yandan, kamu politikalarının doğası ve uygulamasına temel ilhamı veren makro-politik bir referans çerçevesi ile bunun kamusal aktörlerin karar ve eylemlerinde belirleyici yatkınlıkların oluşmasındaki rolünü araştırabilir; öte yandan da, bu yatkınlıkların referans çerçevesinde yarattığı değişimler incelenebilir. Referansiyel ve habitusun böyle bir simbiyoz çerçevesinde ele alınması ile yapısal dayatmalara itaat eden aktör ile her şeyi pazarlıklar yoluyla kendisi şekillendirebilen muktedir fail arasındaki dengeyi bulmaya izin verecektir. Kent siyasetinde rol alan bir aktör ne tüm iradesinden soyutlanmış bir uşak, ne de tüm eylemlerini pazarlıkların ışığında şekillendiren tam olarak özgür bir bireydir. Yapısal koşulların yatkınlıklarını bilerek ya da bilmeyerek içselleştiren ve içselleştirilmiş değerler içinde pazarlık yapan, karar veren bir fail, bağımlılık-özgürlük yelpazesinin içindeki ara tonların ortaya çıkma mekanizmalarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu referansiyel-habitus yaklaşımını Türkiye kent siyasetinin post-politikleşme süreci bağlamında sınayarak ne kadar açıklayabilici olduğunu anlayabiliriz.

Kentsel Siyasetin Hizmetperver Post-politikliği

Türkiye'deki kent siyasetinin post-politik bir nitelik eğilim sergilediği bu yazının temel savını oluşturuyor. Bu savı tartışmak için iki kavramsal araçtan yararlanacağımı vurguladım ve Grenoble Ekolü'nün referans çerçevesi ile Bourdieu'nün habitus kavramlarıyla bu tartışmamın temellerini atmış oldum. Bu ikili kavramsal çerçeve, kent yönetimlerinin sadece bir hizmet birimi olarak görülerek, kentsel siyasetin de post-politiklik ile maruf kılındığını göstermek için kullanılacak. Bunu yaparken Muller'in (2006) yuka-

rıda özetlediğimiz dört katmanlı okuması üzerinden post-politik hizmet-perverliğin değerlerini, normlarını, algoritmalarını ve imgelerini ayrı ayrı ele alıp, bu dörtlü yapının ortasında gelişen projecilik habitusunu teşhis edip, sonrasında bunu Aytaç Durak örneğinde somutlamaya çalışacağım.

Bir Değer Olarak Hizmet Efendimiz

Muller (2006) referans çerçevesinin ilk katmanının o toplumdaki hakim değerler olduğunu ifade eder. Kentsel siyasete bu açıdan bakıldığında, sadece günümüz Türkiye'si değil, tüm Cumhuriyet dönemi boyunca karşımıza en başta hizmet mitosu çıkar. Bu mitosu özetleyen en veciz söz, Atatürk'ün 1 Aralık 1921'de bakanlar kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun maddesinin meclis görüşmeleri sırasında zikrettiği "Millete Efendilik yoktur. Hâdimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun Efendisi olur" ifadesidir. Bu tanımlama, Türkiye'nin kentsel yönetim anlayışını şekillendiren referansiyelin en basit ifadesidir. Sözün ilk yarısı, demokratik göndermeler içerirken yani milletin efendisizliğine vurgu yaparken, ikinci kısımda birden efendiliğin aslında yok olmadığı sadece belli bir şarta, hizmet şartına bağlandığına işaret ediyor. Demek ki, aslında efendilik verili olmaktan çıkıp, varlığı ancak hizmet işlevini layıkıyla yerine getirme şartına bağlanıyor: Efendi olmak istiyorsan, hizmetkâr ol.

Bu anlayış özünde patronaj-yanaşma ilişkilerini anımsatan bir iktidar ilişkisine işaret eder: kaynak dağıt, muktedir ol; desteğini pazarla, hizmet al. Söz konusu olan halkın ihtiyaçlarının karşılanması ise, patronaj ilişkilerinin de birçok derde deva olduğunu biliyoruz: iş bulmaktan, altyapı hizmetlerine, ayrıcalıklardan, kaynakların tahsisine kadar bu tür ilişkilerden hizmet bulan büyük toplum kesimlerinin olduğu inkâr edilemez. Fakat bu ilişkiyi demokratik bir siyasi anlayıştan ayıran, hizmetlerin dengesiz-adaletsiz dağıtımı ile bu dağıtım sürecinin hiyerarşik bir doğada gerçekleşmesidir. Hizmet hak edildiği için değil, bahşedildiği için alınıyor; hizmet eden hizmetçi değil, efendi oluyor. Sadece kentsel siyaset değil, Türk siyasal kültürünün temel dinamiği olan patron-yanaşma ilişkilerine dair habitusun ilk tohumları işte bu hizmet mitosuyla atılmış oluyor.

Bu hizmet-demokrasi diyalektiğini ilginç bir şekilde yerel yönetimlere dair anayasal düzenlemede de buluyoruz. Nitekim 1982 Anayasası'nın 127. maddesi yerel yönetimleri "Mahalli İdareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunda belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir" şekilde tanımlar. Kabaca baktığımızda, yerel yönetimler mahalli-müşterek ihtiyaçları karşılamak için kurulan ve bunu seçimle gelen karar organları üzerinden gerçekleştiren tüzel kişilikler olarak karşımıza çıkıyor. Yani

hizmet ve meşruiyet boyutlarının ikisi de ele alınmış: mahalli müşterek hizmetleri veren ve bunu yaparken seçimlerden gelen bir meşruiyete dayanan bir yapı olarak yerel yönetimler.

Yukarıdaki hizmet-efendilik yaklaşımını bu anayasa maddesine adapte ettiğimizde farklı bir meşruiyet bağı beliriyor. Siyasal meşruiyet, hizmetten türeyen bir varlık sebebi ile ikame ediliyor. Böyle düşününce hizmet bir anda sadece bir amaç değil, aynı zamanda o amacı gerçekleştirmek için elzem olan bir araca da dönüşmüş oluyor. Hizmet edebilmeye devam etmek için, daha fazla hizmet etme gereği ortaya çıkıyor. Bu da hizmet olgusunu bir anda tüm demokratik meşruiyet temellerinden koparıp, kendinden menkul, kaynağını şimdiye kadar gerçekleştirilmiş hizmetlerden alan bir zemine oturtuyor. Böylesi bir yapıya evrilmiş kurgu ve işleyiş de, meşruiyetini güvenceye alabilmek ve hatta artırabilmek için kamu kurum ve aktörleri hizmet beceri ve kaynaklarını daha da arttırma yolunda sürekli bir çaba içine itiyor.

İddiam şu ki, 1980'den beri yerel yönetimlere dair yaşanan gelişmelerin tümünde bu kendinden menkul meşruiyete sahip hizmet referansiyelinin izleri görülmekte. Yerele aktarılan kaynak ve yetkiler, bu hizmete endeksli meşruiyeti geliştirme arayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Demokratik meşruiyeti ikame ederek, yerelleşme sürecinin illa da demokratikleşmeye tekabül etmemesine sebep olan işte bu hizmet meşruiyetidir. Bu süreçte yerele yetki, sorumluluk ve kaynak transferinin yerel siyaseti demokratikleştirmekten çok, bu siyasal mecraları belediye başkanları şahsında merkezileştirdiği iddia edilebilir (Bayraktar, 2007; 2014). Hizmetlerde etkinlik ve verimlilik arayışı bu hizmetlerin yönetici konumunda bulunan aktörlerin daha da güçlenmesini gerektirmiş görünüyor. Hizmet kendinden menkul bir meşruiyet kaynağına sahipmiş gibi görünerek siyasal karar ve gerekçe gerekliklerinden görece muafiyet kazanmış oluyor.

Örneğin, Mersin İl Genel Meclisi üzerine yapılan bir çalışma sırasında, il genel meclisi gündemine aynı ilçelerin farklı partilerinden genel meclis üyelerinin imzasını taşıyan çok sayıda önerge verildiği gözlenir. Bu partiler üstü dayanışmayı mümkün kılan, genel meclis üyelerinin sıklıkla dile getirdiği hizmet görevidir; meclis üyelerine göre, kendileri siyasal bir makamı değil, bir hizmet makamını işgal etmekteydiler. Dolayısıyla, memleketlerine hizmet götürme arayışında parti ayrımının, ideolojik farklılıkların ya da çekişmelerin önemi yoktur. Bu tür arayışlara girenlerin yani hizmetleri engelleyen ya da yavaşlatan faaliyetlerde bulunanların bu yönelimlerini seçmene anlatması mümkün olamazdı (Bayraktar, 2011: 82). Uğur Ömürgönülşen ve Uğur Sadioğlu'nun (2009: 16-17) araştırması da benzer şekilde bu hizmet odaklı yaklaşımın Mersin'e özgü olmadığını ortaya koyar. Yazarların bulgularına göre Batı Anadolu'nun genelinde İGM başkanlarının temel amacı "vatandaşın sorunlarını birinci elden çözmek, hizmet sunumunda

verimliliği sağlamak ve israfı önlemektir." Doğu Anadolu'da ise İGM başkanlarının yaklaşımı daha siyasal bir doğada, "sivilleşme, demokratikleşme, sivil irade ve halkın katılımı" gibi unsurlarla ifade edilir (Ömürgönülşen ve Sadioğlu, 2009).

Yine Mersin İl Genel Meclisi'ne dönecek olursak, araştırmanın gerçekleştiği dönemde muhalefetteki MHP'li üyelerin usulsüz olduğunu iddia ettikleri önergelere bile ret oyu kullanmak yerine çekimser kalmalarının sebebi sorulduğunda, açıklama olarak reformdan sonraki ilk aylarda verdikleri bir ret oyunun sonuçlarına işaret ederler. Üyeler, Mersin-Karaman bölünmüş yoluna dair bir kaynak aktarma önergesine, bunun merkezi hükümetin görevi olduğu, dolayısıyla kendilerinin buna bütçe ayırmaması gerektiği düşüncesiyle muhalefet edip, önergeye ret oyu verdiklerini, ama iktidar partilerinin bu duruşu kamuoyuna hizmete engel oldukları şeklinde nakletmesinin kendilerini yöre seçmenlerine karşı zor durumda bıraktığını dile getirirler. Kamuoyunda benzer bir izlenim yaratmamak için ondan beri hiçbir önergeyi reddetmezler (Bayraktar 2011: 82-83).

Bu örneklerden de anlaşılabileceği gibi yerel yönetimler anayasal doğası ve fiili işleyişi bakımından temel değer olarak hizmeti yücelten bir yapı olarak karşımıza çıkıyor. Hizmeti ana değer olarak gören bu referans çerçevesi içinde rol alan ya da rol almaya aday olan aktörlerin de yatkınlıkları haliyle hizmet odaklı oluyor; tercihleri ve eylemleri hizmete öncelik veren bir habitusun etkisinde şekilleniyor. Bu yüzden de siyasi yönelimleri açısından karşı oldukları konularda bile hizmetin kendinden menkul meşruiyetine karşı koyamayıp, siyasal itirazlarını sümen altı edebiliyor. Böylece siyasetin çıktısı bir anda kaynağına da dönüşüp, siyasal hayatın tümünü etkisi altına alıyor.

Bu iddia, hizmet yarışının genelliği her yerde benzer hizmetlerin gerçekleştirildiği, dolayısıyla da hizmete odaklı bir referansiyelin her yerde benzer sonuçlara sebep olduğu anlamında görülmemeli. Melih Gökçek'in robot ya da dinozor heykelleri, Yılmaz Büyükerşen'in elektrikli gondolları, Macit Özcan'ın deniz parkı ya da Buca'daki Atatürk rölyefi ruhu ortak, dışavurumu farklı hizmet yarışının nadide örnekleri olarak hatırlanabilir.

Siyasal tartışmaların bu kadar önemsizleştiği bir hizmet yarışında siyasal alan da post-politik bir ruh kazanıyor; bu post-politik işleyiş kamusal araç ve ölçeklerde de belli bir dönüşümü zorunlu kılıp, yeni bir normlar silsilesi yaratıyor.

İşletmeleşme Normu

Muller'in tanımlaması içinde referansiyelin ikinci boyutunu normlar oluşturur. Türk Dil Kurumu'nun "yargılama ve değerlendirmenin temel aldığı ölçüt, uyulması gereken kural" olarak tanımladığı normlar, bir toplum içindeki eylemleri şekillendiren esaslardır. Normları değerlerden ayıran özellik onların toplumsal

düzenlemelerin içinde cismanileşmesi, pratik işlev görmesidir. Başka bir deyişle normlar, değerlerin toplumsal düzen içinde başvurulabilir, pratik biçime dönmüş halleri olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, hizmet odaklı değerler silsilesine bağlı olarak bir işletmecilik normunun ortaya çıktığını öne süreceğim.

Bu normun ortaya çıkmasında elbette 1980'lerden beri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan sosyo-politik, iktisadi ve idari alanlarda yaşanan neoliberal dönüşüm etkili oldu. Fakat neo-liberalizm somut olarak tanımlanması pek de kolay olmayan bir kavram. Coğrafyaya, döneme ve sektörlere göre biçim değiştiren maymuncuk bir çerçeve olması hasebiyle neo-liberalizmlerden bahsetmek daha uygun. Brenner ve Theodore (2002) bu siyasi yönelimi "gerçekte var olan neoliberalizm" olarak kavramsallaştırır; böylelikle neoliberalizm genel geçer, her yerde aynı şekilde beliren ve işleyen bir siyasal çerçeveden ziyade koşullara ve aktörlere göre değişen siyasalar olarak tanımlanmış olur.

Türkiye'de yerel yönetimler alanında yaşananlara karşı dile getirilen eleştiriler de bundan ayrı düşmüyor. Yerelleşme, ajanslaşma, yönetişim, bölgesel kalkınma, yarışan marka şehirler hepsi neoliberal dönüşümün emareleri olarak eleştiriliyor. Fakat bu neoliberalizmin hangi neoliberalizm olduğu, nasıl içselleştirildiği ve toplumsallaştırıldığına dair pek bir çalışma yapılmış değil. Bunun yerine, sonuçlara, icraatlara bakılarak yani sonuçlardan hareketle neoliberalizm değerlendirilmelerinde bulunuluyor. Bu kestirmeye sapmadan neoliberalizmlerin hayata geçişine dair bir keşif için hizmetin bir meşruiyet zeminine dönüşümünden tartışmaya devam edebiliriz çünkü bu dönüşüm kamu politikalarının ele alınışındaki temel kriterleri de dönüşüme uğrattı. Demokratik bir değerlendirme için hayati bir unsur olan kamu yararı, kamusal renklerinden mahrum konup, daha ekonomik terimlerle düşünülür oldu. Böylece, bir kamu kurumunun yarattığı kamu yararı, sunduğu istihdam imkânları, dolaylı kalkınma etkileri, toplumsal refah ve barışa yönelik katkılarından ziyade, kaba bir kâr-zarar muhasebesiyle değerlendirilir hale geldi.

Yeni kamu işletmeciliği olarak tarif edilen yönetim paradigması, ister istemez hizmet ölçeğini yönetim yapılarının önemli bir değişkeni haline getirdi. Sadece yerel yönetimler bağlamında değil, her türlü kamusal aktörün büyük ölçeklerde hizmet üretir hale gelmesine yönelik bir arayış ortaya çıktı. Örneğin TOKİ devasa bir müteahhit firma olarak, mimari projeden, malzeme ve araç-gereç teminine kadar büyük ölçeklerde iş gören, bunları da taşeron yüklenici firmalar üzerinden yerine getiren bir merkezi örgütlenme olarak kurgulandı. Hastane birlikleri, fikir aşamasındaki eğitim kampüsleri bu büyük ölçek arayışının diğer örnekleri olarak zikredilebilir.

Kamu kurumlarının böylesine büyük alanlarda faaliyet göstermesine yönelik çabalar işletmecilik normunun bir gereği olarak görülebilir. Nitekim özel işletme-

lerde sıklıkla gözlenen ölçek ekonomisi arayışı, girdilerin arttırılmasıyla, çıktılar üzerinde daha büyük oranda fayda elde edilmesidir. Üretim düzeyi ya da hizmet kapsamının genişletilmesi ile daha büyük bir verime ulaşılacağı varsayılır. Bunun sebebi, öncelikle işlem, üretim, hizmet kapasitesi artan, dolayısıyla daha fazla girdiye (hammadde, sarf madde vb.) ihtiyaç duyan işletmenin bunları elde ederken daha büyük bir pazarlık gücüne sahip olacağıdır. İkincisi üretim veya sunum esnasında kullanılan ekipmanların daha gelişmiş olması ve/veya daha verimli kullanılması mümkün olacaktır. Bu tür işletmelerin finansman bulmaları da daha küçük işletmelerden daha ucuz ve daha kolay olabilecektir. Çıktıların pazarlanması da ölçek büyüdükçe ucuzlayıp, kolaylaşacaktır. Son olarak bu tür bir büyüklük yönetim konusunda bir uzmanlaşmayı beraberinde getirecektir. Hem uzmanlaşmış birimlerin kurulması hem de uzman personelin istihdamı büyük ölçeklerde daha kolay gerçekleşir (Riley, 2012).

Yerel yönetimleri ölçek ekonomisinin ölçütleri ışığında ele aldığımızda, hizmet ölçeği büyüdükçe altyapı yatırımlarının yapılmasında, kentsel hizmetlerin sunulmasında ve kurumsal işleyiş açısından daha ucuz ve daha uzmanlaşmış bir hizmet sunumu sağlanabileceği iddiası dillendirilir. Bu açıdan küçük idari birimlerinin çevre temizliği, peyzaj düzenleme, yol, kaldırım inşası, itfaiye, mezarlık, mezbaha vb. gibi hizmetleri kendi başlarına vermelerindense tek bir elden, daha gelişmiş bir pazarlık gücü, daha mahir personel ve daha gelişmiş teknolojik araçlar kullanarak sunulmasının daha kaliteli ve verimli olduğu iddia edilir.

Literatürde ölçek ekonomisinin her zaman ve özellikle uzun vadede iddia edildiği kadar olumlu sonuçlar doğurmadığına dair tartışmalar kolaylıkla bulunabilir (Dollery, vd., 2008). Hele hele hizmetin konusu olan alanın coğrafi olarak büyümesinin bu verimlilik iddialarını boşa çıkarabilecek bir boyut olduğunu akılda tutmak gerek. Fakat tartışmamız açısından daha önemli olan nokta ölçekle-demokrasi arasında gözlenebilecek diyalektik ilişkidir. Daha verimli, ekonomik hizmet üretmek için arttırılan ölçek, bu düzeydeki kararların alınmasındaki demokratik temsil ve katılım imkânlarını zorlaştırır çünkü hizmet kapsamının genişlemesi karar organlarıyla, kararların muhatapları arasındaki mesafenin artmasına ve bu muhatapların farklılaşıp, bunların arasında müşterek zeminlerin bulunmasını güçleşmesine, böylece de karar alıcıların ölçekle birlikte tabandan bağımsızlaşmasına sebep olur. Böylesi bir ölçekte, devasa kaynaklara ve tartışılmaz yetkilere sahip yerel yöneticiler bir anda merkezi hükümetin yıllardır konumlandığı dokunulmaz statüyü yerelde yeniden üretmeye, yani yerelin merkezi olmaya başladılar. Hizmet sorumluluk ve yetkilerinin yerele devredilmesi, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz anlayış bağlamında kendinden menkul meşruiyetin de filizlenmesine olanak tanıdı. Bu erklenme süreci daha fazla hizmet, daha geniş meşruiyet arayışını teşvik ederek, sonsuz bir genişleme ivmesi doğurdu. Ölçek arttıkça, ölçeğin daha da artması kaçınılmaz hale geldi.

Kamu kurumların birer ticari işletme olarak görülmesi yönündeki görüşün normlaşması, bu kurumlar içinde yetki ve sorumluluk sahibi aktörlerin de bu norma uygun davranış ve düşünme kalıpları geliştirmesini zorunlu kıldı. Kamu yararına hizmetten ziyade, kâr etmesi, müşterilerini memnun etmesi, verimli bir şekilde işlemesi beklenen kamu kurumları içindeki bireylerde bu beklentiye uygun davranış kalıpları, bir işletmeci habitusu geliştirdiler. Devleti bir anonim şirket gibi yönetmenin hayalini kuran bir cumhurbaşkanının etkisi altında kamu yöneticileri ve siyasetçiler hizmete odaklı işletmelerin patronluğuna soyundular. Bu dönüşümün yerel siyaset adına ne anlama geldiğini çok fazla sorgulamaya gerek olmasa gerek. Zira işletmeci bir bakışla, belli bir kâr-zarar performansını gözeten bir yönetim anlayışının siyasal doğasının ne kadar sınırlı olabileceğini herkesin malumu olacaktır. Yerel siyaset içinde özellikle belediye başkanlarının şahsiyetindeki bu eğilim özellikle büyükşehir yönetimleri içinde iyice belirgin hale geldi.

Algoritma: Bütünşehirleşme

Türkiye Dil Kurumu, algoritmayı "Bir sorunun çözümü için, sonlu sayıda adım biçiminde iyice tanımlanmış, sonlu bir kurallar kümesi" olarak tanımlıyor. Referansiyel yaklaşımı penceresinden baktığımızda da, algoritmayı, belli değerlerden türeyen normlara göre belli bir kamu politikasının uygulamaya sokulması anlamında kullanıyorum. Hizmeti öne çıkaran yerel yönetim anlayışını işletmeleşmesi sonucu ortaya çıkan ölçek ekonomisi arayışları bakımından büyükşehirleri bir algoritma olarak tartışmaya açabiliriz.

Önceki bölümde çerçevesini çizdiğimiz iktidar arayışındaki genişleme süreci 1980'den beri belediyelerin büyükşehirleşme süreci üzerinden gerçekleşti. Bu noktada şehirlerin büyümesi ile büyükşehir yönetimlerinin ortaya çıkması arasındaki farkı hatırlatmakta fayda var. Türkiye gibi dünyanın hemen her yerinde metropoliten alanların gitgide öne çıkması ile kentler devasa büyüklükte demografik, ekonomik ve fiziki bir önem kazandılar. Ülkelerin can damarı olan bu kentlerin yönetim modellerinde de farklı yönelimler ortaya çıktı. Şehir-bölgeleri (Scott, 2001), bölge yönetimleri (Keleş ve Mengi, 2013), mahalli idare birlikleri ya da proje ortaklıkları (Fuente, Schaap ve Karsten, 2012) bu genişleyen kapsama yönelik farklı stratejiler olarak hatırlanabilir.

Türkiye'nin bu yöndeki tercihi de, güçlü bir metropoliten yönetiminin merkeziliğinde kurulmuş iki düzeyli bir büyükşehir yönetimidir. 1984'de İstanbul, Ankara ve İzmir, 1986'da Adana, 1987'de Bursa, Gaziantep, Konya, 1988'de Kayseri, 1993'te Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun ve son olarak 2000'de Sakarya böylesi büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşmuşlardı. 2004'te çıkarılan 5216 sayılı yeni büyükşehir yasası bu genişleme sürecini

pergel düzenlemesi olarak bilinen sabit yarıçaplı sınırlara taşıdı. Kentleşme, kırsal faaliyet, topografya, kara/deniz dağılımına bakılmaksızın tüm büyükşehirleri aynı ölçeklerde kurmak ve bu sınırlar içindeki belde belediyelerini kapatarak, belediyelere ilçe olma şartı getirmek, fütursuz genişleme arayışının somut belirtileriydi. Aynı düzenleme ile İstanbul ve Kocaeli'nin mülki sınırları, büyükşehir belediyesininkilerle eşitlenerek, alan ve kent yönetimleri denkleştirildi. 2012'ye gelindiğinde de bu denklik il özel idarelerinin kaldırılması ile tek başına büyükşehirlerin sorumluluğuna verildi. Böylece bu sınırlar içinde büyükşehirler mevcut yetki ve kaynakları başka hiçbir kurumla paylaşmak zorunda kalmamış oluyordu. Ayrıca 14 il de bu kapsama alınarak büyükşehirlerin sayısı 30'a çıkarıldı.

Bu yeni düzenleme ile ülkenin nüfusunun yüzde 75'inden fazlası, yüzölçümünün de yüzde 60'a yakını bu 30 büyükşehrin sınırları içinde yaşamaya başlamıştır. Bu da ülkenin çok büyük kısmının 30 hizmetli efendinin yönetimine emanet edildiği anlamına gelmekte.

Hizmetli efendiliğin bu son ve en kristalleşmiş halini anlayabilmek için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (2012a) yasayı savunmak için kaleme alıp yayınladığı 54 sayfalık *Soru ve Cevaplarla Yeni Büyükşehir Belediye Yasası* başlıklı metni incelemeyi öneriyorum. Partinin genel merkezindeki Yerel Yönetimler Başkanlığı'nın hazırladığı bu kitapçık yasanın genel amaçlarını beş başlıkta özetledikten sonra 67 soru bağlamında kamuoyunda çok tartışılan federalizm gibi, zirai faaliyetler, kırsal yerleşimler gibi konulara açıklama getiriyor.

Metinde ilk anda dikkat çeken vurgu "hizmet" yönelimi. 54 sayfalık metinde 107 defa hizmet kelimesi kullanılıyor ki bu, hizmet mevhumunun sayfa başına ortalama iki defa zikredildiği anlamına gelir. Buna karşın örneğin siyaset kelimesi sadece beş kez kullanılıyor ve bunlardan dördü "hizmet siyaseti" tamlaması içinde geçiyor. Hizmet siyasetinden de ne anlaşıldığı metnin en başında açık ediliyor: "[güdülen] amaç; *hizmet siyasetinin, dolayısıyla çağdaş belediyecilik anlayışının gerekliliği olan en yüksek verimlilikle, hızlı ve kaliteli hizmet bütünlüğünün sağlanmasıdır* (vurgular özgün metinden)". Metinde hizmet siyasetinin çağdaş belediyecilik, çağdaş belediyeciliğin de verimli, hızlı ve kaliteli hizmet bütünlüğü anlamında kullanıldığı anlaşılıyor.

Hizmet siyaseti şeklindeki bir vurgunun fikirler, ayrılıklar, yolsuzluklar gibi olumsuz niteliklerinden ayrılmış bir siyaseti tanımlama çabası olduğunu iddia edebiliriz. Hizmet siyaseti, ideolojiler, kimlikler ve fikir ayrılıkları ile zaman kaybetmeden doğrudan ve hızlı bir şekilde hizmete yönelmiş bir yönetim anlayışı gibi sunuluyor. Bu tanım, tam da post-politikliğin ilkesel, ideolojik tüm karşıtlıkları yok sayan bakışını hatırlatmıyor mu? İlginçtir, tüm metinde demokrasi olgusu bir kere bile zikredilmiyor. Yasanın resmi gerekçesinde bile sadece "mahalli idareler halkımızın demokratik hayata katılımını sağlamak bakımından da çok

önemli bir fonksiyon ifa etmektedirler" şeklinde gayet muğlâk ve yüzeysel bir ifade ile demokrasi kavramına atıf görüyoruz (TBMM, 2012).

Bu ihmal edilen demokratik işlev boyutunun yerine yerinden yönetime yönelik bir vurgu karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda, yerellik, yönetim düzeylerinin kendine has işlev ve sorumlulukları ışığında kurgulanmış bir güç dağılım ilkesi olarak tanımlanıyor ve bu minvalde üst düzey yapılanmaların gerekmedikçe alt düzeylerin işleyişine müdahale etmemesine işaret ediyor. "Bu yüzden" diye devam ediyor metin "karar alıcı organlar mümkün olduğunca alt düzeyde bulunmalıdır. İlke "aşağıdan yukarı" bir yaklaşımı benimsediğinden esas olan alt düzey, yani yerel yönetimlerdir". Bundan hareketle metin; yerelliğin [*subsidiarity*] "prensip olarak; hizmetin en yakın yönetim birimi tarafından verilmesi ilkesi olduğunu ve yerel yönetimlere daha çok yetki aktarılarak özerkliklerinin arttırılmasını" öngördüğünü ileri sürer.

30 il özel idaresini, 1.500'den fazla belde belediyesini ve 16.000'den fazla köy yerel yönetimini lağveden bir yasal düzenlemenin savunmasında bu yerellik vurgusunun olması rahatlıkla açık bir çelişki olarak düşünülebilir. Oysa hizmet referansiyelinin post-politik doğasını aklımızda tutarsak manzara berraklaşıyor: Hızlı, etkin hizmet için yereldeki mümkün en büyük ölçek ve bunun için de bütünşehirlerin ihdası. Hizmetlerin mahalli müşterek niteliklerinin belirlenmesindeki siyasi boyut, hizmetlerin verimli, hızlı ve kaliteli verilmesi şeklindeki idari bakışla ikame ediliyor. Tanımın odağında bu kayma da haliyle yönetimlerin kendine has işlev ve sorumluluklarını yeniden tarif ettiği için ideal yönetim düzeyinin daha üst bir ölçeğe taşınma gereği ortaya çıkıyor. Hizmetin bu yönlerine odaklanıldığında, ideal düzey de optimal ölçek normları ile birlikte tanımlanır hale geliyor ve yeni büyükşehir düzenlemesi bu şekilde meşru kılınıyor.

Sonuçta, siyaseten demokratik yollarla kotarılmış bir meşruiyetten, devamlı hizmet üreterek erişilmiş bir meşruiyete geçildiği için, bu zeminin parçalara ayrılmamış, bütüncül bir şekilde korunmuş ve seferber edilmiş olması gerekiyor. Binlerce başkan, belediye meclisi, il genel meclis üyesi ve hatta muhtarın da kıyısından köşesinden ortak olduğu böylesi bir meşruiyet uzamı yerine sınırlı sayıda aktöre mal olabilecek ve buradan da merkezi düzeye daha kolay taşınabilecek bir yöntem daha cazip görülüyor. Dolayısıyla, hizmetleri yerine getirirken gerekli olduğu öne sürülen teknik ve idari uzmanlıktan ziyade, devşirilmeye çalışılan meşruiyetin tekelleşmesi arayışı daha ağır basmış görülüyor. 1980'lerle birlikte yönelinen güçlü belediye başkanı böylesi bir tekelleştirme tercihinin cismanileşmesi olarak okunabilir.

Türkiye'de belediye başkanları 1963'ten beri doğrudan seçimle işbaşına geliyor. Bu yerel yürütme organlarının doğrudan seçilmesi bakımından Avrupa için bile erken bir tarih sayılabilir. Doğrudan seçim, belediye başkanlarını yerel seçim

ve daha sonrasında yerel yönetim süreçlerinin başrol oyuncusu yapar. Partilerinin aldığı oylara göre seçilen ve işleyişteki rolleri pek bilinmeyen belediye meclislerinin anonimliğine kıyasla propaganda döneminden itibaren kamuoyunun şahsen tanıdığı başkan belediyeyle özdeşleşir. Belediye hizmetlerinin siyasi sorumluluğunun öncelikle ve ağırlıkla belediye başkanına ait olduğu fikri yaygındır. Bunun sonucunda yerel seçimler öncelikle belediye başkanlık seçimi gibi algılanır. Başkanlık makamına yönelik mücadele daha aday adaylık sürecinde başlamakta, bu koltuk en çok rağbet gören ve dolayısıyla rekabetin en çetin olduğu alan olmaktadır. Bu da haliyle, belediye başkanlığına önce aday olabilen, sonra da seçilmeyi başarabilen siyasi figürlerin daha koltuğa oturmadan çok ciddi bir siyasi güce sahip olması gerektiği anlamına gelmekte. Bu siyasi güce de, kayda değer maddi kaynaklar, geniş bir sosyal sermaye ve siyasal partiler içinde ciddi bir nüfuz olmadan erişilemeyecek olması, belediye başkanlarının daha makama gelmeden yerel siyaset içinde göz ardı edilemeyecek bir ağırlıkları olmasını gerektirmekte. Belediye meclis adaylarının belirlenmesinde bile kendini hissettiren bu ağırlık, belediye yönetiminin oluşmasında başkanları ta başından üstün bir konuma yerleştirir.

Başkanların belediye yönetimi içindeki üstünlükleri sadece doğrudan seçimden kaynaklanan bir siyasi nüfuzdan da ibaret değildir. Belediye meclisleri son yasal düzenlemelerle kâğıt üzerinde güçlenip, daha geniş karar ve denetim yetkilerine kavuşmuş olsalar da, belediye başkanları fiilen halen hâkim bir konumdalar. Belediye meclisi ve encümenin başkanlığını yapan, meclis toplantılarının gündemini belirleyen, meclis ve encümen toplantılarına başkanlık eden, meclis kararlarını veto edebilen, meclisin kararda direnmesi üzerine kararı idari yargıya taşıyabilen belediye başkanları belediye aygıtının tartışmasız en güçlü aktörüdür.

Belediye başkanlarının bu siyasi ve idari üstünlüklerinin yerel siyasetin kurgusundan türeyen fiili güçlerle katmerlendiğini de akılda tutmakta yarar var. Makro ekonomik dönüşümün kentsel rantı olağanüstü değerli kılması, bu rantın yaratılması ve paylaştırılmasında esas belirleyici olma gücüne sahip belediye başkanlarının fiili bir üstünlüğe sahip olabilmesini mümkün kılmıştır. Artık ülke gündeminin vaka-ı adiyeden sayılan yolsuzluk iddiaları, belediye başkanlarının bahsedilen yasal üstünlüklerini zaman zaman gayrimeşru hatta yasadığı biçimlerde kullandıklarını ve bu kirli ortaklık ve işbirlikleri sayesinde siyaset içindeki nüfuzlarının aynı ölçüde gayrimeşru biçimlerde arttığını düşündürmekte.

Büyükşehir algoritmasının kalbindeki belediye başkanlarının sahip olduğu yetkiler, birikim ve ilişkilerden türeyen bu devasa iktidarın en veciz ifadesini referansiyel yaklaşımının son boyutu olan imgelere örnek olarak tartışacağımız çılgın projelerde buluyoruz.

İmge: Çılgın Projeler

Turgut Özal'ın "İcraatın İçinden" olarak başlattığı, Bülent Ecevit'le ismi "Ulusa Sesleniş" olan başbakanların görsel basın söylevlerinin adı Ocak 2013 itibarıyla R. Tayyip Erdoğan tarafından "Millete Hizmet Yolunda" olarak değiştirildi. Bunu, bu yazının ana savı olan hizmet referansiyeli vurgusunun açık bir ifadesi olarak yorumlamak mümkün. Gerçekten de, artık siyasi rekabetin hatta 2011'de olduğu gibi ulusal seçim kampanyalarının bile çok çarpıcı hizmet projeleri üzerinden gerçekleştiğini iddia edebiliriz. Yakın zamana kadar, türban, laiklik, Kürt sorunu, demokratikleşme gibi makro düzeyde kurgulanan daha ideolojik sembollerle dayanan siyasi propagandaların gitgide daha fazla fiziki icraatlar üzerinden yürütüldüğünü gözlüyoruz.

Seçim kampanyaları projelerden oluşan katalogların tanıtımına dönüşmüş durumda. Bu tür projelerin tasarlanması ve/veya kopyalanıp, montajlanıp, yapıştırılması, en şaşalı biçimlerde sunulması için büyük maddi kaynaklar seferber ediliyor. Siyasi, ideolojik farklılıkların flulaştığı bu projeler yarışında özellikle yapılı çevreye yönelik müdahaleler, ihtişamlı yapılar, devasa meydan düzenlemeleri, bin bir çeşit şehir donatıları, heykeller, gerçekçi ya da akılcı olmayan ulaşım sistemleri, abartılı eğlence sahaları ve park düzenlemeleri başta geliyor. Genel seçim kampanyalarında bile sıklıkla referans verilen bu projelerle cismanileşen fiziki icraat takıntısını Tanıl Bora (2011: 18) sözü bitiren icraat olarak görür:

> Her hizmet binası, her yol, (zamanımızda Ankara'da) her alt-üst geçit, "yıllarca bir çivi çakmayan" CHP'nin kafasına çakılan bir çivi, "sadece tenkit eden, hep gayrımemnun" solun usandırıcı dırdırını bastıran bir yatırım balyozu olarak kutlanır. Salih siyaseti "hizmet yarışı" olarak tescil eden sağ, her bir binayı hizmet heykeli gibi diker. İnşaat, "sözü bitiren" türden icraattır. Hükümetin, belediyenin, partinin çalıştığının en sağlam alameti, odur. 5N: Ne, neden, nasıl, nerede, ne zaman? 2K: Kime, kaça? Ehemmiyetsizdir, kazılan temelin altında kalır.

Böylesi icraatlarla ilgili sorun, sembolik etkilerini koruyabilmeleri için boyutunun sürekli büyümesi gerekliliğidir. Gerçekleştirilen bir sonraki projenin bir öncekinden daha büyük, daha yüksek, daha çarpıcı olması kaçınılmazdır, çünkü hizmetin meşruiyeti sıradanlığa gelemez; göz alıcı, dikkat çekici olması gerekir ki, yapılanlar kabul görsün. Adeta belediyeler arasında olimpiyat çekişmesine tanık oluyoruz: *citius, altius, fortius* hizmet yarışı! Tanıl Bora (2011) bu büyüklük takıntısını gigantomani yani "Stalin dönemi Sovyetler'de de, ama asıl Nazilerde, güç tapıncına dönük oransız büyüklükte binalar-anıtlar inşa etme" merakıyla niteliyor ve ekliyor "AKP'nin son seçimler öncesinde açıkladığı "çılgın proje", Kanal

İstanbul projesinin resimlerini gördük. Bilimkurgu filmi, New York silueti, Dubai estetiği, AVM'ler mahallesi (...) arası bir şey. Proje gerçekleşsin gerçekleşmesin, bu imge, rölövesi çıkarılan bu fantezi, gigantomanik bir pornografi değil mi?"

Günümüz yerli gigantomanisinin tek örneği Kanal İstanbul değil elbet. AKP'nin "Hedef 2023" başlıklı vaatler listesinde birçok benzer büyük proje hedefine rastlıyoruz: 10 bin kilometre Yüksek Hızlı Tren Yolu, dünyanın en büyük 10 limanı, yerli uçak ve oto, İstanbul'a üçüncü havaalanı, 70.000 km duble yol, Kuzey Marmara Otoyolu, dev şehir hastaneleri, 1 milyon TOKİ konutu ve 100 bin sosyal konut, olimpiyat gibi büyük spor organizasyonları, İstanbul'a dünya çapında müze, 2 nükleer santral vb. Bu hedefler listesinde ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir projeleri başlığında çok sayıda altyapı ve bayındırlık projelerine yer veriliyor (AK Parti, 2012b).

Bu projelerle ifade edilen siyasal yaklaşımın sadece belli bir partiye özgü olmadığını özellikle vurgulamalıyız. Sema Erder ve Nihal İncioğlu (2013: 5-6), 1984'te İstanbul'da Dalan ile filizlenen anlayışın "çöp toplama, tarife düzenleme, işyeri ruhsatı vermek gibi günlük işlere dayanan" geleneksel belediyeciliğin bu tarihten sonra yerini, büyük altyapı yatırımlarına "bazen çok aceleyle düşünülmeden de olsa" girişilmesine dayanan projeci belediyecilik bıraktığını iddia eder.

Aksine artık hâkim bir projeci başkanlık habitusuyla karşı karşıyayız. Nasıl bir kent için başkanlık görevine talip olduklarını ifade etmek isteyen adaylar buna yönelik projeler oluşturmaya soyunuyorlar. Bir proje ile cismanileşmeyen ilkenin, hedefin kabul görmeyeceği, anlatılamayacağına inanılarak her vaadin mutlaka bir projeye dayanması gerektiği düşüncesi seçim kampanyalarını bir proje yarışmasına dönüştürüyor. Bir kere kullanılan projenin bir başkası tarafından ya da ikinci bir kez kullanılması hoş görülmediğinden, sunulan bu projelerin niteliği ve niceliği durmadan değişmek zorunda kalıyor, dev dinozor heykellerine varacak ölçek ve niteliğe evrilebiliyor. Tıpkı bisiklet selesinde kalabilmek için pedal basmaya mecbur olmak gibi, iktidarda kalmak isteyen kent yöneticileri de bu ilkesel yoksunluk içinde, kendi yapıp, ettiklerini pazarlayarak varlıklarını meşrulaştırma arayışındalar. Günü kurtaran bu pazarlama faaliyetlerinin yarını daha içinden çıkılmaz bir hale getirmesi, bu yönelimin ancak dozunu arttırmakla gözlerden uzak tutulmaya çalışılıyor: projeler, çılgın projeler oluyor, büyük icraatlar daha büyükleriyle ikame ediliyor. AKP'li Melih Gökçek'in dinozor heykelleri ile tema parkı bir anlamda CHP'li Yılmaz Büyükerşen'in masal şatosu ve seri üretim fiber motorlu gondolları[4] ile buluşuyor. Bent Flyvbjerg'in (2005) makyavelist megaprojeler perspektifinden bunlar, "büyük çoğunluğu maliyeti ve olumsuz çevresel etkileri olduğundan düşük, sağlayacağı gelirler ve ekonomik kalkınma etkileri ise olduğundan yüksek olarak ortaya konan ve böylece yanıltıcı-aldatıcı

4 Eskişehir gondolları için bkz. Özkan (2014).

bir şekilde kamuoyuna lanse edilen projelerdir". Bu formülün, Machiavelli'nin büyük işler yapan hükümdarların kurnazlıkları ile yasalara sadık dürüst vatandaşları kandırıp, bertaraf ettiği yönündeki saptamasıyla yakından bağlantılı olduğunu yazar Flyvbjerg (2005: 18). Dolayısıyla, özellikle ulusal hükümet düzeyinde kamu yararı ile çelişen ama şatafatıyla kamuoyunu etkileyen projelerin Türkiye'ye özgü olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Fakat Türkiye'de mali kaynaklarının yetersizliği oldum olası kabul edilmiş belediyelerin bu tür yatırımlara kalkışıyor olmasının altı özellikle çizilmeli.

Bu projeci başkanlığın sadece bir vaatler manzumesi olduğu da düşünülmemeli çünkü iş başındaki belediyecilik anlayışı kendini her daim yapıp-ettikleri ile meşrulaştırmak zorunda. Her türlü çalışmanın "çalışan büyükşehir" imasıyla sunulması bunun vazgeçilmez bir koşulu. Ne yapılıyorsa bunun görünür yapılması, her türlü basın, ilan ve tanıtım yolları ile tanıtılması ve dahası tüm bu ifşa faaliyetinin mutlaka belediye başkanının şahsiyeti ile özdeşleştirilmesi bir zorunluluk haline gelir. Sevgililer gününüzü kutlayan da, açılan kanalizasyon çukurunun verdiği rahatsızlık için özür dileyen de belediye başkanının kendisidir. Artık kurumun başı olan bir başkandan ziyade, bir başkanın marifeti olan belediyeden bahsedebiliriz. Ancak başkanın istediği, elinden geldiği kadar hizmet edebilen bir belediye kurumu söz konusu olabilir; ondan bağımsız, ona rağmen hiçbir faaliyet yerine getirilemez.

Hizmet yarışı şeklinde kurgulanan post-politik bu siyaset tarzının imgesi olarak ele aldığımız çılgın projelerin doğrudan belediye başkanıyla özdeşleştirilmesi, yerel siyasetin kalbine bu projeci başkanlık habitusunu da yerleştirmiş oluyor. Böylece kamu politikalarının referansiyeli olarak gördüğümüz hizmet yarışı ile bunun faili olan belediye başkanı habitusunun oluşturduğu ilişkisellik ortaya konmuş oluyor. Birbirlerini yapılandıran bu kurumsal ve bireysel yapılar post-politik siyasi işleyişi de sürdürülebilir kılmış oluyor.

Projeci Habitus İş başında: Aytaç Durak Belediyeciliği

Yazının buraya kadar olan kısmında projeci başkan habitusunu referansiyel analizinin farklı boyutları üzerinden Türkiye'nin belediyeciliğine dair farklı olgu ve tanıklıklar üzerinden teşhis etmeye çalıştım. Yazımın bu son kısmında tüm bu tartışmayı tek bir örnek üzerinden özetlemeye çalışacağım. Böylesi bir örneği Türkiye şartlarında bulmak değil, seçmek zor oldu. Ankara'nın reisi, Eskişehir'in hocası, Şişli'nin Sarıgül'ü, Mersin'in Macit'i, Urfa'nın Fakıbaba'sı her biri hipotezlerimizi onayacak belediyecilik anlayışının timsali olabilirler. Yine de ben tercihimi Adana'nın Aytaç Durak'ından yana kullanmayı seçiyorum çünkü yakınlarda yayınladığı *Söyleyecek-*

lerim Var (2015) isimli kitabıyla kendisi tüm tartışmayı doğrudan kendi saptama ve anıları üzerinden yürütebilme imkânını sunuyor. 372 sayfalık kitabın, kendisine yapılan suçlamalara bir cevap niyetiyle kaleme alındığı rahatlıkla anlaşılıyor.

Öyle ya, 1973 yılından beri iki defa belediye meclis üyeliği, beş kez de belediye başkanı seçilmeyi başarmış bu yerel siyaset mütehassısı beşinci başkanlık döneminin ilk yılında (2010) "sebepsiz olarak" Adana Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden alınır ki zaten seçimlerin hemen akabinde Türkiye Belediyeler Birliği başkanlığından da alınmıştır. Danıştay'da iptal ettirdiği ama daha sonra da belediye başkanı olmadığı için geri dönemediği TBB başkanlığından alınma kararının hukuksuzluğunu "5 yıl mensubu olduğu AK Parti'den ayrılıp, Milliyetçi Hareket Partisi saflarına katıldıktan 3 gün sonra, İçişleri Bakanlığı'nın kendisiyle ilgili soruşturma" (Aytaç Durak'a Şok, 2009) başlatılmasına yani "seçim sonuçlarını hazmedemeyen iktidarın" operasyonu olarak yorumluyor (Durak, 2015: 358).

35 yılı aşkın bir süre Adana siyasetinin başrol oyuncuları arasında yer alan Durak, Adana Karaisalı ilçesinin eşrafından olan bir aileden geliyor. Pamuk zenginliğinden nasibini alan ailenin eski evini yıkarak, altında mağazası olan "öncekinden daha büyük ve daha modern" yeni bir ev inşaatına girişmesi Durak'ın daha 1953 yılında, ortaokul üçüncü sınıf öğrencisi olarak inşaat mühendisliği ve belediye başkanlığına merak salmasına sebep olur. Zaten ailesinden, ikisi Adana'da, bir Karaisalı'da olmak üzere üç belediye başkanı çıkmıştır (Durak, 2015: 28-29). Bu sosyal sermayenin başkanlığa doğrudan hizmet edecek bir kültürel sermayeyle buluşması üniversite eğitimi ile mümkün olur: "İnşaata karşı –evimizin inşaatı sırasında– oluşmaya başlayan ilgim, kısa zamanda hedefe dönüşmüş, günü geldiğinde İTÜ İnşaat mühendisliği bölümünü kazanabilmiştim" (Durak, 2015: 30-31).

Bu yıllarda hem özel ders vererek ticari kazancın keyfiyle tanışır, hem de siyasi faaliyetleri ile sosyo-politik sermayesini arttırmaya devam eder. Keza Durak, 27 Mayıs'ın hemen arifesinde solcu öğrencilerin yapacağı bir toplantıyı basmaya karar veren "milliyetçi üniversite öğrencilerinin" arasındadır. Hatta Cağaloğlu'na inip yolu kapatma fikri ile, 250 kişilik yürüyüşün 5000 kişi ile tamamlanmasını sağlar (Durak, 2015: 36). Yassıada Mahkemeleri'nde salonda "Bu mu adilane mahkeme?" diye isyan eden de odur (Durak, 2015: 39), Adana'da işçi kongresinde "uyguladığı taktikle kongrenin kaderini değiştirip", sağcı zannedip desteklediği solcu grubun seçimi kazanmasını sağlayan da o (Durak, 2015: 43-44). Böylece siyasi anlayışını belli ilkelerden ziyade pragmatik eylemlere dayandırma yatkınlığının ilk

izlerini de bu öğrencilik yıllarının siyasi faaliyetlerinde görebiliyoruz.

1963 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden inşaat mühendisi olarak mezun olur olmaz Adana Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü'nde Köy İçme Suları Şefi olarak göreve başlar. Beş ilin bağlı olduğu bölge müdürlüğünün geniş yetkilerini önce babasının memleketi Karaisalı'nın susuz 51 köyüne yönelik projeler hazırlayarak kullanmaya başlar (Durak, 2015: 47). 1965 yılında il özel idarelerinin, belediyelerin ve DSİ'nin ilgili ünitelerinin birleşmesiyle kurulan (sonradan Köy Hizmetleri Müdürlüğü olacak) Yol-Su-Elektrik Müdürlüğü'nün Adana il müdürü olur. Böylece daha askerliğini yapmadan, hatta doğru düzgün memurluk bile yapmadan müdür olur (Durak, 2015: 55).

İl müdürlüğünün ona verdiği yetkileri de Süleyman Demirel'den aldığı ilhamla "Böyyük *[sic.]*" düşünerek kullanmaya özen gösterir. Önemli olan düşünmek ve temeli atmaktır. Nihayetinde "yarım kalan köprü inşaatı" da "cami inşaatı" da olmaz (Durak, 2015: 102-103). Bu yolda rastlanılacak teknik sorunları aşmanın yolu her zaman bulunabilir. Alınacak "cesur kararlarla" tahlil edilecek suya başka bir sudan ilave ettirilerek sertliğini düşürüp altyapıya uygun hale de getirilebilir (Durak, 2015: 51) ya da Ankara'ya gönderilen Encümen kararlarında elle değişiklik yapılarak resmi evrakta tahrifat suçu da işlenebilir. Önemli olan kanunlara aykırı olma pahasına kamu yararına hizmet etmektir (Durak, 2015: 57). Ancak böyle riskler alınarak, kalıcı hizmetlerin önü açılabilir (Durak, 2015: 136). Kanun devleti ve hukuk devleti arasındaki temel fark de budur: "(...) geçmişin koşulları içinde makul sayılabilecek birçok yasa günümüz koşullarına uymaz. Birçok yasamız da orasından burasından kırpıla eklene, ilk düzenlendiği zamanki mantığını ve amacını kaybetmiştir" (Durak, 2015: 298). Dolayısıyla, kamu hizmeti adına güncel hukuk yorumları yapmanın bir sakıncası yoktur, bu bir cinayete kaza süsü verme pahasına olsa bile... (Durak, 2015: 297-298).

Durak vaatlerini beş yıllık süre içinde hizmete dönüştürmek için kanunların yarattığı engelleri aşmanın yani "yumurtayı dik tutmanın" yolunun ancak onu masaya sertçe vurarak ucunu ezmekten, hafifçe kırmaktan geçtiğini çekinmeden ifade eder. Bu yöndeki ısrarlı talep ve itirazları zaman içinde yankı buluyor ki, "Çok geçmedi eski Ceza Kanunu'nun 230 ve 240. Görevi İhmal ve Görevi Kötüye Kullanma maddeleri değiştirildi. Yeni Ceza Kanunu'nda, suçun oluşması için 'kamu zararı şartı' getirildi" (Durak, 2015: 299). Yani eğer kamu yararı varsa, hukukun kısmi ihlallerine göz yumulur hale geldi.

Hukukun öznel ve serbest yorumlanmasına gösterilen hoşgörü inanç

tam da işletmeci yönetim bakışının bir tezahürü sayılabilir. Durak'ta gözlediğimiz, yasaların statükocu ve çoğu zaman prosedürlere boğulan karar ve icraat aşamalarından kurtulma arayışı ve dolayısıyla kamu kurumlarını da bir patronun hızı, kararlılığı ve serbestîsi için yönetme arzusu bu işletmecilik normuyla uyum içinde serpilen icracı başkan habitusunun önemli izlerini taşır.

Böylece Durak daha genç bir memurken, halka hizmetin keyfini ve keyfiliğini tatmış ve böylece hizmet referansiyelinin bir parçası olmakta hiç tereddüt etmemişti. Bu icracı/projeci makamdan dolayı 1965-1968 yılları arasında Adana İl Daimi Encümen üyeliği yapması da onu valiye yaklaştırmış, bu sayede de hem il özel idaresinin hem de kararları valinin onayına tabi belediyenin faaliyetlerinde etkili olabilmesini mümkün kılmıştı (Durak, 2015: 98-99). Böylece yerel yönetimlerin işleyişine dair birinci elden bilgileri edinebilmişti.

Askerlikten sonra, kamu memuriyetine dönmeyip, bu sefer kardeşleri ile birlikte inşaat sektöründe iş yapmaya başlayan Durak (2015: 106), "Adana'nın en önde gelen apartman müteahhidi" olmayı başarır. Şehrin kuzeyinde 2000 civarında konut yaparak, daha sonra belediye başkanlığı döneminde çok tartışılacak Yeni Adana'nın ilk kıvılcımını yakmış olur: "3000 hektarlık (30 milyon metrekarelik) kuzeydeki uygulama alanı hektara 300 kişi hesabıyla yaklaşık bir milyon (200 bin konutluk) nüfusa yetecek bir yerleşim planlamasıydı... Bir encümen kararıyla yapılan bu boyutta bir uygulama başka hiçbir şehrimizde halen yapılmamıştır" (Durak, 2015: 220-221). Kenti kuzeye kaydırma ve bunun için geliştirdiği stratejiye güveni öylesine tamdır ki İstanbul'da şimdilerde "çılgın proje diye geç de olsa uygulanan" ve Kuzey Ormanlarını imara açtığı için kıyasıya eleştirilen girişimleri daha 1987'de önerdiğini önermiş olduğunu gururla ifade eder (Durak, 2015: 242).

Bu müteahhitlik tecrübesi hizmet referansiyelinin işletmeci boyutuna olan inancın iyice oturmasını mümkün kılar. Bu inancın izlerini başkanlığında şiar edindiği "belediyeyi şirketi[m] gibi yönetme" (Durak, 2015: 106, 263, 267) ilkesinde rahatlıkla gözleyebiliriz. Müteahhitlik döneminden tecrübe edip, yararına ikna olduğu taşeronları götürü usulü çalıştırma eğilimini belediyede aynen hayata geçirerek "kamuya özel sektörün dinamizminden de destek" sağlamış olduğunu iddia eder (Durak, 2015: 266). Antakya Belediye Başkanı'na özelleştirmeyi anlatmak için çıkardığı gezide gördükleri özel sektör üniformalı, "orta refüjde sincap gibi sıçrayan" temizlik işçileri bu dinamizmin kanıtı olarak görülebilir. Rüzgârda uçuşan kâğıt ve poşetleri havada yakalamaya çalışan işçiler özel sektörden ödünç alınan

bu taşeronluk sisteminin kanıtı olarak sunulur. Öyle ya, "hangi kadrolu belediye işçisi böyle çalışır?" (Durak, 2015: 273).

İşletmeci anlayışın, belediye başkanlığındaki tek tezahürü elbette personel politikaları sayılamaz. Büyükşehirleşme algoritması olarak yukarıda ifade ettiğim ölçek ekonomisi arayışının yani belli bir alandaki karar ve uygulama yetkisinin tek elde toplanması yönündeki eğilim Durak'ın şahsında da rahatlıkla gözlenebilir. Türkiye Belediyeler Birliği Başkanı olarak ilçe belediye başkanlarının büyükşehir belediye başkanı tarafından atanması yönünde büyük gayret sarf etmişti. Nitekim Durak'a (2015: 224) göre, "İşin sorumluluk kısmında görünmeyen İlçe Belediye Başkanları, sırtlarında yumurta küfesi yok misali davranırlar, Onun için de çoğu zaman birçok konuda meşru, gayrimeşru demeden kamunun aleyhine kişisel çıkarlara göz yummaktan çekinmeyebilirler." O yüzden de, "başkanların o ilçedeki belediye meclis üyeleri arasından büyükşehir belediye başkanınca atanması doğru olacaktır" (Durak, 2015: 225). Şanlıurfa eski Belediye Başkanı Ahmet Eşref Fakıbaba'nın (2013) ifadesi ile "her çöplükte tek horoz olmalı" inancı ilçe belediye başkanlarının özerk bir siyasi gücü ve iradesine sahip olmasına katlanamayan, onlarla müzakere ederek kaybedecek zamanı olmayan hizmet yarışındaki büyükşehir belediye başkanları için ilçe belediye başkanları ayak bağı gibi görür. Çünkü sunulması gereken hizmetin teknik gereklikleri ışığında alınan kararlara farklı aktörlerin müdahalesi kabul edilemez çünkü Durak'ın (2015: 224) alıntıladığı Burhan Özfatura'nın ifadesi ile "bir resim aynı anda birkaç ressamın fırçası ile yapılamaz." Post politik hizmet referansiyelinin daha veciz bir ifadesi olabilir mi? Mahir bir ressamın şaheserini engelleyen ya da geciktiren başka politik aktörlerden kurtulma gereği tam da yukarıda tartıştığımız siyasetin reddi anlamına gelir.

Fakat bu yöndeki ısrarlı talepleri ile hazırlanan tasarı "İstanbul ilçe belediye başkanlarının isyanına hükümetin boyun" eğmesi sonucu rafa kaldırılır. Ne yazık ki, görevdeyken göremediği büyükşehir belediye başkanlarının 6360 sayılı düzenleme ile kazandığı yeni yetki ölçeği bu iki başlılığı fiilli olarak ortana kaldırma imkânını tanıyor sayılabilir. Yine de Durak (2015: 225), doğrudan seçimle gelen ilçe belediye başkanlarından kaynaklanan "iki başlılığı" değiştiremese de, belediyenin kendi içindeki "iki başlılıktan" belediye başkanlarını kurtarmayı başarır. Önceki düzenlemede belediye başkanlarının vekilleri belediye meclisince seçilirdi. Buna şiddetle karşıydı Durak (2015: 293), çünkü:

> Bu, uygulamada büyük aksaklıklar yaratmaktaydı. Örneğin, hal-

> kın beş yıllığına görev verdiği başkan yerine o başkanın politikalarının aksini savunan, çoğu zaman muhaliflerin egemen olduğu meclislerde göreve gelen vekil, belediye bütçesini altüst edebilirdi. Atama yapmak dâhil, başkanın büyün yetkilerini kullanıp kalıcı hale getirebilirdi... Örneğin meclis çoğunluğu ile başkanın partisi ters düşerse, hatta başkan bağımsız olursa, kendi görüş ve programına ters düşebilen bir meclis başkan vekili, mesela yüksek ücretli toplu sözleşme yaparsa, başkan bütçede zor duruma düşer.

Kendisi de seçimle gelmiş, dolayısıyla siyasi meşruiyete sahip belediye meclisine yönelik ifade edilen güvensizlik ve hatta korku post-politik belediyecilik iddiamızın çok önemli bir yansıması olarak görülmeli. Gereken hizmeti en doğru şekilde kurguladığı iddiasındaki bir belediye başkanı, siyasi meşruiyeti ne olursa olsun, diğer siyasi aktörlerin müdahil olma hakkını hizmet performansına bir engel olarak görüyor. Onun diğer siyasi görüş ve aktörlerle hizmet konularını müzakere edecek zamanı ve lüksü yok. Zaten yapılması gereken teknik olarak belli iken bunu tartışmaya açmak sadece anlamsız bir zaman kaybı olabilir.

Nitekim muhalif vekil tehlikesinden de kurtulan Durak'ın hizmetlerinin arkası gelmez. Yukarıda bahsettiğimiz Yeni Adana projesinin haricinde, ilk biyolojik arıtma tesisli kanalizasyon altyapısı, içme suyunun Çatalan'dan getirilmesi, regülatör köprü ile iç göl oluşturulması, çöp fabrikası ve derelerin ıslahı, uluslararası fuar ve kongre merkezinin açılması, bir "peyzaj harikası" olarak Dilberler Sekisi, 100 okul ve 70 caminin imar parselli arsalarının temini, yeni spor tesisleri ve mezarlık alanları ve 14,5 km'lik metro hattının hizmete açılması, Durak'ın (2015: 169-193) bu hizmetlerden kitabına almaya layık gördükleri olarak zikredilebilir. Bu hizmetlere yönelik kentte büyük tartışmalar ve eleştiriler olsa da,[5] Durak bunların yerindeliği konusunda hiçbir kuşku duymaz. İcraatlarına kimin, neden karşı çıktığını belirten bir liste verir (Durak, 2015: 339-340). Hatta kitabında onu eleştiren, "bilmediklerini bilmeyen bazı bilim adamları" ile köşe yazarlarına doğruyu nasıl gösterdiğine dair bir bölüm olduğunu da burada not edelim.

Hizmet arayışında uzmanları hakir görmenin sağladığı özgüvenin Durak'ın belediyecilik anlayışında gelebileceği noktayı göstermek açısından kendisinin çılgın projesine bir göz atmak yeterli olacaktır Durak, 2015: 177):

5 Bu eleştiriler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yiğenoğlu (2014).

> Şehirde 40 dereceye ulaşan hava sıcaklığı 6 km yukarıda yaklaşık 0 Derece. Belli bir yükseklikte oluşturulacak platform güneş enerjisi ile soğuk havayı vakum yapıp aşağıya pompalarken, tepki enerjisiyle kendisini sabit bir kotta tutabilecektir. Havada sabit duran helikopter misali. Ancak enerji güneşten alınacak, geceleri ihtiyaç olan enerji ise gündüzleri depolanarak sistem sürekliliğini temin edecektir.

Sadece Adana'yı değil, tüm dünyayı küresel ısınma belasından kurtaracak böylesi çılgın bir projeyi gerçekleştirmek ne yazık ki Durak'a nasip olmasa da bu projenin bir gün uzay teknolojisi ile gerçekleşeceğine güveni tamdır. İşte projeci aklın ve belediyeciliğin teknik ve siyasi engelleri aşma hırsının altında bu projelere duyulan sınırsız güven yatıyor. Bir işletme patronu gibi inandıkları konusunda her türlü riski almaya hazır, her türlü zorluğu aşmaya yönelik büyük azim, belediye başkanlarını siyasetten ve hatta bilimden özerk icracılara dönüştürüyor. Bu proje icraatları sayesinde "bir yandan tüm Adanalıyı kucaklarken, diğer yandan kolay hizmet etmenin ve tekrar tekrar seçilmenin yolunu" bulan Durak (2015: 337) ancak tabii ki şahsını doğrudan hedef alan bir siyasi/hukuki müdahale ile durdurulabilirdi.

Sonuç

Bütünşehir düzenlemeleri hiç kuşku yok ki bariz bir neoliberal tını taşır. Kamu yararının nicel, ekonomik faydalara indirgenerek, salt bir verimlilik, etkinlik muhasebesine döndürülmüş olması, kamusallık bilinci ve arayışına büyük bir darbe indirmiştir. Fakat bu neoliberal şablon, doğal olarak ortaya çıkan ya da metazori dayatılan bir ideolojik yönelim değildir. Neoliberalizmin toplumsallaştırılması çok daha karmaşık ve içkin mekanizmalar üzerinden kotarılır.

Bu yazı kapsamında yerel yönetimler alanında hegemonik bir doğa haline getirilen hizmet vurgusunun, nasıl ölçek ekonomisi normlarını filizlendirdiğini, bu normların da peyderpey bütünşehir düzenlemelerini şekillendirdiğini; bu ölçekte de çılgın proje imgelerinin tüm bu sürecin geniş bir kamuoyu tarafından sahiplenilmesi ve onanması sonucunu doğurduğunu iddia ettim. Bu gelişmelerin odağındaki belediyecilik anlayışının nasıl bir habitusun gelişmesini sağladığı da bir başka sav olarak tartışmada yerini aldı.

Yerel yönetimleri safi bir hizmet makamı olarak gören ve bu referansiyel içinde doğup serpilen projeci belediye başkanlarının artık Türkiye'de nasıl hakim belediyecilik habitusu haline geldiğini Aytaç Durak'ın Ada-

na'daki belediye başkanlığı tecrübesi üzerinden somut olarak göstermeye çalıştım. Bu referansiyel-habitus simbiyozunun nasıl siyaseti inkâr eden bir yerel yöneticiliğe evrildiğini gösterebildiğimi umuyorum.

Uzun lafın kısası, yerel siyasetin hizmet mitosuna endeksli bir belediyecilik habitusu içine massedildiğini ve bunun da bu kurum ve süreçlerin siyasal doğasını erozyona uğrattığını iddia ediyorum. Post-politik siyasetin cismanileştiği bu belediyecilik anlayışı verili siyasal ayrımları aşarak, her cenahtan tüm aktörlerin içselleştirip, tekrar ürettiği bir değerler ve eylem filtresi olarak belirmiş oluyor. Siyasetin post-politik biçiminin her yerde ve her zaman aynı yoğunlukta yaşandığı tabii ki söylenemez. Post-politik siyasetin imgesi olarak ortaya koyduğumuz çılgın projelere yönelik yoğun hukuki ve toplumsal mücadeleler bile bu tarz siyasetin itiraz ya da direnişten azade olmadığını düşünmemize yetecektir. Verilen böylesi mücadeleler kent ya da ülke ölçeğinde hala Rancière'in siyaset olarak gördüğü iktidar mücadelelerine örnek teşkil edebilir. Yerel iktidarı elinde tutan belediye yöneticilerinin savunduğu ve uygulamak için çabalarını eksik etmediği post-politik anlayışın genelde seçmen nezdinde teveccüh bulduğunu kabul etsek bile, buna karşı direnen ve farklı bir siyasi anlayışa sadık kalan kesimlerin varlığını görmezden gelinemeyeceğini, dolayısıyla yaygın post-politik manzaranın mutlak bir hâkimiyete sahip olmadığını belirtelim. Hâkim post-politik anlayışa karşı verilen mücadelelerin, yerel siyaset içinde bu anlayışa direnen politika ve mücadelelerin başlı başına bir yazıyı hak ettiğini belirterek tartışmamızı sonlandıralım.

KAYNAKÇA

AK Parti (2012a), *Sorular ve Cevaplarla Yeni Büyükşehir Belediye Yasası*, http://goo.gl/d1XULq, Son Erişim Tarihi: 17 Eylül 2015.

--- (2012b), *Hedefler*, https://goo.gl/IauV8S, Son Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015.

Aytaç Durak'a Şok (2009, 4 Mayıs), *Akşam*, http://goo.gl/A1RJSj, Son Erişim Tarihi: 11 Aralık 2015.

Bayraktar, U. (2007), 'Turkish municipalities: Reconsidering local democracy beyond administrative autonomy', *European Journal of Turkish Studies*, http://www.ejts.org/document1103.html, Son Erişim Tarihi: 8 Haziran 2016.

--- (2013), 'Özgün Bir Siyasal Bilim Ekolü Geliştirmek Adına Bir İlham Kaynağı Olarak Fransız Kamu Politikası Analizi Yazını', Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı (der.), *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Adres Yayınları, 114-129

--- (2014), 'Decentralisation, poly-centralisation and re-centralisation of Turkish politics: A matrix of central- local relationships', Korel Göymen ve Onur Sazak (der.), *Centralisation Decentralisation Debate Revisited* içinde, İstanbul: IPM&FNS Yayınları, 321-346.

Bayraktar, U. ve Kurt, H. (2010), 'Reform Sonrası Bir İl Genel Meclisi: Arzuhalci ile Noter Arası Siyasal Bir Organın Doğuşu' *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (1), 31–56.

Bora, T. (2011),'Büyük olsun, bizim olsun', *Birikim*, 270, 15–18.

Bourdieu, P. (2015), *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Ayşe Günce Berkkut ve Derya Fırat Şannan, Ankara: Heretik Yayınları.

Brenner, N. ve Theodore, N. (2002), 'Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism"', *Antipode*, 34 (3), 349–379

Castells, M. (1997), *Kent Sınıf İktidar*, çev. Asuman Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cockburn, C. (1977), 'The local state: management of cities and people', *Race & Class*, 18 (4), 363-376.

Çeğin, G. ve Tatlıcan, Ü. (2007), 'Bourdieu ve Giddens: Habitus Veya Yapının İkiliği', Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan (der.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 303-366.

Dahl, R. (1961), *Who Governs?: Democracy and Power in the American City*, New Haven: Yale University Press.

Dollery, B., Byrnes, J. ve Crase, L. (2008), 'Australian Local Government Amalgamation: A Conceptual Analysis Population Size And Scale Economies in Municipal Service Provision', *Australasian Journal of Regional Studies*, 14 (2), 167–175.

Durak, A. (2015), *Söyleyeceklerim Var,* Ankara: Bilgi Yayınları.

Erder, S. ve İncioğlu, N. (2013), *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fakıbaba, A. E. (2013), '2014 Seçimlerine Giderken Yerel Yönetimlerden Beklentiler ve Şanlıurfa Deneyimi', *Toros Üniversitesi Yerel Yönetimler Sempozyumu*'ndan yapılmış sunum, Mersin: Toros Üniverrsitesi, 8 Mayıs.

Flyvbjerg, B. (2005), 'Machiavellian Megaprojects', *Antipode*, 37 (1), 18–22.

Fuente, R., J. M., Schaap, L. ve Karsten, N. (2012), 'Regionalisation and the Democratic Legitimacy of Local Governments', L. Schaap & H. Daemen (der.), *Renewal in European Local Democracies: Puzzles, Dilemmas and Options* içinde, Tilburg: Springer vs., 165-190.

Harvey, D. (1985), *Urbanisation of Capital*, Oxford: Blackwell.

Hunter, F. (1953), *Community power structure: a study of decision makers*, Chapel Hill: UNC Press.

Keleş, R. ve Mengi, A. (2013), *Avrupa Birliği'nin Bölge Politikaları*, İstanbul: Cem Yayınları.

Logan, J. ve Molotoch, R. (1987), *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*, Kaliforniya: University of California Press

Mouffe, C. (2013), *Siyasal Üzerine*, çev, Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları.

Muller, P. (2000a), 'L'analyse cognitive des politiques publiques: Vers une sociologie politique d'action publique', *Revue Française de Sciences Politiques*, 50 (2), 189–208.

--- (2000b), 'La politique agricole française: l'Etat et les organisations professionnelles', *Ecomomie Rural*, 255-256, 33–39.

Örmürgönülşen, U. ve Sadioğlu, U. (2009), 'Türkiye'de Yakın Dönemde Yapılan Yerel Yönetim Reform Çalışmalarının İl Özel İdarelerine Yansımaları', Çağdaş Yerel Yönetimler, 18 (1), 1–22.

Özkan, F. (2014, 23 Haziran), 'Eskişehir, Venedik'i gondol yarışında nasıl yenmiş?', *Akşam*, http://goo.gl/JB5Z5q, Son Erişim Tarihi: 8 Aralık 2015.

Purcell, M. (2013), *The Down-Deep Delight of Democracy*, West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.

Rancière, J. (2007), *Siyasalın Kıyısında*, çev, Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.

Riley, J. (2012), 'Economies of Scale', *tutor2u*, http://goo.gl/gIZ0Qg, Son Erişim Tarihi: 8 Aralık 2015.

Scott, A. J. (der.) (2001), *Global City-Regions: Trends, Theory Policy*, Oxford: Oxford University Press.

Stone, C. N. (1989), *Regime Politics*, Kansas: University Press of Kansas

Surel, Y. (2006), 'Aprroche cognitive', Laurie Boussaguet, Sophie Jacquot ve Pauline Ravinet (der.), *Dictionnaire des politiques publiques* içinde, Paris: Sciences-Po., 80–88.

Swartz, D. (2011), *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, çev. Elçin Çen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şengül, T. (2001), *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

TBMM (2012), '6360 sayılı Büyükşehir Yasası Genel Gerekçe', http://goo.gl/Dy0Fvo, Son Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015.

Valimutlu (2014, 7 Haziran), 'Uçuyoor, uçuyoor İSTANBUL uçuyoor. 150 milyon yolcu kapasiteli Dünyanın en büyük havaalanı temeli atıldı. Hayırlı olsun, yakalayana aşk olsun' [Twitter], https://twitter.com/valimutlu/status/475303241396539394 adresinden alınmıştır.

Wilson, J. ve Swyngedouw, E. (2014), 'Seeds of Dystopia: Post-Politics and the Return of the Political', Japhy Wilson ve Erik Swyngedouw (der.), *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics* içinde, Edinburg: Edinburg University Press, 1-22.

Yıldırım, Y. ve Baştürk, E. (2015), 'Rancière Düşüncesinde Siyasal Olanın Önceliği', *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 24, 51-62.

Yiğenoğlu, Ç. (2014), *Başkan*, Adana: Karahan Kitapevi.

şerhh

Şiir ve Eleştiri Dergisi

2016/1

Ümit Bayazoğlu, İlhan Berk, Emre Koyuncu, Eren Barış, Alper Göbel, Komet, Murat Özbek, Adem Gergöy, Mesut Koçyiğit, Ayşen Gençtürk, Cassis Cotton, Gani Met, Ezgi Kılınçaslan, Bülent Ecevit, Mihrap Aydın, Monica Papi, Fatih Mutlu, Fatih Çünkioğlu, Cihat Duman, İlker Filiz, Kadir Yanaç, Aras Keser, Servet Turan, Usame Söylemez, Özgür Balaban, Şakir Özüdoğru, Fırat Demir, Mikâil Söylemez, Onur Çeğil, İsahag Uygar Eskiciyan, Ece Eldek, Baran Çaçan

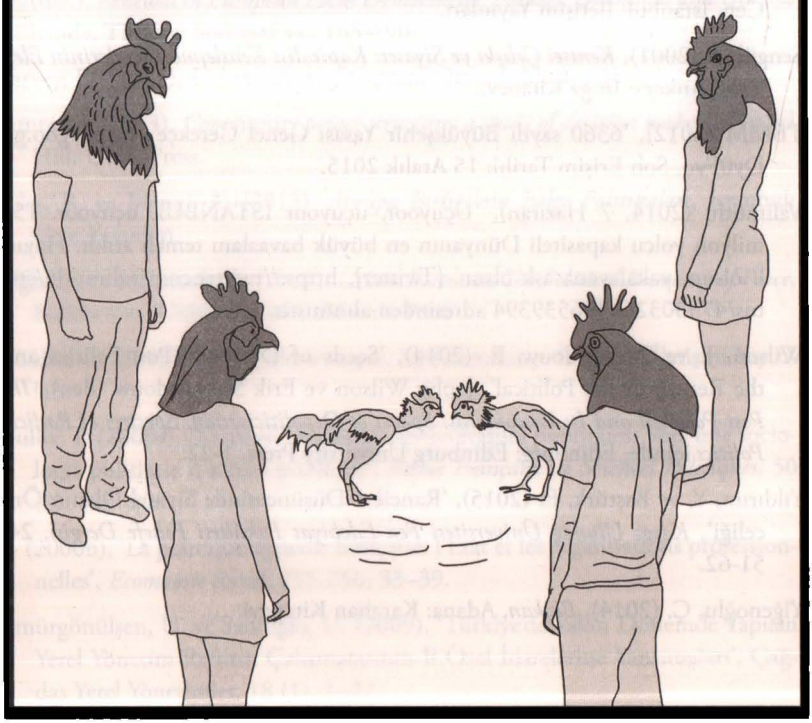

The Paradox of Social Housing Policy in Turkey?

TUNA KUYUCU

YRD. DOÇ. DR., BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ, KUYUCU.TUNA@MAIL.COM

ABSTRACT

The Justice and Development Party (AKP) rule in Turkey since 2002 is characterized by the coexistence of a process of relentless economic neoliberalization with social policy reforms that increased the state's commitment to economically distressed populations. In this article my aim is to explain this puzzle through an analysis of Turkey's new 'social housing policy', which offers a perfect lens to understand how aggressive neoliberalism goes hand in hand with a new social policy that, according to the government, has enabled property ownership for millions who had been left out of formal housing markets. Based on fieldwork conducted in a new 'social housing' complex in Istanbul in 2008 as well as extensive analysis of policies and official statistics, I argue that the new housing policy of the government violates the basic principles of a social housing policy-i.e. affordability, tenure security, prevention of speculative price increases and socioeconomic empowerment of inhabitants. What the policy accomplishes is (i) creating economic growth through stimulating the real-estate markets, (ii) transferring the (informally held) property of low-income groups to a coalition of contractors, state officials and wealthy consumers, (iii) formalizing informal settlements, thereby integrating millions into the formal market. As such, the new housing policy of the government deepens capitalist market relations and serves the party's neoliberal growth strategy.

KEYWORDS: SOCIAL HOUSING; SOCIAL POLICY; NEOLIBERALISM URBAN RENEWAL

Held in the aftermath of the devastating 2001 economic crisis (Akyüz and Boratav, 2003), the 2002 general election constitutes one of the most important turning points of Turkish political and economic history. To many people's surprise, the newly formed Justice and Development Party (AKP), an Islamically oriented center-right party under the leadership of Istanbul's charismatic ex-mayor Tayyip Erdoğan, won the elections with a landslide victory and formed a single-party cabinet after a succession of unstable coalition governments. Equally surprising was the determination with which AKP started implementing radical neoliberal reforms given the strong anti-IMF discourse the party utilized during its election campaign. Mobilizing the discontented masses who have gone through a decade of economic crises around a socially and religiously conservative worldview, AKP "acted faster and more boldly than any preceding government in implementing the neoliberal agenda in an attempt to respond to the requests of international capital" (Yeldan, 2007: 4; Öniş, 2009). Immediately after forming the government the party embarked on a series of reforms that have vastly accelerated the privatization campaign of prior governments[1], restructured the healthcare and social security systems to make them more 'market-friendly' and expanded short-term speculative capital inflows, which led to a credit and consumption boom[2].

Concomitant with this neoliberalization drive is AKP's major social policy initiatives, which are key to the party's electoral victories and consolidation of power. The data on the government's social spending[3], particularly after the healthcare and social security reforms in 2004 and 2006, show a significant increase in state spending on social programs. While in 2001 social spending constituted 12.3 per cent of Turkey's GDP, it has increased to 14.8 per cent in 2007, 18.3 per cent in 2013 and 18.4 per cent in the proposed budget for 2014 (DPT, 2013). When we look at the share of social spending in the state's budget, we see an equally striking increase from 33 per cent in 2001 to 35.2 per cent in 2007 and 42.6 per cent for the proposed budget of 2014 (Susam et.al., 2013). These increases are significant by all standards and indicate a commitment to mitigate the negative effects of neoliberal reforms for the

1 Between 1983 and 2002, the total privatization revenue of the Turkish government was US $8 billion. Between 2002 and 2014, however, it has reached US $68 billion (ÖİB, 2015).

2 In 2002 total household debt in Turkey constituted 1.8 per cent of the GDP whereas at the end of 2014 it has increased to 19.5 per cent. In the same period the ratio of household debt to disposable household income has jumped from 5.1 per cent to 51 per cent (TCMB 2014). Total domestic credit to private sector firms jumped from 14.5 to 74.5 per cent of the GDP (World Bank, 2015).

3 Social spending includes state spending on education, healthcare and social security, which includes pension payments, direct income support for the poor and non-premium payments of social security institutions.

poor masses. The paradoxical coexistence of neoliberal reforms with increased social policy spending puts to question the widespread views on AKP either as a capitalist puppet government acting on behalf of global and domestic capital or as the champion of the poor and excluded masses of Turkey.

When one digs beneath official statistics to see how the social policies are implemented in real time and place, it becomes clear that AKP's social policies actually deepen capitalist market relations and serve the neoliberal growth strategy. This can be observed in a number of domains such as the healthcare reform passed in 2004 or the social security reform enacted in 2006 (Yilmaz, 2013; Agartan, 2012; Elveren, 2008; Bugra and Keyder, 2006). In this article I focus on AKP's 'social housing' policy, which constitutes one of its most important social policy initiatives[4], to show that the primary functions of this policy are (i) to create economic growth through stimulating the construction industry and real-estate markets, (ii) transfer the (mostly informally held) property of low-income groups to a powerful coalition of contractors, state officials and wealthy consumers, and (iii) formalize informal housing settlements, thereby integrating millions into the formal market.[5] I further argue that rather than providing affordable and non-speculative housing with security of tenure to the poor, like a proper social housing policy ought to do, AKP's housing policy creates a bifurcated structure benefiting the upper echelons of the lower classes by turning them into private owners of government subsidized units while simultaneously dispossessing the less resourceful urbanites. These processes are best observed in the government's controversial 'urban transformation projects' (UTPs) that clear low-income neighborhoods of their existing structures, relocate the inhabitants into 'social housing' and redevelop the areas for new residential or commercial purposes. My close analysis of the implementation and socio-economic consequences of the first, and to-date the largest, UTP in Istanbul reveals that the government's housing and urban renewal agenda can more appropriately be labeled as an 'anti-social' policy that leaves majority of households economically worse off and disrupts their existing social support networks and forms of solidarity. Despite their negative outcomes, what still makes the UTPs agreeable, if not attractive, for

4 Between 2003 and 2014, the Mass Housing Agency, the state institution responsible for social housing development, has completed 515,348 social housing units, which constitutes 2.8 per cent of Turkey's seventeen million total housing stock, an impressive figure in a country that historically had no significant social housing policy except for a small group of civil servants, military officers and employees of state owned enterprises. The overwhelming majority of low-income citizens solved their housing question through the informal market.

5 For similar analyses of AKP's housing and urban renewal policies, see Elicin (2014), Demirtas-Milz (2013), Lovering and Turkmen (2011), and Bartu-Candan and Kolluoglu (2008).

many urban households is the opportunity and desire of personal gain and upward mobility via property ownership that they present. This, however, is only realized by a minority.

The article consists of two parts: In the first part, I analyze the main contours of AKP's social housing and urban renewal policies. More specifically I discuss the sweeping legal and administrative reforms passed by the AKP government after 2002 that have enabled the massive housing campaign undertaken by the Mass Housing Administration (MHA) as well as the implementation of UTPs. I then take a closer look at the MHA and show that its operating logic deepens capitalist dynamics in real estate markets and keeps the less resourceful out of the system. In the second part I undertake an analysis of the economic and social consequences of the Ayazma-Tepeüstü UTP that has relocated close to 7500 poor inhabitants from two informal settlements to the Bezirganbahçe mass housing complex, built by the MHA. Based on data gathered from a six month-long fieldwork I conducted in Bezirganbahçe in 2008,[6] I demonstrate that the so-called social housing that the inhabitants are relocated violates all principles of a proper social housing system-i.e. affordability, security of tenure, prevention of speculative price increases and social and economic empowerment of residents. The UTP has made a substantial portion of the inhabitants economically worse-off and socially disempowered.

The Remaking of Housing Markets in Turkey after 2001

One of the most important responses of the AKP government to the 2001 economic crisis was generating economic growth and employment through the construction sector.[7] This necessitated the passing of numerous legal and administrative reforms that would overcome the barriers in the way of the institutionalization of a fully commodified regime in real estate markets. As a result of what can only be called a 'legislative frenzy' (Kuyucu and Ünsal, 2010), a construction boom backed by an expanding mortgage industry as well as a massive privatization wave in real-estate took place, together forming the backbone of AKP's economic growth strategy.[8]

6 My analysis is primarily based on in-depth interviews with forty-five ex-Ayazma households, three municipal officials, two officials from the MHA, three social workers, four real-estate brokers, two store-owners, two building maintenance personnel, the Principal of Bezirganbahçe's Primary School and the coordinator of an NGO active in Bezirganbahçe.

7 This is clearly stated in the Emergency Action Plan that was enacted in 2003. *Türkiye* İçin *Acil Eylem Planı* www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2224/aep.pdf *(accessed on 28.05.2012)*

8 The rate of increase in privatizations and new residential and commercial construction per-

There are many factors at work in creating this construction boom such as a growing middle class, accelerating international capital inflows and the changing demographic structure of the country. Notwithstanding the importance of these, two mechanisms directly controlled by the government played even more crucial roles in the making of a construction-led economy: (i) the MHA, which has become the most powerful institution in regulating land and housing markets *and* (ii) UTPs. To start with the latter, before AKP's rise to power, there simply was no government-backed urban renewal program in the country and the few examples were undertaken by the initiatives of local governments (Dündar, 2001) After AKP's legal reforms, however, 'urban transformation', which really stands for demolish-rebuild type renewal projects, became the most important and controversial concept in Turkish urbanization. The UTPs are enabled by highly controversial laws such as the new Municipality Law and Urban Conservation and Renewal Law, both passed in 2005, the new MHA laws, passed between 2004-2010 and the new Disaster Law, passed in 2012. These laws give local and central governments extraordinary powers to designate 'derelict', 'risky', and 'obsolescent' areas in cities, categories that have no scientific basis as 'transformation areas' (Kuyucu, 2014) and redevelop them singlehandedly with no democratic participation from inhabitants. When UTPs began in 2005, local governments had relatively more power vis-à-vis the center but thanks to the amendments to these newly passed laws in 2010 as well as the creation of a new ministry called 'The Ministry of Urbanization and Environment' in 2011, the central government now has the upper hand in steering the 'urban transformation' wheel. Until 2011, 175 municipal governments around the country signed protocols with the MHA to start UTPs in their jurisdictions. As of October 5th, 2012, the *central* government started a massive 'transformation campaign' in order to prepare cities for the coming earthquake threat, bypassing all administrative circuits and democratic procedures. This more aggressive campaign is likely to demolish millions of units, displace millions of inhabitants and cause highly uncertain economic and social consequences. Yet, the speculative business opportunities that they create and the short-term economic growth they are likely to generate make the UTPs indispensable for the government.

The second mechanism in the making of a construction boom is the MHA. Between its founding in 1984 and 2001, the year it went bankrupt, the agency worked as a credit dispensing mechanism, providing cheap credit to housing cooperatives, thus enabling home ownership for middle classes

mits during the AKP period has been the fastest since 1980, the transition of Turkish economy to neoliberalism.

even though its founding mission was providing housing to the poor (Buğra, 1998). In the aftermath of the 2001 crisis, the AKP government passed a series of laws that turned the MHA into an extremely powerful land broker and housing developer with the authority to sell state land to private developers, change the planning and zoning status of state-owned plots in a single-handed manner, use this land to develop 'for-profit' housing through private partnerships, and construct subsidized mass-housing units for lower-income groups (Özdemir, 2011). These new powers have made possible the relentless commodification of state-owned land, creating vast opportunities for developers, contractors and speculators (Gürek, 2008).[9] Directly tied to the Prime Ministry and exempt from parliamentary oversight and auditing, the Agency has become a prime example of an authoritarian market-maker in real estate. In addition to these powers the MHA also became the most important institution in the implementation of UTPs, authorized to carry on most of the operation in a 'transformation zone' such as changing the zoning decisions in the area, constructing the new housing blocs and expropriating the property of those who oppose the plans.

Table 1: TOKI Projects Completed Between 2003 and 2013

Type of Project	TOKI as sole actor	Partnership Projects	Total
Housing	538322	64384	602706
School	520	426	946
Hospital	-	233	233
Health clinic	90	4	94
Mosque	489	-	489
Commercial center	497	-	497

9 On December 17, 2013 the sons of three ministers in Turkey were arrested by the Organized Crime Police due to their alleged involvement in massive corruption schemes. One of them was the son of the Minister of Environment and Planning, Erdoğan Bayraktar, who served as MHA's CEO between 2003 and 2012. The information that has leaked reveals strong evidence that the Minister himself was also involved in illegal actions regarding zoning and planning decisions both during his term at TOKI as well as in the Ministry. Two weeks later, the Minister made a public declaration stating that whatever he had done during public service was approved and/or ordered by the Prime Minister and resigned. He called for the PM to also resign. The prosecution has caused a massive political crisis in Turkey and the PM has forced the resignation and/or rotation of thousands of police chiefs and officers involved with the prosecution. Prime Minister T. Erdoğan was elected as President the following year, shielding himself from any legal action. Despite the strong evidence so far that the MHA was at the center of illegal interventions into land/housing involving millions of dollars, the case has been closed in January 2015 after the overwhelming majority of parliamentarians voted against parliamentary investigation into the case.

Stadium	-	14	14
Sport center	523	448	971
Student dorm	4	144	148
Library	41	-	41
Civil service	-	105	105
Police station	341	-	341
Total	540827	65758	606585

The operating logic of the MHA is simple: It raises revenue from land and for-profit housing sales, which it uses for the construction of non-profit housing. The fact that its 'social housing' is financed *not* through the general budget (i.e. taxes and wealth transfers) but through its own revenues shows that this so-called social policy is not a 'redistributive' but an entrepreneurial one, providing a big boost for private land and housing markets. Between 2002 and 2013, the MHA has constructed more than 600 thousand housing units, 14 per cent of which is for revenue-generation and the rest for 'social housing' (TOKI, 2013). MHA's social housing production takes place under five categories: Housing for i) households displaced by natural disasters; (ii) households displaced by UTPs; iii) middle and lower-middle income groups (*dar ve orta gelir grubu*)[10]; (iv) lower income groups and the poor (*alt-yoksul grubu*)[11] and (v) rural households (*tarım köy uygulaması*). In total, the Agency has built 515,348 social housing units, which constitutes 2.8 per cent of Turkey's 17 million total housing stock, an impressive figure in a country that historically had no social housing policy. This housing policy has become one of the most important political campaign grounds for AKP. In countless platforms, the Prime Minister and the Minister of Urbanization and Environment, who served as the MHA's CEO before appointed as the minister, have emphasized how AKP has, for the first time in Turkish history, started a social housing policy benefitting the millions who had to live in substandard housing (Kuyucu, 2014).

A closer look at these impressive aggregate numbers shows that the lion's share (40.3 per cent) of the so-called social housing units are produced for 'middle and lower middle income groups', a category that includes all

10 In defining what constitutes this group the MHA only specifies the condition of not-owning real-estate. No maximum household income specification is made.

11 The MHA defines a low income group as 'a household with total income of less than 2600 TLs (app. $1200) and poor households as 'households that pay no premium to the Social Security Administration and that receive assistance from the state via the Green Card program'.

households without property regardless of income status. These units range between 85-146 square meters and unit prices are approximately 1000 TLs (340 USD) per square meter. Eligible households must pay 10 per cent of the total as down payment and cover the rest in ten years without interest, which corresponds to approximate monthly payments of 650-1000 TLs (220-340 USD) depending on apartment size. Given that median individual income in Turkey in 2012 was around 750 TLs[12] (255 USD) it becomes obvious that most households are unable to afford them. Lower income group apartments have similar unit prices and range between 65-87 square meters with a 6000 TL (2050 USD) down payment requirement. The rest is to be paid in fifteen years, making monthly payments between 350-450 TLs (120-155 USD). Households with maximum monthly income of 2600 TL (890 USD) are eligible for these units. Apartments for 'the poor' are 45-65 square meters with 700 TL (240 USD) unit prices per square meter. They have no down payment requirement and are to be paid in twenty-five years, corresponding to approximately 100 TL (35 USD) installments. Due to lack of information we do not know what percentage of MHA's total housing stock is composed of the 'poor' category.[13] But from the Turkish Statistics Institute's income and poverty statistics, we can confidently say that the overwhelming majority of MHA's so-called 'social housing' units are beyond the reach of most Turkish households. In other words, the MHA mostly produces housing for middle-income groups, a policy hard to label as 'social'.

Table 2: Categories of Housing Built By TOKI

Category of Housing	Total Units Produced	As % of total MHA units
Revenue-Generation	87358	14.15
For natural disasters	37688	6.25

12 Sönmez (2013) argues that the TURKSTAT data is seriously flawed because it is based on self-reports of income. Because TURKSTAT defines levels of poverty through the median income (below 60% of median income is considered poor), official poverty figures are also flawed. Sönmez argues that real median income is much higher, making the percentage of poor households also higher than the official 22%. http://mustafasonmez.net/?p=3668 (accessed on 23 December 2013)

13 In February 2012, a parliamentarian from the main opposition party officially requested information from the Prime Minister regarding what percentage of MHA housing units are produced for each income group. The Ministry of Urbanization and Environment's answer indicates that of the 342,053 not-for-profit units produced until 2012, 85,284 (25 per cent) were sold for 50000 TLs or less, 191,450 (56 per cent) were sold for 50-100 thousand, 61,000 (18 per cent) for 100-200 thousand and 4319 (1 per cent) for 200,000 and more. I thank Yaşar Adanalı for directing me to this information.

For UTPs	85441	14.24
Middle and lower middle income group	241992	40.29
Lower income group and the poor	144643	24.14
Rural	5584	0.93
Total	602706	100

Source: www.toki.gov.tr

What, then, is social housing? What criteria can we use to assess whether a housing policy is social or not? A housing provision system is social to the extent that it guarantees affordability, protects the tenure security of the inhabitants, prevents speculative price increases and empowers the inhabitants economically and socially (Bratt et.al., 2006; Harloe, 1995; Stone, 1993). Accordingly, social housing can be provided by the public sector, as in the case of public rental units, by the private sector, as in the case of non-profit housing associations/corporations in the UK and US and housing cooperatives in Germany and the Netherlands or by public-private partnerships, as in the case of HOPE VI programs in the US. Whether publically or privately provisioned, a meaningful social housing policy is one that moves beyond simply 'warehousing' particular groups in substandard units, but actually improves the economic and social lives of inhabitants. This necessitates the production of livable and affordable habitats that fit the lifestyles of the users as well as the development of various programs that would help the poor inhabitants to integrate into the city and advance in the urban economy. A close analysis of how social housing actually works in Turkey clearly demonstrates that it does neither. The evidence I present below from the Bezirganbahçe social-housing estate shows that all four principles of social housing are violated.

Bezirganbahçe as a Case of Anti-Social Housing Project

In December 2006, 1474 households from the informal settlements of Ayazma and Tepeüstü were relocated to Bezirganbahçe, a 2640-unit complex, housing around ten thousand people in fifty five blocs built in Halkalı[14] by the MHA as part of the Ayazma-Tepeüstü UTP. Besides being the first UTP in Istanbul, it also is the largest gecekondu relocation project in Turkish histo-

14 Located on the shores of the Küçükçekmece Lagoon Halkalı is a booming neighborhood of Istanbul with many large-scale housing projects for upper-middle classes.

ry. For municipal authorities, Bezirganbahçe is a great social experiment that will "save the gecekondu inhabitants from the mud and dirt of Ayazma"[15], improve their living conditions by settling them in *modern* apartments and advance their economic standing by making them *legal owners* of flats. It will also help the traditional gecekondu communities adapt to modern city life. By housing socio-economically, culturally, and ethnically heterogeneous groups in the same complex, the project is expected to open channels of communication between the relatively closed and inward-oriented groups, which will make them more accepting of one another. In a typical geographic and economic reductionist fashion, the project implementers believe that the relocation of gecekondu dwellers into formal housing and their conversion from illegal occupiers into private owners will generate upward economic mobility, improved living conditions and sociocultural advancement. As such Bezirganbahçe should be treated as an example of 'social housing' that enables the disadvantaged populations to reach goods and services (such as housing, infrastructure, social integration) that they cannot attain through the market.

Affordability Problems

The actual experiences of relocation, as narrated to me during long hours of informal or semi-formal conversations I carried on with the inhabitants of Bezirganbahce, tell a very different story.[16] The first major problem that the project has caused is increased economic hardship for a substantial number of households who find it impossible to make ends meet in a formalized housing economy. The project, in other words, has actually increased many families' levels of 'shelter poverty' (Stone, 1993).[17] As part of the UTP, the 'rightful owner' households who agreed to the project terms exchanged their informal homes for the new formal units and were indebted to the MHA for the price increment, which was around forty thousand TLs per unit. This increment was to be paid in fifteen years free of interest, corresponding to a monthly

15 Personal interview with the Director of the Urban Transformation Bureau at Küçükçekmece Municipality, 11 November 2008.

16 Another research project in Bezirganbahçe completed a few months before mine have reached very similar findings, which confirms the validity of the arguments I develop here (Bartu Candan and Kolluoğlu, 2008).

17 Shelter poverty is a term coined by Michael Stone (1993: 34) to refer to a situation in which a household is unable to meet nonshelter necessitates after paying for the cost of housing. As he puts it, '...a logical standard of affordability for housing is a sliding scale that explicitly takes into account the cost of a minimum standard for nonshelter necessities, with income and household size as the principal parameters. Households paying more than they can afford on this standard are shelter poor, the squeeze between their housing costs and incomes leaving them unable to meet their non-shelter needs at a minimum level of adequacy'.

payment of approximately 250 TLs (85 USD). The families were also required to pay utility bills, which they avoided in the gecekondu settlement through informal arrangements, and building maintenance fees, the total of which doubled the required monthly fixed payments. During time of my research (2008), the legal minimum wage in Turkey was 540 TLs (185 USD), barely covering for these fixed expenses. In addition, most households' transportation costs also doubled due to the lack of cheap public transportation options to and from Bezirganbahçe. Finally, relocation also meant a loss of access to gardens, vital for these poor households' dietary subsistence. Because there are no private or communal gardens in Bezirganbahçe, families had to spend more on foodstuff, making economic sustenance more difficult.

What all this means is an acute 'affordability' crisis for many of Bezirganbahçe's relocated households. The situation is especially dire for young couples with children where only one parent works. According to the survey that the Küçükçekmece Municipality conducted in Ayazma prior to the demolitions, single-breadwinner families constitute more than half of households in Ayazma, indicating the scale of the problem. One such example is Bekir's family that I visited on a cold November day in 2008. Bekir is a forty-two-year-old construction worker, who is married with four children, oldest of whom is twelve years old. He migrated to Istanbul from Van in Eastern Turkey in 1985 to escape war. After working in irregular jobs for two years, he bought a small plot in Ayazma and built his gecekondu with help from relatives. When he invited me for an interview to his apartment, there were eight people[18] living in his 90 square-meter flat.[19] The living room where we conducted the interview had no furniture besides a few pillows on the carpet and the apartment was very cold because, like many in Bezirganbahçe, Bekir had not turned on his heating to save on gas. He is the only breadwinner in the family and they were having great difficulty in making ends meet. After telling me that their fixed payments add up to around 600 TLs per month, he continued:

We used to spend this much for everything in Ayazma. How are we supposed to make ends meet now? How can we buy food, clothes and pay for the children's schooling and all that? There, we used to gather our own wood to burn, and bake our own bread. Because we came from the village, our lives were also like villagers. Now our whole lives changed economically and socially. We all became much more aggressive here.

18 Bekir had two guests from his hometown, who were staying for six months with them already. Short-term stays with relatives before final migration is a common practice among migrant families.

19 Apartments in Bezirganbahçe are 90 m2 with two bedrooms. The actual usable area is about 75 square meters.

Relocation to Bezirganbahçe significantly increased this family's monthly expenses and stripped them of informal survival strategies they had in Ayazma, such as driving an informal taxi cab or growing foodstuff in gardens. With four children, two of which are going to school, and only one breadwinner working at irregular construction jobs, this family is rapidly becoming impoverished and will be unable to cover the monthly installments, which means losing their property.

There are two ways of avoiding the kinds of economic hardship experienced by Bekir. The first necessitates families to take their children out of school and force them into the labor market to increase the household's disposable income. I have spoken with many families in Bezirganbahçe who had to choose this strategy. Kevser's family is one such case. Kevser is a thirty-eight-year-old Kurdish woman, married to Ahmet unemployed due to severe back injuries he experienced as a construction worker. They have four children, youngest of whom (seven years old) is mentally disabled. When I asked her how they make ends meet, she said:

> Look my son, I only speak the truth. We used to have 15,000 TLs when we came here from Ayazma. What did we do with that money? We repaired the interior of this apartment[20] and bought furniture and all that. I swear to God, if we didn't have three people working in this family, we could never ever make ends meet. Do you know that I took my daughter off of school at fifth grade so she can start working?

With three of their abled children working this family is temporarily making ends meet. But, Kevser added that when her oldest son is conscripted next year, they also will have to leave Bezirganbahçe due to loss of vital income.

The other group of households that are able to withstand the economic costs of relocation are those that were eligible to purchase more than one apartment in Bezirganbahçe because they used to own multiple units in Ayazma. Because the UTP terms prohibited resale of properties only for one year, such households with more than one property could sell their extra units at market values, a major problem that I discuss below, or they could rent them out again at market values. Benefiting a lucky minority who now owned mul-

20 The quality of the apartments is very poor, requiring frequent repair work, such as fixing the pipes, kitchen counters and doors. Also, the kitchen and the living room in the apartments were integrated, which is very unusual for families in Turkey. People with some funds immediately built a wall between them. Kevser's family is one of them.

tiple homes[21], this process intensifies existing inequalities by disproportionately rewarding the better off in the previous gecekondu market and hurting the weaker links.[22] A meaningful social housing policy must narrow existing inequalities, not intensify them.

Problems of Speculative Price Increases

When we look at how households that experience increased economic deprivation respond to their conditions, we can clearly see another way that the projects directly contradict with social housing principles. In Bezirganbahçe, the most common reaction to economic difficulties is selling the new property in the market and relocating to a different part of Istanbul or a different city. As I mentioned above, the project has only one-year resale-restriction after which people can sell their units at market prices.[23] This grave mistake in the design of the UTP quickly opened the door to speculative price increases. The apartments that were sold to Bezirganbahçe's first inhabitants at the below-market price of 52,000 TLs (18000 USD) in 2006 doubled in price by 2008. This caused a rapid process of property and population transfer whereby households experiencing payment problems sell their new homes to wealthier ones, make meager economic gains and relocate to cheaper areas. Because the officials fail to keep track of these resales and relocations, we have no reliable figure about what percentage of inhabitants chose this action. From my interviews inhabitants and real-estate agents in the area, I predict that 30 per cent have left within the first two years. The striking sight of 'for-sale' signs posted on the windows of the 5 real-estate offices in Bezirganbahçe testifies to this fact. When I asked the Director of the Urban Transformation Bureau at Küçükçekmece Municipality what he thought of these resales, he indiscreetly said:

> We sell them these apartments for 42,000. Now these flats go for

21 The municipalities survey in Ayazma shows that there were 1244 buildings, 70 per cent of which were single story. A total of 1890 households lived in these buildings. The total number of owners was 1177, indicating the small number of owners of multiple units (Küçükçekmece Belediyesi, 2007).

22 Kuyucu (2014) shows how the possibility of reaping financial benefits from the ownership of multiple units has motivated many inhabitants to cheat the system by registering properties that they did not actually own. The appetite for private gain via property ownership weakens the collective movement in the neighborhood for the defense of housing rights and enabled the implementation of the project in a smoother fashion.

23 When it became obvious that this one-year resale prohibition was a serious error, the MHA decided to extend the prohibition to five years.

> 100-120 thousand in the market. Why are they complaining? If you can't pay, sell it and transfer the debt to the buyer. Pocket the 50-60 thousand, and off you go! Before the project, none of these gecekondu dwellers could even dream of such amounts. I'm not saying this to humiliate them. But this money is really big money.[24]

Approaching 'housing' from a purely market-oriented angle, this high-ranking official sees the project as a win-win case for the gecekondu dwellers. Other officials I interviewed have a difficult time in even considering the possibility that people would be unable to afford the fixed installments. As one of the senior sales personnel at the MHA said to me off record, "I don't understand how they can't pay these small amounts. The conditions for these flats are so beneficial that I find it hard to believe that anyone has payment difficulties. Who gets to own an apartment in Istanbul with 250 TLs a month these days?"[25] When I told this official about the economic stress that most people in Bezirganbahçe experience, her reaction was quite telling: "There's, as you know, a *culture of crying* in the peripheries of the city...(Şehrin çeperlerinde *ağlama kültürü vardır*.) But there's also a price to live in Istanbul. We all pay that price; they also must pay it".

The speculative price increases also intensified the existing inequalities among the ex-inhabitants of Ayazma. Because the project was designed in a way that made the 'owners' of multiple gecekondus in Ayazma eligible for multiple flats in Bezirganbahçe such households improved their economic position significantly as a result of the project (Kuyucu 2014). The project terms had no legal restrictions in the way of selling or renting apartments for market prices. Households with multiple flats ended up making small fortunes by taking advantage of the price hikes, which increased the gap between them and the less resourceful households with only a single flat. This clearly shows how the project violates the core principles of a social policy. It also demonstrates the popularity of AKP's housing policy among the 'winners'.

Violation of Poor Households' Tenure Security

Affordability problems and speculative price increases are not the only shortcomings of the government's housing and urban renewal agenda. Another problem with the way the projects are designed is the disregard of housing rights of tenants that live in urban transformation zones, which clearly con-

24 Personal interview with Behçet Bey on 11 November 2008.

25 Personal interview with Nurhan Hanım on 9 November 2008.

tradicts the principle of protecting tenure security. None of the UTPs implemented in Istanbul have offered any form of compensation to tenants inhabiting the areas. Even though the official protocol that the Küçükçekmece municipality has signed with the MHA state that the fundamental goal of the project is helping the poor inhabitants who have no tenure security by relocating them into formal housing[26], the implementation of the UTP pushed tenants out entirely.[27] When the demolitions started in the neighborhood, all but 18 tenants immediately left with no compensation.[28] The remaining eighteen resisted by setting up make-shift homes and continued to live in Ayazma for two years among the rubble that never was cleared. During these two years their 'homes' were twice destroyed by the police. Thanks to their persistent struggle and the efforts of NGO's to solve their housing crisis, the Mayor compromised and entered into informal negotiations with them. As a result, the Municipality agreed to move them into Bezirganbahçe and pay their one-year rent in advance. At the end of the year, the families were offered the chance to purchase MHA apartments to be paid in fifteen years without interest. None of these very poor households were able to afford the units and all had to leave the housing complex when the year was over. The unfortunate stories of tenants who lost their housing rights as a result of the UTP show us that the projects violate the tenure security of the poorest households in rather obvious ways.[29]

Disruption of Social Networks

The negative social consequences that UTPs cause for socioeconomically vul-

26 See the Third Article of the Küçükçekmece UTP Protocol and the Fourth Article of the Başıbüyük UTP Protocol.

27 The official leaflets distributed in Ayazma by the Mayor also stated that everyone in the neighborhood, including tenants, were going to partake in the UTP: 'There will no longer be anyone in Ayazma and Tepeüstü living in illegal housing. You will now have housing units where you can live decently, like human beings. **A Solution/Option is Coming** for **All** Living in Ayazma and Tepeüstü, **including tenants and gecekondu owners.** First we will find out who is living in Ayazma and Tepeüstü, and then we will develop solutions that fit everybody's conditions and capacities. **Our goal is to provide you legal and livable housing units'.** (Bold parts in original)

28 According to the survey the Municipality conducted in Ayazma prior to the implementation of the UTP, around 25 per cent of the neighborhood were tenants.

29 Tenants are not the only ones experiencing tenure insecurity. According to project terms, failure of payment for three consecutive months means confiscation of property by the MHA. So far the MHA, as a gesture of benevolence, has not enforced this rule even though there are multiple families that have violated the terms. I learned informally that the MHA is using the down payment for the apartments to cover for these debts. When the unpaid amount exceeds this sum, confiscations will most likely start. I could not formally confirm this information.

nerable households are equally important as the economic problems. Of particular importance is the disruption of social support networks and weakening solidarity among the low-income inhabitants as a result of the projects. In Bezirganbahçe the problems start with the spatial inadequacies of the housing estate. Within this large complex housing ten thousand people, there are no functioning public spaces where people can congregate. The only social amenities in Bezirganbahçe are a public school, a health clinic and a small shopping center named *TOKI* Çarşısı[30] that contains a supermarket, hairdresser, all-purpose store, bakery, pharmacy, school-supplies store and three real-estate offices. There also used to be a small canteen but during my fieldwork, I never saw more than three people in the place, which led to its going out of business in December 2008. The situation is so dire that several residents have asked the estate management firm to allow the use of the underground shelters as common areas to celebrate religious holidays, weddings or national celebrations (such as the Kurdish *Newroz*). The officials denied their request. Yet, I learned from multiple informants that the shelters are used as common praying areas and/or as places to give religious education to youngsters with the informal approval of municipal authorities.

Because poor gecekondu inhabitants strongly rely on accessible spaces to carry out collective activities, this lack of public spaces causes a serious obstacle to maintaining support networks. A short walk within the complex is enough to observe this dire fact. The few playgrounds are mostly vandalized and abandoned, the empty spaces within the blocs are deserted and few people can be seen out in public. The 'dead spaces' in Bezirganbahçe contrasts sharply with any gecekondu neighborhood in the city where streets, gardens and coffee houses are usually crowded with people. The groups most affected by the lack of accessible and safe public spaces are women and children. Even though the director of the municipality's Urban Transformation Bureau argues that "this project has particularly benefited women and children", in reality they both have lost their channels of spatial mobility and socialization. Several women I have interviewed contrast this situation with their old neighborhoods. For example Dilan, a Kurdish woman in her forties who speaks very little Turkish, said: "Back in Ayazma, everyone knew each other and I could walk even at midnight without any fear. Here, I only go to my sister-in-law's apartment. Other than that, I'm always at home".[31] Another Kurdish woman around the same age, Zeynep, remarked: "The only time I leave my apartment is to drop the kids to school and to pick them up. Otherwise, I don't leave home. There

30 TOKI is the Turkish name of the Mass Housing Administration. Çarşı means market.

31 Personal interview with Dilan on October 26, 2008. Bekir translated Dilan's Kurdish to me.

are all kinds of strange people here who sit around in the parks all day long". These two women spend much less time out of home due to fear of public spaces. Even though they do not openly say it, their fear is closely related to their Kurdishness. Half of Bezirganbahçe inhabitants are ethnically Turkish and ethnic tensions in the area are high, as evidenced by two large fights involving the use of handguns that broke out the previous year between Turkish and Kurdish youth. During my fieldwork I witnessed many racist graffiti written on the walls surrounding the estate such as 'Death to Kurds' and 'Apo's bastards will never stop us'. That six of the fifty five blocs are given to police officers and their families with the orders of the Ministry of Interior makes the situation even more intimidating for the Kurdish inhabitants.[32]

As important as the disappearance of public spaces in decreasing social interactions and weakening communal bonds, is the households' increased economic insecurity caused by the formalized household economy. As many researchers have pointed out, the 'moral economy' of poor communities is based on a 'subsistence ethic' (Scott, 1976) whereby the community ensures a basic level of subsistence for all members through informally operating, yet highly effective, social safety nets. White (1994) argues the primary mechanism to maintain a moral economy among Istanbul's poor is 'mutual indebtedness', which helps to develop strong networks as well as provide essential support the needy. This mechanism necessitates people to have surplus resources (money or other kinds) at their disposal that they can loan to people within their network for an indefinite time. Relocation to Bezirganbahçe has significantly reduced this surplus among Ayazma's deprived communities, making it impossible for people to continue the process of mutual indebtedness. It has, in other works, collapsed their moral economy. The main reason why people no longer interact frequently with their old neighbors and relatives from the gecekondu community is precisely this fact. This becomes apparent from the following narrative:

Orhan is a forty seven year-old Kurdish man, who used to be a community leader and an active member of the main Kurdish political party back in Ayazma. He and his family had a vibrant social life with relatives, neighbors and guests visiting them frequently. As he explains, "I had a social circle there, a very social life. I had a garden in front of my house and I never would be inside during summers. I'd have many people over, drinking tea and chatting. I had a culture there, a certain standard of life". When his family moved to Bezirganbahçe, their social network and ties had almost completely disinte-

32 An additional factor for the fear of these women is the growing numbers of unemployed young men, some of whom are visibly 'high', who spend long hours in the parks.

grated. In fact, Orhan no longer even knew where most of his old neighbors from Ayazma lived within Bezirganbahçe. When I asked him to introduce me to some of his friends from Ayazma so that I could interview them, he had great difficulty figuring out in which blocs people were relocated to. The spatial order of Bezirganbahçe was apparently very alienating for Orhan and his friends. As he states, 'I don't know where some of my closest neighbors are living now. Bekir for example, was he in B-5 or B-7? Mehmet was in C-10 or C-11? I don't know. I have to call them and ask where they are living now'. This shows that they no longer visit each other on a regular basis. When Orhan took me to Bekir's house, Bekir made the following comment: 'See, Orhan Abi was one of my closest friends in Ayazma and now I see him from *Bayram* to *Bayram* (religious holiday) or in weddings and funerals. Other than that, we barely run into each other. If it weren't for your interview, we probably wouldn't have met for weeks'.

For both Orhan and Bekir, this atomization is caused by the alienating spatial order of Bezirganbahçe *and* their economic difficulties. As a substantial share of households' disposable income goes to the fixed costs of a formalized housing economy, they become less able to provide financial or social support to each other. Bekir's wife, Atiye, put it very clearly: 'After we came here, we all dispersed into different places (*etrafa dağıldık hepimiz*). We see each other once every two months now. People no longer can think of each other because we all worry about our own troubles now. Everyone is concerned with themselves (*herkes kendi derdine düştü*)'. That people can no longer take care of each other is also emphasized in the following story told by Kevser:

> There's this woman I know, her name is Naime. She's got two kids, both students. And she has no one else. After they moved to Bezirganbahçe, she became extremely poor. She can't pay any of her bills and has nothing to eat. She put her home for sale now for 30,000. You know, this kind of thing would never have happened in Ayazma. We would never allow someone to get so destitute. We would have helped her as a community. But now, none of us have any money to support each other. Back in Ayazma, we at least baked our own bread, didn't pay for many things and had a small *bakkal*[33] from which we could buy stuff on credit. I used to bake six loaves of bread every day. Do you know that I still go back to Ayazma to bake my own bread?

33 *Bakkal* is a small neighborhood grocery store, owned and operated usually by a single person.

Lack of Economic and Social Integration Policies

Given the urgency of these problems, it is shocking that neither the Municipality nor the MHA has developed a functioning policy framework or institutional response to these issues. Even though the Municipality has set up a social development program as part of the UTP called *Bizim Halk'a*[34], the program has largely failed in its mission. The main reason why the social development program remains dysfunctional in developing sustainable programs to alleviate the problems of the inhabitants is the denial of these problems by the staff. The high-ranking municipal officials I interviewed held a defensive attitude that prevented them to recognize the existence of the issues. For example, when I asked the Director of *Bizim Halk'a* what she thought of the escalating ethnic tensions in Bezirganbahçe, she said:

> Yes, such things used to happen in the beginning. I also heard about one or two of these events. But, I believe that we managed to overcome these problems. Of course these things were going to take place. I'd be surprised if they didn't. But, these two groups are now learning to live together.

According to this official, the fact that large-scale confrontations have not been repeated after the two fights in the first year proves that ethnic polarization is no longer a problem. When I asked whether *Bizim Halk'a* is working on developing integration programs for the different ethnic groups, her response clearly revealed this denial problem:

> No, I don't think we must develop such programs. I think they would make people become more aware of these issues rather than helping them to integrate. Besides, these problems are everywhere; they are problems of Turkey, not only of Bezirganbahçe. If you compare here with, say, Gaziosmanpaşa[35], you can see that relations are much better here. I think things are improving and we don't need specific integration programs.

Even though this official thinks special integration programs are unnecessary, people's everyday experiences with ethnicization point out to the immediate

34 The name *Bizim Halk'a* plays with the Turkish words *'Halk'*, which means 'people' and *'Halka'*, which means 'coil' or 'connecting link'. *Bizim Halk'a* then has a double meaning: To our People or Our Connecting Link.

35 Gaziosmanpaşa is a working-class district of Istanbul with a substantial Kurdish and Alevi population. In 1995, four Kurdish Alevi coffeehouses were gunned down by ultranationalist Turkish militants, killing three people. Following this, huge riots took place in the district during which the police used real bullets and killed seventeen people in the crowd.

need for some form of intervention (by both state and non-state actors) that would improve inter-ethnic relations in Bezirganbahçe.

As far as inhabitants' economic difficulties are concerned, the only action that the Municipality has taken is forming a job-training center with an European Union grant received in 2007. This 'Career Center', as it was named, functioned for six months before it was shut down due to lack of funds. According to the Director of *Bizim Halk'a*, the Career Center helped approximately 200 people to find jobs but most quit their jobs because "they either didn't like what they were paid or wanted *luxurious* things. A lot of women, for example, quit because the shuttle buses weren't coming to their doors but were stopping 2 blocs away." (emphasis mine).[36] When I asked the inhabitants I interviewed whether they knew about and/or have used the "Career Center" or *Bizim Halk'a* Social Development Program of the Municipality, only 5 of them knew they existed and one woman actually found a job through the Center. She was hired as cleaning personnel by a construction company doing contracting work for the MHA. She worked without insurance and received 10-15 TLs a day and had to walk to work. After two months, she quit due to the very difficult working conditions and the low pay.[37]

Conclusion

This analysis of social housing and urban renewal policies in Turkey since 2002 and their actual implementation through a detailed case study shows that these policies increase the economic dispossession and social marginalization of the most disadvantaged among the lower classes while simultaneously benefitting the more resourceful households as well as contractors, developers and government officials. As such, the government's so-called social housing actually increases levels of inequality among the poor and contributes to the growing socio-economic segregation in cities by making it impossible for the very poor to reside in the new housing complexes. It is ironic for a policy aiming to 'save' the poor from their unacceptable living conditions to actually cause 'double displacement' for the poor-first from their original neighborhoods, which are usually sold off to powerful developers as it happened in Ayazma[38] and later from the so-called social-housing complexes. My research

36 Personal interview with Ece Hanım on 19 November 2008.

37 Personal interview with Fadime Hanım on 11 November 2008.

38 In 2009 part of the land on which Ayazma stood was sold off to Ağaoglu, one of the most powerful construction companies in Turkey. The land-use plan was abruptly changed by the MHA, allowing for a very large residential project to be built. The project (Ağaoglu My World Ayazma) is about to be completed. The owner of the company is allegedly involved in

also reveals the authoritarian and anti-democratic way in which the urban renewal and social-housing policies are implemented, which further casts doubt on the 'social' character of these policies. Research in other urban transformation sites, such as Sulukule (Uysal, 2012), Tarlabaşı (Sakizlioglu, 2014), Tozkoparan (Oktem Unsal, 2015) and Kadifekale in Izmir (Demirtas-Milz, 2013) have reached very similar findings, which allows us to confidently state that the government's urban transformation and social housing agendas has failed to deliver the promised outcomes.

At the same time, the government's housing policy has become one of its most important propaganda tools to garner support from the masses (Kuyucu, 2014), which constitutes a major contradiction. The opening ceremonies of new MHA projects have become platforms for the Prime Minister to deliver long speeches to cheering crowds. Almost every new project receives many more applications than actual units produced. Furthermore, despite the negative consequences of the UTPs and the new estates built by the MHA for those displaced as part of UTPs, we do not yet see any large-scale social movement against these policies among the urban poor. The existing movements remain confined in the neighborhoods that are targeted by the UTPs and a broad coalition against these authoritarian policies among all the potential target neighborhoods is yet to be formed. There are various reasons for this such as internal divisions within the urban poor, lack of organizational skills and resources, divide-and-rule tactics as well as open use of violence by state authorities (Kuyucu and Ünsal, 2010). Notwithstanding the importance of these, I argue that the most important reason for the complicity of poor urban masses is their desire for upward mobility through private property ownership, which they believe can be achieved by participating in the government's new housing economy. The fact that we have no empirical research on how and why the government's new housing policies are so popular among the urban poor makes it impossible to assess the validity of my claims. But I hypothesize that AKP's low-income housing regime accomplishes something similar to what the populist informal housing regime had done since the 1950s. However, I argue that despite its problems and hierarchical structures, the informal gecekondu system was more inclusive than AKP's 'neo-populist' regime. In this sense, I predict that it will not be too long before we reach the limits of this neo-populist housing economy not only because of its economic problems but also because of its political unsustainability due to the growing discontent it will generate among the excluded and dispossessed masses.

---

the massive corruption scandal that I refer to in footnote 9.

References

Ağartan, T. I. (2012), 'Marketization and Universalism: Crafting the Right Balance in the Turkish Healthcare System', *Current Sociology*, 60 (4), 456-471.

Akyüz, Y. and K. Boratav (2003), 'The Making of the Turkish Financial Crisis', *World Development*, 31 (9), 1549–66.

Bartu-Candan, A. and B. Kolluoğlu (2008), 'Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and Public Housing Project in Istanbul', *New Perspectives on Turkey*, 39, 5–46.

Bennett, L., Smith, J., and Wright, P. (eds.) (2006), *Where are Poor People to Live: Transforming Public Housing Communities*, New York: M.E.Sharpe.

Bratt, R., Stone, M., and Hartman, C. (eds.) (2006), *Right to Housing: Foundation for a New Social Agenda*, Philadelphia: Temple University Press.

Buğra, A. and Ç. Keyder (2006), 'The Turkish Welfare Regime in Transformation', *Journal of European Social Policy*, 16 (3), 211-228.

Demirtaş-Milz, N. (2013), 'The Regime of Informality in Neoliberal Times in Turkey: The Case of the Kadifekale Urban Transformation Project', *International Journal of Urban and Regional Research*, 37 (2), 689-714.

Dündar, Ö. (2001), 'Models of Urban Transformation: Informal Housing in Ankara', *Cities*, 18 (6), 391-401.

Eliçin, Y. (2014), 'Neoliberal Transformation of the Turkish City Through the Urban Transformation Act', *Habitat International*, 41, 150-155.

Elveren, A. Y. (2008), 'Social Security Reform in Turkey: A Critical Perspective', *Review of Radical Political Economics*, 40 (2), 212-232.

Gürek, H. (2008), *AKP'nin Müteahhitleri*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Harloe, M. (1995), *The People's Home? Social Rented Housing in Europe and America*, Oxford: Blackwell Press.

Kuyucu, T. (2014), 'Law, Property and Ambiguity: The Uses and Abuses of Legal Ambiguity in Remaking Istanbul's Informal Settlements', *International Journal of Urban and Regional Studies*, 38 (2), 609-627.

Kuyucu, T. and Ünsal, Ö. (2010), "'Urban Transformation' as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul', *Urban Studies*, 47 (7), 1479–99.

Küçükçekmece Belediyesi (2007), *Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi: Yaşama Yeni Bir Pencereden Bakın* (Ayazma-Tepeüstü Urban Transformation Project: Peek into Life From a New Window) [Official Project Booklet].

Lovering, J and H. Türkmen (2011), 'Bulldozer Neoliberalism in Istanbul: The State-led Construction of Property Markets and the Displacement of the Urban Poor', *International Planning Studies*, 16(1), 73-96.

Oktem Unsal, B. (2015), 'State-Led Urban Regeneration in Istanbul: Power Struggles Between Interest Groups and Poor Communities', *Housing Studies*, 30 (8), 1299-1316.

Öniş, Z. (2009), 'Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-liberal Restructuring in Turkey', *Review of International Political Economy*, 16 (3), 409-432.

Özdemir, D. (2011), 'The Role of the Public Sector in the Provision of Housing Supply in Turkey, 1950-2009', *International Journal of Urban and Regional Research* 35(6): 1099-117.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB), *1985-2016 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri*, http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm, Accessed on 24 December 2015.

Sakizlioglu, B. (2014), 'Inserting Temporality into the Analysis of Displacement: Living Under the Threat of Displacement', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 105 (2), 206-20.

Scott, J. (1976), *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven: Yale University Press.

Stone, M. (1993), *Shelter Poverty: New Ideas on Housing Affordability*, Philadelphia: Temple University Press.

Susam, N., Şeker, M. and Kılıçer, E. (2013), *Türkiye Ekonomisi 2014: Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Performansı Raporu* [Turkish Economy 2014: Budget Sizes and Budget Performance Report], http://goo.gl/n0w8W6, Accessed on 24 December 2015.

The World Bank (2015), *Domestic Credit to Private Sector (% of GDP)*. http://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS, Accessed on 21 December 2015.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) (2014), *2014 Finansal Hesaplar Raporu*, http://goo.gl/6d4ju4, Accessed on 24 December 2015.

Uysal, E. (2012), 'An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case of Sulukule, İstanbul', *Cities*, 29 (1), 12-22.

White, J. (1994), *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*, Austin: University of Texas Press.

Yeldan, E. (2007), *Patterns of Adjustment Under the Age of Finance: The Case of Turkey as a Peripheral Agent of Neoliberal Globalization*, Working Paper Series, 126. Amherst: Political Economy Research Institute.

Yılmaz, V. (2013), 'Changing Origins of Inequalities in Access to Health Care Services in Turkey: From Occupational Status to Income', *New Perspectives on Turkey*, 48, 55-77.

Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi

CANDAN TÜRKKAN

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, MASSACHUSETTS AMHERST ÜNİVERSİTESİ, SİYASET BİLİMLERİ BÖLÜMÜ. CTURKKAN@POLSCI.UMASS.EDU

ÖZET

Bu makale kent ve gıda ilişkisi üzerinedir. Türkiye'nin küresel piyasalarla bütünleşme deneyiminden yola çıkarak neoliberalizmin kentin iaşesi pratiklerini nasıl tekrar yapılandırdığına bakmakta ve üç noktaya dikkat çeker: Küresel neoliberal kapitalist düzen kentin iaşesinden ziyade, farklılaşmış tüketicilerin taleplerini tedarik etmeye yönelmiştir ve bunun için birbirlerine paralel (kimi zaman da birbirleriyle çakışan) gıda tedarik zincirleri kurmuştur. Farklılaşmış işlerin artığı ve devamlı metalaştığı, çok parçalı ve parçaların da her zaman homojen olarak çalışmadığı bu zincirler bütünündeki her aktör, içinde bulunduğu konum itibariyle belli riskler alır. Amaç, zincirin bütünü için önemli olan risklerin belli sınırlar dâhilinde kalması ve sistemin tamamına yayılmamasıdır. Buradan da iki önemli sonuç çıkarılabilir: Birincisi, risklerin belli sınırlar dâhilinde de olsa devamlılığı sağlanmıştır. Yani, bundan sonra herkes bulunduğu konum itibariyle bir miktar güvencesizlik içerisindedir ve bu durum bireylerin demografik künyelerine göre artıp azalsa da genel olarak süreklidir. İkinci olarak, risklerle ve risklerin oluşturduğu güvencesiz durumlarla baş etmesi gereken neoliberalizmin kurguladığı faal, bağımsız ve kendi refahını iyileştirme sorumluluğuna sahip birey-tüketicidir. Birey-tüketici artık kendi risklerini saptamak, bunlara karşı önlem almak, riskler gerçekleştiğinde de düştüğü dar durumdan kendi kendini kurtarmak zorundadır. Küresel neoliberal kapitalist düzen işte bu birey-tüketiciye ve içinde olduğu güvencesizliklerden kaynaklanan zafiyetlere sırtını dayar, bunlardan beslenerek büyür. Güvencesizlik, biyoiktidarın yeni tezahürlerinden biridir.

ANAHTAR KELİMELER: NEOLİBERALİZM, GÜVENCESİZLİK, KENT, GIDA, BİYOİKTİDAR, MICHEL FOUCAULT

Kentlerin gıda tedarikinin modern dönem tarihini anlattığı *Hungry City: How Food Shapes Our Lives* (2009) adlı kitabına, Carolyn Steel şaşırtıcı bir gözlemle başlar. "Bu kitabın," der Steel (2009), "iki büyük teması var, kent ve gıda, ancak kitabın odağı tam anlamıyla ikisinin de üzerinde değil. Bu kitap, daha ziyade, bu iki büyük temanın ilişkisi yani, kent ve gıda arasındaki ilişki üzerine," diye devam eder ve ekler, "bu da daha önce hiçbir kitabın doğrudan ilgilendiği bir mesele olmamıştır." Gözlemin şaşırtıcılığı, Steel'ın da ortaya koyduğu üzere, konunun aslında hepimiz için temel olmasına rağmen ciddi bir araştırma konusu olarak gözden kaçmasında yatmaktadır. Tabii, kentlerle ilgili bolca çalışma bulunuyor; keza, gıda çalışmaları da son dönemde oldukça rağbet gören bir disiplin. Ancak, gıda ve kentin ilişkisi, gıda üretimi, dağıtımı, alış-veriş ve tüketim biçimleriyle yaşadığımız yerlerin ve yaşama biçimlerimizin ilişkisi, gıda üretimi, dağıtımı, vs.deki dönüşümlerle kentlerdeki dönüşümlerin ilişkisi, bu dönüşümlerin birbirlerini etkileme, tetikleme hatta değiştirme potansiyelleri üzerine çok yazılıp çizilen meseleler değil.

Steel'ın işaret ettiği bu açıktan yola çıkarak, bu yazıda, kent ve gıda ilişkisini ele almak istiyorum. İlgilendiğim temel soru, kentin nasıl beslendiği. Ancak, bu "nasıl" sorusunu sadece bir lojistik sorusu olarak bırakma niyetinde değilim. Diğer bir deyişle, amacım sadece kente gıdaların nereden geldiğinin, nasıl dağıldığının, alışveriş mekânlarının nereler olduğunun bir listesini çıkarmak ya da gıdayı üretimden tüketime takip ederek geçtiği süreçleri betimlemek[1] değil. Bu yaklaşımların bugünü belgelemek adına oldukça değerli olduklarına eminim. Fakat kent-gıda ilişkisinin bugünkü halini mümkün kılan pratikleri, davranışları ve düşünme biçimlerini [*mentalité*] meydana çıkarmak için yeterli olmadıkları kanısındayım. İşte bu nedenle, meselenin lojistik kısmının yanı sıra, bu lojistiğin nasıl ortaya çıktığına ve normalleştiğine, yani, kentin bugünkü beslenme biçiminin, daha önceki beslenme biçiminden nasıl farklılaşarak bugünkü halini aldığına bakmanın gerekli olduğunu düşünüyorum.

Nasıl sorusunu bu şekilde kurgulamak, yani kent-gıda ilişkisinin bugünkü halini mümkün kılan pratikleri, davranışları ve düşünme biçimlerini meydana çıkarmak, üç temel amaca hizmet ediyor. Bunlardan ilki, bugünkü kent-gıda ilişkisini tarihsel bir bağlama oturtmak ve bu bağlamda, ilişkinin bugünkü halini ortaya çıkaran şartların neler olduğunu anlamak. İkincisi, bu şartların nasıl bireyler gerektirdiğini ve bu bireyler üzerinden nasıl bir iktidar kurgulandığını tartışmak. Üçüncüsüyse, gene bu tarihsellik aracılığıyla, bugün normal kabul edilen pratikleri, davranışları ve düşünme biçimlerini sorgulamak ve

1 Bu tür çalışmalar için bkz. Benson ve Fischer (2007); Cook ve Harrison (2007); Ian Cook, vd. (2004; 2006); Kaplan (2007).

bunların kırılma noktalarına dair ipuçları aramak. Yazı kapsamında, bu üç temel amaçtan özellikle ikincisini vurgulayacağım; ancak birinciye ve üçüncüye de yeri geldiğinde değineceğim. Bu sınırlamanın nedeni, makale formatını korumak olduğu kadar, ikinci amacın dikkat çektiği iktidar meselesini öne çıkarmak istemem.

Burada iktidar ile kastettiğim, Michel Foucault'un *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2007) ve *Toplumu Savunmak Gerekir* (2003) adı altında toplanan derslerinde tetkik ettiği biyoiktidar [*biopower*] kavramı. Foucault'ya göre biyoiktidar, 18. yüzyıldan başlayarak modern Batı toplumlarının insanı bir tür olarak iktidarın odağına almalarıyla ortaya çıkıyor (Foucault, 2007: 1). İnsanın biyolojik fonksiyonlarını ve gereksinimlerini belirli mekanizmalar aracılığıyla genel bir yönetim stratejisi haline getiren biyoiktidar, Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu*'nda (1995) tartıştığı bireysel boyutta çalışan disipline edici iktidarın aksine, nüfus ölçeğinde çalışıyor (Foucault, 2007: 1-27).[2] Temel olarak, insanların –daha da net olmak gerekirse, nüfusların– doğma, ölme, üreme, hastalanma, yaşlanma, vs. gibi biyolojik süreçleriyle ilgileniyor ve bu süreçlerin belli şekillerde yönetilmesiyle, nüfusların yaratıcı, üretken (ve/yahut yıkıcı, yok edici) potansiyellerini kullanılabilir hale getirmeyi amaçlıyor (Foucault, 2003: 239-64).

Foucault'un tetiklerinden yola çıkan geniş bir biyoiktidar ve biyopolitika [*biopolitics*] yazını var.[3] Yazın, hem kuramsal olarak hem de vaka çalışmaları aracılığıyla Foucault'un dikkat çektiği biyolojik süreçlerin yönetim stratejisi haline getirilmelerini analiz ediyor. Kuramsal çalışmalar, daha çok biyoiktidar ve biyopolitikanın siyasetle, özellikle de meşruiyet, egemenlik ve demokrasi ile ilişkisini sorunsallaştırıyorlar (Agamben, 1998; Campbell ve Sitze, 2013; Esposito, 2008; Hardt ve Negri, 2011; Lemm ve Vatter, 2015; Thacker, 2011; Vatter, 2014). Bu bağlamda Foucault'un ortaya attığı yönetimsellik [*governmentality*] kavramına ve neoliberalizm analizine de sık sık vurgu yapılıyor (Burchell, Gordon ve Miller, 1991). Vaka çalışmalarıysa, özellikle medikal

2 Foucault'ya göre bireysel boyutta ve topluluk/nüfus boyutunda çalışan iktidar tiplerinin daha detaylı bir karşılaştırması için bkz. Gambetti (2008).

3 Thomas Lemke'nin biyopolitika kavramının Foucault öncesi kullanımlarının da altını çizdiği *Biopolitics: An Advanced Introduction* adlı kitabını burada bahsetmeden geçemeyeceğim. Bu kitap, biyopolitika kavramının dolambaçlı hikâyesinin sade ve kullanışlı bir özeti. Dahası, kavramı ve kavramı kullananları tarihsel bir bağlama oturtarak, kavramın ifade ettiklerinin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik sonuçlarıyla ilgili fikir de veriyor.
Ayrıca, Foucault'un altını çizdiği doğum, ölüm, hastalık gibi meselelere bakan ve analiz ölçütü olarak gene nüfusu kullanan ancak Foucaultcu çerçevenin dışında kalan yani Foucault ile epistemik ve metodik varsayımlarını paylaşmayan çalışmalar da tabii ki mevcut (Mesela bkz. Braudel (1981; 1982)). Foucault'nun çalışmalarındaki epistemik ve metodik varsayımlar için bkz. May (1993) ve Han (2002).

alanı ve sağlık sistemini konu alıyor ve ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik, gelir düzeyi, göçmenlik gibi kıstaslar ile biyopolitika ve biyoiktidarın kesişimlerine bakarak Foucault'un açtığı alanı oldukça geliştiriyorlar (Anagnost, 2011; Cooper, 2008; Cooper ve Waldby, 2014; Mitropoulos, 2012). Bunlara karşılık, biyolojik süreçler için elzem olduğu bilinmesine rağmen, gıdanın biyoiktidar ve/yahut biyopolitika ile ilişkisini inceleyen çalışmaların sayısı oldukça kısıtlı (Andersen, 2011; Ferreira, vd., 2015; Nally, 2011).[4] Kent-gıda ilişkisinin bugünkü halini mümkün kılan pratikleri, davranışları ve düşünme biçimlerini konu edinen ve bunların tedavülde kalmasını sağlayan şartların kurguladığı birey ve iktidar üzerine fikir yürütmeyi amaçlayan bu makalenin, gıda çalışmaları ve kent çalışmaları yazınlarının yanı sıra, bu yazınlara da katkıda bulunacağını umuyorum.

Buradan hareketle, kent nasıl beslenir sorusunu cevaplamaya kenti iaşe etmek ve kente gıda tedarik etmek arasındaki farkla başlıyayım. Temelde kentin ve kentlinin algılanışındaki değişimden kaynaklanan bu fark, genişçe tanımlamak gerekirse, kentin iaşe edilmesi gereken, iaşe edil(e)memesi yani aç kalması durumunda merkezi otoriteye karşı ciddi siyasi sonuçlar doğurabilen bütünsel bir yaşam alanı olarak değerlendirilmesinden, farklılaşmış tüketicilerin farklılaşmış taleplerinin piyasa aracılığıyla kâra bağlı olarak arz edildiği bir alan olarak algılanmasına geçişe tekabül ediyor. Şüphesiz bu geçiş, düz ve devamlı aynı doğrultuda olmuyor. Ekonomik dönüşümlere paralel olarak birkaç kez tekrarlanan ve farklı evreleri olan bir dönüşüm bu. İstanbul üzerinden örnek vereyim: İstanbul, Osmanlı döneminde iaşesi özenle planlanan, narh kayıtları sıkı sıkıya tutulan, doyması için çaba harcanan bir kentken (Güran, 2004; İnalcık, 1994; Murphy, 1987; Toprak, 1994; Uzun, 2005), 1. ve 2. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı kıtlıklardan karneyle beslenerek çıkmaya çalışan bir kent haline geliyor (Pamuk, 1986; 2012: 139-168; Temel, 1998; Toprak, 1978). İthal ikameci dönemde kent kontrolsüz büyürken, piyasa kontrolleri kentin arz ve talebini ancak yokluk-azlık-varsa da tekdüzelik ekseninde tanımlayabiliyor (Boratav, 2007; Oral, 2015; Pamuk, 2012; 2015). Küresel piyasalarla bütünleşmeyi getiren Türkiye'nin cumhuriyet tarihindeki kritik dönemeçlerden biri olan 24 Ocak Kararları ise getirdiği değişimlerle hem arzı hem talebi tamamıyla yeniden yapılandırıyor (Keyder ve Yenal, 2014; Pamuk, 2015).

Bu evrelerin her birinin kent-gıda ilişkisini nasıl yeniden kurguladığı başka bir yazının, hatta bir kitabın konusudur. Makale kapsamında tartıştığım 24

4 Bu noktada, Banu Bargu'nun açlık grevlerine bakarak, siyasi mahkûmların kendi bedenleri üzerindeki egemenliklerini geri kazanma çabasını konu alan *Starve and Immolate: The Politics of Human Weapons* adlı çalışmasına değinmeden geçemeyeceğim. Ancak bu çalışma da gıdanın kendisinden ziyade yokluğunu inceliyor.

Ocak Kararları sonrası dönemdeyse bu yeniden yapılandırma birkaç koldan ilerliyor. İlk bölümde detaylandırdığım üzere, bir yandan kararları takiben artan sermaye girişi ve buna paralel olarak kente artan göç ile gelen yerli ve yabancı iş gücü, kenti sermaye-işgücü ekseninde dönüştürmeye başlıyor (Erder, 2010; Keyder ve Oncu, 1993). Aynı zamanda, göç ve sermayenin oluşturduğu bu yeni demografi, kendi tüketim alışkanlıklarını kentteki hâlihazır tüketim alışkanlıklarına eklemleyerek hem kenti hem de kentli olma kurgusunu sosyal, kültürel ve ekonomik olarak değiştirmeye başlıyor (Bora, 1999; Chase, 1994; Eder ve Öz, 2014; Erder, 1999; Keyder, 2005; Oncu, 1999; Stokes, 1999; White, 1999). Diğer yandan, kararları takiben malların ulus-devletler arasında[5] (daha) serbest dolaşmaya başlaması, bu yeni tüketim alışkanlıklarının arz edilmesi gereken talepler[6] olarak kurgulanabilmesine olanak tanıyor. Dahası, gene kararların bir sonucu olan artan sermaye girişi, perakende sektörünün büyüyerek bu taleplere cevap verebilecek kapasiteye çıkmasını sağlıyor. Sonuçta kent, farklılaşmış tüketicilerin farklılaşmış taleplerinin piyasa aracılığıyla kâra bağlı olarak arz edildiği bir alan olarak algılanmaya başlıyor.

İkinci kısımda, bu değişimleri neoliberalizm çerçevesinde değerlendiriyorum ve piyasalaşma ile ilişkilendiriyorum. Burada piyasalaşma ile kast ettiğim, piyasa dışı süreçlerin, mekanizmaların, ilişkilerin piyasa içine çekilmesi, piyasa aracılığında işlemesi, özgür bireyler arasında yapılan anlaşmalar dâhilinde kâr getirecek operasyonlara dönüşmesi. Bu bağlamda da kentli olmayı tüketicilik üzerinden kurgulamak, bireyin kent içindeki yerini kentteki diğer bireylerden farklılaşmış tüketim tercihleri üzerinden okumak ve kenti, bir yaşam alanından ziyade, farklı tüketicilerin bulunduğu bir alan olarak görmek bu piyasalaşmanın hem sonuçları hem de katalizörleri olmuştur. Çünkü iki ayrı noktadan kent-gıda ilişkisine nüfuz ederek, ilişkiyi piyasa aracılığında yeniden yapılandırmaktadırlar: Birincisi, kente gıda tedarik eden zincir(ler)in farklı görevler üzerinden giderek artan parçalara bölünmesi ve her bölümün artarak metalaşmasıdır [*commodification*]. Farklılaşmış tüketicilerin taleplerini arz edebilmek ve bu arada da kârı arttırmak için bu metalaşma elzemdir. Ancak bu bölünme ve metalaşma, aynı zamanda zincirin tamamındaki risklerin de artmasına neden olmaktadır. Piyasalaşmanın devreye girdiği ikinci nokta da şudur: Artan riskler zincirdeki aktörlere dağıtılarak kente gıda tedarik eden zincir(ler)in sağlamlaştırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Oysa piyasa, risklerin gerçekleşmesi durumunda oluşacak zararı malların (bu durumda gıdanın) kullanım değeri üzerinden değil, piyasa değeri üzerinden hesaplamakta-

5 Ve sermeye girişinin olanak sağladığı altyapı yatırımları sayesinde, ulus-devletlerin kendi içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye.

6 Ya da arz edilmesi halinde kâr getirebilecek talepler.

dır. Bu da zincirin çalışmaması durumunda oluşabilecek çok daha ciddi açlık ve kıtlık gibi potansiyel sorunların belirsizleşmesine (hatta örtbas olmasına) neden oluyor.

Bu durum karşısında geliştirilebilecek birkaç çözüm var: Mesela, zincir sıkı denetim ve kontrol mekanizmalarına tabi tutularak, gıdanın kente tedarikinin aksamasına neden olabilecek faktörler azaltılabilir. Bu faktörlerin piyasa bazlı başka faktörlere dayanması halinde (mesela petrol fiyatlarının artması, gerekli teknolojinin ithalatı, vs.) devlet desteği sağlanabilir. Oysa neoliberalizme dayalı piyasalaşma, bu tip "müdahaleci" çözümlerden kaçınır ve daha fazla piyasalaşmaya getirecek çözümleri ortaya atar:[7] Mesela sigorta sektörünü gıda tedarik zincirindeki aktörlerin dâhil olduğu sektörlere (tarım, taşımacılık, perakende vs.) çeker ve hesaplanan riskler ölçüsünde aktörlerin sigorta satın almasını önerebilir. Eğer siyasal iklim denetimden ve kontrolden yanaysa, bu denetim ve kontrol mekanizmalarının özel sektöre taşeronlaştırılmasını sağlayabilir. Ancak bu harici müdahalelerden ziyade, sistemi daha sağlam[8] hale getirecek olanın temelde rekabet olduğu, bu rekabeti kimin kazanacağını da tüketicinin belirlediği vurgulanır. Bireyler, yani tüketiciler, satın almayı tercih ettikleri metalar aracılığıyla bazı aktörleri piyasanın zor rekabet şartlarında ayakta tutarlar. İşte bu aktörler, bilgi ve becerileri ile riskleri yönetebilirler ya da risklerin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek kötü senaryoları (açlık ve kıtlık gibi) engelleyebilir ya da en azından yavaşlatarak etkilerini azaltabilirler.

Bu bakış açısı, haliyle tüketici olarak kurguladığı bireye oldukça ciddi bir sorumluluk yüklüyor. Birey-tüketicinin bu sorumluluğun bilincinde olacağını, bu bilinç doğrultusunda bağımsız olarak hareket edeceğini varsayıyor. Dahası, bilinçlenme, konuyla ilgili faal olma ve bağımsız karar verebilmeyi bireye mal ederek, bireyin kendi çıkarını ve refahını en iyi kendisinin koruyabileceğini, bu konuda en kabiliyetli olanın birey-tüketici olduğunu ima ediyor. Bu bağlamda da zincire dağıtılmış riskleri ortadan kaldırılması gereken faktörler olarak değil de, doğru yönetilerek devam ettirilebilecek koşullar olarak kurguluyor.

Güvencesizlik olarak adlandırabileceğimiz işbu risklerin dağıtılarak sürdürülmesi durumu, bugünkü kent ve gıda ilişkisinin ortaya koyduğu iktidar biçimidir. Bu iktidar, zor kullanmıyor; buyurucu, ceza verici bir iktidar değildir. Ama bu, öldürücü olmadığı anlamına da gelmiyor. Aksine, bu iktidar biyolojik gereksinimleri gidereme olasılığını piyasa aracılığıyla belirsizleşti-

7 Bunun neden böyle olduğu maalesef bu yazının konusu değil. Ancak Michel Foucault, *Birth of Biopolitics* adlı derslerinden konuyla ilgili fikir edinmek mümkün.

8 Burada "daha sağlam" ile risksizliği değil, daha az riskli olmayı kast ediyorum.

rip süreklileştirerek, bunlara karşı durma görevini de bireye öteleyerek, bireyi kendi biyolojik süreçleriyle piyasa aracılığıyla baş etmeye terk ediyor. Dahası, her bireyin güvencesizliğini ait olduğu demografik altkümenin sosyal, ekonomik, kültürel, tarihi, vs. kıstasları ekseninde farklılaştırarak, aynı toplum içerisindeki farklı nüfusları birbirlerine karşı hale getirebiliyor. Bu da güvencesizliğe karşı politika geliştirilmesini oldukça meşakkatli, hatta imkânsız kılıyor. Üçüncü ve son kısmın konusu, işte bu güvencesizlik meselesidir.

Tartışmaya geçmeden önce, metotla ilgili birkaç önemli noktaya değineyim. Makaledeki gıda tedarik zinciriyle ilgili verileri İstanbul'un gıda tedarik zincirinin kentsel dönüşümle beraber nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümlerin yeniden kurguladığı iktidar-toplum-birey ilişkilerini incelediğim doktora tezim için toparladım. Tez araştırması dâhilinde, zincirin her halkasından aktörle (üreticiler, halciler, perakendeciler, toptancılar) görüşmeler yaptım. Bunlara ek olarak, gıdayı (ve tarımı) mesele edinmiş sivil toplum kuruluşları ve tarladan-sofraya gıda tedarikiyle uğraşan küçük üreticiler, yeni çiftçiler, internet pazarlamacıları ve sivil örgütlenmelerle görüştüm. Ayrıca, İstanbul'un semt pazarlarında 6 ay kadar süren bir katılımcı-gözlem çalışmam oldu. Bu çalışmadaki amacım, pazarların alansal yapılandırması üzerinden toplumsal cinsiyetin nasıl kurgulandığını, üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin gıda ve aile içi iş bölümü üzerinden nasıl tekrar yapılandırıldığını anlamaktı.[9]

Küreselleşen İstanbul'da Gıda Tedariki

24 Ocak Kararlarını takiben Türkiye, ithal ikameci büyüme modelinden ayrılarak ihracat odaklı bir büyüme modeline geçmeye başladı. Küresel piyasalarla bütünleşmeye de ağırlık verildi; yani sermaye, iş gücü ve malların ülkeler arasında daha kolay dolaşımını sağlayacak altyapı çalışmaları[10] hızlandırıldı. Bu bağlamda kentler de dönüşmeye başladı. Özellikle İstanbul gibi sermayenin yoğunlaşmak için uygun bir ortam bulduğu şehirler, sermayenin yanı sıra insanları da kendine çekti. Fakat bu dönüşümü sadece sermaye ve işgücünün aynı mekânda –kentte– eklemlenmesi olarak düşünmek, bu eklemlenmenin beraberinde getirdiği ve tekrar ürettiği (ve/veya tekrar üretmeyi reddettiği) ya-

9 Çalışmamın bulgularını konu ettiğim bir makale *Yemek ve Kültür* dergisinin Bahar 2014 sayısında yayımlandı.

10 Bu altyapı çalışmaları geniş düşünülmeli, sadece taşıma ve telekomünikasyon ağlarının yenilenmesi ve geliştirilmesiyle sınırlanmamalı, bankacılık reformları, TV ve radyo yayınlarındaki artış, havaalanı, otel, kongre merkezi gibi hizmetlerin gelişmesi ve finans şirketlerine ve çokuluslu firmalara destek veren "uzmanlaşmış hizmet – yani, avukatlık, muhasebe, halka ilişkiler, programlama, telekomünikasyon – firmaları[nın]" (Sassen, 2005: 28) varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

şam tarzlarını, kültürel pratikleri, sosyal gerginlikleri göz ardı etmek anlamına gelir (Keyder 1999; 2005; Keyder ve Oncu, 1993; Oncu ve Weyland, 1997). Oysa ki, 1980'de darbeyle beraber gelen değişimler silsilesi Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını oldukça derinden sarsacak ve hatta yeniden inşa edecek kadar şiddetliydi.

Kent-gıda ilişkisi de haliyle bu değişimlerden payını aldı. Türkiye sermayesinin küresel sermayeyle iç içe geçmesi, Türkiye piyasalarını bu yeni iç içe geçmiş sermayeye açık hale getirdi. Bunun en açık örneği de perakende sektöründe yaşandı. Çok uluslu süpermarketler, Türkiyeli şirketlerle ortaklıklar kurarak perakende piyasasına girdiler ve yıllarca tüp gaz-ekmek-margarin kuyruğunda beklemiş olan Türkiyeli tüketicilerin taleplerine cevap verdiler. Tabii, kredi kartı ve tüketici kredisi mekanizmalarının bu süreçteki etkisini de belirtmek gerek. Telekomünikasyon altyapısının yenilenmesi kredi kartı kullanılabilirliğini arttırırken, Türkiye bankalarının küreselleşme sonucu daha fazla parayı kontrol edebilmesi tüketicilere ufak krediler verilebilmesini mümkün kıldı. Bunlar da harcamaların artmasına olanak sağladı. Fakat bu yeni perakendeciler, raf düzenleri, parlak ışıkları, mağazadan mağazaya değişmeyen tek fiyat uygulamaları, temiz ve yeni görünüşleriyle tüketicilerin sadece gıda talebine değil, aynı zamanda mekân üzerinden kurgulanmış bir "modern olma" ya da en azından "modern görünme" talebine cevap veriyorlardı. Dahası, sadece Türkiye'de üretilen malları satmıyorlardı; küresel dolaşımda olan ve Türkiye gümrüklerinden sokabildikleri her türlü gıda ürünü raflarındaydı. Bu da bu süpermarketlerden alışveriş yapmayı alenen bir statü sembolü haline getirmişti.

2001-2002 ekonomik krizinin akabinde perakende sektöründeki büyüme, çokuluslu devlere göre daha ufak sermayeli Türkiyeli girişimcileri sektöre çekti. Bu girişimciler, tüketicilerini, süpermarketler gibi "kentli" olarak kurgulamaktansa daha yerele, yani mahallelere odaklanmayı seçtiler. Kentlerin çok katmanlı, 1990'larda artan göçlerle iyice farklılaşmış demografilerini göz önünde bulunduran bu yaklaşım, en azından orta vadede çok kar getirdi ve Türkiye'de oluşmakta olan yeni kentli kimliklerin taleplerine cevap verdi. Çokuluslu şirketlerin aksine yerelliği vurgulayan bu "Türk süpermarketler", tabii sadece yerel üretim ürün satmadılar; ancak tüketici talebini en çabuk anlayıp cevap vermeyi temel rekabet avantajları olarak belllediler. Bu da gıdayı en uygun fiyatlarla tüketiciye ulaştırmalarını sağladı ve haliyle onları mahalle bakkallarının, semt pazarlarının, mahalle arası manavlarının en ezeli rakibi haline getirdi (Atasoy, 2013; Bignebat, Koc ve Lemeilleurc, 2009; Codron, Bouhsina, vd., 2004; Koc, Boluk ve Kovacı, 2009; Oz ve Eder, 2012; Tokatlı ve Boyacı, 1998; 1999).

Tüm bunların sonucu olarak, kent içerisinde gıda alışverişi yapılabilecek daha çok mekân ortaya çıktı. Dahası, küresel piyasalarla bütünleşme, dünyanın değişik yerlerinde beliren "yeni trendlerin", modaların, tercihlerin, yaşam tarzlarının ülkeye girişini de arttırdı. Uluslararası sermayeyi takip ederek artarak ülkeye gelmeye başlayan uluslararası işgücü de bu yeni trendler ve benzerlerinin kent içerisinde yer bulmasını kolaylaştırdı. Değişen koşullar ve bu koşullara cevap veren ürünlerin bulunabilirliği de tercihlerin değişmesine olanak sağladı. Tüm bunlara ek olarak, küreselleşme medya teknolojilerinin de gelişimiyle evlere daha hızlı nüfuz eder oldu. İnternetten izlenebilenler bir yana, menşeinde yayınlanmasının ertesi gününde Türkiye kanallarına düşen yabancı diziler, "*reality show*" ve yarışma programları farklı kültürleri Türkiye seyircileri için sadece görünür kılmadı, bu kültürlerin ritüellerinin, kavramlarının ve nesnelerinin, sosyal sorunlarının ve ekonomik ilişkilerinin bu yapımların Türkiye'deki izleyicileri için normalleşmesine, siyasi repertuvarlarının parçaları haline gelmelerine neden oldu (Serim, 2007). Yani, "donut yiyen şişman polis" imajına Türkiye'de de anlam kazandırdı ve bir "donut" talebi oluşturdu.

Tabii kültürel okunabilirlik ve tüketim ürünlerinin bulunabilirliği kentleri "küresel şehir" (Sassen, 2005; 2007; 2008) yapmaya yetmiyor. Zaten, en azından kent ve gıda tartışmalarında, mesele küresel şehir olmakta değil; mesele daha ziyade, küresel ve yerelin etkileşimidir.[11] Türkiye'deki değişimleri bu etkileşim üzerinden düşündüğümüzde, 3 noktanın vurgulanması gerektiğini söyleyebiliriz: Birincisi, 24 Ocak Kararlarıyla tetiklenen küresel piyasalarla bütünleşme, tarım ve tarıma dayalı sektörleri ciddi anlamda yeniden yapılandırdı (Keyder ve Yenal, 2014). Türkiye tarımının çoğunluğunu oluşturan orta ve küçük ölçekli çiftçilere desteklerin azaltılması (hatta bazı durumlarda tamamen kesilmesi), verilen kredi tipinin değiştirilmesi, devlet destekli iktisadi teşebbüslerin özelleştirmelerle piyasadaki çiftçiyi destekleyen rolünün ortadan kaldırılması küçük ve orta çiftçinin ciddi anlamda belini büktü (Keyder ve Yenal, 2014).[12] Tarımdan çekilmek zorunda kalan bu aktörler, özellikle 2000'lerde ülkenin doğu ve güneydoğusunu kasıp kavuran şiddetten kaçanlara eklenerek kırsaldan kentlere olan göçü beslediler. Ancak, kendilerinden daha önce gelenlerin aksine, geldikleri kırsalla tam olarak bağlarını koparıp kentleşmediler de. Böylece, kentlerin içinde, kentte yaşayan ancak kırsalla doğrudan ilişkili bir sınıf oluştu. Bu sayede de büyükşehirlerin göbeğinde "halis muhlis ev yapımı köy tarhanası" kolay erişilebilir bir ürün olarak bulunur oldu.

11 Kuşkusuz bu durum daha çok küreselin yerele nüfuzu sonucunda ortaya çıkmıştır.

12 Bu reformların bir kısmı 2007-2008'den itibaren yeniden yapılandırılansa da çiftçilere ve tarıma etkileri ciddi oldu.

Yerel-küresel etkileşimi açısından vurgulanması gereken ikinci nokta, küreselin yereldeki tüketim alışkanlıklarını farklılaştırmasıdır. Burada kast ettiğim sadece küresele erişilebilirlik üzerinden sınıf temelli bir tüketici alışkanlıkları ayrışması değil; daha ziyade, yukarıda bahsettiğim göç örüntüleri üzerinden demografiye dayalı bir tüketici ayrışmasıdır. Göç edenlerin hemşerilik ilişkilerini kullanarak yerleşmeyi seçmeleri, mahalleleri, semtleri farklılaştırmakla kalmadı; kent içindeki pazar, market, manav gibi gıda alışveriş mekânlarını, lokantaları göç örüntülerine paralel olarak farklılaştırdı. Böylece de göç edenlerin beraberlerinde getirdikleri "yerellik" kentleşmeye başladı. Kebap bunun iyi bir örneği olarak verilebilir. 1990'lar öncesi kebapçılar kentli üst sınıfların pek tercih ettiği bir yemek mekânı değildi; ocak başına gitmek, et kokmakla, avamlıkla ilişkilendirilirdi. Oysa 2000'lerde, Bağdat Caddesi gibi İstanbul'un en lüks caddelerinden birinde, Etiler, Teşvikiye gibi üst sınıf semtlerinde kebapçılar açıldı. Hatta oluşan kebap müdavimleri, yeni göçmenlerin ağırlıklı yaşadıkları alt-orta sınıf Fatih mahallelerinde "otantik" kebapçılar arar oldular. Benzer şekilde, nar ekşisi İstanbul'un orta ve üst sınıflarınca kabul gören bir salata "sosu" olarak alışveriş listelerine girdi. Ardıç, hünnap, iğde gibi bölgesel meyveler, Trabzon ekmeği, firik gibi bölgesel işlenmişler kentlerdeki zincir marketlerde kolay bulunur ve geniş bir tüketici kitlesi tarafından tercih edilir oldu. Bu, bazı yöresel ürünlerin gıda sanayiince yeniden markalaştırılarak "kentlilerin *de*" tükettiği gıdalar olarak tekrar metalaştırılmalarına kadar gitti. Hazır çorba sektörü buna iyi bir örnek teşkil eder. Ezogelin, yuvalama, ovmaç, Muradiye gibi çorbalar yöresel olarak markalaştırılmış hazır/hızlı tüketim ürünleri olarak kentlilere sunuldu.

Tabii bu ürünleri her kentlinin tükettiği söylenemez. Ama mahallelerde başlayan farklılaşmanın kente yayıldığı ve kenti farklılaştırdığı söylenebilir. Bu da beni vurgulamak istediğim üçüncü noktaya getiriyor. Kentsel mekân, küresel ve yerelin kendilerini tekrar tanımladıkları bir mecra olduğu kadar, küresel ve yerelin diyalektik olarak yeniden inşa ettikleri bir koşul aynı zamanda. İşte bu bağlamda da kırsaldan yeni göçmüş eski çiftçi-yeni esnafa "*to go*" kâğıt bardaktan Türk kahvesi içirtebiliyor ya da kentli zengine apartmanında organik domateslerden salça yaptırtabilir. Kısacası, kent, heterojen sosyal yapıları, pratikleri, kültürel kodları, normları küresel kapitalizmin artı değer üretme ilkesi doğrultusunda sadece yeniden yapılandırmakla kalmıyor; kent alanlarını kullananların, kentte yaşayanların, kentlilerin öznel koşullarını, öznelliğini belirleyen bir "mekân" olarak da ortaya çıkıyor.

Bunlar kent-gıda ilişkisini oldukça karmaşık hale getiriyor. Mesele artık sadece kentin doyması, beslenmesi, yani kentin iaşe edilmesi değil; farklılaşmış tüketicilerin, farklılaşmış taleplerine farklılaşmış mekânlarda hızlı, verimli

ve sürekli olarak cevap verilmesidir. Dahası, bu cevap standardize, yani kendinden önceki ve sonraki cevaplarla uyumlu, önceden belirlenmiş bir kalite eşiğini takip ediyor olmalıdır. Hatta yeni küresel trendleri ve benzerlerini takip ederek hangilerinin ülkede popülerlik kazanacağını ön görmeli ve bunlara dayanarak tüketici talebini daha oluşmadan doyurmaya çalışmalıdır. Diğer bir deyişle, tüketicilerin mekânsal ayrışması temel alınarak ve geçmiş tercihlerin optimizasyonu yapılarak gelecek tercihler kurgulanmalıdır. Bu da hem tüketicilerin hem de üreticilerin, dağıtıcıların, taşıyıcıların, perakendecilerin vs. devamlı olarak gözlem altında tutulmasını, kişilerin ve malların hareketlerinin devamlı olarak organize edilmesini, yönlendirilmesini, duruma göre kısıtlanıp duruma göre arttırılmasını kısacası, yönetilmelerini [*government*] gerekli kılıyor.

Bu yönetim için elzem olan da bedelini ödemeye razı tüketicilerin taleplerinin tedariki; yani, gıda tedarik zinciridir. Kent, beslenmesi gereken insanların bir yaşam alanı olarak tahayyül edilmekten ziyade, farklı grupların yaşadığı farklı mahallelerin, kullandıkları farklı mekânların, kullanımda tuttukları farklı sosyo-kültürel kodların genel çerçevesi olarak kurgulanıyor ve birbirine paralel, yarı-bağımsız birçok tedarik zincirinin kâr karşılığı gıda tedarik ettiği bir mekân olarak düşünülüyor. Diğer bir deyişle, 24 Ocak Kararlarının akabinde bütünleşilen küresel neoliberal kapitalist sistemde kent ve gıda, doymak veya beslenmek üzerinden değil, "gıda tedarik zincir(ler)i" aracılığıyla birbirine bağlanıyor.

Neoliberalizm, Küreselleşme ve Gıda Tedarik Zinciri

Kentin doymaktan ya da beslenmekten ziyade, kâr karşılığı farklılaşmış taleplere gıda tedarik edilen bir mekân olarak kurgulandığı ve yerel-küresel ekseninde yeniden yapılandırıldığı bu ortam, "neoliberal" olarak tanımlanabilir. Burada kast edilen sosyo-kültürel pratiklerin piyasalaşmasıdır (Madra ve Adaman, 2014: 692). Bu piyasalaşma, bir yandan "kendi refahını arttırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip faal, bağımsız özne imajını neşrederken" (Karaman, 2013: 716), diğer yandan da "devlet-merkezli kalkınmanın meşrulaştırdığı ölçüde piyasa mekanizmalarını siyasi mekanizmalarca takas eden politikaları tepetaklak ederek" (Lovering ve Turkmen, 2011: 75), iki koldan örülür. Önemli olan, sermaye elde etmek ve elde edilen sermayeyi daha fazla sermayeye çevirebilecek şartları oluşturmak, bu amaçlar dâhilinde kullanılacak altyapı hizmetlerini[13] olabildiğince geliştirmek ve genişletmektir. Bunlar da malların, emeğin ve sermayenin ulus-devlet sınırları arasında rahat dola-

13 Lütfen dipnot #5'ye bakınız.

şımının sağlanmasına, "dünyanın daha zengin bölgeleriyle uyumlu yeni tip istihdam ve gelir seviyeleri yaratarak yerel ekonomilere nüfuz eden ve onları yeniden yapılandıran küresel ağların yoğunlaşmasına" (Keyder, 2005: 124) yani küreselleşmeye bağlıdır.

Neoliberalizm bağlamında kent ve gıda ilişkisinin iki noktasına dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan ilki, gıda tedarik zincirinin kendisinin artarak metalaşmasıdır [*commodification*]. Bu sadece yukarıda bahsettiğim hazır çorba sektöründeki gibi yerelin tekrar markalaştırılarak farklı tüketici kitlelerine pazarlanması şeklinde olmuyor. Daha yapısal bir metalaşma söz konusu. Tedarik zinciri, farklı görevler üzerinden giderek artan parçalara bölünüyor ve her parça ayrı ayrı metalaşıyor. Ürünü ilaçlayanlarla toplayanlar, toplayanlarla kamyonlara yükleyenler ayrı taşeronlardan, ayrı fiyatlara kiralanabiliyorlar. Sadece paketleme ya da soğuk taşımacılık yapan, sadece süpermarketlerin iç tasarımını, ürün yerleştirme pratiklerini geliştirmek üzerine çalışan firmalar var. Bu durum zincirdeki her görevin hep daha fazla kâr üretme ilkesi doğrultusunda evrilmesine ve bu işleri yapan aktörlerin kendi alanlarında uzmanlaşmasına neden oluyor.

Fakat sonsuz bir bölünmeden ve uzmanlaşmadan da söz edilemez, çünkü bu uzmanlaşmış aktörlerin kâr payları oldukça sınırlı ve varlıkları ürettikleri bilgiyi ve/veya hizmeti istihdam edebilecek müşterilerin talebine bağlı. Dahası, piyasadaki rekabetin belirlediği fiyatlar doğrultusunda, özellikle büyük sermaye sahibi aktörler, bu uzmanlaşmış firmalarla iş yapmaktansa, firmaları kendi bünyelerine katarak veya kendi bünyelerinde benzer görevler yürüten departmanlar kurarak tedarik zincirinin bölünmesini sınırlayabilirler. Ancak bu metalaşmanın önüne geçileceği anlamına gelmez. Burada önemli olan, tarladan sofraya gelene kadar gıdanın birçok farklı[laşmış] aşamadan geçmesi ve her aşamanın kâr getirme potansiyeline sahip olmasıdır. Yani metalaşan her görevin, üründen ve ürünün o anki sahibinden ayrı olarak, kâr getirebilecek şekilde tekrar kurgulanabilirliğidir. Bu durumda, tedarik zinciri farklılaştıkça –ki neoliberalizmle eklemlenmiş küreselleşme ekseninde farklılaşan tüketiciler ve onların farklılaşan talepleri doğrultusunda tedarik zinciri kaçınılmaz olarak farklılaşacaktır– metalaşma artacaktır.

Metalaşma ve farklılaşan görevler arasındaki ayrım, kâr ve katma değer arasındaki farktan kaynaklanıyor. Tedarik zinciri, gıdayı tarladan kentteki sofraya getirene kadar her biri belli bir amaca hizmet eden bir sürü aşamadan geçiriyor. Bu aşamalar tözel olarak birbirlerinden farklılar ve gıdanın kente ulaşabilmesi için yapılması gereken işler. Diğer bir deyişle, zincirin içindeki belli ihtiyaçlara tekabül ediyorlar. Bu anlamda da farklılaşan görevler, zincirdeki iş bölümüyle ve üretilen gıdanın tözüyle alakalılar. Her aşamada görülen iş

doğrultusunda gıda biraz daha değerleniyor. Yani, her aşamada biraz daha katma değer üretiliyor. Ancak zincirdeki işlerin sınırlılığı, üretebilecekleri katma değere de sınır getiriyor. Hizmetlerin metalaşması, işte bu sınırların yeniden belirlenmesiyle oluyor. Mesela önceleri pazarda patatesler temizlenmiş olarak bulunabiliyorken, ayıklama-temizleme işinin metalaşmasıyla patatesler temizlenmiş ve temizlenmemiş olarak ayrı ayrı satılabiliyorlar. Ayıklama-temizleme işini yapanların bir ihtiyaca cevap verdikleri, yani ürettikleri hizmetin bir kullanım değeri olduğu kesin. Dahası, temizlenmiş patateslerin temizlenmemiş patateslere göre katma değer taşıdıkları da kesin. Ancak, temizleme-ayıklama işinin değeri, hizmeti sağlayacaklarla hizmete ihtiyaç duyanların arasındaki ilişkiye, yani hizmetin piyasa değerine bağlı. Kâr da işte bu noktada elde edilebiliyor.[14]

Neoliberalizm bağlamında kent ve gıda ilişkisinde dikkat çekmek istediğim ikinci nokta, risklerin tedarik zinciri boyunca dağılma biçimi. Yukarıda bahsettiğim artan iş bölümü ve bu bölümlerin metalaşmasına paralel olarak, risklerin de arttığını ve zincirdeki aktörlere yayıldığını söyleyebiliriz. Bir aktör, zincirin ne kadar çok noktasına müdahil olabiliyorsa, taşıdığı riskler o kadar fazla olacaktır. Bu da zincirdeki iş bölümüne bağlı metalaşmayı arttırıcı bir güç yaratır. Mesela, soğuk hava deposu olan ve soğuk taşımacılık yapan bir süpermarket, herhangi bir arıza durumunda, potansiyel zararları göğüslemek zorundadır. Oysa soğuk taşımacılık ve soğuk depo için başka firmalarla anlaşırsa, arızanın maliyeti, süpermarkete değil, bu firmaya yüklenir. Tabii, her aktör aynı miktarda risk taşımaz ve daha önemlisi, risklerin yaratabileceği zararlar, üretilen malların ve hizmetlerin kullanım değerleri üzerinden değil, piyasa değeri üzerinden hesaplanır. Mesela, çiftçi, kötü hava, hastalık, sel, erozyon, susuzluk gibi felaketlere karşı üretim yapar ve üretimi boyunca

14 Neoliberal tedarik zincirinin iş bölümünü metalaştırmasını ve bu metalaştırmadan katma değer elde etmesini, Marx'ın (1990: 247-257) Kapital'de C-M-C` ve M-C-M` olarak kurguladığı dolaşım süreçleri üzerinden de anlamak mümkün. Zincirin tamamı C-M-C` esasına bağlı olarak çalışırken, metalaşan her görev, kendi içerisinde M-C-M` dönüşümünü sağlıyor. C-M-C`, malı satmak için almak mantığına dayalı ticareti, yani basit dolaşımı, anlatıyor ve devrenin sonunda, bir ihtiyacı gidermeyi amaçlıyor. Mesela, çiftçi, ürettiği buğdayı satıyor; buradan kazandığı parayla, domates alıyor; veyahut, tüketici, yaptığı işin karşılığı olarak aldığı maaşla pazardan portakal alıyor; gibi... Kısacası, bu devre, tüketim ile bitiyor ve para, bir anlamda, 'takas gereci' olarak kullanılıyor. M-C-M`'deyse amaç, "paranın ilerletilmesi." Bunu yapabilmek için, önce para ile mal alınıyor, sonra bu mal, farklı bir fiyata satılıyor. Marx, bunu, paranın mal yerine geçmesi, ya da mal olarak alınıp satılması olarak da anlatır. Örneğin, toptancı, aracıdan üzümleri satmak için alıyor; ya da süpermarket, anlaşmalı olduğu çiftçiden, hasat sonu portakalları satmak için alıyor. Burada, tüketici ve üretici arasında olan her aktör, aldıkları malları satmak için alıyorlar ve kendi devrelerini kapattıklarında, işe başladıklarından daha fazla para edinmiş oluyorlar. Arada eklenen katma değer devreyi biraz daha karmaşıklaştırsa da, M-C-C`-M`, sondaki artı parayı değiştirmiyor.

bunların olabilirliği riskini alır. Üretimde başarısız olmasının sonucu kıtlıktır. Oysa çiftçinin riski, oluşabilecek kıtlık üzerinden değil, gıda üretip satması durumunda eline geçecek para üzerinden hesaplanır.

Ulus-devletlerin piyasalarını birbirine bağlayan, hatta kendi söylemiyle devletler üstü bir piyasa mekanizması yaratan neoliberalizmin belki de en büyük başarısı, risklerin kullanım değerleriyle olan ilişkisini piyasa değeri içinde eritmektir. Bunun birkaç sonucu olduğunu söyleyebiliriz. İlki, risklerin, gündelik ihtiyaçların, maddiyatın dışındaymış gibi düşünülmesi, oluşacak zarar sadece paraymış gibi kurgulanmasıdır.[15] Oysa gıda tedarik zinciri, kentin en temel ihtiyaçlarından biri olan beslenme ihtiyacını karşılamaktadır. Aktörlerden herhangi birinin işini yapamaması, gıdanın kente gelememesi anlamına gelir. Bu noktada aktörün para kaybedeceği doğrudur; ancak asıl mesele, kentin aç kalmasıdır. Çıkarılabilecek ikinci sonuç, risklerin gerçekleşmesi sonucu oluşacak dar durumların piyasa dostu politikalarla aşılabileceği kurgusudur. Bu kurguda, ulus-devletlerin şiddetle sağlamlaştırdığı gelişigüzel sınırları, piyasa, üretimde verimlilik, kabiliyet ve mukayeseli üstünlük gibi hem akılcı hem de ihtiyaca cevap vermeyi öne çıkaran yaklaşımlarla geçirgenleştirir. Yani, riskler gerçekleşse ve aktörlerden biri veya birkaçı iş yapamaz hale gelse bile başka bir yerden, başka bir aktör zincire dâhil olup, kentin iaşesini sağlayacak, oluşan dar durumun bir felakete dönüşmesini engelleyecektir. Tabii burada varsayılan, kaynakların sınırsızlığı, oluşabilecek dar durumların yaratabileceği ek problemlerin öngörülebilirliği ve kabiliyet ve bilginin bir yerden başka bir yere kriz anında pürüzsüz aktarılabilirliğidir.

Üçüncü ve bence en önemli olan sonuç, bu risk-piyasa değeri denklemine bireyin de oturtulmasıdır. Yukarıda, neoliberalizmin, sosyal ve kültürel pratikleri piyasalaştırmasını (Madra ve Adaman, 2014: 692), hem birey düzeyinde hem de devlet politikaları düzeyinde, iki koldan örüldüğüne dikkat çekmiştim. Bu bağlamda da neoliberalizmin "kendi refahını arttırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip faal, bağımsız özne imajını neşre[ttiğini]" (Karaman, 2013: 716;) belirtmiştim. Risk-piyasa değeri denkleminin çalışabilmesi için, bireyin bu şekilde kurgulanması ve kurgunun neşriyatı oldukça önemlidir. Zira riskin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkabilecek dar duruma piyasanın müdahalesi kadar bireyin müdahalesi de elzemdir. Faal, bağımsız ve kendi refahını arttırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip birey, riskler ve dar durumlar karşısında aktif bir şekilde kendini koruyacak, hatta risklerin en başından beri farkında olup kendi planını yapacaktır. Bu kurguya göre,

15 Yani, riskin gerçekleşmesi durumunda kaybedilen M ile M` arasındaki farkmış gibi kurgulanır. Oysaki, asıl zarar verici kentliler için C-M-C` devresinin tamamlanamamasıdır. Lütfen dipnot#9'e bakınız.

kendi halini, kendi çıkarını, kendi kabiliyetini en iyi birey bilir; içinde olduğu durumda yapabileceklerini, seçeneklerini en iyi birey değerlendirir. Risklerin gerçekleşmesi halinde de kendini oluşan sıkıntıdan en hızlı ve en verimli şekilde kurtaracak olan da gene bireydir. Dahası, bireyin bu kendini kurtarma becerisi, bireyin topluma yaslanmasından oluşabilecek yükü de azaltacağından toplum için de iyidir. Devletin, piyasa ve bireyin dışında, üçüncü bir mekanizma olarak dar durumdaki bireye müdahalesi de bu nedenle gereksiz, hatta bireyin kendini kurtarma kapasitesini kullanmasını aksatacağı için zararlıdır.

Neoliberalizmin kurguladığı, faal, bağımsız, kendi refahının nasıl artacağını en iyi bilen ve bunun için çalışma sorumluluğuna sahip birey için risk ortamı, daha doğrusu risklerin yarattıkları veya yaratabilecekleri dar durumlar, aslında birer fırsattır. Becerikli bireyler, risk ortamlarının yarattığı durumları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirip, krizlerden bile menfaat sağlayabilirler. O zaman bu kurgu için risklerin, risklerin yarattığı dar durumların, hatta daha ileri giderek felaketlerin, bireyin kapasitesini ortaya çıkaracakları ve bireye menfaatleri doğrultusunda yönlendirebileceği şartlar sunacakları için gerekli sistemsel "sıkıntılar" olduklarını söyleyebiliriz. Risksiz durumlar, bir anlamda bireyi tembelleştirir; sosyal refah devletinin "güvenlik ağları" tarafından sarıp sarmalanmış birey büyüyemez. Oysa riskli durumlar, bireye kendi potansiyelini keşfettirir. Yani, neoliberal anlayışta, kentin aç kalması, o kadar da kötü bir durum değildir aslında.

Risklerin Devam Etmesi Durumu: Güvencesizlik

Riskler sadece bireyler için değil, küresel piyasalarla bütünleşmiş, tüketicisinin talepleri uyarınca farklılaşmış bir gıda tedarik zinciri için de anahtardır. Sözleşmeli olduğu çiftçinin hasadının kötü gitmesi, süpermarket için –mali zarar olmasa bile– bir risktir. Sonuçta, çiftçi hasat yapamazsa, market raflarında satılacak meyve-sebze de olmaz. Ama bu durum, aynı zamanda, süpermarket yöneticileri için başka çiftçilerle konuşma, belki daha kaliteli bir ürünü daha ucuza başka bir çiftçiden bulmak için de bir fırsattır. Daha kaliteli ürün daha ucuza başka bir çiftçiden bulunursa da, bundan süpermarket de müşterileri de yarar sağlayacaktır. Yani, riskli durum, herkesin yararına da çözümlenebilir. Peki ya çözümlenmezse? Bu durumda, ne gibi bir politika geliştirilmeli, bu politikada kent nasıl kurgulanmalı –yani kentteki kimin ve neyin varlığı (veya yokluğu) göz önüne alınmalıdır?

Türkiye'nin küresel piyasalarla bütünleştiği 24 Ocak sonrası dönemde, bu soruların yanıtının güvencesizliğin yönetiminden geçtiğini söyleyebilirim. Burada yönetim ile kast ettiğim tüketici talepleri doğrultusunda farklılaşmış,

kenti doyurmaktan çok tüketicilerin taleplerini tedarik etmeyi amaç edinen bir zincirin yapısından kaynaklanan risklerin ortadan kaldırılması değil. Daha ziyade, oluşan risklerin, tüketici de dâhil olmak üzere, tedarik zinciri aktörlerine dağıtılması. Diğer bir deyişle, mesele risk oluşturacak faktörleri yok etmek ve/veya risklerin gerçekleşmesi halinde aktörlerin (tüketiciler de dâhil) mağdur olmamasını sağlamak değil; belli taktiklerle risk faktörlerini sınırlar dâhilinde tutarak, riskin devamlılığını sağlamak. İşte bu duruma güvencesizlik diyebiliriz.

Risk faktörlerinin devamlılığını sağlayan taktiklerle, daha önce bahsettiğim tüketicilerin geçmiş tercihlerinin optimizasyonuyla gelecek taleplerin öngörülmesinin ve kişiler ve malların kent içindeki dolaşımlarının düzenlenmesinin arasındaki benzerliklerin altını çizmek istiyorum. Öncelikle, Foucault'yu takiben, bunların hepsinin birer idare yöntemi [*art of government*] ve bu bağlamda da bir idare mantığının [*reason of governance*] tezahürleri olduklarını söylemeliyim (Burchell, v.d., 1991; Foucault, 2007; 2008; Lemke, 2001). Bu idare mantığı ve bu mantık tarafından kullanımda tutulan idare yöntemleri, ilk olarak, idare edecekleri özneleri bireyler olarak değil de topluluklar olarak tahayyül ederler. Örneğin tüketiciler, demografik alt kesitlere ayrılsalar da topluluk olarak değerlendirilirler; kent, yine, tedarik edilmesi gereken bir mekânsal bütün olarak düşünülür; risklerin, aktörlerin tamamı üzerindeki toplu etkisi hesaplanır vb. İkinci olarak, bu yöntemler, kişilerin ve malların dolaşımını, el değiştirmesini, yayılmasını, kısacası hareketliliğini esas alırlar. İdare edilmesi gereken bu hareketliliktir. Üçüncü olarak, bu idari yöntemlerin amaçları, idare ettikleri kitleleri belirli ikilikler doğrultusunda tasnif ve şekillendirmekten ziyade kitlelerin hareketlerini kabul edilebilir sınırlar dâhilinde tutmaktır. Bahsettiğim gibi örneğin, kentte açlık oluşturabilecek faktörleri yok etmeyi amaçlamazlar ya da tüketicilerin herhangi bir gıdayı almasını yasaklamazlar, yani tabiri caizse, Müslüman mahallesinde salyangoz satılmasını engellemezler. Ama Müslüman mahallesinde salyangozun tüketicilerin tercihi olmayacağını işaret eder, mahallede salyangoz satmanın maliyetine dikkat çekerler. Böylece de doğrudan bir müdahaleye ihtiyaç bırakmadan, salyangoz satıcısının ve salyangozun Müslüman mahallesine girmesini, mahalledeki Müslümanların da salyangoza (kolay) ulaşmasını olanaksızlaştırmış olurlar.

Bu yöntemleri, kısaca, Michel Foucault'nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2007) ve *Toplumu Savunmak Gerekir* (2003) başlıklı derslerinde bahsettiği "güvenlik mekanizmaları" üzerinden de düşünebiliriz. Foucault (2007: 16-110), *Güvenlik, Toprak, Nüfus*'ta güvenlik mekanizmalarını, kasaba, kıtlık ve salgın hastalık örnekleri üzerinden açıklar ve disiplin mekanizmalarından ayırır. Disiplin mekanizmaları, iktidarı birey üzerinden kurar ve tatbik eder,

güvenlik mekanizmalarıysa nüfus payesinden (Foucault, 2007: 83-110). Disiplin, alanları, görevleri ve zamanı ufak, kolayca gözetlenebilir parçalara böler ve bireyi bu parçaların içine hapsederek bir norm etrafında eğitir (Foucault, 2007: 83-110). Bu bağlamda disiplinin amacı bireyin davranışlarını, tercihlerini değiştirerek –hatta öznelliğini yeniden kurgulayarak (ki bu anlamda disiplin mekanizmalarını kullanan iktidar, üretkendir; sadece engelleyici ya da yıkıcı değildir)– "normal" olmalarını [*normation*] sağlamaktır (ya da anormal olmalarını engellemektir) (Foucault, 2007: 83-110). Güvenlikse nüfusların farklı eğilimleri, menfaatleri, zihniyetleri barındırdıklarını kabul eder ve bunları bireysel düzeyde zapt etmektense belli sınırlar içinde tutmayı yeğler (Foucault, 2007: 83-110). Burada amaç, bu eğilim, menfaat ve vesairenin ortadan kaldırılması değil, nüfusun zararına[16] dönüşmesini engellemektir. Bunu yaparken, güvenlik bir normal spektrumu belirler[17] ve nüfus boyutunda ortaya çıkan eğilim, menfaat ve vesaireyi bu spektrumun içinde kalacak şekilde "normal"leştirir [*normalization*] (Foucault, 2007: 83-110).

Diğer bir deyişle, riskin devamlılığını sağlayan bu mekanizmalar, aynı zamanda riski normalleştirir (Lorey, 2015). Daha doğrusu, normal spektrumu içerisinde kalındığı sürece riski, risk almayı, riskli durumda olmayı genel geçer hale getirir, genelleştirir (Lorey, 2015). Güvencesizlik olarak tanımlanabilecek olan bu durumun, üç önemli sonucu vardır: Birincisi, daha önce de belirttiğim gibi, riskli durumda olmanın –yani güvencesizliğin– süreklileşmesidir. İkincisi, güvencesizliğin kentli nüfusa yayılmasıdır. Küreselle yerelin etkileşiminin yeniden yapılandırdığı kentli nüfus, demografik altkümelerine paralel, hatta bunlardan beslenen, bir güvencesizlik haline girer. Güvencesiz olmayan yoktur; ancak herkesin güvencesizlik derecesi, içinde bulunduğu demografik altkümelerin kesişimselliğinde [*intersectionality*] belirlenir. Yani zengin eski kentli de, fakir yeni kentli de güvencesiz olacaktır; ancak, zengin eski kentli kadının güvencesizliği ile fakir yeni kentli erkeğin güvencesizliği farklı derecelerde olacak, hatta farklı risklerle nitelenecektir. Bu, kentli nüfus için ortak fayda ve zararların belirlenmesini, risk planı yapılmasını, güvencesizliklere karşı politika geliştirilmesini oldukça zorlaştıracak, farklı grupları siyasi olarak karşı karşıya getirecektir. İşte tam da bu noktada kent ve gıda ilişkisi

16 "Nüfusun zararının" tam olarak ne olduğu değişkendir; o anki – yani şimdideki – söylemlere bağlı olarak değişir.
Bu noktada, Foucault'ya göre, *dispositif*lerin söylemlerin [*discourse*] ve disiplin mekanizmalarının değişik ve değişken kümelenmesiyle oluştuğunu hatırlamakta yarar var. Güvenlik mekanizmalarının da bu kümelere dâhil edilebileceğini düşünüyorum.

17 Bu spektrumun nasıl belirlendiği konusunda iktidar ve bilgi arasındaki ilişki, iktidarın sağlamlaştırılmasıyla bilimlerin bilgi üretme biçimleri ve üretilen bilgilerin kullanım biçimleriyle olan ilişkisi göz önünde bulundurulmalı.

bir kırılma yaşar: Kent, zaten çoktan doyurulması gereken bir bütün olarak tahayyül edilmekten çıkmış, birbirine paralel tedarik zincirlerinin, maliyetleri kaldırmaya razı tüketicilere gıda ulaştırdığı bir alan olarak kurgulanmıştır. Risk idare taktiklerinin normalleştirdiği güvencesizlik durumunun bir sonucu olarak da kente gıda tedarik eden bu zincirlerin birbirine zıt, ya da en azından birbirini sıkıştıran, yavaşlatan, hatta birbirine mani olabilecek şekillerde çalıştığını söyleyebiliriz.

Güvencesizliğin normalleşmesinin üçüncü ve bence en önemli sonucu, normalleşmiş güvencesizlikle baş etme sorumluluğunun bireyde görülmesidir. Neoliberalizmin kurguladığı bağımsız, faal ve kendi refahını arttırmak için çalışma sorumluluğuna sahip birey aynı zamanda güvencesizliğin de üstünden gelmelidir (Lorey, 2015). Bunun birkaç yolu vardır; birey, mesela sigorta gibi ya da kredi gibi piyasa araçlarını kullanarak içinde bulunduğu güvensizliği bir süreliğine bir miktar azaltabilir. Alternatif olarak aile, arkadaşlar gibi kendi sosyal ağının ya da sivil toplum kuruluşlarının veyahut yardım cemiyetlerinin sunduğu hizmetlerden destek alabilir. Ama en önemlisi kendi gayretidir; birey eğer iyi beslenmek istiyorsa kendi gıdasını kendi yetiştirmeli, mesela balkon bahçeciliği yapmalı, apartman bahçesine veya evine sera kurmalı, mümkünse kent çeperine, hatta kırsala taşınıp, çiftçiliğe başlamalıdır. Eğer birey bunları yapmıyorsa, gıda meselesini yeterince önemsemiyordur; bu durumda da piyasanın kendisine sunduğu şartları kabul edecek, içinde bulunduğu güvencesizliğin sürdürülmesine talip olacaktır.

Bireyle güvencesizlik arasındaki bu bağın iki ilintili mekanizmayı daha tetiklediğini eklemeliyim. Bunlardan ilki, tedarik zinciri üzerinde devletin üstlendiği denetleyici rolün bireye aktarılması ve bu rolün maliyetlerinin bireyler arasında paylaştırılmasıdır (Lorey, 2015). Kendi refahını gözetmekle sorumlu, faal ve bağımsız birey, piyasa aracılığıyla tedarikçiyle buluşur. Eğer tedarikçinin getirdiği ürün tüketici-birey için yeterli kalitedeyse, ürünü satılır; eğer ürün beğenilmiyorsa, o zaman ürünü satılmaz. Böylece de piyasa mekanizmaları aracılığıyla tüketicinin denetiminden sınıfta kalmış ürünlerin tedariki (ve üretimi) kesilir. Dahası, devlet aradan çekildiği için toplum üzerindeki vergi yükü de azalır ki bu da, bireye elindeki parayı daha farklı değerlendirme olanağı verir. Bireylerin bazıları kısa vadede bu durumdan zarar görebilirler tabii (mesela, tedarikçiler tarafından herhangi bir şekilde kazıklanabilirler). Ama orta ve uzun vadede toplum bütününde yarar sağlanmış olur ve bu yarara daha verimli ulaşılır. Ayrıca, yeterince bilgili ve dikkatli olmak da bireyin sorumluluğudur; yani, eğer bireyler tedarikçilerden herhangi bir kazık yedilerse, kabahat, daha fazla kâr uğruna kazık atan tedarikçilerde değil, yeterince faal ve sorumlu ol(a)madığı için kazık yiyen bireydedir!

Birey ve güvencesizlik arasındaki bağla ilintili diğer mekanizma, bireyin kendi kendini yönetmesidir [*self-government*]. Tedarik zincirinin taşıdığı riskler sonucu doğabilecek dar durumları artık devlet değil birey göz önünde bulundurmalı ve kendisinin bu duruma düşmesini kendisi engellemelidir. Bu, güvencesizliğin, bireyin öznelliğini belirleyen nesnel bir koşul olarak ortaya çıkması ve bireyi, kendi öznelliğini kendi kendisini yönetmek için kullanmaya itmesi demektir (Lorey, 2015). Bu da küresel neoliberal kapitalist sistemde yaşayan bireyi her daim kendi kendisini kontrol eden, toplumsal yarar-zararı düşünmekten ziyade kendi refahını düşünen ve kendisi için iyi ya da en iyi olanı değil, kendini güvenceye almasına olanak sağlayan tercihleri yapan bir özne haline getirir. Diğer bir deyişle birey, iyi gıdayı ve iyi gıdayı alabilmek için gerekli maaşı birer hak olarak talep etmektense, karnını orta karar kaliteli gıdayla ucuza doyurmayı tercih eder; daha az riskli bir tedarik zinciri talep etmektense ithalatla fiyatları düşürme politikalarını desteklemeyi seçer.

Sonuç

Kenti doyurmak yerine tüketicisine göre gıda tedarik eden zincir, aktörlerinin kâr elde edebilirliği oranında çalışıyor. Zincir, farklılaşmış işlerin arttığı ve devamlı metalaştığı, çok parçalı ve parçaların da her zaman homojen olarak çalışmadığı bir süreçtir. Hatta farklı tüketicilere yönelik farklı süreçlerin birbirine paralel (ve bazen de birbiriyle çakışarak) çalıştığı bir süreçler bütününden söz etmek mümkün. Aktörlerinin her biri bu süreçler bütününde bulundukları konum itibariyle belli riskler alıyorlar ve konumlarını bu riskler dâhilinde korumaya, mümkünse geliştirmeye çalışıyorlar. Zincirdeki her aktör için önemli olan risklerin belli sınırlar dâhilinde kalması ve sistemin tamamına yayılmamasıdır. Bunun da iki önemli sonucu var: Birincisi, risklerin belli sınırlar dâhilinde de olsa devamlılığı; ikincisi de risklerle başa çıkması gereken olarak faal, bağımsız ve kendi refahını iyileştirme sorumluluğuna sahip olarak nitelendirilen bireyin öne çıkarılması. Böylece, güvencesizlik süreklileştirilmiş ve bireyin güvencesizlik karşısında kendi kendini idare etmesi sağlanmış oluyor.[18] Birey artık kendi risklerini saptamak, bunlara karşı önlem almak, riskler gerçekleştiğinde de düştüğü dar durumdan kendini kurtarmak zorundadır.

Peki, bireylerin kendi kendilerini idare etmeleri neden önemlidir? Neden bunu dert edinmek gerekiyor? Güvencesizlik de küresel neoliberal kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bir diğer açmaz değil mi? Hepimiz neoliberalizmin

18 Diğer bir deyişle güvencesizlik durumu bir yandan bir norm haline geliyor [*normation*]; diğer yandan da yönetilerek belli sınırlar dâhilinde tutuluyor [*normalization*]. Bu noktada, bireyleri güvencesizlik normu etrafında disipline eden mekanizmaların neler olduğunu düşünmek gerekir.

sosyal refah devletinin bireyi koruma kollama ağlarını, hizmetlerini nasıl kemirip ortadan kaldırdığını zaten bilmiyor muyuz?

Soruları bu şekilde sormak hem neoliberalizmin oluşturduğu koşulları olağanlaştırıyor, hem de nesnel ile öznel koşullar arasındaki etkileşimden ziyade yönetim teknolojilerine, mekanizmalarına, taktiklerine odaklanılmasına neden oluyor. Oysa üzerinde düşünmemiz gereken güvencesizliğin nasıl bir iktidar yarattığı ve bu iktidarı nasıl meşrulaştırdığıdır; yani, nesnel koşullarla öznel koşullar arasında nasıl bir bağ kurduğudur. Güvencesiz durumda olan birey için birinci öncelik kendini bu durumdan kurtarmak, ya da en azından güvencesizliğini en aza indirmektir. Böyle bir birey hak talep etmez, istikrar talep eder. Daha iyi bir hayatı, daha özgür olmayı, daha adil bir düzeni vs. talep etmez; kendini emniyette hissetmeyi ister, varlığını ve sahip olduklarını emniyete alacak bir düzeni talep eder. Bu da toplumun homojenleşmesi, yani siyasi, kültürel (etnik, dini, kısacası kimliksel) safların sıkılaştırılması anlamına gelecektir; çünkü mevzubahis edilen en iyi ihtimalle tehlike unsurlar olarak addedilenlerin risk sınırları haricinde bırakılarak kendi olanaklarıyla var olma çabalarına izin verilmesi, en kötü ihtimalle de alenen bir yaşam alanı savaşıyla ortadan kaldırılmalarıdır.[19]

Foucault, bu iktidar biçimini biyoiktidar [*biopower*] olarak tanımlıyor ve Nazi Almanya'sını hatırlatarak tartıştığı derslerde, o dönem kullanılan etnik söylemlerin iktidarı ve aygıtlarını meşrulaştırmak için ne kadar elzem olduğunun altını çiziyor (Foucault, 2003: 239-264; Lemke, Casper ve Moore, 2011). "Şimdinin" Türkiye'si için benzer bir *dispositif*in olduğunu söyleyebilir miyiz emin değilim (bkz. Bargu, 2016). Ancak küresel neoliberal kapitalizmin sağladığı güvencesizliğe sırtını yaslamış bir biyoiktidarın hüküm sürdüğü ortada. Güvencesizliğin yarattığı günlük rahatsızlıklar, gerginlikler, tahrişler bir yana, bireylerin siyasi repertuvarlarında yer edinmiş kuvvetli (belki de şiddetli demek daha doğru olur) bir "daha kötüye gitme" korkusu söz konusu. Foucault'un altını çizdiği "yaşat ve ölmesine izin ver" [*make live and let die*] ikilemi işte tam bu noktada kritikleşiyor. Sanırım bundan sonra ifşa etmemiz gereken, bu (biyo)iktidarın hangi söylemlerle meşrulaştığı –yani, hangi söylemlerle kimin ölmesine izin verip, kimin yaşaması için çaba harcadığı– olacak. Tabii iktidara karşı hakikatleri söylemek [*speaking truth to power*], iktidarı böylece ifşa etmek, iktidarı değiştirmeye yeter mi; o da ayrı bir tartışma konusudur.

19 Bu noktada, Carl Schmitt'in (1988: 9) parlamenter demokrasi ile ilgili yaptığı o çok önemli çıkarımı hatırlamakta yarar var: "Her gerçek demokrasi, eşitlerin eşit olduğu kadar eşit olmayanlara eşit davranılmayacağı ilkesine dayanır. Bu nedenle, demokrasi, öncelikle homojeniteyi ve ikincilikle, eğer gerekirse, heterojenitenin bertaraf edilmesini veya yok edilmesini gerektirir."

KAYNAKÇA

Agamben, G. (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press.

Anagnost, A. S. (2011), 'Strange Circulation', Patricia Ticineto Clough ve Craig Willse (ed.) *Beyond Biopolitics: Essays on Life and Death* içinde, Durham: Duke University Press, 213-237.

Andersen, A. H. (2011), 'Organic Food and the Plural Moralities of Food Provisioning', *Journal of Rural Studies*, 27, 440-450.

Atasoy, Y. (2013), 'Supermarket Expansion in Turkey: Shifting Relations of Food Provisioning', *Journal of Agrarian Change*, 13 (4), 547-570.

Bargu, B. (2014), *Starve and Immolate: The Politics of Human Weapons*, New York: Columbia University Press.

--- (2016), 'Another Necropolitics', *Theory & Event*, 19 (1).

Benson, P. ve Fischer, E. F. (2007), 'Broccoli and Desire', *Antipode*, 39 (5), 800-820.

Bignebat, C., Koc, A. A. ve Lemeilleurc, S. (2009), 'Small Producers, Supermarkets, and the Role of Intermediaries in Turkey's Fresh Fruit and Vegetable Market', *Agricultural Economics*, 40, 807–816.

Bora, T. (1999), 'Istanbul of the Conqueror: The "Alternative Global City" Dreams of Political Islam', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 47-58.

Boratav, K. (2007), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitapevi.

Braudel, F. (1981), *The Structures of Everyday Life: Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, New York: Harper & Row Publishers.

--- (1982), *The Wheels of Commerce: Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, New York: Harper & Row Publishers.

Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (1991), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, Chicago: University of Chicago Press.

Campbell, T. ve Sitze, A. (ed.) (2013), *Biopolitics: A Reader*, Durham: Duke University Press.

Chase, H. (1994), 'The Meyhane or McDonald's? Changes in Eating Habits and the Evolution of Fast Food in Istanbul', Sami Zubaida ve Richard Tapper (ed.), *Culinary Cultures of the Middle East* içinde, New York: I.B. Tauris Publishers, 73-85.

Codron, J.-M., Bouhsina, Z., Fort, F., Coudel, E. ve Puech, A. (2004), 'Supermarkets in Low-income Mediterranean Countries: Impacts on Horticulture Systems', *Development Policy Review*, 22 (5), 587-602.

Cook, I. ve Harrison, M. (2007), 'Follow the Thing: West Indian Hot Pepper Sauce', *Space and Culture*, 10 (1), 40-63.

Cooper, M. (2008), *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*, Seattle: University of Washington Press.

Cooper, M. ve Waldby, C. (2014), *Clinical Labor: Tissue Donors and Research Subjects in Global Bioeconomy*, Durham: Duke University Press.

Eder, M. ve Öz, Ö. (2014), 'Neoliberalization of Istanbul's Nightlife: Beer or Champagne?', *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (1), 284-304.

Erder, S. (1999), 'Where Do You Hail From? Localism and Networks in Istanbul', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 161 - 171.

Erder, S. (2010), 'Göç', *İstanbul Ansiklopedisi* içinde, İstanbul: NTV Yayınları, 422-425.

Esposito, R. (2008), *Bios: Biopolitics and Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ferreira, F. R., Prado, S. D., Carvalho, M. C. ve Kraemer, F. B. (2015), 'Biopower and Biopolitics in the Field of Food and Nutrition', *Revista de Nutrição*, 28 (1), 109-119.

Foucault, M. (1995), *Discipline and Punish: Birth of the Prison*, New York: Vintage Books.

--- (2003), *Society Must Be Defended*, New York: Picador.

--- (2007), *Security, Territory, Population*, New York: Palgrave Macmillian.

--- (2008), *The Birth of Biopolitics*. New York: Palgrave MacMillan.

Gambetti, Z. (2008), 'Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı', *Mesele*, 20, 43-46.

Güran, T. (2004), 'İstanbul'un İaşesi', Şevket K. Akar (ed.), *İstanbul: Şehir ve Medeniyet* içinde, İstanbul: Klasik Yayınları, 319-325.

Han, B. (ed.). (2002), *Foucault's Critical Project: Between the Trancendental and the Historical*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Hardt, M. ve Negri, A. (2011), *Commonwealth*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Ian Cook (2004), 'Follow the Thing: Papaya', *Antipode*, 36 (4), 642-664.

Ian Cook, vd. (2006), 'Geographies of Food: Following', *Progress in Human Geography*, 30 (5), 655–666.

İnalcık, H. (1994), 'İaşe', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-IV içinde*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 116-119.

Kaplan, M. (2007), 'Fijin Water in Fiji and New York: Local Politics and a Global Commodity', *Cultural Anthropology*, 22 (4), 685–706.

Karaman, O. (2013), 'Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives', *International Journal of Urban and Regional Research*, 37 (2), 715-733.

Keyder, C. (1999), 'The Setting', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 3-28.

--- (2005), 'Globalization and Social Exclusion in Istanbul', *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (1), 124-34.

Keyder, C. ve Oncu, A. (1993), *Istanbul and the Concept of World Cities*, Istanbul: Friefrich Ebert Foundation.

Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2014), *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koc, A. A., Boluk, G. ve Kovacı, S. (2009), 'Concentration in Food Retailing and Anti-Competitive Practices in Turkey', *"A Resilient European Food Industry and Food Chain in a Challenging World" 113. EAAE Semineri*'nde sunulmuş tebliğ, Girit: Chania, 3-6 Eylül.

Lemke, T. (2001), '"The Birth of Bio-Politics" – Michel Foucault's Lecture at the Collège', *Economy and Society*, 30 (2), 190-207.

Lemke, T., Casper, M. J. ve Moore, L. J. (2011), *Biopolitics: An Advanced Introduction*, New York: New York University Press.

Lemm, V. ve Vatter, M. (ed.) (2015), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics, and Neoliberalism*, New York: Fordham University Press.

Lorey, I. (2015), *State of Insecurity: Government of the Precarious*, New York: Verso.

Lovering, J. ve Turkmen, H. (2011), 'Bulldozer Neoliberalism in Istanbul: The State-led Construction of Property Markets and the Displacement of the Urban Poor', *International Planning Studies*, 16 (1), 73-96.

Madra, Y. M. ve Adaman, F. (2014), 'Neoliberal Reason and Its Forms: De-Politicisation Through Economisation', *Antipode*, 46 (3), 691-716.

Marx, K. (1990), *Capital Volume I: A Critique of Political Economy*, New York: Penguin.

May, T. (1993), *Between Genealogy and Epistemology: Psychology, Politics, and Knowledge in the Thought of Michel Foucault*, University Park, PA: Penn State University Press.

Mitropoulos, A. (2012), *Contract and Contagion: From Biopolitics to Oikonomia*, Brooklyn: Minor Compositions, Autonomedia.

Murphy, R. (1987), 'Provisioning Istanbul: The State and Subsistance in the Early Modern Middle East', *Food and Foodways*, 2 (1), 217-263.

Nally, D. (2011), 'The Biopolitics of Food Provisioning', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 36, 37-53.

Oncu, A. (1999), 'Istanbullites and Others: The Cultural Cosmology of Being Middle Class in the Era of Globalism', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 95-119.

Oncu, A. ve Weyland, P. (1997), 'Introduction: Struggles Over Lebensraum and Social Identity in Globalizing Cities', Ayse Oncu ve Petra Weyland (ed.), *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities* içinde, New Jersey: Zed Books, 1-20.

Oral, N. (ed.) (2015), *Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013*, Ankara: Nota Bene.

Oz, O. ve Eder, M. (2012), 'Rendering Istanbul's Periodic Bazaars Invisible: Reflections on Urban Transformation and Contested Space', *International Journal of Urban and Regional Research*, 36 (2), 297-314.

Pamuk, Ş. (1986), 'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük', *Tarih ve Toplum*, 35, 281-285.

--- (2012), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme - Seçme Eserleri II*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

--- (2014), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları - Seçme Eserleri I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

--- (2015), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sassen, S. (2005), 'The Global City: Introducing a Concept', *Brown Journal of World Affairs*, 11 (2), 27-43.

--- (2007), *Deciphering the Global: Its Scales, Spaces and Subjects*, New York: Routledge - Taylor & Francis.

--- (2008), *Two Stops in Today's New Global Geographies: Shaping Novel Labor Supplies and Employment Regimes*, Santiago, Şili: United Nations Publications.

Scmitt, C. (1988), *Crisis of Parliamentary Democracy*, Boston: MIT Press.

Serim, Ö. (2007), *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*, İstanbul: Epsilon Yayınları.

Steel, C. (2009), *Hungry City: How Food Shapes Our Lives*, Londra: Random House.

Stokes, M. (1999), 'Sounding Out: The Culture Industries and the Globalization of Istanbul', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 121-141.

Temel, M. (1998), 'Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşe Sorunu', *Toplumsal Tarih*, 9 (52), 40-45.

Thacker, E. (2011), 'Necrologies; or the Death of the Body Politic', Patricia Ticineto Clough ve Craig Willse (ed.), *Beyond Biopolitics: Essays on Life and Death* içinde, Durham: Duke University Press, 139-162.

Tokatlı, N. ve Boyacı, Y. (1998), 'The Changing Retail Industry and Retail Landscapes: The Case of Post-1980 Turkey', *Cities*, 15 (5), 345-359.

--- (1999), 'The Changing Morphology of Commercial Activity in Istanbul', *Cities*, 16 (3), 181-193.

Toprak, Z. (1978), 'Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası', *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 6, 211-225.

--- (1994), 'Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-II*, İstanbul: Tükiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 239-243.

Uzun, A. (2005), 'Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe', *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 211-235.

Vatter, M. (2014), *The Republic of the Living: Biopolitics and the Critique of Civil Society*, New York: Fordham University Press.

White, J. B. (1999), 'Islamic Chic', Çağlar Keyder (ed.), *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 77-91.

HEREtİK

Robert E. Park - Ernest W. Burgess

Şehir

Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler

Türkçe Söyleyen
Pınar Karababa Kayalıgil

Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Vatandaşlığın Performatif Pratikleri

DENİZ AY
FARANAK MIRAFTAB

Türkçe Söyleyenler: Onur Uca, Sinem Yıldız, Deniz Ay

DOKTORA ADAYI, ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA BÖLÜMÜ, UNIVERSITY OF ILLINOIS URBANA CHAMPAIGN
DENİZAY1@ILLİNOİS.EDU

PROFESÖR ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA BÖLÜMÜ, UNIVERSITY OF ILLINOIS URBANA CHAMPAIGN
ILLİNOİS ÜNİVERSİTESİ, URBANA-CHAMPAİGN
FARANAK@ILLİNOİS.EDU

ÖZET

Bu makalede günümüz neoliberal kentindeki vatandaşlık pratiklerini tartışmak amacıyla İstanbul Taksim Gezi Parkı'nda 2013 yılında yaşanan işgal hareketini inceliyoruz. Bu kent mücadelesinin araştırılması bize katılımın "davet edildiği" alanların ötesine geçen "icat edilen" aktivizm alanlarının, vatandaşların kent haklarını savunmasında ve dışlayıcı kentsel gelişim projelerine karşı duruşlarında önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir. Bu çalışmada aktivistlerin agresif ve piyasa odaklı kentsel gelişim projelerine direnmek için kullandıkları stratejilerin performatif ve sembolik yönlerine odaklanıyoruz. Bu yenilikçi eylem formlarının belirli kentsel gelişim sonuçlarıyla birlikte etkili vatandaşlık direniş pratikleri olduğunu vurguluyoruz.

ANAHTAR KELİMELER: GEZİ PARKI, KENT HAKKI, VATANDAŞLIK PRATİKLERİ, İSYANCI PLANLAMA, İSTANBUL

Giriş

İstanbul'un merkezinde yer alan Gezi Parkı'nın yerine bir alışveriş merkezi yapılmasına karşı nispeten küçük ölçekli bir işgal hareketi formundaki kamusal protesto, 2013 yazında Türkiye'de geniş kapsamlı sokak eylemlerini tetikledi. Gezi hareketinin temel amacı, parkı korumak ve hükümetin yeşil alanı kar getiren özel alana dönüştürmesini engellemekti. Acil hedef, parkın savunulması ve tahrifattan korunmasıydı; ancak bu hareket hükümetin yerel ve ulusal düzeyde gerçekleştirdiği anti demokratik uygulamalara karşı haftalarca süren geniş sokak gösterilerine dönüştü.[1] Protestolar ülkenin her yanına yayıldı. Gezi protestocuları polis zulmü ve şiddetiyle karşılaştı ve ülke genelinde toplam 4900 kişi gözaltına alındı veya tutuklandı.[2] Daha önceden düşman olan veya en azından birbirlerine şüphe ile bakan gruplar şehirlerini yeniden yapılandırmaya kararlı otoriter yönetime karşı yan yana durdular.[3] Bu süreçte Gezi Parkı, devlet destekli sermayenin özel ilgisine karşı vatandaşların toplu olarak savunduğu aktivizmin politik ve fiziksel kamusal alanı olarak işlev gördü. Sonuçta, parkta yapılan protestolar ve işgal hareketi birincil hedefine ulaştı: Gezi Park alanının dönüşüm önerisinin dâhil olduğu Taksim Meydanı projesi durduruldu.[4]

İstanbul'un şehir merkezindeki (Taksim Meydanı ve Gezi Parkı) yeniden geliştirme projesi üzerine şehir sakinlerinin hızla ilerleyen emlak sermayesinin gidişatını durdurmayı başaran feveranı, şehir alanı için verilen çağdaş siyasal ve sosyal mücadelelere dair yapılan akademik çalışmalara daha önce de konu oldu (Atay, 2013; Dağtas, 2013; Göle, 2013; Kuyumlu, 2013; Taştan, 2013;

1 Gezi protestocuları arasında yapılan ankete göre, protestolara katılanların %58,1'i kendi özgürlüklerini savunmak için; %37,2'si hükümeti protesto etmek için ve %30,3'ü başbakanın açıklamalarını ve davranışlarını protesto etmek için oradaydı. Yalnızca %20,4 parkın korunmasına konu olan öncelikli hedefleri için protestolara katılmıştı (KONDA, 2014). Böylece Gezi Parkı protestocularının önemli bir bölümü sınırlanan özgürlükleri, hükümetin gündelik ve kişisel yaşama müdahalesini ve başbakanın otoriter kurallarını sebep göstererek protestolara katıldıklarını ilan ettiler.

2 İçişleri Bakanlığı'ndan alıntılayan Türkiye İnsan Hakları Vakfı (http://arsiv1.tihv.org/index.php?gezi-park-eylemleri-bilgi-notu-5-temmuz-2013)

3 Muhalif grupların Türkiye'nin yakın tarihindeki kolektif direnişi Gezi'den ibaret değildir. "Tekel Direnişi" gibi farklı siyasi topluluklardan insanların kar odaklı piyasa baskısına direnmek için birlikte hareket ettiği örnekler mevcuttur. Fakat, Gezi Hareketi yine de ideolojik olarak karşıt gruplar arasındaki ittifaklar ölçeği açısından kendine özgüdür.

4 Taksimin yeniden düzenleme projesi kapsamında yayalaştırılmasının sonrasındaki altı ay ve kitlesel gösterilerin başlamasının ardından geçen yaklaşık bir yıllık uzun hukuki sürecin akabinde 2014 yılı Mayıs ayında Danıştay tarafından bu karar alındı. Bugün Gezi Parkı, onu çevreleyen tamamlanmış yeniden yapılanmanın hemen yanında kalmıştır. Projenin durdurulması lehine alınan mahkeme kararları ve yasal temyiz sürecine rağmen yine de imar projesinin kalan kısmı tamamlanmıştır.

Tuğal, 2013). Biz ise bu çalışmada, şehri yöneten ve şekillendiren anti-demokratik planlama süreçlerine karşılık verirken vatandaşların kullandığı *yaratıcı* taktiklere odaklanıyoruz. Bu yaratıcı taktiklerin aynı zamanda kentlilerin, kent ve kamusal alan üzerinde iddia ettikleri haklar için verilen mücadelenin de bir parçası olduğunu savunuyoruz. Kentsel vatandaşlığa eleştirel bakış getiren çalışmaları takip ederek (Harvey, 2012; Holston ve Appadurai, 1999; Irazabal, 2008; Mayer, 2009; Merrifield, 2014; Miraftab, 2009; Purcell, 2003), vatandaşlığı, kentlilerin kent üzerinde sahip oldukları asli haklarını –üretme, yerleşme, yerleşilen alanı sahiplenme– talep etmelerini ve bu hakların yeniden tanımlanmasını içeren somut pratikler olarak yorumluyoruz. Bu anlamda vatandaşlık, ulus devlet üyeliğinin yasal çerçevesi altında tanımlanan sorumlulukların, görevlerin ve hakların oluşturduğu soyut bir toplam olarak anlaşılan geleneksel vatandaşlıktan radikal biçimde ayrılmaktadır (Marshall, 1950). Tam tersine, geleneksel vatandaşlık kavramına eleştirel bakışı getiren bu anlayışa göre, vatandaşlık tabandan şekillendirilerek vatandaşların kendi pratikleri vasıtasıyla formüle edilmektedir.

Gezi hareketi, vatandaşların kent hakları üzerinden tanımlanmış vatandaşlık pratiklerinin kamusal alana ve kamusal mekâna karşı yürütülen neoliberal saldırıya verdiği karşılık olarak anlaşılmalıdır. Bu karşılık aynı zamanda piyasa dinamiklerine göre hareket eden yasal planlama süreçlerinin içerdiği ekonomik, siyasi ve mekânsal şiddete cevaben gelişmiştir. Neoliberal kapitalizmin insanların yaşamlarına ve geçim kaynaklarına saldırısıyla mücadele etmek için devlet yönetiminin ve piyasa yaptırımlı kanalların vatandaşların katılımı için yeterli gelmediğini savunuyoruz. Gezi olaylarında görüldüğü üzere, bu kanallar katılımın yetkili resmi mercilerce davet edildiği alanlardır. Otorite odaklarınca yaratılmış ve/veya tasdik edilmiş bu katılımın davet edildiği alanlar sıklıkla kamunun ilgisini ve enerjisini zapt etmeyi önceliklendiren alanlardır. İstanbul halkı vatandaşlık taleplerini duyurabilmek ve taleplerinin dikkate alınmasını sağlamak için, otorite tarafından davet edildiği alanların ötesine kendisi için yeni alanlar ve eylem formları icat ederek geçti. Katılımın "davet edilen" ve "icat edilen" alanlarının ve aktivizm formlarının kapsamında vatandaşlığın bu isyancı pratikleri [*insurgent practices of citizenship*], vatandaşlara kente ve kamusal alanlarına dair temel haklarını somut olarak talep etmesinde ve bunlara erişebilmesinde yardım etmektedir (Miraftab, 2006; Miraftab ve Wills, 2005). Vatandaşlığın başkaldırı pratikleri, hegemonya karşıtıdır; şeylerin normal düzenlerinin istikrarını bozar; tarihsel hafızayı ve ulus aşırı bilinçliliği pratiklerinin merkezine yerleştirerek zaman ve mekân sınırlarını çiğnerler. İsyancı vatandaşlık pratikleri, hem mümkün hem de gerekli olan farklı bir dünyayı teşvik etme noktasında yaratıcıdırlar (Miraftab, 2009: 46).

Bu örnek olay çalışmasında isyancı vatandaşlık pratiklerinin, performatif ve sembolik yönlerinin dayatılan ortak aklı istikrarsızlaştıran ve kent alanlarını (yeniden) şekillendirirken mümkün olan ile hayal edilebilenin sınırlarını genişleten yaratıcı mekânsal pratikler olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Judith Butler'ın performatiflik kavramını genişleten Gillian Rose ve Nicky Gregson'un (2000: 433) terimleriyle "Performans her zaman performatiflik ile ilişkili ve içerisinde sınıflandırılmış olmak zorundadır"; performatiflik "bilgi ve söylemi alt üst eden ve üreten, ve aynı zamanda sübjelere ve performanslarına imkan veren, onları disipline sokan pratiklerden" oluşur. Bizim buradaki müdahalemiz ise, Butler'ın sunduğu biçimiyle performans ve performatiflik kavramlarını kent alanları için ve kentsel gelişme/yeniden gelişme/gelişmeme üzerine verilen mücadeleleri bu terimlerin eleştirel gücü üzerinden düşünerek yola çıkmaktır. Vatandaşlığın bu performatif ve yaratıcı yönleri, kamusal alanın işleyişini sembolik olarak aksatarak ve bozarak kamu kesiminde karşılık bulan yaygın hoşnutsuzluğu tescilledi. Gezi hareketi içinde icat edilen mekânsal pratiklerin üç örneğine işaret ederken, bunların kentsel gelişimle ilgili – ister alternatif kentsel gelişim senaryoları önerisi aracılığıyla ister saldırgan neoliberal gelişim projelerinin acımasız saldırısına karşı mevcut kent alanlarını basit savunmayla– (garanti altında olmamakla beraber) belirgin sonuçları olduğuna dikkat çekiyoruz.

Metnin bundan sonraki kısmını dört bölüme ayırarak oluşturduk. İlk bölümde, Gezi Hareketi'nin Taksim Gezi Parkı'nın yeniden düzenlenmesine karşı çıkmak amacıyla içinden şekillendiği geniş kapsamlı şehir dinamiklerini takdim ettik. Burada İstanbul'un bir dizi projeler vasıtasıyla dönüşümü ve "küresel kent" olarak yeni bir marka yaratma çabasının şekillendirdiği fikirleri ve bunların etkilerini tartışıyoruz. Ardından Taksim meydanının yeniden düzenlenmesi projesine, özellikle projeyi ve projeye karşı halkın direnişini teşvik eden süreçlere ve unsurlara odaklanıyoruz. İkinci bölümdeyse, bu yeniden düzenleme projesine karşı şekillenen itirazın ve bu planlara karşı şekillenen halk muhalefetinin katılımın "davet edildiği alanlardan" "icat edilen alanlar"a kaymasına yoğunlaşıyoruz. Bu bölümde, kendilerine ait olan kamusal alanı emlak sermayesi ve müteahhitlerden korumak için vatandaşların müzakerelere katılımının davet edildiği alanlardan uzaklaşarak kolektif ve bireysel eylemler yoluyla icat ettikleri yeni katılım biçimlerine açıklıyoruz. Bu kapsamda Gezi isyanının ilk iki haftası boyunca parkın içinde gerçekleşen, *Taksim Gezi Komünü* adıyla bilinen, geniş kapsamlı işgal hareketini sunuyoruz. Üçüncü bölümde bu kamu alanını korumak için harekete geçirilen direnişlerin performatik yönlerinin sembolik anlamlarını tartışıyoruz. Bunun için üç belirgin örneği ayrıntılı olarak ele aldık: *Direnen Piyano, Duran Adam* ve *Yeryüzü*

Sofrası. Bu hareketler, şehrin sembolik düzenini bozarak kamu alanını siyasileştiren vatandaşlığın performatif hareketleri olarak tartışıldı. Dördüncü bölümde, Gezi'den elde ettiğimiz bulguları aşağıdan vatandaşlığın inşasının geniş politik gündemiyle birleştirdik. Vatandaşların kentlere, bu kentlerdeki kamusal alan ve kamusal mekanlara dair taleplerini belirginleştiren ve yeniden tanımlayan performatif eylemlerin yenilikçi formlarının nasıl oluştuğunu ve önemini vurgulayarak makaleyi sonuçlandırdık.

Gezi Hareketinin Geniş Kapsamlı İçeriği

İstanbul: Küresel kentin belirişi

Gezi isyanının arka planında süregiden neoliberal kentleşme politikaları ve uygulamalarının yarattığı dinamikler yatıyor. İstanbul 1980'lerin ilk döneminden bu yana ulus aşırı finans ağlarına ve piyasalarına hızla entegrasyonun yarattığı şokun içinden geçmektedir (Keyder, 2005). Bu entegrasyon çabası ağırlıklı olarak küresel finans sermayesini kente çekme amacıyla güdülenmektedir. Neoliberal küreselleşme çağında bir kentin küresel finans sermayesini kente çekebilme ve burada tutabilme hüneri, o kentin diğer kentler karşısında küresel rekabet edebilirliğinin anahtarı olarak görülür (Sassen, 2001). Emlak sermayesi tarafından desteklenen ve hükümet politikaları aracılığıyla işleri kolaylaştırılan ulus aşırı şirketler, politika ağları ve uluslararası kalkınma örgütleri de bu yönde ortak çaba sarf etmektedir. İstanbul'un yükselen bir küresel kent olarak pazarlanması (Geniş, 2007a; 2007b), "küresel Güney'in mega kentlerinin küresel kalkınmanın yol göstericiliği altında pazarlanabilir birer metaya dönüştüğü" geniş kapsamlı bir eğilimin parçası olarak yorumlanabilir (Goldman, 2014: 60).

1980'de gerçekleşen sağcı askeri darbeyi takiben Türkiye ekonomisinin "ulusçu" bir odaktan "liberal" bir görünüme doğru kaydığı 1980'lerin ilk yıllarından bu yana, İstanbul'un küresel ekonomik sisteme entegrasyonunu güçlendirmek ulusal bir hedef olmuştur. Bu sürecin bir parçası olarak İstanbul, kıtalararası kültürel, sosyal ve ekonomik merkez olmasının getirdiği jeopolitik ve tarihsel elverişlilik nedeniyle hızlıca geniş ölçekli yatırımların yapılı çevreye yöneldiği bir kent haline geldi. Hem devletin hem de özel sektörün İstanbul'un küresel kent olarak markalaştırılması için gösterdiği bu coşkulu çaba, neoliberal şehirciliğin temel prensipleri tarafından şekillenen ulusal ve yerel şehirleşmeyle bağlantılıdır (Brenner ve Theodore, 2002). Küresel bir şehir olarak dünyada ve ulusal hiyerarşilerde başarı, kent girişimciliği anlatısı vasıtasıyla şehir alanlarının piyasaya sunulmasını ve inovasyon kapasitesini gerektirir (Jessop, 1998).

Güncel yerel ve ulusal ekonomik kalkınma politikaları, yaygın olarak kabul gören İstanbul'un bir "küresel kent" markası olması ve küresel rekabet gücünün yükseltilmesi fikrine odaklanır. Yatırımların büyük bir kısmı yükselen inşaat sektörü vasıtasıyla ülke ekonomisini körükleyen mega-projeler olarak şekillendirilen altyapı projelerinden oluşuyor. İstanbul'un başlıca mega-projeleri Marmaray Tüneli Projesi, 3,7 milyar $ (devam ediyor); Üçüncü Boğaz Köprüsü, 2,08 milyar $ (devam ediyor); Kanal İstanbul, 5,5 milyar $ (planlama aşamasında) ve Üçüncü Uluslararası Havalimanı, 13,5 milyar $ (planlama aşamasında) olarak sıralanabilir (Istanbul SMD, 2014).

İstanbul'u küresel bir şehir olarak *pazarlamak* için gösterilen özel çabaların önemli bir kısmı da perakende sektörünün büyümesiyle yakından ilişkilidir. Nüfusun yeni katmanları (örneğin bankacılar, genç profesyoneller), sayıları gittikçe artan lüks alışveriş merkezlerindeki küresel tüketim alışkanlıklarını ve yaşam biçimlerini kazanmaya çabalamaktadır (Keyder, 2005). Son zamanlardaki perakende sektörü raporuna göre, İstanbul'da 105 aktif, 3.5 milyon metrekare brüt kiralanabilir alışveriş merkezi alanı bulunuyor ve buna 1.3 milyon metrekare daha alan ekleyecek 30'un üzerinde alışveriş merkezinin inşaatı devam ediyor. Türkiye'deki alışveriş merkezi gelişimi Avrupa'nın en aktif piyasası olarak gösteriliyor (CBRE, 2013; Jones Lang LaSalle, 2014) ve Çin'deki hızla büyüyen şehirlerden sonra İstanbul, küresel olarak en aktif alışveriş merkezi gelişimi gösteren pazarlarından birisi konumundadır (Mayer, 2009; Moss, 2012).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) liderliğindeki neoliberal-İslamcı hükümetin çabalarıyla İstanbul'un Küresel Güney'deki bir mega kentinden bir global finans merkezine dönüştürülmesi Gezi isyanına yol açan dinamiklerle yakından ilişkilidir (Karaman, 2013a). Hükümet tarafından belirlenen ekonomik ve siyasi gündem İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ulusal ve çok uluslu gayrimenkul şirketleriyle kurduğu ittifakla desteklenmiş ve hızlandırılmıştır. Bu oluşumlarca yaratılan yeni tüketim alanları için ortaya çıkan "doymak bilmez *talep*", Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesini şekillendiren hedefleri açıklamaktadır.

"Taksim Meydanı Yeniden Düzenleme Projesi": Tarih, planlar, aktörler

Taksim Meydanı ve civarı İstanbul'un temel buluşma, eğlence ve turistik bölgesini oluşturur. Taksim, zaman içinde genişleyen metro hatları ve diğer toplu taşıma araçları için bir merkez olmuştur. Meydanda, şehrin en büyük ve lüks otelleri; meydanın çevresindeki bölgede ise yine çok sayıda restoran, bar, mağaza ve otel bulunur. Tüm bu unsurlar, Taksim bölgesini hem yerel nüfus hem

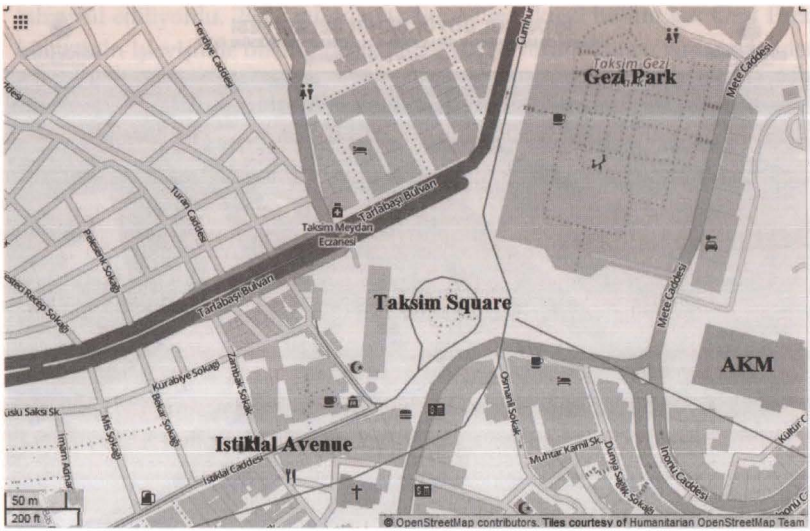

1.Fotoğraf: Taksim Bölgesi: Gezi Parkı, Taksim Meydanı, İstiklal Caddesi ve Atatürk Kültür Merkezi (AKM). (Kaynak: OpenStreetMap)

de İstanbul'u ziyaret edenler için çok önemli bir mekân haline getiriyor. Taksim Meydanı aynı zamanda hem modern Türkiye Cumhuriyeti hem de onun öncesindeki Osmanlı İmparatorluğu için tarihi öneme sahiptir. Osmanlı döneminden, 18. yüzyılın ortalarından kalma taş sarnıç hala bölgedeki en eski mimari yapı olarak Taksim Meydanı'nın köşesinde durmaktadır.

Bölgenin tarihsel önemi 19. yüzyılın ilk döneminde inşa edilen, şu anki Gezi Parkı'na yakın olan Topçu Kışlası'yla artmıştır. Kışla Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarında yıkılışına kadar askeriye tarafından kullanıldı. Devlet yapısının ve politik atmosferin değişimiyle beraber Topçu Kışlası'nın fonksiyonu da zamanla değişti. İlk olarak, 1923'te modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında kışla tesislerindeki açık alan bir stadyuma dönüştürüldü. Alanın ünlü Fransız şehir plancısı ve mimar Henri Prost tarafından İstanbul için imar planı kapsamında yeniden ele alınması sonucu, Topçu Kışlası 1940 yılında yıkıldı ve kamuya açık bir park haline getirildi. Taksim Gezi Parkı sonuçta Taksim bölgesinin tek park alanı olarak uzun yıllar boyunca kullanıldı.

Taksim Meydanı'nı yenileme girişimleri 2007 yılında ilk olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)'nin meydanı yayalaştırma projesini duyurmasına kadar geri gider (IBB, 2007). Proje bu ilk aşamada sadece motorlu araç trafiği için yapılması planlanan yeraltı tünellerini kapsıyordu. Bu süreçte, yayalaştır-

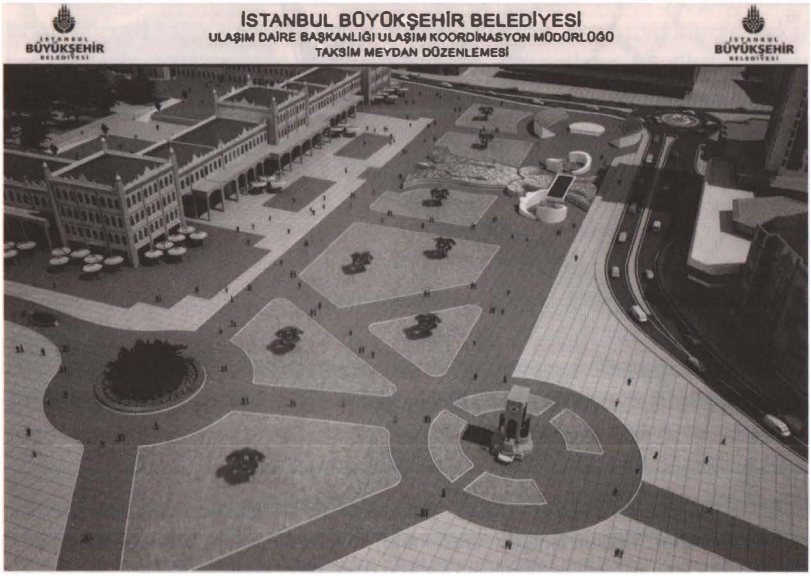

2.Fotoğraf : Yukarıda Taksim Meydanı yeniden düzenlenme projesi tamamlandıktan sonra hedeflenen görüntü yer almaktadır. Bu hem yayalaştırma projesini içermektedir, hem de Gezi Parkının bulunduğu yere Topçu Kışlası'nın inşasını hedeflemektedir (Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi).

ma Gezi Parkı'nın meydanın geri kalanıyla bütünleştirilmesinin tek yolu olarak görülüyordu (IBB, 2007). Ancak, 2011 yılında Koruma Kurulu (2011), Taksim Meydanı koruma planında bazı değişiklikler yapılmasını onayladı. Merkezi ve yerel yönetimler arasında uyumla yürütülen bu değişiklikler Taksim Meydanı'nı yeniden düzenleme planıyla sonuçlandı. Bu yeni plan, Gezi Parkı alanını da kapsamakta ve parkın yer aldığı tarihi kışlanın yeniden yapılandırılmasına onay vermekteydi. Nisan 2013'te (Gezi direnişinin başlangıcından bir ay önce) Başbakan kışlanın alışveriş merkezi olarak kullanılacağını duyurdu (Hürriyet Daily News, 2013). Merkezi hükümetin lideri tarafından yapılan bu resmi duyuru Gezi Parkı bölgesinin mevcut durumunda belirgin ve ciddi değişiklikler tasarlamaktaydı. Bu tasarlanan değişikliklerin kamuoyuyla paylaşılması etkin bir politik mücadelenin başlamasına belirleyici olmuştur.

Taksim Meydanı'nı yeniden düzenleme planı iki aşamadan oluşmaktadır. İlk bölüm 2007 yılında araç trafiği için tünel yapımı tasarısıyla meydanın yayalaştırılmasını içeriyordu. Meydan, yayaların kullanımı için ayrılan büyük bir beton blok şeklinde ve aynı zamanda Gezi Parkı'yla bütünleşmiş olarak

tahayyül ediliyordu. 2011 yılında takdim edilen ikinci bölüm ise, Gezi Parkı bölgesinin işleyişinde önemli değişimlere yol açıyordu. Topçu Kışlası yeniden inşa edilerek ofis alanları, lüks konutlar ve bir kongre merkezini de içeren bir alışveriş ve yaşam merkezi olarak kullanıma sunulacaktı. Bu düzenleme planları temelde Gezi Parkı'nın kamusal alan işlevini ortadan kaldırarak tüketimin yeni alanlarına yer açmak anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, Taksim Meydanı projesi dört yıl içerisinde bir yayalaştırma projesinden, Gezi Parkı'nı kapsayan büyük bir yeniden düzenleme projesine evrildi. Planın 2011 yılında revize edilmesine ardından oluşan toplumsal muhalefetin yanı sıra, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne (TMMOB) bağlı meslek örgütleri tarafından kamu yararını savunmak adına yeniden düzenleme projesini durdurmak için yasal başvurular da yapıldı. Devam etmekte olan yasal sürece rağmen 2012 yılının Ekim ayında yayalaştırma bölümü için inşaata başlandı (TMMOB, 2013). Devlet bürokrasisinin "davet ettiği" alanları kullanarak pratik edilen resmi vatandaşlık çerçevesinde gerçekleştirilen bir dizi resmi girişim (diğer bir deyişle organize sivil toplumca yapılan resmi başvurular) böylece etkisiz kaldı. Taksim'i yeniden düzenleme projesi kapsamında Gezi Parkı'nı kapsayan inşaat fiziksel olarak başlayıncaya kadar resmi vatandaşlık pratikleri dışında kitlesel bir hareket hayata geçmedi. Gezi İsyanının patlak verdiği 2013 Mayıs ayının sonuna kadar da proje için herhangi bir fiziksel girişimde bulunulmamıştı.

Politik bir bakış açısından ele alındığında, Taksim Meydanı yenileme projesinin planlama süreci dışlayıcı, demokratik olmayan, otoriter bir kent politikası oluşturmanın sembolik bir temsilidir. İstanbul'da birçok kentsel yenileme projesi tepeden inme bir şekilde yürütülmüştür ve halen buna benzer planlanmalar devam etmektedir (Karaman, 2013b). Taksim Meydan Projesi, politika belirleyicilerinin ve karar vericilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde diğer şehirler arasında rekabet avantajı kazanmak için şehir alanına sermayenin dolaşımı lehine nasıl müdahaleler yaptığının somut bir örneğidir. Türkiye'de merkezi ve yerel yönetimlerce temsil edilen "reel neoliberalizm" (Brenner ve Theodore, 2002), kentin yeniden düzenlenmesi söz konusu olduğunda otoriter pratikler kanalıyla işlemektedir (Zunino, 2006). Gezi Parkı örneğinde kamusal yeşil alan piyasa için az değer biçilmiş yerdir, çünkü park karlılığa veya yapılı çevrenin ürettiği ekonomik ranta doğrudan katkı sağlamaz. Parkın yerine bir alışveriş merkezi yapmak isteyen siyasi irade, neoliberal şehirleşme uygulamalarının içeriğini ve gayesini hem teorik hem de pratik düzeyde özetlemektedir.

Geziyi Bir Kamusal Alan Olarak Korumak İçin Vatandaşlığın Başkaldırı Pratikleri

Gezi'nin davet edilmiş alanlarından icat edilmiş alanlarına

Gezi hareketi, örgütlü sivil toplum ve endişeli vatandaşların bir araya geldiği gruplarca yapılan bir dizi eylemler üzerinden yükseldi. Bu eylemler birer örgütlenme çabası olarak hareketin bileşenlerini temsil eden geniş kapsamlı dayanışma ağlarına dönüştü.[5] Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesine karşı kamu duyarlılığını ve halk desteğini yükseltmek için gerçekleştirilen ilk protesto hareketleri Gezi Parkı'nda bir dizi küçük çaplı festivalden oluşmaktaydı.[6] Ancak, örgütlü sivil toplumun çabaları devletin vatandaşlara hoşnutsuzluklarını belirtebilmesi için sunduğu resmi kanallarla sınırlanmıştı. Bu çabalar kamu duyarlılığını arttıracak kampanyalar yürütme, yeniden düzenleme projesinin detayları ve sonuçları hakkında kamuya açık toplantılar organize etme ve planın yenilenmesine karşı dava açma biçimlerini aldı. Örgütlü sivil toplumun eylemleri proje yürütücülerinin parktaki ağaçları tahrip girişimi –ki bu girişim parkın ortadan kaldırılabileceğinin bir sinyaliydi– ile dönüşmeye başladı. Bu girişime parkta bulunan küçük protestocu gruba karşı polisin aşırı miktarda göz yaşartıcı gaz ve güç kullanımı eşlik etti. Taksim Dayanışması[7] polisin barışçıl göstericileri hedef alarak uyguladığı şiddeti kınadı ve kamuya Gezi Parkı'nı işgal etme çağrısında bulundu. Bu çağrı İstanbul'daki kitlelerin kızgınlığı ve bastırılmışlıklarıyla birlikte yankılandı. İşgalin (geçici ve kalıcı olarak yerleşenler ile) başlamasının ardından Gezi İsyanı sesini duyurmak için "davet edilmiş" kanalların ötesinde çeşitli "icat edilmiş" protesto alanlarına taşındı.[8] Bu yenilikçi faaliyetlerin merkezinde protestocuların kent ve kent

5 Taksim Gezi Komününün bileşenleri arasında Taksim Meydanı Yeniden Düzenleme Projesinin ilk aşamalarında oluşmaya başlayan organize gruplar yer alır. Örneğin, Taksim Platformu başlangıçta sivil mühendisliği, mimarlık, şehir planlaması alanlarındaki akademisyenler tarafından 2011'de oluşturuldu; daha sonra Taksim Dayanışması olarak adlandırılan daha geniş kapsamlı bir sivil toplum platformunun bir parçası haline geldi.

6 Bu park festivalleri, *Herkes için Mimarlık* adıyla bilinen genç, ilerlemeci, küçük bir öğrenci grubu tarafından organize edildi. Popüler desteğin hızla artmasıyla Mart 2012 ile Eylül 2012 arasında on tane Gezi Parkı Festivali düzenlendi (Architecture for All [Herkes İçin Mimarlık], 2012). Gezi Parkı Festivalleri, endişeli vatandaşlar (örgütlü ve örgütsüz) için ilk siyasi platform, kamusal yeşil alanların savunulmasına dair diyalog zemini ve kolektif hareket için fiziksel alan sağladı. Aynı zamanda parka yeni bir kimlik ve anlam kazandırdı. Parkı önceden etkin bir şekilde kullanmayan insanlar parkta zaman geçirmeye ve oranın kendilerine ait olduğunu "orada bulunarak" iddia etmeye başladılar (Ekmekçi, 2014).

7 Bu sivil toplum ağı meslek sendikaları, siyasi partiler, çok sayıda ilerlemeci sivil girişim, öğrenci organizasyonları ve plancılar, mimarlar, mühendisler, avukatlar ve doktorların bulunduğu profesyonel grupları içeren 118 farklı gruptan katılımcılardan oluşmuştur (Taksim Solidarity, 2013).

8 Parktaki işgal Taksim Dayanışması'nın çağrısının akabinde gelişen tüm direnişin bir yönü-

alanları üzerindeki haklarını sembolik olarak talep ettiği performatif eylemler bulunmaktaydı.

Gelecek iki bölümde "Gezi insanlarının" performatif ve sembolik eylemlerine odaklanacağız. Gezi'nin insanları neoliberalizmin yaşam alanlarına saldırısından bıkkın bağımsız bireylerin ve çeşitli sivil organizasyonların bir birleşimidir; kolektif olan veya olmayan eylemlere katılırlar (Bayat, 2010), ancak her zaman temelde kentin özelleştirilmesine karşıdırlar. Bu esaslar etrafında ilk olarak parkın sınırları içerisinde gerçekleşen işgal hareketi olan Taksim Gezi Komünü'nü inceliyoruz. İkinci olarak, Gezi ve çevresinde gerçekleşen üç performatif (Direnen Piyano, Duran Adam ve Yeryüzü Sofrası) eylemi ortaya koyup, bu eylemleri, onların asli başkaldırı prensipleri olan hegemonya karşıtlığı, suç teşkil ederliliği ve yaratıcılığı temelinde tartışıyoruz (Miraftab, 2009). Başkaldırı pratiklerinin performatif yönleri bu pratiklerin zamansal ve mekânsal olarak yayılmalarına imkân sağlamıştır. Ayrıca, başkaldırı pratiklerinin performatif yönlerinin sadece kolektif hafızanın birer parçası haline dönüşmekle kalmayarak Taksim'in yeniden düzenlenmesi projesinin durdurulmasına yardım eden etkili bir güç olduğunun da altını çiziyoruz. Bu performatif eylemlerin, belirgin elitist planlama projelerini fesih ederek kamusal alanı geliştirebilen kalkınma pratikleri olarak görülmeyi hak ettiklerini savunuyoruz.

Taksim Gezi Komünü

Gezi Parkı, Çevik Kuvvet tarafından boşaltılıncaya kadarki iki haftalık süre boyunca Gezi Hareketi'nin icat edilmiş alanları içinde merkez yerleşim yeri haline geldi. Parkı "işgal" kararı, temelde parkı ortadan kaldıracak inşaat ekiplerine karşı parkı korumak ve saldırılardan kaçınmak için pratik bir çözümdü. Gezi'deki işgal hareketini tüm zaman boyunca parkta kalıcı ikamet edenler ve bu topluluğu düzenli ziyaret eden geçici sakinler yürüttü. Parkı işgal eden protestocuların temel talebi basit ve apaçıktı: Gezi Parkı park olarak kalmalı, Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesi kapsamının bir parçası olarak yeniden düzenlenmemeliydi. Gezi Parkı'nı işgal eden vatandaşların daha geniş kapsamlı taleplerini Taksim Dayanışması işgal eylemine katılanlar adına daha sonra ilan etti (Reclaim Istanbul, 2013).

Acil olarak karşılanması beklenen talepler şiddet uygulamalarını halka da-

dür. Örneğin bazı protestocu gruplar Taksim Meydanı'na çıkan yollara barikatlar kurarak Gezi Parkı'ndaki işgale karşı olası bir polis baskınını engellemeye çalıştı. Dolayısıyla Gezi Parkı'nı korumayı amaçlayan sosyal ayaklanma, genel olarak Taksim Meydanı'ndaki sivil itaatsizlikten meydanın çevresinde komünü polis baskınından "korumak" için başvurulan kentsel gerilla taktiklerine kadar çeşitli eylem şekillerinden oluşmaktaydı.

yatan devlet görevlilerinin istifası; göz yaşartıcı gaz kullanımının yasaklanması; Gezi protestoları esnasında gözaltına alınan vatandaşların serbest bırakılması ve tüm kamu alanlarını ve meydanları kapsayan gösteri ve toplantı yasaklarının kaldırılmasını içermekteydi. Taksim Dayanışması aynı zamanda yükselen tepkinin ülkenin bütününe yayılan hidroelektrik santraller, Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği'nin tahribatı, Kanal İstanbul projesi, İstanbul'da planlanan üçüncü havalimanı projesi ve Boğaz'da yapılacak üçüncü köprünün dâhil olduğu plan ve uygulamalarla ekolojik mirasın talan edilmesine tepkiyi de kapsadığını ilan etti. Ayrıca, ülke genelinde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı mağduriyetlerin ve dönüşüm alanlarında yaşayanların meşru talepleri ve vatandaşların sağlık ve eğitim sistemine dair temel haklarını kullanabilmelerine engel olan faktörlerin ortadan kaldırılması talepleri Gezi'de gösterilen kamu tepkisinin arkasında yatan nedenler olarak temsil edildi (Reclaim Istanbul, 2013).[9]

Gezi Parkı'ndaki işgal hareketi parka yerleşildiği ilk günden itibaren kendisini Taksim Gezi Komünü olarak anmaya başladı. Komün insanları yemek, uyku, temizlik, sağlık ve eğlence vb. tüm ihtiyaçlarını parkın sınırları içerisinde karşılamaya başladı. Tüm bu servisler bedava sağlandı; komün üyelerinin kendi imkanlarına bağlı olarak destek sunması beklendi. Komün içindeki alışverişler paradan ziyade eşyalar ve hizmetler aracılığıyla yürütüldü. Fiziksel bir alan olarak Gezi Parkı içerisinde belirli yerler aynı zamanda kolektif ruhlu birtakım aktiviteler için ayrıldı. Bu aktivitelerin arasında kitap paylaşımı için bir kütüphane, bir bostan; bale, tiyatro ve konserler için bir performans sahnesi, çocuk bakımı için ayrılmış alanlar, yoga grupları ve ibadet edecek insanlar için mekânlar da vardı. Her çeşit maddi, kamusal ve sosyal ihtiyaç parkın fiziki sınırları içerisinde, parkın sakinlerinin birbirini karşılıklı desteğiyle karşılandı. Bu açılardan değerlendirildiğinde, parkın içindeki bu yerleşimin Taksim Gezi Komünü olarak anılması da meşru ve yerindedir.

Sürekli sakinleri ve devamlı veya geçici ziyaretçileriyle birlikte Gezi Park Komünü'nün iki haftalık varlığı parktaki farklı grupları bireyselleştirmek veya homojenleştirmekten ziyade çeşitlilik içinde kolektif yaşama istekliliğinin muteber bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Park komününde gündelik işleyişler hususundaki kararlar ve hareketin talepleri komün içerisinde doğrudan demokrasi deneyimini ateşleyen park forumları aracılığıyla alınıyordu. Gezi Komünü'nün çeşitliliği içinde temsil edilen gruplar arasında en belirginle-

9 Taksim Dayanışması tarafından ilan edilen Gezi hareketinin yükselmesine imkan sağlayan nedenlerin listesi burada sunulduğundan daha uzun ve kapsamlıdır. Biz sadece şehir üzerindeki hak çerçevesine öncelikle ilişkili olan nedenlerden bahsettik. Tüm listeye Reclaim İstanbul'un (2013) web sitesinden erişilebilir.

ri fakirleştirilmiş, güçsüzleştirilmiş, dindar, seküler, LGBTT ve çalışan genç nüfusun oluşturduğu gruplardır. Devlet otoritesinin herhangi bir formda var olmadığı komünün ortak tesisleri ve komünal pratikleri ile icat edilmiş alanları aracılığıyla varoluşu politik bir manifesto olarak "sayılma, tanınma, saygı görme talebinin "sayılmayanlar" tarafından performatif olarak sahneye konulmasını" simgeliyordu (Swyngedouw, 2015: 181).

Komün 15 Haziran 2013 günü çevik kuvvet polisinin göz yaşartıcı gaz ve tazyikli su kullandığı şiddetli saldırısıyla yıkıldığında, Taksim Gezi Komünü deneyimi diğer mahallelerde toplanan çeşitli park forumlarına taşındı. Gezi Komünü'nün tahliyesinin ardından ilk forum Taksim civarında Gezi Parkı forumunun yerine toplandı. Bunu İstanbul'un diğer bölgeleri takip etti ve iki gün içerisinde mahalle parkı forumları tüm ülkeye yayıldı. Bu bakımdan, Taksim Gezi Komünü'nün kısa süren doğrudan demokrasi deneyimi hemen tüm ülkeye yayıldı. Hükümetin Gezi'ye yönelttiği saldırı Türkiye'nin birçok bölgesinde aktivizmin merkezsizleşmesini ve mahalle düzeyinde yerelleşmesini tetikledi. Gezi hareketi bağlamında, aktivizmin yayılması isyanın yaygınlaşmasının bir örneğidir ki biz bunu evrensel özgürlük, dayanışma, eşitlik ve özgürleştirme fikirlerinin geri dönüşünün bir işaretinin yansıması olarak yorumluyoruz (Badiou, 2012; Swyngedouw, 2015: 185). Diğer mahallelerin Gezi Komünü'nün asli vatandaşlığın performatif eylemlerini benimsemesi vasıtasıyla Gezi hareketinin siyasal amaçları güçlenmis, daralmış ve yerelleşmistir.

Gezi Hareketinin İcat Edilmiş Alanlarındaki Performatif Eylemler

Direnen Piyano

Taksim Gezi Komünü saldırıya uğrayıp dağıtılmadan iki gün önce, 13 Haziran günü, Alman piyanist Davide Martello Taksim Meydanı'nın merkezinde bir açık hava konserine başladı. Gezi Komünü sakinleri veya meydandan geçen ve birçoğu potansiyel bir polis saldırısına karşı baret giyen insanlar 14 saatlik piyano resitalinin tadını çıkarttılar (Guardian, 2013). Başında tek bir sanatçının performansı olan eylem daha sonra seyircilerin, başka performans sanatçılarının ve müzisyenlerin katılımına açık toplu bir etkinlik haline dönüştü. "Gerilla piyanist" Martello ertesi gün de Taksim Meydanı'nın merkezindeki aynı noktada performansını sergiledi. Kısa süreli varlığına rağmen insanları etrafında birleştiren piyano, Gezi Parkı etrafında geliştirilen ulus aşırı dayanışmanın güçlü bir sembolü haline geldi. Maalesef daha sonra başbakanın talimatıyla Gezi'ye gerçekleştirilen baskının devamında polis tarafından piyanoya el konuldu. Piyanonun "gözaltına" alınmasının akabinde, Taksim

Meydanı'nın müzikle işgal edilmesi hadisesi daha da büyük halk desteği kazandı. Piyanoya el konulmasından kısa bir süre sonra Gezi'nin simgelerinden biri olarak "Direnen Piyano" Gezi ayaklanmasının toplumsal hafızasında yerini aldı.

Meydandaki piyano resitali performatif vatandaşlık pratiklerini Gezi Parkı sınırlarının dışına genişleten ve suç teşkil eden ilk eylemdir. Taksim Meydanı'ndaki piyano performansı "*olmaması* gereken yerde beliren" Gezi siyasetinin bir parçası olarak düşünülmelidir (Swyngedouw, 2015: 185). Kentsel başkaldırı eylemlerinin performatifliği, açık olarak "sembolik düzeni" ihlal etmeleridir. Bu eylemler "sembolik çerçeveyi" bozmak üzerine şekillendikleri için, ihlal ettikleri ve karşı durdukları dinamikler gereği kaçınılmaz biçimde suç teşkil ederler (Swyngedouw, 2015: 185).

Gezi'nin direnen piyanosu Taksim'de yeniden düzenleme projesine karşı sembolik ve performatif direnişin mekân temelli taktiğine bir örnektir. Meydanı yeniden icat eder ve kamusal alanın kullanımına yaratıcılığı sayesinde yeni bir anlam verir. Aynı zamanda dayanışmanın uluslar aşırı ağlarını mekânsal olarak belirli bir süre için de olsa teşvik ederek harekete geçirir. Gezinin "Gerilla Piyanisti" Mayıs 2014'te Soma maden katliamı[10] kurbanlarının anısına konser vermek için Türkiye'ye geri döndü, yeniden Türkiye'nin Taksim Meydanı ve Soma'yı da içine alan farklı şehirlerindeki kamusal alanları kullanarak performans sergiledi. Vatandaşlığın performatif eylemleri yaratıcı biçimler alarak dayanışmanın kolektif hafızasında –ulus ötesi, mekânsal ve geçici– yer edinir. Gezi'nin amaçlarıyla dayanışma göstermek için Alman bir piyanistin bu bireysel eylemi piyasa temelli otoriter neoliberal politikalara karşı şekillenen küresel gerilimin ve bıkkınlığın da bir göstergesidir. Politik mücadelelerin böylesi performatif eylemleri kendiliğinden ve yaratıcıdır. Ama direnen piyano örneğinde de görüldüğü gibi, bu tür performatif eylemler tamamıyla geçici de olmayabilirler.

Duran Adam

18 Haziran 2013 tarihinde genç bir adam[11] Taksim'de geleneksel eylem biçimlerine uymayan bir eyleme başladı: hareketsizce durdu. Taksim Meydanı'nda üzerinde modern Türkiye devletinin ve ulusunun kurucusunun resmi ve res-

10 Soma maden katliamı 13 Mayıs 2014 tarihinde Türkiye'nin batısında gerçekleşti. 300'ün üzerinde madencinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı. Daha yüksek şirket karları uğruna işçi sınıfının güvenliğine az değer veren neoliberal politikalardan dolayı Soma bir katliam olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin işçi güvenliği raporlarındaki kusurlar çok geniş konudur (Sandal, 2014).

11 Erdem Gündüz, İstanbul merkezli bir performans sanatçısı.

min iki yanında ulusal bayrakların asılı olduğu Atatürk Kültür Merkezi'ne (AKM)[12] yüzünü dönerek aralıksız sekiz saat boyunca "durdu." Ayakta durma eylemi sırasında yüzünü döndüğü figürler ulusal hükümete muhalif olanların pek çoğu için anlam ve önem taşıyan modern Türkiye'nin temellerinin kolektif hafızasını provoke etmiş oldu. Sadece ilk bir saat içerisinde yüzlerce insan *Duran Adam'a* katıldı. Birkaç saat içerisinde de Taksim'in Duran Adam'ı hakkındaki haberler sosyal medya aracılığıyla tüm ülkeye yayıldı ve benzer protestolar beklenmedik biçimde, Gezi Hareketi'nin amaçları için ayakta bekleyen Duran Adam figürüyle dayanışma içerisinde ülkenin her yanında ortaya çıktı. Bu eylemler sayesinde ülkenin çeşitli şehirlerindeki kamusal alanlar Gezi'nin insanları için birer "tezahür alanı" haline geldi (Butler ve Athanasiou, 2013).

Duran Adam polis devletine karşı yapılan direniş eylemini neyin oluşturacağına dair var olan kodlara da bir meydan okumaydı ve kolluk kuvvetleri yalnızca ve sadece "duran" kitlenin varsayıldığı üzere pasif protestosunun üstesinden nasıl geleceği konusunda şaşkındı. İnsanların kamusal alanındaki bedensel varlığı, Butler ve Athanasiou'nın (2013: 196) da iddia ettiği üzere, "Biz buradayız" mesajı yoluyla belirli bir performatif güç üretir ki bu mülksüzleştirme ve baskının azimli çabalarına karşın "Biz *halen* buradayız" olarak yeniden okunmalıdır. Burada "bedenlerin kolektif toplanması halk iradesinin bir uygulaması ve demokrasinin en temel önkoşulu olan sosyal ve siyasal var olmayı bedensel formda bildirmenin bir yoludur" (Butler ve Athanasiou, 2013: 196). Kent vatandaşları temel var olma, onurlu yaşam ve geçim haklarından mahrum bırakıldıklarında, kullanılıp atılabilir ahali olarak kentsel gelişim projelerinden dışlandığı zaman, bedenlerinin bir yerde kolektif toplanması yalnızca öfkenin bir ifadesi değil ayrıca kullanılıp atılabilir olma halinin bir reddidir de –Butler ve Athanasiou'nın (2013: 197) açık bir şekilde belirttiği gibi "kolektif 'orada olmayı [*thereness*]' sürdürmek için ısrar ve inat etmektir." Şüphesiz, bir eylem formunun politik etkililiği belirli bir bağlam içinde ürettiği anlamda yatar (Scott, 1985). *Duran Adam* protestosu elbette gerçekleştiği politik, mekânsal ve tarihsel bağlamdan dolayı vatandaşlığın yaratıcı bir eylemi haline gelmiştir.

12 AKM binası Taksim Meydanının yeniden düzenlenmesi üzerinden süregelen tartışmanın da bir parçasıdır. Sergiler, konser salonları ve performans sanatları için çok sayıda sahneye ev sahipliği yapmaktadır. Bu fonksiyonel değerinin yanında, Atatürk'ün liderliğindeki modernleşme projesi ile ilişkilendirildiğinden İstanbul için çok önemli bir sembolik değeri vardır. Başbakan Erdoğan tasarısında AKM'nin yıkılacağını ve "Barok" opera binasıyla yenileceğini duyurmuştur.

Yeryüzü Sofrası

9 Temmuz 2013 günü Gezi hareketinin başlangıcından bir aydan fazla zaman sonra Gezi'nin insanları *Yeryüzü Sofrası* etrafında toplandı. Bu tarih Ramazanın ilk günüydü ve birçok kişi Ramazan ayının mahiyetinin Gezi Parkı protestolarını kaçınılmaz olarak sonlandıracağını bekliyordu. Ancak bunun yerine Gezi'nin insanları Gezi hareketinin temel ideallerini Ramazanın ritüelleriyle harmanlayarak İstanbul'un en popular caddesi olan İstiklal'de yeni bir alan icat ettiler. Gezi Komünü'nde de yer alan dindar iki grup (Anti-Kapitalist Müslümanlar ve Devrimci Müslümanlar[13]) tarafından kamuoyuna yapılan müşterek katılım çağrısının ardından insanlar oruçlarını açmak için tramvayın geçtiği İstiklal caddesini doldurdu. Caddenin ortasından geçen tramvay yolunun işlevi, birbirleriyle yemeklerini paylaşan binlerce insanı ağırlayan bir yemek masası olarak yeniden yorumlanmış oldu. Yeryüzü Sofrası olarak adlandırdıkları bu sofranın etrafında toplanan insanların bir kısmı oruçlarını açarken diğerleri yalnızca Gezi Komünü'nde yer alan dindar üyelerle birlikte dayanışma göstermek için oradaydı. Tramvay yolunun bu tip yaratıcı bir eylemde kullanılması sonucunda şehrin oldukça lüks bar ve restoranlarla çevrili en canlı bölgesinin ortasında muhtemelen şimdiye kadar kurulmuş en uzun ve en çeşitli yemek sofralarından birini ortaya çıkmış oldu.

Gezi'nin kolektif olarak oluşturulan yemek sofrası, insanların (sosyal) alanları kendine mal etmesi ve kendi (sosyal) alanlarını yeniden üretmesi durumudur (Lefebvre, 1991). İstanbul'da sermaye akışının kilit bir lokasyonu olan İstiklal Caddesi'nde Yeryüzü Sofrası boyunca oturan insanlar tramvay yolunu işgal ederek bir anlamda kentsel akışı bozdu. Gezi'nin insanları "aynı tas aynı hamam" devam eden iktisadi faaliyeti sekteye uğratarak kamusal mekân için alternatif bir kullanım inşa etmiş oldu. Yeryüzü Sofrası ayrıca formal ve kurumsallaşmış iftar organizasyonlarına isyancı bir alternatifi oluşturdu. Yeryüzü Sofrası İstiklal'de kurulduğu saatlerde, Beyoğlu ilçe belediyesi de Taksim Meydanı'nda oruçlu insanları ağırlamak için açık hava iftar yemeği etkinliği organize etmişti. Gezi'nin insanları hükümet-sponsorlu "davet edilen" toplantılara karşı kendi alternatifini "icat etmiş" oldu. Bu Yeryüzü Sofrası pratiği, müşterek olarak paylaşılan anlamlar ve değerler üzerinden kompleks bir sosyal inşadır. Böylelikle, caddeye el konulmasıyla yaratılan sosyal alanın önemi de toplumsal olarak üretilmiştir. Dayanışma ve direniş için yeni alanların üretil-

13 Antikapitalist Müslümanlar daha önce 7 Haziran'da Gezi Parkı'nda komünal bir Cuma namazı kılmıştı. Bu Taksim Gezi Komünü için göze çarpan bir olaydı ve aynı zamanda "Yeryüzü Sofrası"nın önemli bir temelini oluşturdu. Çünkü bu İslamcılar ve Taksim Gezi Komünü'nün ilerlemeci bileşenlerinin görünürde karşıt ideolojilerinin parkın içinde birlikte var olmasının ilk örneğiydi. Bu komünal Cuma namazı eylemi ayrıca Gezi Parkı'nda insanları bir araya getiren değerler arasında müşterekliği destekleyen bir performatif eylemdi.

mesiyle, insanlar şehir hakkını, "şehri değiştirmek yoluyla kendilerini değiştirme hakkını," hem talep etmekte hem de kullanmaktadır. Bu dönüşüm, kentleşme sürecinin yeniden şekillendirilmesi için kolektif gücün uygulanmasına kaçınılmaz surette bağlıdır (Harvey, 2008: 23).

Gezi'nin diğer yenilikçi vatandaşlık pratikleri eylemleri gibi, İstiklal Caddesi'nin üzerindeki tramvay yolunun yeniden icat edilen mekânı kolektif halk hafızasında kalıcı olmuştur. Soma'da yaşanan maden katliamının ardından Mayıs 2014'te binlerce kişi toplanarak hükümetin kötü yönetimi ve maden şirketinin ihmalinin sonucunda yüzlerce madencinin öldürülmesine yol açtığını ifşa ve protesto etmek için toplandı. Bu sefer de Kadıköy semtindeki tramvay yolunun fiziksel alanı binlerce insanın kömür madeninde ölen işçilerin ardından yas tutmak için toplanmasıyla yeniden şekillendirilmiş oldu.

Tramvay yolunun işgali, şehirde olağan olarak görülen hafif raylı sistem trafiği gibi şeylerin akışının durdurulmasıyla ilgili olarak aslında bir beyanda bulunmaktır. Bu beyan esas itibariyle kolektif olarak şekillendirilmiş, aynı platformda, aynı koşullar altında, aynı şeylere erişimi, sahip olunması ve bunların eşit bir şekilde paylaşımı fikri üzerine kurulmuştur. Bu sembolik hareket, aynı zamanda gerçek manada demokrasi fikrinin deneyimlenmesi çabası olarak da görülebilir. Çünkü Rancière'in (1999) ortaya koyduğu gibi, demokrasi gerçek anlamda eşitlik varsayımından başlar (Purcell, 2015). Bu açıdan, Gezi'nin isyancı pratikleri genelinde ve bilhassa Yeryüzü Sofrası deneyimi özelinde bakarak eşitliğin bir amaçtan çok "demokrasi yolunda" ilerlemeyi sağlayan bir başlangıç noktası olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Vatandaşlığın Aşağıdan İnşası[14]

Vatandaşlığın performatif yönleri, vatandaşlık kavramında ve anlamlarında gerçekleşen daha geniş bir dönüşümü temsil etmektedir. Vatandaşlık söylem ve eylemleri bir ulus devlette hukuksal üyelik temelinde kendiliğinden tanımlanan politik, sivil ve sosyal kazanımlara dair Batılı liberal vaatlerden ayrılmaktadır. Vatandaşlık ulusal aitlik yoluyla sağlanan bazı beklentilerle sınırlı olmayan, daha çok somut ve hissedilir kazanımlarla ilişkilidir. İnsanların vatandaşlık haklarından beklentilerindeki bu belirgin değişimlere küresel kapitalizmin yeniden inşası süreci epey katkı sağlamıştır (Miraftab, 2012a; Purcell, 2003; Turner, 1990). Bu dönüşüm, vatandaşlığın liberal demokratik beklentilerinin başlıca iki temel yanılgısına dikkat çekmektedir. Bu yanılgılardan ilki, politik, sivil ve sosyal hakların birikerek çoğaldığı, birinin diğerini beraberinde getirdiği ve hakların bu birikerek çoğalmasının garanti olduğu

14 Bu bölüm oluşturulurken Miraftab (2012b)'den faydalanılmıştır.

fikridir. İkinci yanılgı ise, ulus devletin vatandaşlarının hak ve yetkilerinin garantörü ve kaynağı olduğu kanısıdır.

Temel kent hizmetlerinin ve kentsel alanların neoliberalleşme sürecinde aşırı piyasalaşması kamusal alanın sorumluluklarını aşındırmakta ve vatandaşların sivil, siyasal ve sosyal hakları arasındaki bağlantıları kopartmaktadır (Lister, 1997). Neoliberalleşme kapsamında ulus devletin gücünü yeniden yapılandırma süreci diğer bir yandan kentsel ve ulus ötesi vatandaşlık pratiklerini de kapsayan vatandaşlık mücadelesinin yerel ve küresel mekânlarını da canlandırmaktadır. Vatandaşlığın bu yeni yorumları aynı zamanda kaçak göçmenlerin, sığınmacıların, gecekondu yerleşimlerinin yasal ve yasadışı sakinlerinin yaşadıkları yerel alanların sorumluluğunu üstlenirken karşılaştıkları mevcut durumu anlamada bize yardımcı oluyor. Bu gruplar devlet kurumları ve yasalar sayesinde değil, çoğunlukla onlara rağmen kendi yaşam alanlarını ve geçim kaynaklarını yaratıyor. Vatandaşlık, devletin tepeden verdiği haklar demetinden ziyade, giderek daha fazla bir ulus devletin karşısında resmi, yasal konumlarından bağımsız olarak insanların somut kazanımlarını güvende tutan yerel, yerel ötesi ve artarak ulus ötesi pratikleriyle aşağıdan kurulma süreci olarak anlaşılmalıdır.

Bu alternatif kavramsallaştırmada kişinin yasal statüsünü aşan alanların içerisinde meydana gelen vatandaşlık mücadelesi ve vatandaşlığın kapsamı ulusta değil; şehir, kasaba ve semt gibi yerleşimcilerin onurlu yaşam ve geçimlerini sağladıkları somut alanlarda tahsis edilmektedir. Bu bağlamda, sosyal refah beklentileri de değişmiştir. Tepeden inme, resmi ve ulusaldan; enformel, aşağıdan yukarıya ve ulus ötesi süreçler ve pratiklere geçilmiştir. İnsanlar onurlu, insanca geçim kaynakları için gerekli gördükleri ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için menfaatlerini gözetmekteki sorumluluklarını kendi ellerine almaktadırlar.

Gerek küresel Kuzey'deki azınlıkların halkları, gerekse küresel Güney'in marjinalleştirilen halkları olsun sosyal yönden dışlanan insanlar artık doğrudan eyleme geçiyor. Çıkarlarının savunmasını politikacılar, bürokratlar veya plancılar gibi kişilere bırakmayarak demokrasi pratikleriyle kendileri ilgileniyorlar. Sosyal olarak dışlanan halklar, taleplerini sivil toplum örgütleri, belediye meclisleri vb. "vatandaşların davet edildiği alanlarla" sınırlandırmıyorlar. Bu tarz vatandaşlık eylemleri insanların belirli bağlam ve konulara karşılık vermek için doğrudan müdahale yoluyla katıldığı, otonom, "vatandaşlığın icat edilen alanlarında" meydana gelmeye başlıyor (Miraftab 2006, 2001).

Bu aşama "kent hakkı" bakış açısının alternatif bir teorik inşa ve de ulus ötesi sosyal hareketleri motive eden bir slogana dönüştüğü yerdir. Resmi bir bakış açısından vatandaş olan veya olmayan zarar görmüş, dezavantajlı ve

marjinalize edilmiş sakinler, resmi hakların yetersizliğini fark eder ve adaleti kazanabilmek için doğrudan katılıma yönelir. Kendi çıkarlarının müdafaasını başkalarına bırakmak yerine, yaşamlarını etkileyen ve bağlayıcı kararları şekillendiren karar alma mekanizmalarında doğrudan yer alma çabası içine girerler. Demokrasinin bu doğrudan katılımcılık şeklindeki formasyonu çok merkezli ve birden çok aktörü içeren bir vatandaşlık biçimini de teşvik etmektedir.

Sonuç

Yakın zamanda İstanbul Taksim Gezi Parkı'nda gerçekleşen işgal hareketini bir inceleme noktası olarak ele alırken, aktivistlerin günümüz neoliberal kentindeki ayrımcı ve saldırgan piyasa temelli kentsel gelişim projelerine direnmek için kullandığı belirli mekânsal pratiklerin ve yer odaklı taktiklerin altını çizdik. İstanbul'un sakinlerinin İstanbul'da yaşamaya yasal olarak hakları var; ancak gayrimenkul sermayesinin çıkarları, resmi ve özel imar çevreleri aracılığıyla, kullandıkları kamusal alanları ortadan kaldırarak onları şehirden söküp atmaya çabalıyor. Kendileri için önemli kararlarda vatandaş katılımı için tasdik edilmiş kanallar onların çıkarlarını ve bu şehirde yaşama ve kamusal alanlardan faydalanma haklarını görmezden geldiği zaman, insanlar kent alanlarına dair haklarını savunmak ve dile getirmek için kendi alanlarını ve katılım şekillerini icat ederek mücadele etmeye başlıyor. Katılımcılığın icat edilen biçimleri ve alanları aracılığıyla en nihayetinde kendi tarzlarındaki yani elitist olmayan ve onları kentin kamusal alanlarından dışlamayan kentsel gelişimi savunuyorlar.

Gezi Parkı'nın yeniden düzenlemesinin çevresinde dönen kentsel mücadelelerdeki yaratıcı pratikleri çalışırken katılımın davet edilen alanlarının –bunlar rutinleşmiş, tedarikli ve statüko kanalları yoluyla tanınmış olanlardır– ötesinde aktivizmin icat edilen alanlarının –bunlar politik katılım veya mücadelenin geleneksel çerçevesinin dışında tasavvur edilenlerdir– gücünü ciddi olarak ele almaya ihtiyacımız olduğunu vurgulamak isteriz. Vatandaşlığın kamusal alanda icra edilen yaratıcı eylemleri, kentte "aynı tas aynı hamam" devam eden işleyişi sembolik ve pragmatik olarak aksatarak vatandaşların kent haklarını temin etmekte ve dışlayıcı kentsel gelişim süreçlerine muhalif alternatifler geliştirmektedir. Vatandaşların şehirde var olma haklarını ifade, tebliğ ve sembolize ederek uyguladıkları yaratıcı pratikler yoluyla İstanbul sakinleri, resmi ve yasal sürecin dışında bırakılan kent haklarını savunmaktadır.

Gezi hareketi örneğinde belgelediğimiz protestonun performatif eylemleri, insanların kamu sahasını vatandaşlığın yeni formlarını uygulamak için hem bir amaç hem de araç olarak kullanmak suretiyle aşağıdan inşa edilen bir

kamusal alanı oluşturma gücünün ampirik kanıtını sunar. Gezi Parkı neoliberal mülksüzleştirme ve istimlak güçleri yoluyla tehdit edildiğinde, insanlar kamusal alanı ve buraya bahşettikleri kolektif anlamları geri isteyebildiler. Kamusal alanın özel çıkarlar için kullanımına muhalefet, farklı sosyal çevrelerden insanlar toplumun eşit üyeleri olarak şehirde var olma temel hakkının talebi etrafında birleştiklerinde etkili bir hale geldi. Bu eylemler, sermayenin büyük ekonomik kaynaklara sahip olanlarla –özel çıkarları beslemek için halkı dışlayarak– sınırlamaya çalıştığı kentsel alanın kullanımını genişletmek isteyenlerce bireysel ve kolektif olarak gerçekleştirildi. Biz bu başkaldırı eylemlerini geleneklere karşı ve yenilikçi, dahası somut mekânsal sonuç ve kazanımları olan gelişim ve kalkınmanın pratikleri olarak yorumluyoruz.

KAYNAKÇA

Architecture for All [Herkes İçin Mimarlık] (2012), 'Geleneksel Gezi Parkı Şenlikleri', http://goo.gl/aVoOXx, Son Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014.

Atay, T. (2013), 'The Clash of 'Nations' in Turkey: Reflections on the Gezi Park Incident', *Insight Turkey*, 15(3), 39–44.

Badiou, A. (2012), *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*, London: Verso.

Bayat, A. (2010), *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Brenner, N. ve Theodore, N. (2002), 'Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism"', *Antipode*, 34 (3), 349–379.

Butler, J. ve Athanasiou, A. (2013), *Dispossession: The performative in the political*, Cambridge: Polity Press.

CBRE, (2013), 'European shopping center development grows 50% in 2013', http://goo.gl/lE71Cr, Son Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2014.

Dağtas, S. (2013), 'The Politics of Humor and Humor as Politics during Turkey's Gezi Park Protests', *Cultural Anthropology Online*, http://goo.gl/SF-8c8j, Son Erişim Tarihi: 31 Ekim 2014.

Ekmekci, O. (2014), 'Contesting neo-liberal urbanism in Istanbul: The case of Taksim Square and beyond', Heidi Moksnes ve Mia Melin (ed.), *Claiming the City: Civil Society Mobilisation by the Urban Poor* içinde, Uppsala: Uppsala University, 139-147.

Geniş, Ş. (2007a), 'Globalization of Cities : Towards Conceptualizing a New Politics of Place-Making in a Transnational Era', *University of Gaziantep Journal of Social Sciences*, 6 (1), 59–77.

--- (2007b), 'Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul', *Urban Studies*, 44, 771–798.

Goldman, M. (2014), 'Development and the City', Faranak Miraftab ve Neema Kudva (ed.), *Cities of the Global South Reader* içinde, New York: Routledge, 54-65.

Göle, N. (2013), 'Gezi-Anatomy of a Public Square Movement', *Insight Turkey*, 15 (3), 7–14.

Gregson, N. ve Gillian R. (2000), 'Taking Butler Elsewhere: Performativities, Spatialities and Subjectivities', *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, 433–452.

Guardian (2013, 17 Haziran), 'Turkish police confiscate piano used to serenade Taksim Square protestors', http://goo.gl/8jCNuC, Son Erişim Tarihi: 1 Ekim 2014.

Harvey, D. (2008), 'The Right to the City' *New Left Review*, 53, 23–40.

--- (2012), *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*, Londra: Verso.

Holston, J. ve Appadurai, A. (1999), 'Cities and Citizenship', James Holston (ed.), *Cities and Citizenship* içinde, Durham, NC: Duke University Press, 1-19.

Hurriyet Daily News (2013, 29 Nisan), 'Turkish prime minister promises mall, residence in heart of Istanbul', http://goo.gl/Uv3Xkk, 31 Ağustos 2014.

IMM [İstanbul Büyükşehir Belediyesi], (2007), 'Taksim Square is coming to stage', http://goo.gl/T9aoEh, Son Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014.

Irazabal, C. (2008), 'Citizenship, Democracy and Public Space in Latin America', Clara Irazabal (ed.), *Ordinary Places/Extraordinary Events: Citizenship, Democracy and Public Space in Latin America içinde, New York:* Routledge, 11-34.

Istanbul SMD (2014), 'Megaprojects of Istanbul', http://www.megaprojeleristanbul.com, Son Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2014.

Istanbul Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (2011), 'Bölge Kurulu Kararı', http://goo.gl/QLX7vu, Son Erişim Tarihi: 12 Nisan 2016.

Jessop, B. (1998), 'The narrative of enterprise and the enterprise of narrative: Place marketing and the entrepreneurial city', Tim Hall ve Phil Hubbard (ed.), *The entrepreneurial city: Geographies of politics, regime and representation* ***içinde,*** Chichester: Wiley, 77-102.

Jones Lang LaSalle, (2014), 'Turkey Real Estate Market Report February 2014', http://www.jll.com.tr/turkey/tr-tr/Research/TGP_Gorunumu2014.pdf, Son Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2014.

Karaman, O. (2013a), 'Urban Neoliberalism with Islamic Characteristics', *Urban Studies*, 50 (16), 3412-27.

--- (2013b), 'Urban renewal in Istanbul: Reconfigured spaces, robotic lives', *International Journal of Urban and Regional Research*, 37 (2), 715-733.

Keyder, C. (2005), 'Globalization and Social Exclusion in Istanbul', *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (1), 124–135.

KONDA (2014), 'Gezi Report: Public perception of the 'Gezi protests': Who

were the people at Gezi Park?', http://www.konda.com.tr/en/raporlar/KONDA_Gezi_Report.pdf, Son Erişim Tarihi: 2 Ekim 2014.

Kuyumlu, M. B. (2013), 'Reclaiming the right to the city: Reflections on the urban uprisings in Turkey', *City*, 17 (3), 274-278.

Lefebvre, H. (1991), *The Production of Space*, Blackwell: Oxford.

Lister, R. (1997), 'Citizenship: Towards a feminist synthesis', *Feminist Review*, 57, 28-48.

Marshall, T. H. (1950), *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mayer, M. (2009), 'The 'Right to the City'in the context of shifting mottos of urban social movements. *City*, 13(2-3), 362-374.

Merrifield, A. (2014), 'The new urban question', Londra: Pluto Press.

Miraftab, F. (2006), 'Feminist praxis, citizenship and informal politics: reflections on South Africa's anti-eviction campaign', *International Feminist Journal of Politics*, 8 (2), 194-218.

--- (2009), 'Insurgent Planning: Situating Radical Planning in the Global South', *Planning Theory*, 8 (1), 32–50.

--- (2012a), 'Planning and Citizenship', Rachel Weber ve Randall Crane (ed.), *Oxford Handbook of Urban Planning* içinde, Oxford: Oxford University Press, 1180-1204.

--- (2012b), 'Right to the City and the Quiet Appropriations of Local Space in the Hearthland', Michael Peter Smith ve Michael McQuarrie, *Remaking Urban Citizenship* içinde, New Brunswick, Transaction Publishers, 191-201.

Miraftab, F. ve Wills, S. (2005), 'Insurgency and Spaces of Active Citizenship: The Story of Western Cape Anti-eviction Campaign in South Africa', *Journal of Planning Education and Research,* 25 (2), 200–217.

Moss, N. (2012), 'CBRE Global Viewpoint: Shopping Center Development-The most active global cities', http://goo.gl/SiEiMh, Son Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2014.

Purcell, M. (2003), 'Citizenship and the right to the global city: Reimagining the capitalist world order', *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (3), 564-590.

Purcell, M. (2015), 'Equality at the Beginning: Rancière and Democracy Today', Faranak Miraftab, David Wilson ve Ken Salo (ed.), *Cities and Inequalities in a Global and Neoliberal World* içinde, New York: Routledge, 188-206.

Reclaim Istanbul (2013), 'Demands of #occupygezi movement', http://goo.gl/b30kB5, Son Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014

Sandal, N. (2014), 'No death is ordinary: Soma Work Massacre in Turkey', *Huffington Post*, http://goo.gl/fnrIVg, Son Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014.

Sassen, S. (2001), *The Global City*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Scott, J. (1985), *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, CT: Yale University Press.

Swyngedouw, E. (2015), 'Urban Insurgencies and the Re-Politicization of the Unequal City" Faranak Miraftab, David Wilson ve Ken Salo (ed.), *Cities and Inequalities in a Global and Neoliberal World* içinde, New York: Routledge, 173-187.

Turner, B. S. (1990), 'Outline of a Theory of Citizenship', *Sociology*, 24(2), 189-217.

Taksim Dayanışma (2013), 'Bileşenler', http://taksimdayanisma.org/bilesenler, Son Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014.

Taştan, C. (2013), 'The Gezi Park protests in Turkey: a qualitative field research', *Insight Turkey*, 15(3), 27-38.

Tuğal, C. (2013), '"Resistance everywhere": The Gezi revolt in global perspective', *New Perspectives on Turkey*, 49, 157–172.

TMMOB (2013), 'Taksim Dayanışması Güncesi', http://goo.gl/Y1u4gL, Son Erişim Tarihi: 12 Nisan 2016.

Zunino, H. M. (2006), 'Power relations in urban decision-making: neo-liberalism, 'techno-politicians' and authoritarian redevelopment in Santiago, Chile', *Urban Studies*, 43 (10), 1825–46.

The 'Ghetto' as Self-Fulfilling Prophecy? The Spatial Exclusion of Turkish Immigrants in Berlin

DEFNE KADIOĞLU POLAT

SABANCI ÜNİVERSİTESİ, 2015/2016 STIFTUNG MERCATOR-İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ

ABSTRACT

While there has been a public debate on the emergence of so-called immigrant ghettos in Germany for quite some time, what has been practically absent from the media and political discussion is why and under what historical circumstances immigrants from Turkey have clustered in certain parts of German cities. In this paper, along the example of Berlin, I argue that exclusionary urban policies, such as moving bans, separate school classes for children of immigrant workers and a lack of access to social housing have contributed to residential segregation in the defining phase of settlement between the 1960s and the early 1990s. Furthermore, the stigmatization of relatively immigrant-heavy neighborhoods from the 1970s onwards and the discrimination they still experience on the housing market has an important share in directing immigrants' and their following generation's residential choices. In conclusion I maintain that the discourse of so-called 'Turkish' or 'immigrant ghettos' in Berlin has served to deepen social inequality, warranting the question whether the ghetto has turned into a self-fulfilling prophecy.

KEYWORDS: BERLIN, IMMIGRANTS, GHETTO DISCOURSE, SELF-FULFILLING PROPHECY, SPATIAL EXCLUSION

Acknowledgment
I want to thank Istanbul Policy Center-Sabancı University-Stiftung Mercator Initiative for supporting my research.

Introduction

The public debate in Germany has been permeated by an "urban panic" (Tsianos and Ronneberger, 2009) of emerging 'immigrant ghettos' since the beginning of the 1970s. Frequently this debate rather than referencing a racially homogenous place has strong "moral and behavioral connotation[s]" (Blokland, 2008: 372) putting blame on immigrant residents for clustering in certain parts of the city. Less discussed is how certain residential patterns of low-income immigrants in Germany have emerged. Different scholars have addressed this question by engaging with the development of residential segregation (Dirickx and Kudat, 1975; Hoffmeyer-Zlotnick, 1977; Zapf, 1978; Kapphan, 2000 and 2001, Herbert and Hunn, 2001; Hinrichs 2003; Friedrichs, 2008; Schönwälder and Söhn, 2009) and the spatial regulation of poverty (Kapphan, 2002) in Germany throughout history.

Building on these studies and taking Berlin as a prime example, I will in this paper -relying on Lefebvre's notion of abstract space- discuss under which historical circumstances and structural constraints some immigrants from Turkey have come to live in certain areas of the German capital and how policies and racist discourses based on abstract categorizations of space have fueled these residential choices. I will argue that the ghetto itself is an abstract space and that that the German ghetto narrative has served to deepen social inequality. In conclusion, I will discuss whether the 'ghetto' has turned into a self-fulfilling prophecy by linking the German ghetto discourse to recent developments in Berlin's inner city quarters and the current residential patterns of immigrants from Turkey.

The paper is structured as follows: After providing a short theoretical framework, I will debate Germany's guest worker history reaching from the 1960s up until the 2010s against the backdrop of the restructuring of Germany's economy. In the first part, I will discuss the settlement phase from the 1960s until the early 1990s in which most guest workers and their families were un-naturalized, partially excluded from social housing and started to move into the relatively bad-maintained housing stocks in the traditional working class districts of Berlin, located at the margins of the Wall. I will here also discuss how the German guest worker discourse changed in the 1970s with the suspension of the guest worker agreements when the fear of emerging immigrant ghettos first found its way into the public debate. I will at this point argue that we can understand the re-introduction of the term 'ghetto' in Germany -after it had last been used during the Nazi regime to describe the confinement of the Jewish population- as the creation of a new abstract

space. Different instances from the 1990s onwards in which the fear of the immigrant ghetto has been mobilized will be discussed in the second part. I will conclude with a discussion on recent developments including the current dwelling situation of immigrants from Turkey and the recent gentrification of the spaces they inhabit and finish by asking whether the ghetto in Berlin has turned into a self-fulfilling prophecy.

Theoretical Framework

To understand the relevance of the ghetto discourse in contributing to the social exclusion of low-income immigrants in Germany, Henri Lefebvre's dialectical theory of space provides an appropriate theoretical frame. Lefebvre argued that the city under neoliberalism has become a tool for surplus accumulation. He posited that there are three scales that must be considered in urban research –the global, the urban and the private. The urban for Lefebvre is an intermediary space produced by complex and heterogeneous human interaction and is the realm in which collective action is potentially possible. The urban mediates between the larger global social order (i.e., the state, national and international competition and investment, the neoliberal order, etc.) and everyday life (including privately owned buildings, actions confined to private spaces). In Lefebvre's conception the global in capitalism dominates the urban. The urban on the other hand is three-dimensional itself consisting of three spaces, physical space (such as density, borders, and built environment), abstract space (the abstract definition of space by dominant groups such as urban planners) and lived space (the space produced by those who inhabit it through complex interaction). For Lefebvre (2004: 287), these spaces are in a dialectical relation, inseparable from each other, however, the assumption that an abstract space exists apart from the lived experience of inhabitants and their social interactions creates the illusion of a neutral space, an illusion that manifests itself physically:

> Abstract space is not homogeneous; it simply has homogeneity as its goal, its 'lens.' And, indeed, it renders homogeneous [...] Thus to look upon abstract space as homogeneous is to embrace a representation that takes the effect for the cause, and the goal for the reason why that goal is pursued.

In other words, certain representations of space aim at creating a uniform image. At the point we accept these definitions as objective we support the concealment of the social complexity that is behind these representations.

Abstract space is necessarily non-dialectic and reduces complex lived spaces to hegemonic definitions. Space becomes readable and thus comparable. Comparability, on the other hand, is a necessary condition for exchangeability. The consequences of dominant spatial abstractions are so severe because the process of erasing difference is always accompanied by violence: "That is why Lefebvre claims that 'there is a violence intrinsic to abstraction, and to abstraction's practical (social) use.' For Lefebvre, abstraction supported by science and technology is a tool to develop oppressive, classificatory, and phallic space" (Stanek, 2008: 72).

The 'ghetto' then is an abstract space (Zukin, 2010: 56) that on the one hand cannot possibly account for the complexity of the experiences of residents and on the other is constitutive of these experiences. I argue that the discourse of the ghetto can turn into a self-fulfilling prophecy in which "categorization and identification" (Blokland, 2008: 375) from outsiders and residents respectively create objectively verifiable structural inequality. Moreover, the stigmatization of whole districts and neighborhoods as well as their populations can provide justification for neoliberal policies and strategies such as gentrification as I will discuss briefly in the conclusion of this paper.

In the following I will utilize Lefebvre's notion of abstract space to analyze the ghetto discourse in Germany, with a particular focus on Berlin and the case of immigrants from Turkey. I argue that the concept of abstract space is a useful starting point to understand how social inequality in education, work and housing is reproduced over several generations.

Recruitment, Settlement and Stigmatization from the 1960s to the 1990s

One obstacle West Germany experienced to its tremendous economic growth in the postwar period was the lack of a numerous unskilled labor force. This gap from 1961 onwards could no longer be filled by displaced persons from the East, due to the construction of the Berlin Wall. In line with the economic and political developments, guest worker agreements were made with several South European and North African countries. The agreement with the Turkish Republic was signed in 1961. Almost three million workers from Turkey applied; only a fourth of them got accepted (Brackel, 2011). Initially the recruitment agreement with Turkey was to last for only two years, but on the request of the German Federation of Employers, the two-year regulation was lifted in 1964, lengthening the stay of the guest workers (Bade, 1984). The goal was to fill the less demanding positions in the German labor market.

Hence, even if the recruited workers were by no means all unskilled, many had to take on positions below their qualifications. These foreign workers were an "industrial reserve army" (Nghi Ha, 2003: 65), since they would only be employed in sectors where Germans already enjoyed full employment, ensuring the mobility of the autochthonous working class.

The living conditions of guest workers in Germany up until the 1970s were rather ambivalent. On the one hand they received equal pay, social benefits and had similar working hours as German workers; on the other hand, they were not equal to the indigenous workforce. So they were often assigned the least paid and least desirable positions in the factories. Moreover, the behavior of trade unions in regard to foreign workers was ambiguous: they played a crucial role in the insurance of equal rights for guest workers and served as one of the first integrative mechanisms for them. However, equality had its limits given that non-EEC country workers were included in the voting procedures but could not stand as candidates themselves, which eventually led to conflicting actions. In the summer of 1973, automobile workers from Turkey famously staged a sit-in at Ford in Cologne despite contrary instructions by the German Alliance of all Unions and their umbrella union, *IG-Metal*. The protest lasted for seven days with 2000 workers from Turkey involved. The wildcat strike was fueled by the firing of 300 laborers from Turkey for returning late from vacation (Kurylo, 2007: 42-43):

> At Ford, what has been simmering just below the surface at many factories appears to have forced its way into the public eye for the first time. The guest workers, this new German proletariat, wanted something better. The fact that it happened here in Cologne is no coincidence. In this metropolis on the Rhine, the problems of guest workers have become evident in an intense way, in residential conditions as well as in the workplace. Foreigners, primarily Turks, tend to live in prewar buildings from the 1870s between Ring Street and the railway tracks near the city center. Most Germans moved out of these buildings long ago; the noise of traffic comes in day and night. The sanitary facilities of these tenements are generally inadequate, and sun hardly makes its way into the backyards.

As Ulrich Herbert and Karin Hunn (2001: 200) argue, at that time the residential situation of guest workers had been more of a concern in the German public than the working conditions. Since trade unions ensured equal pay and benefits, employing firms sought to cut expenses by providing poor and isolated living conditions (Friedrichs, 2008). Many guest workers in the first

years resided mainly in dorms and barracks, often living crowded up in one room. Workers did at least initially not organize against these conditions, giving employers the opportunity to place them in inadequate facilities. Hence, "[...] well down into the late 1970s the living conditions of foreign workers remained externally the most visible sign of their underprivileged and disadvantaged states in Germany" (Herbert and Hunn, 2001: 201).

In 1973, Germany suspended the recruitment of guest workers due to the worldwide oil crisis and stagnating economic growth. However, the immigration flow continued: The number of migrants from Turkey entering West Germany from 1973 onwards was higher than those arriving in the 1960s. Hence, in 1983 the German Federal State issued a law of return that guest workers could benefit from until June 1984 and that promoted their return by paying 10,500 DM per family plus 1,500 DM per child. Though about half of the guest workers returned to their home countries in this period (not all of them under the law of return), the ones who stayed brought in their families. The dorms and barracks, however, were not suitable for a family to live in. Guest workers therefore began to search for otherwise affordable housing which was typically of questionable quality with insufficient sanitary facilities and located mostly in central districts close to the factories (Zapf, 1978).

In West Berlin these more disinvested areas were located along the Berlin Wall in boroughs such as Kreuzberg. When the Wall was built in 1961 many original residents had left for residential areas further west and property owners began to neglect their buildings. Kreuzberg had at that point already been declared a redevelopment area due to its bedraggled housing stock. Plans had been to gradually tear down the old housing stock and replace it with a modern one. However, the process proceeded slowly and the vacant and neglected houses were in the meantime frequently occupied by squatters or rented to guest workers and their families. Property owners and real estate managers saw renting to the latter as a good opportunity to receive profit from otherwise unusable housing stock until the demolition would begin. Particularly workers from Turkey would receive the most badly maintained apartments as opposed to other European guest workers (Dirickx and Kudat, 1975; Hoffmeyer-Zlotnick, 1977).

An important reason why immigrants sought housing in these affordable neighborhoods was lack of access to social housing: Germany, particularly during the 1970s had a very large social housing stock through which the state was somewhat able to regulate and mitigate the concentration of economically weak groups in specific areas (Schönwälder and Söhn, 2009). However, foreign citizens were excluded from benefiting from social housing until the

late 1970s. Accordingly, "[t]he fact that immigrant families today typically live in inner-city areas –and not mainly in the housing blocks of the *banlieus*– is partly an unintended result of discrimination" (Schönwälder and Söhn, 2009: 1451). In other words, the reasons why guest workers and their gradually arriving families, particularly those from Turkey, tended to move and stay in certain neighborhoods and boroughs, were related primarily to structural constraints, specifically, affordability and access.

It was also during this time in the early 1970s that the fear of emerging immigrant ghettos found its way into German public discourse. The guest worker recruitment was stopped, the economy began to stagnate and family reunions caused an increased influx of immigrants, when the prominent and news magazine *Der Spiegel* infamously titled "Ghettos in Germany. One million Turks" (Zucht, 1973: npa; translation mine):

> Cities like Berlin, Munich or Frankfurt can hardly manage the invasion any longer: Ghettos are emerging and sociologists are already foretelling city decay, crime and social impoverishment like in Harlem (...) Almost all of them stay and procreate diligently. Out of 1720 newborn babies that were born in the communal Urban Hospital [hospital in Kreuzberg, Berlin] in 1972, 650 were Turks-Children. Around 5000 Alis and Selims under 14 live in Kreuzberg.

Discourses of ghettoization are often uncritically imported from other historical and national contexts (Blokland, 2008). As argued in the theoretical framework, 'ghetto' is an abstract space and the use of this term to describe certain neighborhoods reduces the complexity of these spaces in favor of readability and comparability. In the German context, Kreuzberg is a pivotal example of this: though in the quote above the expression "like in Harlem" is used, Kreuzberg physically was and is nowhere near Harlem, neither regarding its rate of impoverishment and crime nor regarding its rate of ethnic/racial segregation.

During this period from the 1970s well into the 1990s the German state could actively regulate guest workers' and their families' access to public goods on the basis of citizenship, as it was the case for social housing. When the concentration of foreign-born workers in some parts of Berlin started to become an issue of political concern, the government decided in 1975 to ban Turkish, Yugoslavian and Greek nationals from moving into the three redevelopment areas Kreuzberg, Tiergarten and Wedding[1], a ban upheld until 1990.

1 Only 23 percent of Kreuzberg's residents were foreign nationals at that time. In Tiergarten

During this time Kreuzberg in particular, despite having less than one-fourth immigrant residents, had already been labeled a "non-German living space". Ruth Mandel has argued that this labeling was a form of "symbolic violence", disregarding not only the remaining population but also marking every citizen of Kreuzberg automatically 'non-German', irrespective of their sense of belonging (Mandel, 2008: 89). This symbolic violence is an example of what Lefebvre hints at when he maintains that spatial abstraction is a form of violence that leaves particularly lower-income and minority residents subjected to categorizations they cannot easily escape from.

On a practical level, one of the main difficulties following the moving restriction was widespread discrimination on the housing market, which made it difficult for immigrants to move elsewhere than into neighborhoods along the Wall (Mandel, 2008: 146-148). Accordingly, until today the moving restriction is seen as one of the main causes for the residential concentration of immigrants from Turkey in Berlin: the restriction, on the one hand, led to an increase of immigrant residents in the neighboring boroughs, such as Neukölln and Schöneberg, and on the other did not serve to stop the inflow to the banned districts.

But restrictions were not limited to residential space; they expanded to educational space as well. In 1982 Berlin, following the example of other German regions, introduced a quota to have no more than 50 percent 'non-German' children in one school class. If the quota was exceeded a class containing only foreigners was to be set up. This regulation was implemented until 1995 (Çağlar, 2001: 603), which means that de facto thousands of immigrant children did not receive a proper education fit for integration into the German job market. While discourses of ghettoization at that time seemed to suggest that there was a fear of immigrants isolating themselves spatially, policies like the school quota applied from the 1970s up until the mid-1990s indicate that the goal was not to achieve heterogeneity (and thus forestall the emergence of ghettos) but rather to segregate immigrants. It was hoped the problem would solve itself when they returned to their countries of origin. Accordingly, Safter Çınar, then chairman of the trade union for education and science in Berlin, concluded in 1989 that class segregation is a "variant of West-European Apartheid-policy" (quoted in *Der Spiegel,* 1989: npa).

The present residential concentration of immigrants in Berlin is thus related to exclusionary urban policies pursued in the defining phase of immigrant settlement from the 1970s until the early 1990s: Firstly, guest workers from

and Wedding these numbers were even lower with 17 and 15 percent respectively (*Der Spiegel*, 1974).

Turkey typically worked in the lowest tier of the German economy, so they could only afford relatively cheap housing. Secondly, they experienced discrimination on the housing market by house owners, who would give them the worst maintained housing stock. Thirdly, they experienced discrimination by the state that would on the one hand limit their access to social housing until the late 1970s and on the other hand intervene in their housing choices through moving restrictions. Lastly, discriminatory practice in schools contributed to the social and physical segregation of the incoming younger generation of immigrants, explaining to some extent how the relative social inequality of immigrants in Germany has cut cross generations.

In the second part of this paper, I will discuss some of the main instances throughout the 1990s and 2000s that have constituted high points in the stigmatization of immigrants from Turkey. All of these incidents show how residential and social segregation has been fueled by exclusionary discourses and practices.

"The Boat is Full!" – The Early 1990s

While moving restrictions in Berlin were lifted in 1990, the post-reunification period was another defining phase in immigrant settlement. The German reunification discourse did not foresee any role for immigrants, but the fall of the Berlin Wall had a tremendous effect on them. *Aussiedler*[2] who came to Germany after 1990 received German citizenship, while guest workers and their children who had been born in Germany were still considered foreigners, with the majority remaining un-naturalized (Canefe, 1998)[3]. *Aussiedler* and many Germans who had previously lived on the Eastern side of the country in the early 1990s poured into the already de-industrializing west, looking for jobs. Given that they were all citizens of the German Republic, they had a competitive advantage over the former guest workers, fueling the potential for ethnic conflict among the working class (Göktürk et. al., 2007: 14). The need to overcome 40 years of separation and to become one nation again as quickly as possible reinforced strategies of exclusion towards non-German ethnics.

2 Refers to the individuals who have been born on the formally German territories east of the Oder-Neisse line as Germans and their spouses and offspring who 'returned' to Germany after reunification.

3 German citizenship law, as has been discussed extensively in academia (Triadafilopoulos and Faist, 2006), is one of the most rigid laws worldwide and – though gaining more flexibility recently –it is based on the notion of *jus sanguinis*, i.e. the right of blood. That means access to German citizenship is not determined by birth right but ethnic heritage. Children of immigrants born and raised in Germany until recently had to be in the country for a certain amount of time to be able to apply.

Cord Pagenstecher (2012) in this context depicts how the metaphor "the boat is full!" and related slogans originating from far-right political discourse were gradually gaining acceptance in intellectual and center-left circles and were utilized by mainstream political parties during the 1990s. And these discourses had deadly consequences: the beginning of the 1990s marked a series of arson and other attacks on asylum seekers and immigrants across the country. Though hundreds of thousands all over Germany participated in silent protests to condemn the attacks, the overall reaction remained defensive, eventually leading to a restriction of the asylum law. In May 1993, pushed by the conservative Christian Democratic Party (CDU) and backed by the votes of the Social Democrats (SPD) and the Liberals (FDP), the German parliament decided to substantially restrict and de facto abolish the right to asylum. Three days later, on May 29th 1993, despite the restriction on asylum an arson attack on a house in the West German city of Solingen killed five immigrants from Turkey, three of them children (Pagenstecher, 2012).

Documentarist Can Candan (2000) shows in his trilingual documentary "Walls" how the racist and exclusionary violence and sentiments dominating the early 1990s impacted immigrants' sense of belonging. While the physical wall was destroyed, a new wall was built up between those perceived as guests and foreigners and those conceptualized as 'real' Germans. This categorization did not remain on a discursive level but manifested itself spatially and economically: It was in this period that particularly immigrants from Turkey began to see living in close proximity not only as an issue of access and affordability but also as shelter against racism. Moreover, they also started to experience the economic consequences of the restructuring of the German economy after reunification –the unemployment rate under un-naturalized immigrants from Turkey in Berlin doubled in the decade from 1986 to 1996 from 13 to 30 percent (*Die Ausländerbeauftragte des Senats,* 1996: 2). The average unemployment rate in Berlin at that time was around 15 percent; hence immigrants, and particularly immigrants from Turkey, were disproportionally affected by de-industrialization, which proves their position in Germany as industrial reserve army.

This decline in social and economic standing is symptomatic of the oppressive capacity of spatial abstractions. Abstract space "'becomes true' in social, economic, political, and cultural practice" (Stanek, 2007: 62-63) enabling capitalist development –in this case by stigmatizing certain spaces as ghettos and devaluing these spaces and their residents' social and cultural capital (Eksner, 2013) and thus normalizing their social and economic inequality. In other words: since immigrants from Turkey living in certain areas of Berlin, such as Kreuzberg or Neukölln, came to be known as 'ghetto populations' and

since living in these ghettos was mostly seen as a matter of choice, their relative socio-economic marginalization seemed justified and mostly self-inflicted.

Abstract conceptions of space, however, are also not without consequence for the formation of new political, social and economic identities: structural restraints on the one hand and racism on the other contributed to the establishment of alternative forms of economic activity in the form of an "ethnic economy" (Esser, 2001). Through this segmentation, immigrants from Turkey, utilizing their spatial proximity, could counter some of the negative effects of racism, discrimination and de-industrialization. In this context Felicitas Hillmann (2006) has argued that in the 1990s the integrative potential of the German labor market reached its limits. The result has been a fragmentation through the increased exclusion of foreign-born workers. Ethnic segmentation and the emergence of an ethnic economy in Germany has thus been an effect of exclusion. Moreover, since areas such as Kreuzberg, Neukölln or Wedding were defined as 'immigrant' and 'Turkish' and given the rise of racism, the identification with these districts by its immigrant residents strengthened in the 1990s (Kaya, 1997; Soysal, 2004 and Mandel, 2008). For example: at the end of the 1980s a youth gang formed by young men, mainly descendants from Turkey, emerged in South Kreuzberg. During the first half of the 1990s the so-called '36 Boys' (36 is a reference to the old postal code of southern Kreuzberg) patrolled in the neighborhood and physically fought Neo-Nazis on the street. In that sense imposed classifications by relatively more powerful actors, can trigger socially significant forms of minority agency. Today, however, the '36 Boys' are usually remembered as a violence-prone Turkish gang while the context of their emergence is obscured.

Furthermore, as a reaction to the rise of racism in the country, discourses and demands for multiculturalism became more prominent in Germany in the mid-1990s. In Berlin this among other things took the form of radio stations with multilingual programs and the general marketing of the capital as particularly diverse and tolerant (Vertovec, 1996). Despite and maybe also as a reaction to these initiatives which were typically supported by the German Greens Party and to a lesser extent by the Social Democrats, however, the Christian Democrats continued to respond the rise of racist sentiment with right-wing populism, as the 1998 election campaign shows.

The 1998 Election Campaign and the New Citizenship Debate

The 1998 elections were rife with right-wing populism, particularly on the side of the Christian Democrats, who found themselves losing votes to the Social Democrats and were thus fishing for far-right electorates. Çağlar (2001)

has in this context argued that the 1998 election campaign instrumentalized immigrants and the fear of emerging ghettos for political purposes. The probably most infamous campaign started by the CDU/CSU[4] against the Social Democrats and Greens after the latter had won the general elections, was the 1998/99 signature campaign against dual citizenship. The Social Democrats and Greens, further promoting the concept of multiculturalism, had proposed a relaxation of the German citizenship law, including dual citizenship for Turkish nationals. German nationality was at that time, and still is to some extent, perceived as award for societal contribution. The demand for dual citizenship, on the other hand, was seen as a lack of loyalty to Germany. It was thus expected that immigrants would fulfill the duties of citizenship *prior* to being granted the rights.

From the perspective of the Conservatives a hasty naturalization would necessarily lead to a loss of control over the immigrant population from Turkey and thus inevitably threaten social cohesion. Ronneberger and Tsianos (2009: 145) argue that the CDU/CSU in the 1998/99 signature campaign against dual citizenship mobilized the fear of the uncontrollable ghetto as "explosive space filled with dynamite, ready to explode". The dissolution of these alleged ghettos was seen as a necessary condition for integration, while dual citizenship was perceived as fostering their persistence. Despite criticism even from within the CDU/CSU, the campaign was rather successful; the Social Democrats lost one state in the regional elections and thus the majority in the federal assembly, forcing them to step back on the proposed law. A compromise was reached and the citizenship law was relaxed to some extent in 2000 but not in the progressive manner the government had foreseen.

In respect to Berlin, Çağlar (2001: 610) has concluded that "(i)t is this ethno-cultural principle of citizenship which paved the way for the astonishing persistence of certain spatial metaphors despite the flux (real, imagined, or discursive) Berlin found itself in after the Wall." In other words, the way citizenship and accordingly belonging has traditionally been defined in Germany is related to the way immigrant-heavy spaces are classified and defined in public discourse, namely as foreign entities. Forms in which immigrants have shaped and transformed the city over the last three decades have been mostly neglected as well as their part in shaping post-reunification Berlin.

During the same period, in the late 1990s, Kreuzberg found itself in the earlier phases of a gentrification process, also because the district suddenly came to be in the center of the multiculturalism versus ghettoization debate: while for many Kreuzberg still represented a problematic space, different ac-

4 The Christian Social Union (CSU) is the Bavarian sister party of the CDU.

tors including local authorities engaged in marketing the borough as Berlin's multicultural center, even labelling it "Little Istanbul" (Topçuoğlu and Akbaş, 2011). Stephan Lanz (2007: 251) in this context has argued that with Kreuzberg's construction and marketing as hub of 'dynamic multiculturalism' in the late 1990s a new outside was created, leaving the adjacent Neukölln the spot as,

> dystopia *par excellence* in which all debated fears of society –disintegration, poverty, exclusion, youth degeneration, religious conflict, violence– discursively condense into one enormous social and cultural explosive substance and materialize spatially.

Accordingly, while Kreuzberg slowly but steadily was viewed more positively in society, its abstraction as 'Turkish' or 'immigrant' space did not change, though this time immigrants and the networks and ethnic economies they had established over the last decades came to be considered as a valuable resource that could help to market and brand Berlin as up and coming global city, without, however aiming for any substantial inclusion –the negative ghetto image was simply shifted to the neighboring Neukölln, (Lanz 2007).

The *Leitkultur* Debate

It is remarkable that the German ghetto trope from the 2000s onwards became increasingly Islamified. Yasemin Yıldız (2009) rightly asks whether the softening of the citizenship law had propelled new forms of exclusionary practices, one of them being the shift from nationality to religion as primary form of stigmatization. While up until the turn of the century a person born in Germany to parents who at some point had migrated from Turkey could rarely escape being classified as 'Turkish' and 'immigrant', after 2000 'Turks' more or less by definition additionally became 'Muslim'. The rise of religion as primary marker of Otherness must, of course, not only be seen as a result of Germany's domestic citizenship quarrel but at the same time a consequence of the global rise of Islamophobia after 9/11. The deadly terrorist attacks in New York City have in Germany, as in many other countries, fueled the perception of immigrants originating from predominately Muslim countries not only as social and economic burden but also as potential threat to inner security. In this sense the new century marked the beginning of a time in which issues of immigration were increasingly discussed in conjunction with Islamic terrorism. This has entailed issues such as stricter border control and visa regulations.

It was in this context of rising Islamophobia, security concerns and the transformation of Germany's ethnicity-based citizenship law that the so-called *Leitkultur* debate emerged. The first one to drop the term *Leitkultur* in 1998 was Bassam Tibi, a German-Egyptian political scientist. Tibi had defined *European Leitkultur* as the idea of a common culture that promotes an individualistic view and substantial equality among different societal groups, a sort of community with a sense and respect of diversity and mutual interdependence (Esser, 2004: 207). In 2000, however, the term "underwent a metamorphosis" (Pautz, 2005: 44): the prefix *European* was substituted by *German*. This creation belonged to Friedrich Merz, then chairman of the CDU/CSU group in parliament. Merz argued that immigrants who wanted to stay in Germany should adjust to the "grown, free German Leitkultur" (cited in Esser, 2004: 199). Subsequent interpretations of the term have varied from 'immigrants should abide by the laws' or 'identify with the constitution' (Esser, 2004: 199-200) to demands of complete cultural assimilation. The term *Leitkultur* has been utilized by different actors in different manners, but it is clear that the demands in regard to this concept have exclusively been directed at Muslim immigrants.

Hartwig Pautz (2005) argues that *Leitkultur* is simply a concept that substitutes cultural for racial belonging and thus must be seen in conjuncture with the citizenship and multiculturalism debate as well as rising Islamophobia. Jörg Schönbohm (2004), one of the fervent defenders of the concept of *Leitkultur* within the Conservative Party, proves this point by arguing that:

> In the Middle Ages, ghettos were founded to marginalize the Jews. Today, some of the foreigners who live with us here in Germany have founded their own ghettos because they scorn us Germans. Those who come here have to adopt the German *Leitkultur*. Our history has developed over a thousand years. We do not only have a common language but also cultural habits and rules. We can't allow that this basis of our commonality be destroyed by foreigners.

By ignoring a few centuries in between, Schönbohm skipped from the Middle Ages to the alleged immigrant ghettos of today, neglecting the forceful ghettoization of Jews during the Third Reich and thus neglecting the place of the ghetto in German history. This is a typical example of how discourses and concepts that travel between different national contexts lose substance. By using the passive expression "ghettos were founded" sometime in the Middle Ages, Schönbohm avoided mentioning who, just a few decades before, had also founded ghettos, acknowledging the victims (though not the victims of

the Third Reich, but Jews as primary subjects of the old ghetto) but not the perpetrators and thus circumventing the question what the role of the German state in the process of ethnic segregation and exclusion might be today. Schönbohm's quote also depicts the contradictions of the German ghetto narrative: on the one hand, the fear of disintegration is voiced; on the other hand, however, the bar for inclusion is constantly raised. While language skills used to be the primary demand directed at former guest workers, the *Leitkultur* debate brings in a new quality, expecting Muslim immigrants not only to speak the language, pay taxes, abide by the laws or have a job, but to assimilate fully, making their inclusion a de facto impossibility *qua* Muslims (Faist and Triadafilopoulos, 2006: 10).

The same year, Schönbohm gave this interview –in 2004– Heinz Buschkowsky, former long-term district mayor of Neukölln gained nation-wide attention with the statement "Multikulti has failed" (van Bebber, 2004). Though these words are today largely ascribed to German Chancellor Merkel who repeated them in 2010, it was in the early and mid-2000s, and in conjuncture with the emergence of the concept of *Leitkultur* that multiculturalism was openly rebuffed in German politics. During the same period, the term *Parallelgesellschaft* [parallel society] gained popularity, particularly after the murdering of film director Theo Van Gogh in Amsterdam by a Dutch Moroccan man. The term had been introduced much earlier by social scientist Wilhelm Heitmeyer (1997) in a study on fundamentalism but was in the early 2000s converted into a polemical concept that is today notoriously overused, pitched against demands for multiculturalism and puts blame on Muslim immigrants for segregating themselves from German majority society without considering the context of social inequality and exclusion. In this sense the term *Parallelgesellschaft* from 2004 onwards to be used in a more or less interchangeable manner with the term 'ghetto' or 'ghettoization'.

It can thus be said that the early to mid-2000s constituted another significant period in the constitution of immigrants and their children and grandchildren as 'Others' in Germany who are not only different and economically burdensome but also possibly dangerous. Accordingly, spaces that were already marked as 'immigrant', 'Muslim' and 'Turkish', were not only seen as signs of social disintegration but also increasingly came to be perceived as potential breeding spots for fundamentalism and terrorism.

The 2005 Paris Uprisings and the European Muslim Ghetto

While the African American ghettos had from the 1970s to the 1990s served as the primary bad example of where Germany might be going, the rise of re-

ligion as primary marker of Otherness changed the nature of German ghetto discourse. The 2005 Paris *banlieu* riots then eventually created a new "reference point" (Stehle, 2006: 57) for the ghetto within Europe, turning the ghetto debate into a European Muslim ghetto debate. This shift shows how abstract representations of space, categorizations of social groups and the neighborhoods they inhabit, can be imposed or changed, ignoring the consequences of these representations on residents' experiences and perceptions. Symptomatic of this is an opinion piece by German author Peter Schneider for the *New York Times* published in 2005 in the context of the Paris *banlieu* uprisings. Ignoring the class context of the riots, Schneider (2005) stated that Berlin is divided once again, this time not physically but by race, ethnicity and culture:

> There is a new wall rising in the city of Berlin. To cross this wall you have to go to the city's central and northern districts –to Kreuzberg, Neukölln, and Wedding– and you will find yourself in a world unknown to the majority of Berliners.

Schneider's (2005) opinion piece begins with the story of Hatun Sürücü, a young woman born to immigrants from Turkey and murdered in an honor killing by her youngest brother on her way to a bus stop in Berlin-Tempelhof. Schneider (2005) referred to this crime and connected it to Berlin's new spatiality, a Berlin divided between 'them' and (male) Muslim immigrants:

> For a German of my generation, one of the most holy legacies of the past was the law of tolerance. We Germans in particular had no right to force our highly questionable customs onto other cultures. Later I learned from occasional newspaper reports and the accounts of friends that certain Muslim girls in Kreuzberg and Neukölln went underground or vanished without a trace. Even those reports gave me no more than a momentary discomfort in our upscale district of Charlottenburg. But the books of the three Muslim dissidents now tell us what Germans like me didn't care to know. What they report seems almost unbelievable. They describe an everyday life of oppression, isolation, imprisonment and brutal corporal punishment for Muslim women and girls in Germany, a situation for which there is only one word: slavery.

The three "Muslim dissidents" Schneider referred to are attorney Seyran Ateş, a human rights activist, author Serap Çileli, and sociologist Necla Kelek (all originating from Turkey). The use of the word "dissident" already implies that Schneider classified Muslim immigrants in Germany as a fairly homogenous

community with their own rules and codes of conduct, a "parallel Muslim world" that is also a sort of army. Armies, however, exist for war, which means that those living in the 'parallel worlds' or 'ghettos' are not only foreign but also potential enemies. Enemies in war usually do not find common ground, but either the one or the other wins and one side must either surrender or leave the territory.

The marking of Muslim girls and Muslim women as slaves is another expression worth underlining. Schneider (2005) implied that women and girls are kept on 'Muslim territory' (i.e. the alleged 'Muslim ghettos' in Berlin boroughs such as Kreuzberg or Neukölln) against their will. He then declared that a German "of his generation" –meaning a German who grew up in the postwar period– is particularly predestined to speak up against any atrocity happening on German soil employing the concept of slavery. In a similar metaphor, journalists in *Die Zeit* (Drieschner and Klingst 2005), another influential national weekly, under the headline "Raus aus dem Ghetto" ["Getting out of the Ghetto"] described the relationship between 'Turks' and 'Germans' as "cold peace" arguing that "in Germany French circumstances do not exist yet, but many immigrants tend to exclude themselves." This 'self-exclusion' in turn was seen as particularly problematic for women who are "the subject of a cultural struggle among German Turks".

Schneider's opinion piece as well as the article in *Die Zeit* are evidence of how the Islamization of the ghetto discourse in Germany and the marking of large share of immigrants as potential threat to national security, also instrumentalized feminism: the claim of 'enslaved' women serves to further stigmatize Muslim immigrants (men and women alike, since the latter are denied any agency) while employing a human rights discourse. It is of course not coincidence that these 'feminist' discourses are typically utilized by ethnically German middle-aged men who at least not overtly identify as belonging to a sexual minority, rather than by those who experience sexism in daily life. This depiction of Muslim women as sort of prisoners in war also implies that Schneider perceived of immigrant-heavy inner city areas in Berlin as unrightfully occupied spaces from which women must be freed. Crucial is that in these and similar media accounts the role of the majority society is completely denied, their only fault is to have ignored these circumstances.

The Sarrazin-Affair

When Thilo Sarrazin, a member of the executive board of Deutsche Bank and the SPD, published his debut *Deutschland schafft sich ab* [Germany is

abolishing itself] in the summer of 2010 it instantly became a bestseller and generated a major controversy. He claimed that the German immigration and integration policy was a failure, resulting in immigrants having become a burden to German society. As former finance senator of Berlin, his particular emphasis was on the threat immigrants constitute for German wealth and its welfare system. Sarrazin singled out Muslim populations as particularly unwilling (and unable) to integrate, producing children rather than surplus for the economy. Sarrazin also employed eugenic arguments arguing that Germans would soon be outnumbered by Muslim immigrants, lowering the average intelligence of the country and eventually leading to its demise. The Social Democrats were rather clumsy in handling their straying party member with reactions reaching from harsh criticism to defending at least some of his statements. Attempts to cancel his membership were countered by online petitions with a significant part of the electorate supporting his views.

Siegfried Jäger and Hannah Schultes (2012) note that it is not surprising that Sarrazin's ill-founded arguments appealed to different segments of society:

> (...) Sarrazin's theses are solely an expression of a long-enduring racist, and in particular anti-Islamic and not lastly anti-social media-political campaign in Germany, which has led to the majority of German society having racist and still anti-Semitic prejudices, fearing poverty and simultaneously looking down on the poor.

In a sense, then, Sarrazin confirmed a 'knowledge' that had already been produced and reproduced in German public discourse in multifarious manners. And this 'knowledge' had a clear spatial dimension since certain parts of Germany –and particularly of Berlin– were already perceived as spaces in which all the nightmares of emerging ghettos, parallel societies and urban disintegration are confirmed. Accordingly, the public channel ZDF sent Sarrazin to Kreuzberg and Neukölln, as two areas which had already become known as being quintessentially 'Muslim' and 'Turkish'. The results were as expected and probably as had been hoped by the journalists who arranged the spectacle: Sarrazin was booed and told to "get lost", but without, any sign of physical or verbal violence (Mielke and Schmidl, 2011). Despite the fact that Sarrazin's walk through Kreuzberg and Neukölln was peaceful, the national tabloid *Bild* claimed the next day that Sarrazin had been "verbally harassed, insulted and chased out of a Turkish café" and that "politicians were enraged about the intolerance of immigrants" (Jungholt, 2011).

The fact that the public TV station ZDF attempted to create some sort of scene by sending Sarrazin to Kreuzberg and Neukölln is another poignant example of how these districts are reduced to certain definitions according to which a certain behavior is expected from the immigrants living there. It does not seem to matter what residents really think or do since the expectations based on abstract and binary conceptualizations of these areas "become (...) true" (Stanek, 2007: 62): any reaction against Sarrazin's book, as the *Bild* article shows, is interpreted as a confirmation of previously held prejudices.

In 2012, two years after Sarrazin had published his debut, Heinz Buschkowsky, then district mayor of Neukölln who had become famous for his "Multikulti has failed" statement in 2004, caused a similar debate when he released *Neukölln ist Überall* [*Neukölln is Everywhere*], suggesting that Neukölln is symptomatic of new forms of ethnically and racially defined forms of violence and poverty emerging in different cities in Germany. Given that Neukölln had earlier been stigmatized as ghetto, somewhat outstripping Kreuzberg which in the 1990s had entered a gentrification process (Lanz, 2007), the book basically suggested that ghettos are emerging everywhere in the country. Though Buschkowsky himself has distanced himself from his party colleague Sarrazin at different occasions, *Neukölln ist Überall* is in most respects a continuation of the same discourse –in both works only German majority society is addressed and warned of emerging 'ghetto'– conditions while immigrants' multifarious perceptions and experiences, as well as their subjection to discrimination and racism are ignored.

Discussion: The Ghetto as Self-Fulfilling Prophecy?

Relying on Henri Lefebvre's notion of abstract space, I have tackled the question whether and how the classification of some inner city areas in Berlin as 'ghettos' has manifested itself in the form of continued social exclusion of immigrants from Turkey.

Though it has not been my aim to establish a direct causal effect, fact is that social inequality has cut cross generations of immigrants from Turkey in Germany. While residential segregation based on race and ethnicity has decreased over time, immigrants from Turkey still show some significant differences in their residential patterns compared to non-immigrant Germans and other immigrant groups that arrived in the guest worker period. They are prone to concentrate in certain neighborhoods, often in old housing stock built before 1918 in inner city quarters, and typically live in areas with low socioeconomic profile and relatively high shares of immigrants though still

together with low-income ethnic Germans. They are also more likely to live in overcrowded households (Schönwälder and Söhn, 2009; Friedrichs, 1998; Friedrichs, 2008). Naturally, inequality in housing extends to the realms of education and work: Immigrants from Turkey –again compared to non-immigrant Germans and compared to other immigrant groups from the guest worker period– have higher rates of unemployment, tend to be less educated (Çelik, 2015) and hence to also have lower household income on average (Klingholz et al, 2009 and *Die Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration,* 2014). The employment gap between German and Turkish workers that developed in the 1990s after reunification is thus persisting. So was the unemployment rate among Turkish nationals (naturalized immigrants not counted) around 20 percent in 2013, compared to six to seven percent in the total population. Particularly worrisome is the situation in the capital: in 2005 one out of two Berlin residents with origins from Turkey (naturalized or un-naturalized) was dependent on social benefits and over 40 percent were registered as unemployed (Brenke cited in Lang-Lendorff, 2008).

In this sense it seems reasonable to argue that abstract space indeed "becomes true" (Stanek 2007: 62). Or as Dutch urban sociologist Talja Blokland (2008: 376) puts it in reference to the European ghetto discourse:

> Polemically, one may argue that the easy way to deal with the fact that racism is a mechanism that creates and maintains categorical inequality to solve organizational distribution of scarce resources, as one would in Tilly's framework, is twofold. First, one may deny that there are *ghettos* because the problematic neighborhoods are less extreme than those in the United States. Second, one may define such *ghettos* behaviorally rather than structurally. But once members of ethnic or racial groups start to experience social exclusion from mainstream society and see their residential location as a spatial expression of such exclusion, we are back to the notion of *ghetto* in its original usage. I have no clue to what extent this is the case, and it would be quite hard to establish. But statistical truth is not necessary for social facts to become true –in their consequences.

It thus is highly significant that social scientists continue to address and unravel the relation between negative stigmatization of immigrant-heavy spaces, such as the uncritical use of the term 'ghetto' in the Western European context, and the reproduction of social inequality over several generations.

Another relation that deserves our attention in the context of Berlin is that between the stigmatization of immigrant-heavy areas and their current gentrification. As mentioned earlier, Kreuzberg from the mid-1990s onwards started to undergo a gentrification process and the district's negative ghetto image has since gradually been replaced with a more positive branding as Berlin's multicultural center. During the mid-2000s then the adjacent north of the borough Neukölln, the district which had to a great extent taken over Kreuzberg's ghetto image in the late 1990s, started to gentrify as well. Both districts are today frequently marketed in tourist guides as exciting, hip and multicultural areas in which minority lifestyles can be gazed upon and consumed. As the late urban scholar Neil Smith (1996) has famously argued, neoliberal interventions like gentrification are nourished by perceptions of threat, of material and status loss, whether this threat really exists or not. In this sense discourses of ghettoization and gentrification are indeed "mutually enabling" (Eksner, 2013). Thus, the abstraction of space, recreates and fosters social inequality by devaluing certain neighborhoods and their residents but also provides legitimization for gentrification.

However, while immigrants from Turkey in Kreuzberg and North Neukölln are today increasingly threatened by displacement, the past representations of these districts as quintessentially 'immigrant', 'Turkish' and finally 'Muslim' ghettos have also fueled a strong spatial identification by its immigrant residents. Accordingly, abstraction has also enhanced the perception among them that they are the primary producers and users of these spaces, which in consequence has led them to resist gentrification and displacement in multifarious manners.

REFERENCES

Bade, K. (1984), *Auswanderer–Wanderarbeiter–Gastarbeiter: Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Ostfildern: Scripta.

Bebber, W. v. (2004), 'Neukölln's Bürgermeister: Multi-kulti ist gescheitert', *Der Tagesspiegel*, http://goo.gl/Avt0kk, Accessed on 25 February 2016.

Blokland, T. (2008), 'From the Outside Looking in: A 'European' Perspective on the *Ghetto*', *City&Community*, 7 (4), 372-377.

Brackel, B. v. (2011), 'Wir waren die Ersten'. *zitty*, 20, 29-34.

Buschkowsky, H. (2012), *Neukölln ist Überall*, Berlin: Ullstein.

Çağlar, A.S. (2001), 'Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4), 601-613.

Candan, C. (Director) (2000), *Duvarlar-Mauer-Walls* [Movie], http://www.onlinefilm.org/en_EN/film/55435 Accessed on 1 November 2015.

Canefe, N. (1998), 'Citizens versus permanent guests: Cultural memory and citizenship laws in a reunified Germany', *Citizenship Studies*, 2 (3), 519-544.

Çelik, Ç. (2015), "Having a German passport will not make me German': reactive ethnicity and oppositional identity among disadvantaged male Turkish second-generation youth in Germany', *Ethnic and Racial Studies*, 38 (9), 1646-1662.

Der Spiegel (1974), 'Stopp für Türken', http://goo.gl/NJuc4V, Accessed on 1 November 2015.

--- (1989), 'Mit der Nadel einen Brunnen graben', http://goo.gl/FG39j9, Accessed on 1 November 2015.

--- (2004), 'Leitkultur übernehmen', http://goo.gl/knw9C7, Accessed on 1 November 2015.

Deutsch-Türkische Nachrichten (2013), 'Migranten in Deutschland leiden unter hoher Arbeitslosigkeit', http://goo.gl/pTJ6N5, Accessed on 1 November 2015.

Die Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration (2014), '10. Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration über die Lage der Ausländerinnen und Ausländer in Deutschland. Berlin', https://goo.gl/jpN9yy, Accessed on 1 November 2015.

Dirickx, Y. and Kudat, A. (1975), 'Ghettos: Individual or Systemic Choice', Berlin: Wissenschaftszentrum.

Drieschner, F. and Klingst, M. (2005), 'Raus aus dem Ghetto', *Die Zeit*, http://www.zeit.de/2005/46/dtIntegration, Accessed on 1 November 2015.

Eksner, J. (2013), 'Revisiting the 'ghetto' in the New Berlin Republic: immigrant youths, territorial stigmatisation and the devaluation of local educational capital, 1999–2010', *Social Anthropology*, 21, 336–55.

Esser, H. (2001), 'Integration und Ethnische Schichtung', *Arbeitspapiere – Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung*, 40.

--- (2004), 'Was ist denn dran am Begriff der 'Leitkultur'?', Robert Kecskes, Michael Wagner, and Christof Wolf (eds.), in *Angewandte Soziologie*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 199-214.

Faist, T. and Triadafilopoulos, T. (2006), *Beyond Nationhood: Citizenship Politics in Germany since Unification*, Toronto: University of Toronto, Munk Centre for International Studies.

Friedrichs, J. (1998), 'Ethnic Segregation in Cologne, Germany 1984-94', *Urban Studies*, 35 (10), 1745-63.

Friedrichs, J. (2008), 'Ethnische Segregation', Frank Kalter (ed.), in *Migration und Integration*, Wiesbaden: VS-Verlag, 380-411.

Göktürk, D., Gramling D., and Kaes, A. (2007), *Germany in Transit: Nation and Migration 1955-2005*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

Heitmeyer, W. (1997), *Bundesrepublik Deutschland: Was treibt die Gesellschaft auseinander?*, Frankfurt and Main: Suhrkamp.

Herbert, U. (1986), *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980*, Benin and Bonn: JHWDietz Nachf.

Herbert, U. and Hunn, K. (2001), 'Guest Workers and Policy on Guest Workers in the Federal Republic: From the Beginning of Recruitment in 1995 until its halt in 1973', Hanna Schissler (ed.), in *The Miracle Years: A Cultural History of West Germany 1949-1968*, New Jersey: Princeton University Press, 187-220.

Hillmann, F. (2006), 'Gendered Landscapes of Ethnic Economies: Turkish Entrepreneurs in Berlin', David H. Kaplan and Wei Li (eds.), in *Landscapes of the Ethnic Economy*, Plymouth: Rowman & Littlefield, 97-109.

Hinrichs, W. (2003), 'Wohnsuburbanisierung am Beispiel Berlin: ein Erklärungsrahmen', *Veröffentlichungen der Abteilung Sozialstruktur und Sozialberichterstattung des Forschungsschwerpunktes Sozialer Wandel, Institutionen*

und Vermittlungsprozesse des Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung, 99-401.

Hoffmeyer-Zlotnick, J.H.P. (1977), *Gastarbeiter im Sanierungsgebiet: das Beispiel Berlin-Kreuzberg*, Hamburg: Christians.

Jäger, S. and Schultes, H. (2012), 'Rassismus inklusive – das ökonomische Prinzip bei Thilo Sarrazin', Thorsten Gerald Schneiders (ed.), in *Verhärtete Fronten: Der schwere Weg zu einer vernünftigen Islamkritik*, Duisburg: Verlag für Sozialwissenschaften, 97-177.

Jungholt, S. (2011), 'Politiker empört über Rauswurf Sarrazins', *BILD*, http://goo.gl/0iA4d0, Accessed on 1 November 2015.

Kapphan, A. (2000), 'Die Konzentrationen von Zuwanderern in Berlin: Entstehung und Auswirkungen', Klaus M. Schmals (ed.), in *Migration und Stadt: Entwicklungen, Defizite, Potentiale*, Opladen: Leske & Budrich, 137-153.

--- (2001), 'Migration und Stadtentwicklung. Die Entstehung ethnischer Konzentrationen und ihre Auswirkungen', Frank Gesemann (ed.), in *Migration und Integration in Berlin: Wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven*, Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 89-108.

--- (2002), *Das arme Berlin. Sozialräumliche Polarisierung, Armutskonzentration und Ausgrenzung in den 1990er Jahren*, Leske and Budrich: Opladen.

Kaya, A. (1997), *Constructing Diasporas: Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*, Unpublished PhD thesis, Coventry: University of Warwick.

Kılıç, E. (2010), 'Diskriminerung von Migranten bei der Wohnungssucher – Eine Untersuchung in Berlin', Schriften der Landesstelle für Gleichbehandlung – gegen Diskriminierung (ed.), *Deutscher Name – halbe Miete? Diskriminierung auf dem Wohnungsmarkt*, Berlin: Landesstelle für Gleichbehandlung – gegen Diskriminierung, 25-28.

Klingholz, R., Kröhnert, S., Sippel, L., and Woellert, F. (2009), *Ungenutze Potenziale. Zur Lage der Integration*, Berlin: Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung.

Kurylo, F.K. (2007), 'The Turks Rehearsed the Uprising', Deniz Göktürk, David Gramling, and Anton Kaes (eds.), in *Germany in Transit. Nation and Migration 1955-2005*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 42-44.

Lang-Lendorff, A. (2008), 'Schockierende Zahlen: Türken gehen in Berlin unter', *taz*, http://www.taz.de/!22166/, Accessed on 1 November 2015.

Lanz, S. (2007), *Berlin aufgemischt: abendländisch, multikulturell, kosmopoli-*

tisch?: Die politische Konstruktion einer Einwanderungsstadt, Berlin: transcript Verlag.

Lefebvre, H. (2004), *The Production of Space*, Oxford and Malden: Wiley-Blackwell.

Mandel, R. (2008), *Cosmopolitan Anxieties: Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany*, Durham: Duke University Press.

Mielke, R. and Schmidl, K. (2011), 'Hau ab, hau ab', *Berliner Zeitung*, http://goo.gl/z8m7mk, Accessed on 1 November 2015.

Nghi Ha, K. (2002), 'Die kolonialen Muster deutscher Arbeitsmarktpolitik', Hito Steyerl and Encarnación Gutiérrez Rodríguez (eds.), *Spricht die Subalterne Deutsch? Migration und Postkoloniale Kritik*. Münster: unrast, 56-107.

Ohliger, R. and Raiser, U. (eds.) (2005), *Integration und Migration in Berlin: Zahlen–Daten–Fakten*, Berlin: Der Beauftragte des Senats für Integration und Migration.

Pagenstecher, C. (2012), "Das Boot ist voll' – Schreckensvision des vereinten Deutschland', Netzwerk MIRA (ed.), *Kritische Migrationsforschung? Da Kann ja jeder kommen*, Berlin: Humboldt University Press, 123-136.

Pautz, H. (2005), *Die Deutsche Leitkultur: Eine Identitätsdebatte. Neue Rechte, Neorassismus und Normalisierungsbemühunge*, Stuttgart: ibidem.

Ronneberger, K. and Tsianos, V. (2009), 'Panische Räume: Das Ghetto und die 'Parallelgesellschaft", Sabine Hess, Jana Binder, Johannes Moser (ed.), *'No integration?!', Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Integrationsdebatte in Europa*, Bielefeld: Transcript, 137-152.

Sarrazin, T. (2010), *Deutschland schafft sich ab*, Munich: Random House.

Schönwälder, K. and Söhn, J. (2009), 'Immigrant Settlement Structures in Germany: General Patterns and Urban Levels of Concentration of Major Groups', *Urban Studies*, 46 (7), 1439–60.

Smith, N. (1996), *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London: Routledge.

Soysal, L. (2004), 'Rap, HipHop, Kreuzberg: Scripts of/for migrant youth culture in the WorldCity Berlin', *New German Critique*, 92, 62-81.

Stanek, L. (2008), 'Space as a Concrete Abstraction: Hegel, Marx and Modern Urbanism in Henri Lefebvre', Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, and Christian Schmid (eds.), in *Space, Difference, and Everyday Life: Henri Lefebvre and Radical Politics*, New York: Routledge, 62-79.

Stehle, M. (2006), 'Narrating the Ghetto, Narrating Europe: From Berlin, Kreuzberg to the *Banlieues* of Paris', *Westminster Papers in Communication and Culture*, 3 (3), 48-70.

Topçuoğlu, R. and Akbaş, E. (2011), 'An Attempt to See the Soul of the Change: Kreuzberg from Margins into the Center', *Sosyo Ekonomi*, 7 (15), 69-80.

Vertovec, S. (1996), 'Berlin Multikulti: Germany,'foreigners' and 'world-openness", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 22(3), 381-399.

Yıldız, Y. (2009), 'Turkish Girls, Allah's Daughters, and the Contemporary German Subject: Itinerary of a Figure', *On German Life and Letters*, 62 (4), 465-481.

Zucht, M. (1973), 'Gettos in Deutschland. Eine Million Türken', *Der Spiegel*, http://goo.gl/XHrdUF, Accessed on 1 November 2015.

Zukin, S. (2010), *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, Oxford: Oxford University Press.

Kent Coğrafyasında Kadınların Güvenlik Endişeleri

MAKALE

CEREN LORDOĞLU

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ, ŞEHİR BÖLGE PLANLAMA BÖLÜMÜ
DCERENL@YAHOO.COM

Özet

Bu makale ile ataerkil güç ilişkilerinin mekân üzerinden yansıması olarak ele alınabilecek güvenlik endişesinin, kadınların kent coğrafyası kullanımını ne şekilde etkilediğini irdelemeye çalıştım. Coğrafya alanındaki feministler tarafından yapılan en erken gözlemlerden biri toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekân üzerinden nasıl çeşitlendiği, başkalaştığıdır. Bu çalışmada, kadına yönelik şiddet, taciz ve kamusal alanda güvenlik korkusu gibi konuları 1970'lerden bu yana özellikle mekânsal boyutuyla ele alan feminist coğrafyacıların kuramsal yaklaşımından yararlandım. Hem doktora tez araştırmamın ön bulgularından, hem de yayınlanmış farklı araştırmaların ampirik bulgularından örnekler verdiğim makalede, kadınların mekânı güvenlik kaygısıyla erkeklerden nasıl farklı deneyimlediklerini sergilemeye çalıştım. Cinsel taciz ve şiddet korkusunun hemen her sınıfsal profilden kadının ortak korkusu olması, kadınların kenti erkeklerle aynı yaygın ölçekte kullanmaları önündeki önemli engellerden biri olarak belirmektedir. Türkiye'de her geçen yıl özellikle de kentlerde artan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinin, kent coğrafyasında kadınların yaşadıkları tedirginliklere, korkulara etkisi kaçınılmazdır. İstanbul'un 3 farklı ilçesinde (Kadıköy, Bağcılar, Sarıyer) yürüttüğüm araştırmada, yaptığım derinlemesine görüşmelerden kadınların anlatılarını paylaşırken, güvende olmak için kent coğrafyasını nasıl deneyimlediklerini, korkuları ile nasıl baş ettikleri ve bunu yaparken oluşturdukları zihinsel haritalarla, kenti nasıl sınırlı bir çerçevede ele aldıklarını sergilemeye çalıştım. Bu çalışmanın bulgularının da desteklediği gibi ataerkil güç ilişkileri kadınların kentte yaşam deneyimlerini erkeklerden farklılaştırmakta ve eşitsiz kılmaktadır. Kent coğrafyasında cinsel taciz ve erkek şiddetine karşı gelişen korku, kadınların kamusal alandan geri çekilme, beraberinde kadınların kent hakkının işaret ettiklerinden vazgeçme riskini taşımaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: GÜVENLİK, TOPLUMSAL CİNSİYET, FEMİNİST COĞRAFYA.

Kent coğrafyasında kadınların yaşadıkları güvenlik endişesinin, erkeklerinkinden farklı ve fazla olması bu makalenin temel sorunsalını oluşturmaktadır. Kadınların, kamusal alanda yaşadıkları korkunun, sınıf, yaş, cinsiyet temelli farklı deneyimlerden kaynaklı nedenleri olabilmektedir. Ancak özellikle cinsel tacizin yarattığı korkunun kadınların kamusal alanı serbestçe kullanmalarına engel olduğu bilgisini pek çok araştırma desteklemektedir (Mehta, 1999; Pain, 1991; Tankel, 2011; Valentine, 1989).

Kadınların kent coğrafyasında, özellikle de kamusal alanda yaşadıkları güvenlik endişesinin nedenlerine eğilerek, bu endişenin kadınlar açısından yarattığı eşitsizlikleri feminist coğrafya alanından çalışmalarla ve yürüttüğüm araştırmanın önbulguları ile görünür kılmayı amaçlamaktayım. Kadınların kent coğrafyasını yaygın/bütün şekilde kullanamayışı, beraberinde kentle ilgili alınan kararlara katılımlarında da eşitsizlikler yaratmaktadır. Henri Lefebvre'in *Kent Hakkı* (1967/1996) metnini stratejik bir okuma ile ele aldığımızda, kadınların kent hakkının erkeklerden farklı olarak nasıl istismar edildiğini de makalenin ilerleyen bölümlerdeki kadınların anlatımlarında görebilmekteyiz.

Kadınların kamusal alanda yaşadıkları güvenlik endişesinin özel alanda yaşanan şiddetle de ilişkili olduğuna işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Koskela, 1997; Pain, 1991). Türkiye'de kadına yönelik şiddete ilişkin hazırlanan raporlar, kentte kadına yönelik şiddetin daha yüksek oranda olduğu bilgisini vermektedir (Arat ve Altınay, 2007; Karal ve Aydemir, 2012). Bununla birlikte her geçen gün artan kadın cinayetlerinin de kadınların kent coğrafyasında yaşadıkları tedirginliklere, korkulara etkisi kaçınılmazdır. Makalenin sonunda yer alan yürüttüğüm araştırma görüşmelerinden kadınların anlatımları, kadınların kent coğrafyasında ne tür korkular yaşadıklarına, bunlarla başetme stratejilerine ve aslında özel alana ilişkin de güvenlik endişeleri taşıdıklarına tanıklık etmemize imkân sağlamaktadır.

Şehirde İhtiyatlılık ve Korku

Georg Simmel "Metropol ve Zihinsel Hayat" (2009) adlı makalesinde şehir hayatının birey üzerindeki etkilerini, özellikle de kişilerin birbirleriyle ilişkilerindeki mesafeyi yalın bir şekilde tarif eder: "(...) metropol hayatının gelgeç unsurları karşısında insanların haklı olarak sergiledikleri güvensizlik, ihtiyat tavrı takınmayı zorunlu kılar. Bu ihtiyatlılık yüzünden yıllardır komşumuz olan insanları bile görünce tanıyamayız genellikle. Bizi kasabalıların gözünde soğuk ve kalpsiz gösteren şey de bu ihtiyatlılıktır." Şehirde birbirimize temkinli yaklaşırız. Tanımadığımız kişilerle sokakta merhabalaşmayız, zorunlu kalmadıkça bir diyalog geliştirmeyiz, korkarız. Meltem Ahıska (1992: 121),

Simmel'in metaforunu kullanarak "vücudu ayakta tutan kalbin olmadığı bir dünyada düşünsel ve ilişkisel bir yoğunlaşma" olarak tarif ettiği metropol yaşamı ile korku arasındaki ilişkiyi irdeler:[1] "Kendi normlarını, aidiyet duygusunu, anlam haritalarını yitiren birey, sınırsız görünen seçenekler arasında yolunu bulmaya çalışır. Hiçbir koruyucu meleğin kanatlarını üzerinde hissetmeden. Burada kaygının temeli imkandır, sınırsızlıktır." Her iki metinde de metropol yaşamındaki cinsiyetsiz bireyin, zihin ve duygu dünyasını anlama çabasına tanık oluruz. Metropol yaşamı özgürlük ve sınırsızlık imkânı ile birlikte, tedirginlik hissi ve korkuları da getirir.

Şehirde yaşamanın, bireylerin zihin ve duygu dünyalarında başkalıklar yaratmakla birlikte ataerkil güç ilişkilerinin mekân üzerinden çeşitlenmesiyle, toplumsal cinsiyet farklılıklarının da başka tür algı ve deneyimlerine tanık oluruz. Mekânsal olan ile toplumsal olanın birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettikleri fikrinden yola çıkarak (Massey, 1994), toplumsal cinsiyet ilişkilerinin de mekân üzerinden farklı deneyimlerle şekillendiğini görmekteyiz. Kadınların şehirde yaşadığı güvenlik endişesinin, kamusal alan kullanımlarını ve davranışlarını sınırlandırmalarına neden olduğu üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Koskela, 1997; Leslie, 2005; Mehta, 1999; Pain, 1991; Valentine, 1989; Tankel, 2011). Yapılan araştırmalar, kent coğrafyasında kadınların yaşadığı korkuların tümü ortak olmasa da kamusal alandaki güvenlik endişelerinin belirgin olarak erkeklerinkinden farklı ve fazla olduğunu göstermektedir (Alkan, 2005; Mehta, 1999; Pain, 1991). Bu makalede irdelemeye çalıştığım konu Rachel Pain'in (1991: 417) aşağıdaki ifadesi ile paralel yöndedir:

> Kadınlar için korku ve güvenlik hislerinin mekânsal ayrışması belli yerelliklerde deneyimlenebilir veya tersi olarak "güvenli" ve "güvenli olmayan" arasında hiçbir kesin fiziksel mesafe olmayabilir. Daha büyük bir önem arz eden, geniş bir ölçekte bu mekanların nasıl inşa olduğu, neyi temsil ettikleri ve kadınların yaşamlarında kümülatif olarak nasıl bir etki yarattıkları üzerine çalışmaktır.

Kadınların şehirde yaşadıkları güvenlik endişesini anlamak üzere yapacağımız değerlendirmeler için feminist coğrafya alanına ve bu alanda yapılan çalışmaların kavramsal çerçevesine bakmak, bu çalışma ile yapılmak isteneni anlamamıza yardımcı olacaktır.

1 Meltem Ahıska, makalesinde psikologların kaygı ve korku arasında nasıl bir ayırım yaptıklarına değinir. Korkunun bir nesnesi varken (kendine ait mekanları, temsilleri ile), kaygının tek nesnesinin öznenin kendi olduğundan söz eder.

Feminist Coğrafya Çerçevesinden Bakmak

Coğrafya alanındaki feministler tarafından yapılan en erken gözlemlerden biri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekân üzerinden nasıl çeşitlendiği, başkalaştığıdır (Massey, 1994). Feminist coğrafya, günlük hayatın her alanı üzerinden, coğrafyanın alt disiplinlerini de içeren ekonomi, toplum, siyaset ve kültürel coğrafya bağlantılarını takip etmektedir. Dolayısıyla bu anlamda bir alt disiplin gibi değil, eleştirel bir yaklaşım gibi ele alınmalıdır. Feminist coğrafyacılar "toplumsal cinsiyet ayrışmaları ve mekânsal ayrışmalar arasındaki ilişkiyi incelemeyi, görünür kılmayı ve bu ikisinin birbirlerini karşılıklı inşa etmesini açığa çıkarmayı" önemli bir temel hedef olarak aldılar (Dias ve Blecha, 2008). Feminist coğrafyanın yaklaşımını özetleyecek olursak:

- Hem genel anlamda kadınlara yönelik, hem de coğrafya disiplininde çalışan kadınlara yönelik baskıları görünür kılmak amacıyla eleştirel bir söylem geliştirdiler.
- Coğrafya kurumları içindeki öğretme, işe alma ve yayın yapma üzerinden işleyen cinsiyetçiliğe işaret ettiler.
- Nesnel ve değer yargısız araştırma mitinin altını çizerek, taraflı, bağlama özel ve yorumlayıcı bilgi üretiminin gerçekliğine vurgu yaptılar. (Dias ve Blecha, 2008; Johnson, 2009)

Feminist coğrafyacılar 1970'lerde ev içi işbölümü, ev içindeki iktidar ilişkileri, kadınların fırsat ve hizmetlere erişimi, kadınların işyerlerine ulaşımı, kamusal alandaki etkinlikleri ve sorunlarla başetme stratejileri gibi konuları ağırlıkla çalışırlarken, 1980'lerde toplumsal hayatın inşasına ve ana akım coğrafyanın kamu/özel ikiliğine karşı çıkarak kamusal-özel, iş-ev arasındaki ikiliği reddederek, bunlar arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaya odaklanmışlardır (Johnson, 2009; Tuncer, 2012). 1980'lerin sonuna geldiğimizde ise feminist coğrafya çalışmalarının ana ekseninin kadınların erkeklere göre eşitsiz ve ikincil konumlarından kaynaklı mekânsal farklılıkları ortaya çıkarmak olduğunu görmekteyiz. Kadınların erkeklere göre kent coğrafyasını çok daha sınırlı yaşadıklarını göstermeye katkıda bulunan bu çalışmaların, özellikle kentsel alan kullanım kalıplarının oluşumu ve kentin mekânsal yapısının inşa süreçlerinde ataerkil cinsiyetçi ilişkilerin oynadığı rolü açığa çıkarmada önemli etkisi olmuştur. Bu dönem çalışma konularına baktığımızda şunları görüyoruz: Kadınların kentsel alanlardaki güvenlik, erişim, istihdam ve barınma politikalarıyla ilgili problemleri, kadınların oturdukları yerlere göre belirginleşen kentsel ayrışma, belirli mahallelerin soylulaşması ve bunun kadınlara olan etkileri, kadınların gündelik kent içi hareketlilik davranışları, yapılı ve doğal çevreye ilişkin rol ve algıları (Johnson, 2009; Tuncer, 2012).

Türkiye'de feminist coğrafya alanında kısıtlı bir literatürle karşılaşmaktayız. *Kadınların Coğrafyası* Nazmiye Özgüç'ün 1998 yılında yayınladığı, kadın ve coğrafya çalışmalarını özetleyen kitabı, kaynak kitap olarak tek olma özelliğini sürdürmektedir. Ancak bu çalışma feminist coğrafya perspektifinden hazırlanmış bir çalışma değil, kadın ve coğrafyanın kesiştiği alanları öne çıkaran ve özetleyen bir çalışma niteliğindedir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadın çalışmaları, siyaset bilimi ya da sosyoloji bölümlerinden araştırmacı ve akademisyenlerin, feminist coğrafya olarak adlandırılmasa da bu alan kapsamında değerlendirilebilecek çalışmaları bulunmaktadır (Alkan, 2012; Arık, 2009; Cantek, Ulutaş ve Çakmak, 2014; Edgü, 2009; Kılıçkıran, 2010; Tulaz, 2008; Tuncer, 2012; Zeybek, 2011).

Türkiye'de bugüne kadar kent yaşamı ve kentsel mekânı toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çalışmaları Ayten Alkan bize "Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet" (2012) adlı makalesi ile çok güzel özetler. Aynı makalede, Alkan önemli bir incelemesinin sonuçlarını da paylaşır: ODTÜ Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı (KBAM) kapsamında hazırlanan 1920'lerden 2000'lerin başlarına kadarki 80 yıllık literatürü tarayan bir raporu incelediğinde farklı dönemlerde öne çıkan 31 konu başlığı ve bunlarla ilişkili görülen 981 yayının kategorize edildiğini, ancak bu 981 yayından "sosyal içeriği" dikkate alındığında sadece ikisinin "kadın konusu"nu ele aldığına işaret etmektedir.

Kadınların Güvenlik Endişesi

Batı Avrupa'da sosyoloji ve krimonoloji literatürüne ait çalışmalarda, kadınların kamusal alanda karşılaşabilecekleri şiddetten erkeklere oranla daha fazla korktukları yönünde bulgulara rastlamaktayız (Mehta, 1999; Pain, 1991; Valentine, 1989). Benzer şekilde, 1996 yılı Adalet Bürosu İstatistiklerine göre, Amerika'da kadınların %55'i mahallelerinde gece yalnız yürümekten korktuklarını ifade ettiklerini öğreniyoruz (Day, 2001). Kadına yönelik şiddetin resmi kayıtlarda düşük olduğu bilenen İskandinav ülkelerinde yapılan araştırmalarda da kadınların kamusal alanda şiddet görme korkusu yaşadıklarına yönelik çalışmalarla karşılaşmaktayız (Koskela, 1997).

Kadınların kent coğrafyasında, kamusal alanda yaşadıkları korku, ırk/etnisite, sınıf, yaş, cinsiyet ve farklı yaşam koşulları temelli pek çok farklı deneyimden kaynaklanabilmektedir (Day, 2001). Bu farklılıklara rağmen, sindirmenin (ve sosyal kontrolün) ortak bir formu olarak ele alınabilecek cinsel tacizin (hem özel hem de kamusal alanda) kadınlar üzerindeki etkisi, kadınların erkeklerin baskın olduğu kamusal mekânlardan korkması şeklinde

sonuçlanabilmektedir (Pain, 1991). Bu noktada kadınların kamusal alan kullanımlarıyla ilgili belirledikleri sınırlar (hem zaman, hem de mekân olarak), özgür haraket edebilmelerinin önündeki en önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Day, 2001; Koskela, 1997; Mehta, 1999; Pain, 1991; Tulaz, 2008; Valentine, 1989).

Liz Bondi ve Damaris Rose'un (2003) Anglo-Amerikan feminist kent coğrafyacılarının çalışmalarını değerlendirdikleri makalelerinde, dikkat çektikleri noktalardan biri kentsel kamusal alanda yabancıların şiddetine maruz kalma korkusu duyan kadınların, istatistiksel olarak yakınları biri tarafından aile içi şiddete maruz kalma riskini en çok taşıyanlar olmalarıdır. Başka çalışmalar da kamusal alanda yaşanan güvenlik endişesinin, özel alanda yaşanan şiddetle belirgin bir ilişkisi olduğunu göstermektedir (Koskela, 1997; Pain, 1991). Kamusal alan ve özel alan arasındaki sürekliliğin ve geçişliliğin kadına yönelik şiddet olgusunda da benzer şekilde devamlılığının olduğunu düşünürsek, özel alanda şiddete maruz kalan kadınların kamusal alanda güvenlik endişesi duymalarını çelişkili bir durum olarak ele almayız.

Türkiye'de, kadına yönelik suçlarla ilgili resmi kayıtların bulunduğu kamu kurumlarının (Emniyet Teşkilatı'nın bağlı olduğu İçişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, TUİK) web sitelerinden, resmi veri yayınlanmamakta, kamuoyu ile paylaşılmamaktadır. Bu nedenle kadınların kamusal alanda karşılaştıları şiddet ya da suç teşkil edecek veriye ulaşmam mümkün olmadı. Bununla birlikte kadınların karşılaştıkları taciz olaylarını polise bildirme oranlarının düşük olduğunu da akılda tutmalıyız. Ancak kadına yönelik şiddet üzerine hazırlanmış önemli raporlar bulunmaktadır (Arat ve Altınay, 2007; Bora ve Üstün, 2005; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2014; Karal ve Aydemir, 2012). Bu raporların bazılarında Türkiye'de son elli yılda yaşanan kır-kent nüfusundaki değişimin, toplumdaki geleneksel cinsiyet rollerinin algısındaki değişimle, aynı hızda olmamasının kadına yönelik şiddetin önemli nedenlerinden biri olduğuna dair ortak saptamalara rastlamaktayız (Arat ve Altınay, 2007; Karal ve Aydemir, 2012). Türkiye'de kadınların kentte duydukları güvenlik endişesini anlayabilmek için kadına yönelik şiddete ilişkin veri, meselenin boyutlarını kavrayabilmek açısından önemli görünüyor. Yukarıda adı geçen raporlardaki sayıları ve resmi olmayan bazı istatistikleri derlediğimizde şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: Adalet Bakanlığı 2010 yılında kadın cinayetlerinin son 7 yılda % 1400 arttığını bildirdi (Karal ve Aydemir, 2012). Bağımsız İletişim Ağı (Bianet)'in resmi olmayan 2014 yılı basın taraması sonuçlarına göre 2014'te 281 kadın öldürüldü, en az 109 kadın ve kız çocuğuna tecavüz edildi, 560 kadın yaralandı, 140 kadın ve kız çocuğuna

cinsel tacizde bulunuldu (Bianet, 2015). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun derlediği veriye göre kadınların %47'sinin öldürülme nedeni, "kadınların kendi hayatlarına dair verdikleri kararlar"dan kaynaklanmaktadır. Kadınların %40'ı kocası tarafından öldürülmekte ve cinayetlerin %50'si İstanbul'da gerçekleşmektedir (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2014). Bu veriye paralel şekilde, 2007 yılında gerçekleştirilen *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Araştırması* (Arat ve Altınay, 2007), kadına yönelik şiddetin en yoğun şekilde kentlerde yaşandığına işaret etmektedir. Ahıska'ya (1992: 127) göre aile içi şiddete şehirlerde daha yüksek oranda rastlanması tesadüf değil: "Aile kaybedilmiş otoritenin yeniden bulunduğu alan. Metropolde şiddetin anonimleşme eğilimi karşısında, aile içinde şiddetin hedefi belli önce kadınlar sonra çocuklar." Kentli işçi ailelerindeki kadın erkek ilişkilerinin değişimi üzerine çalışan Hale Bolak (1995) da benzer şekilde kadının düzenli bir işte çalışmasının erkeklerde yarattığı tedirginliğin, kadına şiddet olarak dönebildiğine işaret etmektedir.

Kadına yönelik şiddetin bu kadar yüksek olduğu ve her geçen yıl arttığı bir coğrafyada kadınların kamusal alanda yaşadıkları tedirginliklerin, korkuların kamusal alan kullanımını sınırlayıcı etkisi de son derece anlaşılır görünmektedir. Kadınların kamusal alandaki hareketliliğinin ve davranışlarının güvenlik nedeniyle kısıtlanması, bazı fırsatlardan yararlanamamalarına, kente ilişkin kararların alınmasında erkeklerle eşit katılım imkânından yoksun kalmalarına sebep olmaktadır.

Kadınların Kent Hakkı

Son dönemde yeniden gündeme gelen Henri Lefebvre'in Kent Hakkı (1967/1996), kadınların kent coğrafyasını serbestçe kullanamamalarını değerlendirmekte önemli bir metin olarak belirmektedir. Ancak "kent hakkı"ndan önce Lefebvre'in "mekân"ı nasıl tanımladığına bakmalıyız. Lefebvre mekânı üç farklı şekilde ele almaktadır; algılanan mekân, tasarlanan mekân ve yaşanan mekân. Algılanan mekân, görece objektif, insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları somut mekâna işaret eder. Tasarlanan mekân, mekânın zihinsel inşasına, mekânın temsili ve hakkında yaratıcı düşüncelere işaret eder. Yaşanan mekân, algılanan ve tasarlanan mekânın karmaşık bir birleşimidir. Kişinin günlük hayatındaki aktüel deneyimlerini temsil eden mekândır. Yaşanan mekan sosyal hayatın ortaya çıktığı pasif bir sahne değildir, sosyal hayatın kurucu unsurunu temsil eder (Lefebvre, 1991).

Lefebvre'in kent hakkı kavramını ortaya attığı aynı isimli metni farklı okumalarla yorumlanmakta ve pek çok çalışma için dayanak noktası oluştur-

maktadır. Burada altı çizilmesi gereken konulardan biri Lefebvre'in kent hakkı ile hukuk sistemi içinde yasal bir haktan değil de etik ve en yüksek insani değerlere çağrı niteliğinde bir haktan söz ettiğidir (Marcuse, 2014). Sosyal, politik ve ekonomik ilişkilerin radikal bir biçimde şehirde yeniden yapılanmasına çağrı yaparken, kent mekân üretiminin altında yatan güç ilişkilerinin yeniden yapılanması ihtiyacını vurgulamaktadır (Lefebvre, 1967/1996). Ancak bu güç ilişkileri metin çerçevesinde ataerkil güç ilişkilerini kapsamamaktadır.

Lefebvre için mekânın üretimi şehrin sadece fiziksel mekânını planlamaktan çok, şehir hayatının tüm yönlerinin üretimi ve yeniden üretimini içermektedir (Purcell, 2002). Lefebvre, *Kent Hakkı* içinde iki temel haktan söz etmektedir:

- Kentte yaşayanların kent mekânını gündelik hayatlarında tam ve bütün kullanımı: Bu aynı zamanda belli bir kentte yaşama, oynama, çalışma, temsil etme, karakterize etme ve kent mekânını işgal etmeyi içermektedir (Purcell, 2003).
- Kentte yaşayanlar, karar alma süreçlerine katılımda merkezi bir role sahiptirler. Bu da kentte yaşayanların şehrin politik hayatı, idaresi ve yönetiminde katılımını da içerek şekilde şehrin kurumsal kontrolüne dâhil olmayı beraberinde getirir (Gilbert ve Dikeç, 2008).

Kadınların kent coğrafyasını güvenlik endişesiyle belli sınırlılıklar içinde kullanmaları, yukarıda detaylandırıldığı şekliyle hem mekânı yaygın, bütünsel kullanmalarına engel olmakta, hem de kentle ilgili karar alma süreçlerine dâhil olamamalarını beraberinde getirmektedir. Tovi Fenster (2006), Lefebvre'in kent hakkı ile pek çok kadının şehirde yaşadıkları ile ilgili olmayan şekilde, güç ilişkilerinden yalıtılmış nötr bir kamusal tarifi yaptığı iddiasındadır. Lefebvre'in metninde kent yeni bir yaşam biçimi için çağrı niteliğinde bir metafordur (Marcuse, 2014). Ancak bu çağrının muhattabı olan aktörlerin ataerkil güç ilişkilerinden bağımsız olmadıklarını düşünürsek, Lefebvre'in çağrısında toplumsal cinsiyet bakış açısı yoksunluğu olduğunu söyleyebiliriz. Bu makalede Lefebvre'in kent hakkı kavramını ödünç alarak çalışmamla ilişkilendirdiğim nokta, ataerkil güç ilişkilerinin bir yansıması olarak kadınların kent hakkının erkeklerden farklı olarak nasıl istismar edildiği ve bu durumun da kadınların kentin bütün/yaygın kullanımı ve kent yönetimine katılımda eşitsiz ilişkiler içinde olduğudur. Avrupa Komisyonu, Kentteki Kadınlar için Avrupa Tüzüğü (1994) ile kadınların kent hakkı erişiminin önündeki engelleri kaldırmak üzere bir dizi öneri geliştirmiştir. Bu tüzükteki motivasyon noktalarından da görüleceği gibi kadınların kentte güvenli hareket edebilmeleri ve kent yönetimine aktif katılımlarının sağlanabilmesinin önündeki engeller, uluslararası politik aktörlerin de gündemine dâhil olmuştur.

Kadınların Endişeli Sesleri

Kadınların kentte, erkeklerden farklı şekilde deneyimledikleri kamusal alanda güvenlik endişesinin tek başına niceliksel veri ile anlaşılabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle niteliksel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar incelenerek, kadınların deneyimlerine, onların anlatımından tanık olmak tercih edilmiştir. Kadınların kendi anlatımlarının doğrudan paylaşımının okumayı güçleştirici etkisi olmakla birlikte, bilindiği gibi niteliksel araştırmanın gücü neyin nasıl söylendiğini taşıyabilme imkânına sahip olmasındadır.

Yürüttüğüm araştırmada kadınların güvenlikle ilgili endişelerini ve bununla başetme yöntemlerine ilişkin bazı önbulguları paylaşmadan önce, bu alanda Batı'da yapılmış birkaç araştırma örneğini paylaşacağım. Bu araştırmalar sayesinde kamusal alanda güvenlik endişesinin, sadece farklı sınıfsal profilden kadınlar tarafından benzer şekilde deneyimlenmediğini, farklı coğrafyalardan kadınların da benzer deneyimlere sahip olduğuna işaret ederek bu ortaklığı yansıtabilmeyi amaçlamaktayım.

Hille Koskela'nın (1997: 304, 306) Finlandiya'da yürüttüğü araştırmasında[2] kadınlardan yaşadıkları tartışma, küçük çaplı şiddet veya tehdit deneyimlerini paylaşmaları istendiğinde, kamusal alanda yaşadıkları endişe ve bu endişeyle ilgili düşüncelerinden bazılarını şu şekilde aktarmışlar:

> Bir an için hala arkamdan mı geliyor yoksa başka bir yere mi gidiyor şüphesini taşımıştım, ama sonra kendi kendime: hey kendine gel Helsinki'desin, ayıksın ve endişe edecek hiçbir şey yok dedim. Birşey olsa kaçabilirdim, o zaman neden korkuyordum ki. Tabi sonra adam yanımdan geçip gitti (Veera, 24 yaş).

> Nerede istersem, orada yürüme hakkım var diye hissediyorum. Yani burası benim şehrim. Bu şehire aitim. Ve benim gibi bu şehirde yaşayan yüz binlerce kişi de....Benim için aynı zamanda korkmamayı istemek de bir mesele. Bazen rahat hissetmediğim zamanlarda bile, aklımdan korkuyu çıkarmayı deniyorum, çünkü bu nerede yürümeli nerede yürümemeli konusu sizin hayatınızı sınırlayıcı oluyor. Ve eğer yürüyemeyeceğim yerler belli olaylar dolayısıyla belirirse bundan acı duyuyorum, birşey olma riski oranı çok düşük bile olsa (Maria, 26 yaş).

2 Helsinki Üniversitesi Coğrafya Bölümü akademisyenlerinden Hille Koskela'nın araştırmasında Finlandiya'da yaşayan, yaşları 20-82 aralığında 43 kadından 18'i ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, 25'nin de yazılı paylaşımları analizi edilmiş. Görüşmelerde bahsettikleri yaşadıkları tartışma, küçük çaplı şiddet veya tehdit deneyimlerini hatırlamaları istenmiş ve yazılmıştır (Koskela, 1997).

Batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda kadınların kamusal alanda yaşadıkları şiddet korkusunun paradoksal olduğu üzerine tartışmalar yer almaktadır. Resmi kayıtlarda kadınların kamusal alanda yaşadıkları şiddet, erkeklerin yaşadığına oranla niceliksel olarak daha düşük olmakla birlikte özel alanda, yakınlarından gördükleri şiddet oranı çok yüksektir (Bondi ve Rose, 2003; Koskela, 1997). Elimizde doğrudan karşılaştırma yapabileceğimiz, aynı kategoride veri olmasa da Türkiye için de benzer bir durum olduğunu kadın cinayetleri vakalarındaki veri ışığında görebilmekteyiz. Özel alanda yaşanan şiddetin, kamusal alanda duyulan korku ile ilişkili olduğunu Koskela'nın (1997: 313) araştırmasında, çocukluğunda cinsel tacize uğramış ve daha sonra kocası tarafından şiddete maruz kalmış bir kadının kısa ifadesinde vurucu bir şekilde tanık oluruz: "Kendimi kafese kapatılmış hayvan gibi hissediyorum. Kendi deneyimlerimin zihinsel mahkumuyum. Gece hiçbir yere gitmek istemiyorum" (Linda, 44 yaş).

Anna Mehta'nın (1999:74) İskoçya, Edinburg Üniversitesi'nde yaptığı araştırmada,[3] üniversite kampüsünde yaşayan kadın öğrencilerden biri duyduğu korkularla ilgili bir yandan güvende olmak adına çeşitli önlemler alır, diğer yandan da bunların kendini sınırlandırdığı düşüncesiyle korkularını bastırmaya çalışmasını şu şekilde dile getirir:

> Sansasyonel bazı cinayetlerin medyada yer alması, şiddet risklerini akılcı bir şekilde görmeyi zorlaştırıyor. (...) Geceleri dışarı çıkmaktan korkan bir tip değilim, ama kadın olmak, gece hiçbir zaman yalnız dışarı çıkmam. Her zaman yanımda en az bir kişi olmasını sağlıyorum. Bu duruma şiddet korkusu diyebilirsiniz ama ben daha çok akla uygun davranmak diye niteliyorum... Eğer gece dışarıdaysam, ya da gündüz bir yerde tek başımaysam, kendimi "şu anda burada bana yardım edecek kimse yokken biri bana saldırırsa" diye düşünürken buluyorum. Ama daha önce söylediğim gibi hayatınızı bu şekilde geçiremezsiniz, o nedenle böyle korkular olduğunda, bunları bastırmayı deniyorum.

İstanbul'da yaşayan bekâr kadınların konut seçim süreçleri üzerine yürüttüğüm doktora araştırmamda, kadınların konut seçiminde güvenlik kriterinin diğerlerinin önünde yer alması, kadınların kentte güvenlikle ilgili endişelerine

3 Coğrafya ve Antropoloji bölümlerinde ders veren Anna Mehta'nın Edinburg Üniversitesi kampüsünde yaşayan lisans öğrencileri ile gerçekleştirdiği araştırmada derinlemesine görüşme ve odak grup yöntemleri kullanmıştır. Yaşları 18-24 aralığında değişen, 38 kadın 31 erkek üniversite öğrencisinin, üniversitenin ilk yıllarında deneyimledikleri fiziksel ve cinsel tehlike deneyimleri ve bunlarla baş etme stratejilerini anlamak üzere görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Mehta, 1999).

daha derinlemesine bakmama neden oldu. Görüşmenin genel çerçevesi içinde değerlendirildiğinde, sadece evin fiziksel korunaklılığı (kaçıncı katta olduğu, demir parmaklık olup olmadığı vb.) değil, aynı zamanda kendilerini rahat hissedecekleri mekânları tercih etmeleri de güvenlikle ilişkiliydi: Apartmanda kimlerin oturduğu, aileye/akrabalara ya da arkadaşlara ne kadar yakın olduğu, gece rahat dönülebilecek bir sokak olup olmaması, evsahibinin güvenilirliği gibi. Araştırmada İstanbul'un 3 farklı ilçesinde (Kadıköy, Bağcılar, Sarıyer) 28 kadınla derinlemesine görüşme yapıldı. Birbirinden farklı sınıfsal profile sahip kadınların ortak özellikleri bekâr, hanehalkı reisi ve kiracı olmalarıydı.[4] Görüşmelerde yarı yapılandırılmış soru formu kullanıldı, fakat çoğunlukla görüşmenin akışını, kadınların yaşam öykülerine paralel şekilde seyreden konut öyküleri belirledi. Doğdukları evden, görüşmenin yapıldığı zamana kadar yaşadıkları evleri, taşınma öykülerini, ev bulma şekillerini anlattılar. Bu anlatımlar sırasında, aşağıdaki görüşme alıntılarından da takip edilebileceği gibi, kadınların kent coğrafyasında duydukları güvenlik endişesinin, kamusal alanı serbestçe kullanamamalarına, yaşamlarını sınırlı ve görünmez haritalarla geçirmelerine, bununla birlikte davranış ve tutumlarında düzenlemeler yapmalarına neden olduğunu gözlemledik.

Kadın olarak bir yerin güvenli olmadığını bilgisine (bazen hissine) sadece kendi deneyimlerimizden değil, pek çok farklı şekilde sahip olabilmekteyiz. Gill Valentine'ın (1989: 388) da ifade ettiği gibi: "Bir kadın, başkaları tarafından işgal edilen kamusal mekânlarda, buraların yabancı ya da tehdit edici gruplarca kontrol edildiğini algıladıysa, otomatik olarak güvenli olmadığını varsayacaktır." Bağcılar'da annesiyle yaşayan, akrabalarına yakın oturan, tekstil sektöründe çalışan Emine'nin evine giderken yaşadıkları bu durumu örnekler niteliktedir:

> (...) en fazla gece saat on bir oldu mu, eve geldin mi mesela şu, örnek atıyorum, şu sokağın önü, bütün gençler doluşup ellerinde bira şişeleri. E şimdi tek başına orada yürümek gerçekten mümkün değil. Ben mesela muhtarlığa gittim, şikayet ettim ve dedim ki oraya ışıklandırma yapın, en azından ışıklandırma yaparsan belki oturmazlar. Hayır dedi sen kendi sokağından sorumlusun,

4 TUİK 2000 Nüfus Sayım Sonuçlarının %5'lik örneklemi ile İstanbul'da yaklaşık 350.000 nüfusluk bir veri tabanı üzerinden Katmanlar adlı örüntü tanıma programı sayesinde, Prof.Dr. Murat Güvenç'in yönlendirmeleri ve İstanbul Şehir Üniversitesi Şehir Araştırmaları Merkezi çalışanlarının desteğiyle, belirlenen profil üzerinden "geniş alanlı araştırma" gerçekleştirildi. Bu araştırma İstanbul'da yaşayan, bekâr, kiracı, hanehalkı reisi kadınların oturdukları konut alanları hakkında önemli bilgiler sağladı. Kadıköy'de 12, Bağcılar'da 8, Sarıyer'de 8 kadınla yarı yapılandırılmış soru formu eşliğinde, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmelerde izin alınarak, ses kaydı alındı ve kayıtların deşifreleri yapıldı.

> oradakiler gelip şikayet edecek dedi (...) normal gündüz vakti bile yürüsen, en azından saçına bir fön çek, yani kısa bir etek giy, yani bir saat içinde dünyanın lafını yersin. Hani böyle çok görmemiş davranıyorlar, insana saldıracak gibi davranıyorlar. Emine (Bağcılar, 30, tekstil işçisi)

> (...) ben biraz korkarım, İstanbul'da dışarıda gece (...) o nedenle mesela metroyla evim yürüyerek üç, üç buçuk dakika olmasına rağmen (...) o üç dakikalık mesafede taksiye biniyorum (...) Böyle yapıyorum, çünkü bazen sokaklar karanlık olabiliyor, ışık, sokak ışıkları, lambaları yanmadığı vakitlerde, bir de şöyle evimin yakınında iki tane park var, iki küçük park(...)dışarıdan insanların gelip oturabildiği yerler olabiliyor (...) beni ürküten bir yanı oldu bunun, o yüzden, çok böyle geç saatlerde yürüyerek sokağa girmemeye çalışıyorum. Didem (Sarıyer, 33, belediye çalışanı)

Sarıyer'de yalnız yaşayan Didem de yaşadığı güvenlik endişesiyle gece eve dönerken yürüyemeyeceği yerleri saptamaktadır. Gece kamusal alandaki erkeklerin baskın mevcudiyeti, çalışan kadınların kariyer başarıları ve kazanılmış bağımsızlıklarına rağmen, kentteki hareketliliklerini sınırlandırmaya devam etmektedir. Feminist tartışmalarda, kadınlar üzerindeki sosyal kontrolün bir yüzü gibi de ele alınan bu durum, kadınları yalnız yaşama güveninden, belli işlerde çalışma imkanından, kimi zaman da aile, topluluk ya da erkek koruması olmadan sosyalleşmekten alıkoyabilmektedir (Valentine, 1989). Bu durum, yaptığım görüşmelerde yüksek eğitimli ve meslek sahibi kadınların konut seçimlerinde gece eve rahat dönebilecekleri muhitleri tercih etmeleri şeklinde görülürken, düşük eğitim seviyesinden ve çalışan kadınlar için farklı başetme biçimleri olduğuna işaret etti:

> (....) yani o site hayatı vesaire aslında, işte insanlar belli bir süre deneyip sıkılıp dönüyorlar. Doğru işlemediğini düşünüyorum (...) benim tercih ettiğim hayat böyle, yani hani gece dışarı da çıktığımda evime rahat dönebileyim (...) belli konfor olsun ve çevrede belli nitelikte insanlar olsun... Burada benim için her şey rahat ve kolay. Gökçe (Kadıköy, 39, mimar-akademisyen)

Araştırmanın pilot görüşmecilerinden Ayten (Pendik, 28, temizlik işçisi), Sivas'ın bir köyünden İstanbul'a 3 çocuğu ile yaptığımız görüşmeden 8 ay önce taşınmıştı. Pendik'te oturup Anadolu yakasındaki evlere temizliğe gidiyordu. Bir akşam Küçükyalı sahil yolunda akşam 7 civarı, otobüs durağında yalnız beklerken, araba ile önünde duran bir grup erkek tarafından, para karşılığı cinsel ilişki teklif edildiğini anlattı. Ayten, o geceki tacizden sonra uzun süre

evine hava karardıktan sonra eşi olmadan dönemediğini, bu olayın çalışmasına engel olabileceği endişesiyle eşiyle de paylaşmadığını aktardı.

Diğer metropollerde de rastlanabileceği gibi, İstanbul'da edir. or." sbuna göre düzenlemeleri iterdir. Bu nedenle detedir. şesini ndeki tarifiyle sadece kamusal alanı kapsamaması, aynı da farklı suç oranlarına sahip semtler bulunmaktadır. Bağcılar'da kızıyla yaşayan Ayşe de engelli maaşıyla geçinen Sarıyer'de oturan Birsen de yaşadıkları mahallelerin güvenli olmadığını ifade ediyorlar. Yaşadıkları mahallenin sokakları kimi zaman siyasi örgütlerin protesto eylemleri veya çeşitli adli nedenlerle silahlı çatışmalara sahne olabilmekte:

> Aslında bir şey söyleyeyim mi, yani biz kızımla bir iki akşam... meydana gittik yürüdük ama hep tedirgin oldum yani, tedirgin yürüdüm. Haberlerde de duydum işte o sokakta işte magandalar silah atıyor, kadına geliyor ve kadın ölüyor. Yani benim yürüdüğüm yol orası sonuçta, tabii ki endişe duyuyorum, kendim hani, akşam o saatlerde bile endişe duyarak yürüyorum yani bu sokakta. Ki kızıma da müsaade etmiyorum akşama kalsın ya da şey yapsın, kendim de endişeli yürüyorum yani sokakta. Ayşe (Bağcılar, 38, tekstil işçisi)

> Biraz da şey vardı ya, hiç rahat bırakmıyorlardı...geliyorlardı, ya katılacan, ya yürüyüş var, ya para verecen, dergi satıyorlar, alırsan bir sorun, almazsan bir sorun... yürüyüşlere katılacağınız diyorlardı...yürüsem yürüyemiyorum, koşsam koşamıyorum, bu bacakla ben nasıl koşayım? Birsen (Sarıyer, 45, engelli-temizlik işçisi)

Güvenlikle ilgili duyulan endişenin, kimi zaman kişinin kendi yaşadığı deneyimden bağımsız olarak, çevresindeki kadınların başına gelmiş olan olaylarla da geliştiği anlatımlara rastladık. Dolayısıyla kamusal alanda kadınların duyduğu güvenlik endişesinin, özel alanda kendi yaşadıkları şiddetin yanında, başka kadınların başına gelmiş olanlardan da önemli ölçüde etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bağcılar'da annesi ve kardeşleriyle yaşayan ve mahallesindeki Suriyeli bir kadının evinde üç erkek tarafından tecavüze uğramasını korkuyla anlatan Elif şöyle söylüyor:

> Yani, böyle şeyleri duydukça insan gerçekten de kötü oluyor. Tamam, Allaha şükürler olsun bugüne kadar başımıza bir şey gelmedi, hani şey değil, ama insanın başına neler geleceğini hiç bilemiyorsun. (Bağcılar, 24, tekstil işçisi)

Eve gelen tamirci tarafından öldürülen kadın arkadaşı da Esin gibi Kadıköy'de

tek başına yaşayan ve çalışan bir kadındı. Arkadaşının öldürülmesinin Esin üzerinde yarattığı endişenin kamusal alanda daha ihtiyatlı davranmasına neden olduğuna anlatımında tanık oluyoruz:

> O zamandan beri yanımda sprey taşıyorum, arkadaşım öldürüldüğünden beri sprey taşıyorum açıkçası. Bir de önceden kendimi çok güçlü hissederdim bedenen, çok atletik vücuda falan da sahiptim, koşabilir, itebilirim falan filan. Ama artık şu an 40 yaşındayım, yani kaslarımla ilgili bir sorunlar var, belimle ilgili bir problem var falan, böyle. Esin (Kadıköy, 40, Öğretmen)

Sokakta duyulan güvenlik endişesinin, emniyetsizlik hissinin sadece çeperdeki mahallelerin sorunu olarak görülmesi doğru bir yaklaşım değil. Farklı semtlerde yaşayan görüştüğüm kadınlar, "güvenli" olarak bilinen "aile" muhitlerinde de benzer endişeyi yaşadıklarını ifade ettiler. Jane Jacobs'un *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı* (1961/2011)adlı kitabı 1960'lı yıllarda Amerika'daki şehirlerin geçirdiği kentsel dönüşümü anlatırken, sokakların ve mahallelerin bu dönüşümle nasıl farklılaştığını ve temel olarak insanların yaşamlarını güvenlik açısından nasıl etkilediğini örneklerle anlatmaktadır. Jacobs, meseleye toplumsal cinsiyet perspektifinde bakmasa da, nezih görünüşlü "sakin yerleşim yerleri"nin de aynı güvenlik endişesini yarattığından söz etmektedir. Sarıyer'de yalnız yaşayan Didem, mahallesini genel anlamda güvenli ve canlı bulsa da gece dönerken tedirgin olduğu sokakları şöyle tarif ediyor:

> (...) metrodan çıktığınızda...işte esnafın olduğu bir alan var, işte süpermarketlerin olduğu, saat ona kadar, işte bir tekel bayii var, orası hatta sabaha kadar belki açık olabiliyor ama tam benim o mahalleye giriş, köşeden itibaren artık yerleşik bir hal var. Yani hiç esnafın olmadığı, hiç dükkanın olmadığı bir yer. Dolayısıyla insanlar evlerine çekilmiş oluyorlar ve sessiz oluyor her yer. Işıklandırma var ama bazen hani dediğim gibi yanmıyor olabiliyor ve *o bir sessizlik ve* ürkütücü bir sessizlik olabiliyor ve sokakta böyle dolaşan, avare dolaşan insanlara rastlamıyorsunuz. O sessizlik ürkütüyor, çünkü dediğim gibi yani görmüş değilim hiç bu zamana kadar birinin orada bir içtiğini ya da ne bileyim bir serseri grubunun orada bulunduğunu hiç görmedim aslında. Didem (Sarıyer, 33, Belediye çalışanı)
>
> (...) Erenköy'de garip bir mahalle baskısının içine girdim ben. Hani ev çok güzel, mahalle çok güzel, sakin, aşırı sakin, Cihangir'in o gürültüsünden sonra Erenköy'ün aşırı sakinliği beni gece

> dönerken bile korkutmaya başladı. Kimsenin olmadığı aile sokakları düşünün. Ebru (Kadıköy, 30, organizatör)

Doreen Massey'nin (1994: 234) de ifade ettiği gibi "Kent mekânında kadınlar çoğunlukla bakılan olup, bakışın nesneleridir." Bakılan olmak bulunulan yere ve zamana göre değişen anlamlara sahip olmakla birlikte, kadınların kentte maruz kaldıkları, nesnesi oldukları "bakış"; onları gözetler, izler ve kimi zaman da hareket alanını sınırlandıracak denli tedirgin edici olabilir. Anlatımlarda dikkat çekici olan, bakılmasından duyulan rahatsızlıkla birlikte devamında başka tür bir tacize maruz kalınmasının endişesidir. Gece geç saatte Bağcılar'daki mahalleyi tarif eden Emine'nin anlatımı da bu yöndedir:

> İşte Göztepe meydanda bir iniyorsun, herkes aval aval, saldıracak şekilde bakıyorlar sana. Ve gece saat on bir buçuktan sonra zaten minibüsler bitiyor... Emine (Bağcılar, 30, tekstil işçisi)

Kadınların gece saatlerinde kamusal alan kullanımlarıyla ilgili tedirginlikleri, şehir yaşamının alt yapısal eksiklikleri ile daha da artmaktadır: Toplu ulaşımın belli saatlerden sonra olmaması ya da çok seyrek olması, gece iyi aydınlatılmamış sokaklardan geçmek zorunda kalmak vb. Özellikle çalışan kadınlar için havanın erken karardığı kış aylarında bu durum daha da zorlayıcı olabilmektedir:

> Ben mesela Merter'de çalıştım, orada saat yediydi, akşam saatleri ama kış vakti erken kararıyor, mesela yanımdan geçerken birisi bana el attı, hani kafama dokunmaya çalıştı. E yolun ortasında bir şey diyemedim... bağırdım ama, adam arkasına, hiçbir şey olmamış gibi çekip gitti. Ve hiç kimse, mesela insanlar da müdahale etmedi. O tarafların da o sıkıntıları var. Mesela arkadaşım Kadıköy'den geldi buraya, askılı vardı üstünde, Bağcılar'da yürüdük, ya bu ne dedi, Emine, ben çok şaşırdım, üstüne hemen bir şey aldı giydi. Buraları yani diğer karşı taraf, çok gidip geliyorum, gerçekten böyle değil, insanları biraz daha duyarlı, buraya göre. Emine (Bağcılar, 30, tekstil işçisi)

Fatih'te kaldığı kız yurdunun[5] çıkışı sırasında çeşitli kereler erkeklerin sözlü tacizine maruz kalan Gül, yaşadıklarını şu şekilde anlatıyor:

> (...)hani dışarı çıktığımız zaman bir erkek kitlesi olurdu hani çıktığımızda bile hani böyle laf atarlardı falan. Tam çıktığımız yer-

5 Benzer şekilde Cevizlibağ Atatürk Kız Öğrenci Yurdu'nda da yakın zamanda benzer taciz vakaları çeşitli şekillerde sürmekte, bkz. T24 (2015); Arman (2015).

> de, yurttan çıkışımızda bir otobüs durağı vardı, ben de o otobüs durağından bir gün okula gideceğim, işte bir tane amca böyle yanıma yaklaşıp böyle bir şeyler sordu, benim de kulağımda kulaklıklarım var. Ben de yol soruyor filan diye herhalde çıkarttım efendim dedim, bizi günaha sokuyorsunuz dedi. Ben de nasıl dedim, böyle giyinerek dedi benim dedi sana bakmamı sağlıyorsun dedi, beni günaha sokuyorsun, cayır cayır yanacaksın ateşte sen dedi. Ne diyorsun Allah aşkına yani, üstümde de kısa kollu bir tişört, bir de kot var hani, o kadar da böyle hani. Gül (Kadıköy, 25, Şehir Plancı)

Kadınların anlatımlarında dikkat çeken noktalardan biri maruz kaldıkları taciz durumlarında kendilerini sadece kamusal alandan kısıtlamakla kalmayıp, farklı başetme yöntemleri de geliştirmeleridir. Bunu da çevreleri ile ilişkilerindeki davranışlarında, dış görünüşlerinde, giyimlerinde değişiklikler yaparak sağlamak zorunda kalıyorlar:

> İşte laf atarlarmış vesaire gibi, sözlü tacizlerde felan bulunurlarmış ama ben hiç yaşamadım, hiç duymadım, ne çalışma ortamında duydum. Bilmiyorum şey nasıl söyleyeyim, ben duymadım diyorum ama benim etrafıma ördüğüm bir şey vardı, bir duvar vardı, kendime ördüğüm ve dışarı kendimi öyle bir ifade ediyordum ki, aslında milletin ya da toplumun gözünde dul bir bayansın, gençsiz, işte yalnızsın, çaresizsin, senden faydalanma duygusu hep insanların gözünde ve bakışında, ben bunları hissettim, hissettim, bunu inkar edemem yani. Tabii ki böyle, bana hani olmadı derken, illa ki sen, ben kendim hissettim yani bunları ama dediğim gibi öyle bir duvar örmüştüm ki kendime. Ayşe (Bağcılar, 38, tekstil işçisi)

Kamusal alanı kullanırken yaşanan endişelere bağlı olarak, kadınların kendilerinde yaptıkları çeşitli değişikliklerin yanı sıra, kamusal alanı kullanma zaman ve rotalarında da düzenlemeler yaptıklarını görüyoruz:

> Soru: Burada sokakta başına bir şey geldi mi?
>
> Burada yok, çünkü yani genelde hep saatlerimize dikkat ettik. Ondan dolayı işte çok geç saat olunca taksiyle gelip kapının önünde inmişizdir Emine (Bağcılar, 30, tekstil işçisi)
>
> O, alt geçitte indiriyor, Hacıosman'da inerken, çünkü daha önce inerseniz en az bir on beş, yirmi dakika yol yürüyeceksin Hacıosman'a, çünkü alt geçide girmesi için, bayağı bir önceden giriyor.

> Dolayısıyla da Hacıosman noktası tam alt geçitin orası oluyor, karanlık olmasa, aydınlık dahi olsa beni çok ürküten bir şey... o yüzden ben mesela akşam döndüğümde eğer bir metro olmuyorsa, mutlaka otobüs de kendi mahalleme giren otobüsü tercih ediyorum. Mesela minibüs daha hızlı gidiyor olmasına rağmen, o alt geçitte inmemek için kullanmıyorum. Didem (Sarıyer, 33, Belediye çalışanı)

Arabası olmasına ve Sarıyer'de güvenlikli bir sitede oturmasına rağmen Seval de gece dönüş saatlerine her zaman dikkat ettiğini vurguluyor:

> Ama tabii ki dikkatli olmak zorundasınız her zaman. Yani benim çok şey bir yaşantım olmadığı için, hani saatlerime zaten dikkat ederim, belli saatlerde dönmeye dikkat ederim, gideceksem de eğer, kalacaksam da bir şekilde hani akşamları dönüş saatlerime dikkat ederim. Ama kapıda dediğim gibi, onu söylüyorum, güvenliğin olması, aracınızın olması İstanbul'da önemli bir şey. Seval (Sarıyer, 53, Doktor)

Araştırma sırasında görüştüğüm bekâr kadınların ev tutma tercihlerinde evsahibinin "güvenilir olması" da belirtilen önemli bir ev seçim kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki anlatımlarda dikkat çekecek şekilde öne çıkan bu kriter, kadınların güvenlikle ilgili endişelerinin sadece kamusal alanla sınırlı kalmadığının işaretlerini verir niteliktedir:

> Şeydi, ev güzel değildi yani. İki artı birdi ama, çok güvenli değildi, mutfağı falan böyle kör bir cepheydi şeydi. Hani isteyen, bu apartman boşlukları olur ya, oradan inebilirdi yani, güvenli değildi, ondan tutmadım...Ama şeydi yani, çok güvenli gelmedi bana, ev sahipleri de güvenli gelmedi...Arka boşluktan yani düşün, ip sarkıtıp o mutfağa girebilirdi, mutfak kör şeydi. Fatma (Bağcılar, 34, serbest muhasebeci)

> (...)ev sahibim boşanmış bir kadın o da, ailesiyle oturuyor şu anda, benim iki alt sokağımda oturuyor, çok memnunum ev sahibimden cidden yani. Kadın dedi ki, ben dedi, işte dedi, iki sokak ötede oturuyorum ama dedi, hani bir şey lazım olursa vesaire falan filan ama siz dedi, rahat olun dedi kadın. Yani hani, ben orda oturuyorum da hani, yani kendine dikkat et anlamında demedim bunu yani, hani hiç öyle bir şey hissetmedim, o da bana iyi geldi aslında yani. Hani öyle bir şeyim vardı çünkü tek başıma yaşayacağım, ilk defa hayatımda tek başıma yaşayacağım

> ki daha önce öğrenci evlerinde filan çok ciddi sıkıntılar yaşadım ben. Arzu (Kadıköy, 36, Öğretim Görevlisi)

Kadınların anlatımında yabancı ile eve yakın alanda gerçekleşen karşılaşmalar tedirgin edici olabilmektedir. Bağcılar'dan Elif'in kendisi ve ailesi için az daireli apartmanda oturmak, ev tutmada önemli bir kriter haline gelmiş:

> (...) ama özellikle binada fazla daire olmaması bizi daha çok rahatlatıyordu. Şimdi üç daire olduğu zaman, tabii ki de mesela gelen çıkanın yani kim giriyor, kim çıkıyor biliyoruz. Bazı mesela kim, tanımadığımız kimseye mesela açmayız, hani çevreyi mesela çok görüyoruz, çok dairelere neler oluyor, başlarına neler geliyor, neler. Elif (Bağcılar, 24, tekstil işçisi)

Bağcılar'da kalabalık bloklardan oluşan bir sitede oturan Zeynep, tanımadığı yabancıyla karşılaşma durumu ile ilgili tedirginliğini şöyle ifade ediyor:

> (...) yani (asansöre) biniyorsunuz aynı anda, mesela erkekle de biniyorsunuz, benim öyle sakıncam yoktur yani, binerim, bazen de diyorum ki, ya başkasıysa ya burada hani, asansörde bir şey söyler, yaparsa....ya işte ya hani apartmandan olmayan biriyse falan diye düşünüyorum. Binmiş oluyorsun da, hep o aklıma sonrasında geliyor. Zeynep (Bağcılar, 37, Muhasebe ofisi çalışanı)

Tanıdıkların olduğu yerde oturmak kadınlar için bir güvenlik çemberi oluşturuyor. Görüşmelerde ev tutma kriterleri arasında öne çıkan unsurlardan biri de mahallede tanıdıkların olmasıdır. Kadınlar tanıdıkları çevrelerde kendilerini daha güvende hissediyorlar, çünkü herkesin birbirini tanıdığı bildiği bir yerde hem yardım alma imkanları daha fazla hem de yabancı birinin tanınması bilinmesi kolay oluyor (Valentine, 1989; Tulaz, 2008):

> Valla insan ilk gözünü nerede açtıysa orada kalmak istiyor. Ben de burada gözümü açtım, hani diyorum ki, hani imkan olsa da, param olsa da bu binadan daireyi alsam. Çünkü komşularla yani fazla bir diyalogum da yoksa en azından tanıyorum yani. Onlar beni biliyor, ben onları biliyorum. Şimdi yabancı bir yere gitsen, başka bir semte gitsen aynı bir kafesteki kuş çıkınca ne olur, şaşırır yani, ben de kendimi sanki öyle hissediyorum. Hatice (Bağcılar, 48, temizlik işçisi),
>
> (...) ben buraları çok iyi biliyorum... bu oturduğum sokakta babaannem ben otururken de oturuyordu, bütün genç kızlığım,

> hemen hemen çocukluğum bütün ömrüm buralarda, sokak sokak biliyorum Kadıköy'ü. Ve biz şöyle derdik bizim gençliğimizde, Bostancı'dan ilerisi köy gibi gelirdi, minibüs caddesinden de korkardık mesela, hep buralarda dolanırdık, bu çevrede dolanırdık. Ben bir yere gideyim, gecenin ikisinde, eskiden çok gezerdim, sabahlara kadar böyle hep gezer, evime gelebiliyordum. Yani taksiyle veya herhangi bir arabayla veya kendi arabamla da bu çevreye girdiğimde sanki beni koruyan bir alana girmişim gibi hissediyorum, halen de bunu hissederim. Ümran (Kadıköy, 58, Perakende Sektörü Yönetici)

> Ama benim için en rahat ettirici şey, burada arkadaşlarımın olması ve çıkıp yakınımda insanların olması ve yürüyerek veyahut da hani, çok şeyse, taksiye binip oraya gidebilmem. Arzu (Kadıköy, 36, Öğretim Görevlisi)

Öte yandan araştırma sırasında görüştüğüm bekâr kadınlar açısından yukarıda tedirginlik yaratan bakılma ve gözetlenmenin, himaye edilme ve korunmayla ilişkili algılandığı durumlar da var. Ev ve sokak arasındaki sınırların azaldığı, sokağın da özel alan gibi, "kişisel koridorlar" gibi kullanılabildiği mahallelerde (Cantek vd., 2014; Edgü, 2009), mahallelinin gözetimi yabancının bilinmesi bakımından bir korunma, güvende olma hissi yaratmaktadır:

> Geçen şöyle bir şey oldu, kız kardeşim gelmişti Ankara'dan, bayağı bir oluyor, belki birkaç ay olmuştu oraya taşınalı, arabayı park edecek işte oraya. Ona demişler ki işte buraya park edemezsin, o da demiş ki, ablam burada işte ikinci katta oturuyor, o yüzden hani bırakacağım sonra alacağım arabayı demiş. O da demiş ki, kim ablanız hani, ikinci katta öyle birisi oturmuyor, o üçüncü kattaki anne kız yaşayanlar mı demişler mesela. Yani sürekli bir takip halindeler, tespit yapıyorlar, biliyorlar kimin oturduğunu. Ama şey yok, Kızıltoprak'ın yani o civarın güzel tarafı şu, evet biliyorlar, bu bilme işi aslında biraz güven de yaratıyor. Meltem (Kadıköy, 38, Öğretim Elemanı)

Jacobs'un kentte güvenlikle ilgili anlatımları, kadınların mahallede yaşamanın güvenli taraflarına yaptıkları vurgu ile paralellikler gösteriyor:

> Anlaşılması gereken ilk şey, şehirlerde kamusal huzuru –kaldırım ve sokak huzurunu–koruma işinin, polisin varlığı zorunlu olsa da, öncelikle polis tarafından yapılmadığıdır. Kamusal huzuru koruyan orada yaşayan halkın karmaşık, üstelik neredeyse bilinç-

> siz olan, gönüllü denetim ve standartlar ağıdır; üstelik bunu uygulayan da halkın ta kendisidir. (Jacobs, 2011: 51)

1960'lı yıllarda çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği Kadıköy'ün Kızıltoprak semtini tarif eden Ümran, Jacobs'un kastettiği güvenli mahalle unsurlarından bahseder:

> (...) çok eski bir mahalleydi, ben o zaman genç kız gibiydim ama bütün çocuklar sokakta oynardı, çıkmaz sokaktı bir de, çok kontrollüydü. Ne araba vardı, ne bir şey vardı, herkes, sabahleyin mesela babaannem bahçeye çıkar, komşular gelir, otururlar çay kahve içerler bahçede filan. Hep çocukluğum sokaktaydı, şimdi öyle bir şey kalmadı tabii. Kendi, kapalı bir mahalleydi, herkes birbirini tanır ve bütün herkes eskiydi orada yani. Pek öyle sirkülasyonu olmayan bir mahalleydi, yani çok rahat ettiğimiz, mahalleden içeri girdiğimizde kendimi güvende hissettiğim bir yerdi, halen onun için burada oturuyorum zaten. Sanki korunaklı bir yer gibi geliyor bana burası. Beni çok mutlu eden bir mahalledir, yani sanki buradan hiç kopamazmışım gibi geliyor. Hatta burada doğdum, burada da yaşlandım, burada da ölecem herhalde diyorum kendi kendime. Ümran (Kadıköy, 58, Perakende Sektörü Yönetici)

> Yani o, bir gece biri beni takip etmişti arabayla, sonra dükkânın önünde amcalar belirdi, o arada gitti. Hani belki beni evime kadar takip ederdi bilmiyorum. Yani o, bu güvenlik duygusu yani bir güvenlik görevlisinin verdiği güvenlik duygusundan çok daha gerçek geliyor bana. O bütünlük hali, yani esnafı olması, oranın esnafı olması, ben gidiyorum oradan alışveriş yapıyorum, işte merhabalaşıyoruz, hani okula mı gidiyorsun diyorlar, hani bir iletişimimiz var orada. Ve işte bizim mahallemizleşiyor ve bu bir şey koruma hani, adı yani bir, bundan maaş almıyor, beni korumak için maaş almıyor, herhangi bir üniforma giymiyor ya da direk insanın karşısına, evet ben seni koruyorum diye çıkmıyor ama, bu bir ilişkinin sağladığı bir güven duygusu var aslında. O güven duygusu benim için çok önemli. Gül (Kadıköy, 25, Şehir Plancı)

Mahalle ya da toplulukta biliniyor olmak, güvenlik açısından önemlidir. Ancak mahallenin muhafazakar ahlaki değerleri mevzu bahis olduğunda, tarif edilen bu güvenlik, çalışan, eğitimli ve meslek sahibi kadınlar açısından yerini özel hayata müdahale ve baskıya da bırakabilmektedir (Cantek vd., 2014).

> (...) bir yandan da işte ailem gelip gidiyor ve ailemin asla algılayamayacağı bir yaşam tarzım var. Dolayısıyla onların bir şekilde hani gözlenip iletilmesi ya da gözlenip yargılanmak hani, kendi bireysel hayatımda artık karşılaşmak istemediğim bir şey sanırım. Gül (Kadıköy, 25, Şehir Plancı)

> (...) yine de mesela şunu tercih etmem, sürekli insanların evime gelip gittiğinin düşünülmesini istemem mesela. Sürekli birilerinin girip çıktığını, böyle düşünülmesini istemem, iyi bir şey değil, bu şey değil, biraz ahlakçılık gibi geliyor, öyle olmamasına rağmen, öyle görünsün istemem mesela. Meltem (Kadıköy, 38, Öğretim Elemanı)

> (...) buraya taşındıktan sonra, geçen sene, ama yani, tanıdığım da bir insandı, zaten evimi filan biliyor diye ben huzursuz oldum. Çünkü saçma sapan şeyler yapıyordu, yani mesajlarla taciz ediyordu... Ya bu adam benim evimi basar mı acaba, bir şey yapar mı falan diye tedirgin olduğumu hatırlıyorum mesela...ondan sonra polise haber vermeyi de düşündüm, ondan sonra bunları düşündüm ama yani çok da göze alabilir miyim emin olamadım, rezil olmayı falan filan yani...Mesela böyle bir şey olsa yani mahallede adım çıkar mı acaba diye de korktum açık söyleyeyim... Ama mahalleye de rezil olmak, mahcup olmak gibi şeyleri düşündüm yani. Arzu (Kadıköy, 36, Öğretim Görevlisi)

Apartmana geç saatlerde, sarhoş ya da içki şişeleriyle girmek istememek, erkek arkadaşı olduğunu alenen söylemek yerine "bir akraba" bahanesi bulmak, kısacası mahallenin muhafazakâr ahlaki değerlerini dikkate alarak, davranışları buna göre sınırlandırmak, mahalleyi ve tanınırlığı güvenlik çemberi gibi gören kadınların, aynı zamanda kendilerini tedirgin hissettikleri bir başka durum yaratmaktadır.

Görüştüğüm kadınların anlatımlarında kentte yaşadıkları güvenlik endişesi, gerek kamusal gerek özel alanda ataerkil güç ilişkilerinin mekân üzerinden bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gece saatlerinde kamusal alanda cinsel tacize uğrama korkusu, kadınların kent coğrafyasını serbestçe kullanmaları önündeki en belirgin engellerden biri olarak görülmektedir. Kadınların kentte güvenlik endişesini sınıfsal herhangi bir fark gözetmeden hissetmeleri, yaşamlarını buna göre düzenlemelerini de beraberinde getirmektedir. Bu güvenlik endişesine kadınların kimi başetme yöntemleri de eşlik etmektedir. Kamusal alanı kullanacakları zaman ve rotalardan başlayıp, yer ve saate göre hangi kıyafetlerin giyileceğine kadar uzayan bir dizi düzenleme ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Kadınların kent coğrafyasında yaşadıkları cinsel taciz ve erkek şiddetinden duyulan korku, güvenlik endişesi yaratmakta, bu da kent kullanımında sınırlılıklar getiren zihinsel haritalarla[6] hareket etmelerine neden olmaktadır. Bu haritalar aynı zamanda kadınların davranışlarını sınırlandırmalarının da işaretlerini taşımaktadır. Görüşmecilerden birinin bekâr bir kadın olarak yaşamanın acemiliklerinden bahsederken, mahalleliden gördüğü tepkilere karşılık "İstanbul size nasıl davranmanız gerektiğini öğretiyor" demesi, mekânın davranışı belirleme gücünü yalın bir şekilde anlatmaktadır.

Araştırmam sırasında görüştüğüm farklı sınıfsal profilden kadınların anlatımlarında duydukları korku için geliştirdikleri çeşitli başetme yöntemleri bulunmaktaydı. Güvenlikle ilgili endişeleri çoğunlukla kamusal alanla ilgili olsa da ev seçim kriterlerinde gece rahat dönülebilecek, aileye/akrabaya/arkadaşa yakın olan, güvenilir evsahibi olan evler güvenlik endişelerinin evle ilgili boyutuna da işaret etmektedir. Bunun yanında güvenli olduğunu düşünerek tercih ettikleri mahallelerde, bir yandan mahallelinin gözetiminde, himayesinde olurken, öte yandan aynı muhafazakâr ahlaki değerlerin paylaşılmaması durumunda mahallede yaşamanın baskı içeren bir boyutu da bulunmaktadır. Dolayısıyla kadınlar sadece kamusal alanda şiddet korkusuyla şehirdeki zihinsel haritalarına sınırlamalar getirmekle kalmayıp, aynı zamanda güvenlik çemberi olarak tercih ettikleri mahallelerde de davranışlarına sınırlamalar getirebilmektedirler.

Bu çalışmanın bulgularının da desteklediği gibi ataerkil güç ilişkileri kadınların kentte yaşam deneyimlerini erkeklerden farklılaştırmakta ve eşitsiz kılmaktadır. Kamusal alanda şiddete karşı gelişen korku dolayısıyla, kadınların kamusal alandan geri çekilme, beraberinde kadınların kent hakkının istismar edilmesine, bazı durumlarda da zaten bu hakkın işaret ettiklerine hiç erişilmediğine tanık oluyoruz. Kadınların sadece kent mekanını bütün olarak kullanamamaları değil, aynı zamanda kentle ilgili alınacak kararlarda da söz sahibi olma hakkından eşit bir şekilde yararlanamama durumu söz konusudur.

Kadınların kent coğrafyasında yaşadığı şiddeti bütüncül olarak ele almamız kaçınılmaz. Konunun tarihsel, ekonomik ve sosyal bağlamda nelerle ilişkili olduğu da araştırmalı, ancak bununla birlikte fiziki mekân boyutunda ele alındığında şehirde kadınların daha güvenli olmalarını sağlamak üzere yapılabilecek birtakım düzenlemeler de var: İyi ve yeterli aydınlatılan sokaklar, uzak noktalara hizmet veren toplu, güvenli ulaşım gibi. Ayrıca, kadınların

6 Gill Valentine'in (1989) "The Geography of Women's Fear" adlı makalesinde "*mental maps*" olarak geçen kullanım şeklinden yola çıkılarak yazılmıştır.

şiddete uğradıklarında sığınabilecekleri mekânlar, ilgililere ulaşabilecekleri acil destek hatları da yine kent yönetiminin sunduğu hizmetlerde göz ardı edilmemesi gereken unsurlardandır (Kadın Dostu Kentler, 2014). Her ne kadar yapılan araştırmalar bize kamusal alanda yaşanan korkunun nedenlerinin çevresel olmaktan çok sosyal boyutlu olduğuna işaret etse de çevresel boyutta yapılacak kimi düzenlemelerin kadınları cesaretlendirme imkânı da bulunmaktadır.

Sonuç olarak bu makale ile ataerkil güç ilişkilerinin mekân üzerinden yansıması gibi ele alınabilecek güvenlik endişesinin, kadınların kent coğrafyası kullanımlarını ne şekilde etkilediğini irdelemeye çalıştım. Kadınların güvenlik temelli oluşturdukları zihinsel haritalarla kenti ne kadar sınırlı kullanabildiklerini, aynı güvenlik endişesi ile tutum ve davranışlarında ne tür değişimler yarattıklarını aktarmaya çalıştım. Aterkilliğin mekânsal dışavurumu olarak da tarif edebileceğimiz bu durumu anlama çabasının, eksikliğini duyduğumuz cinsiyetli mekan çalışmaları için de cesaretlendirici olacağını umuyorum.

KAYNAKÇA

Ahıska, M. (1992), 'Metropol ve Korku', *Defter*, 19, 118-129.

Alkan, A. (2005), 'Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı', Ankara: Dipnot.

--- (2012), 'Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet', Serpil Sancar (der.), *Nermin Abadan Unat'a Armağan – Birkaç Arpa Boyu: 21. yy'a girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 343-414.

Arat, Y. ve Altınay, A. G. (2007), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Mor Çatı Yayınları.

Arık, H. (2009), 'Kahvehanede Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğin Antropolojisi', Ayten Alkan (der.), *Cins Cins Mekan* içinde, İstanbul: Varlık Yayınları, 168-201.

Arman, A. (2015, 26 Kasım), 'Yurt yolunda taciz var!', *Hürriyet*, http://goo.gl/pggZoz, Son Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016.

Bianet (2015, Şubat 20), *Bianet Kadın LGBTİ*, http://goo.gl/s0oZKS, Son Erişim Tarihi: 8 Mart 2015.

Bondi, L. ve Rose, D. (2003), 'Constructing gender, constructing the urban: A review of Anglo-American feminist urban geography', *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 10 (3), 229-245.

Bolak, H. (1995), 'Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler', Şirin Tekeli (der.), *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 235-246.

Bora, A. ve Üstün, İ. (2005), *Sıcak Aile Ortamı*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Cantek, F. Ş., Ulutaş, Ç. Ü. ve Çakmak, Ş. (2014), 'Evin içindeki sokak, sokağın içindeki ev: Kamusal ile özel alan arasında kalanlar', Funda Şenol Cantek (der.), *Kenarın Kitabı* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 121-159.

Day, K. (2001), 'Constructing Masculinity and Women's Fear in Public Space in Irvine, California', *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* , 8 (2), 109-127.

Dias, K. ve Blecha, J. (2008), 'Feminism and Social Theory in Geography: An Introduction', *The Professional Geographer*, 59 (1), 1-9.

Edgü, E. (2009), 'Evin Direği, Sokağın Bekçisi', Ayşen Akpınar, Gönül Bakay

ve Handan Dedehayır (der.), *Kadın ve Mekan* içinde, İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 72-79.

European Commission (1994), *European Charter for Women in the City*, http://www.unesco.org/most/westeu20.htm, Son Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016.

Fenster, T. (2005), 'The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life', *Journal of Gender Studies*, 14 (3), 217-231.

Gilbert, L. ve Dikeç, M. (2008), 'Right to the City: Politic of Citizenship', Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom ve Christian Schmid (der.), *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre* içinde, New York: Routledge, 250-264.

Gordon, M. T., Riger, S., Le Bailley, R. K. ve Heath, L. (1980), 'Crime, Women and the Quality of Urban Life', *Signs*, 5 (5), 143-160.

Jacobs, J. (2011), *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, çev. Bülent Doğan, İstanbul: Metis Yayınları.

Johnson, L.C.(2009), 'Feminism/Feminist Geography', Rob Kitchin ve Nigel Thrift (der.), *International Encyclopedia of Human Geography* içinde, Amsterdam: Elsevier, 44-58.

Kılıçkıran, D. (2010), 'Gitmeli mi Kalmalı mı: Feminizmde Ev Üzerine Çeşitlemeler', *Dosya*, 19, 43-51.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (2014, 29 Aralık), *2014 Yılı Kadın Cinayeti Gerçekleri*, http://goo.gl/Sr4kWp, Son Erişim Tarihi: 8 Mart 2015.

Kadın Dostu Kentler (2014, 15 Ocak), *Kadın Dostu Kentler Projesi*, http://goo.gl/r6qe1Z, Son Erişim Tarihi: 5 Mart 2015.

Karal, D. ve Aydemir, E. (2012), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, Ankara: USAK Yayınları.

Koskela, H. (1997), 'Bold Walk and Breakings: Women's spatial confidence versus fear of violence', *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 4 (3), 301-320.

Lefebvre, H. (1967/1996), 'The Right to the City', Eleonore Kofman ve Elizabeth Lebas (der.), *Writings on Cities* içinde, London: Blackwell, 63–184.

--- (1991), *The production of space*, Oxford: Blackwell.

Leslie, K. (2005), 'In Place and At Home in the City: Connecting privilege, safety and belonging for women in Toronto', *Gender, Place and Culture*, 12 (3), 357-377.

Marcuse, P. (2014), 'Reading the Right to the City', *City*, 18 (1), 4-9.

Massey, D. (1994), *Space, Place and Gender,* Cambridge: Polity Press.

Mehta, A. (1999), 'Embodied Discourse: On gender and fear of violence', *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* , 6 (1), 67-84.

Özgüç, N. (1998), *Kadınların Coğrafyası,* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Pain, R. (1991), 'Space, Sexual Violence and Social Control', *Progress in Human Geography*, 15, 415-431.

Purcell, M. (2002), 'Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant', *GeoJournal*, 58, 99-108.

--- (2003), 'Citizenship and the right to the global city: reimagining the capitalist world order', *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (3), 564–590.

Simmel, G. (2009), Metropol ve Zihinsel Hayat, G. Simmel, *Bireysellik ve Kültür, çev.* T. Birkan, içinde, İstanbul: Metis Yayınları.

T24 (2015, 26 Kasım), 'Cevizlibağ'daki kız öğrenci yurdunda ‹drone' ile taciz!', http://goo.gl/J641V6, Son Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016.

Tankel, Y. (2011), 'Reframing 'Safe Cities for Women': Feminist articulations in Recife', *Development*, 54, 352-357.

Tulaz, A. (2008), *Gendering Space, Security and Surveillance: Perceptions of Single Women in Istanbul,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, S. (2012), 'Beşeri Coğrafyaya Feminist İtirazlar', *Fe Dergi: Feminist Eleştiri,* 4 (1), 79-90.

Valentine, G. (1989), 'The Geography of Women's Fear', *Area*, 21 (4), 385-390.

Zeybek, H. A. (2011), 'Bir Aile Mekanında Cinsiyet, Cinsellik ve Güvenlik', Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu ve Yeşim Yasin (der.), *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 227-243.

Lofçalı Muhacirler Mahallesi: Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi Ekseninde Peripatetik Toplumsal Organizasyon Biçimleri

MAKALE

EGEMEN YILGÜR

YRD. DOÇ. DR.
NİŞANTAŞI ÜNİV.
SOSYAL HİZMETLER
BÖLÜMÜ
TEGEMEN1523@
YAHOO.COM

Özet

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yüzbinlerce göçmen İstanbul'a sığınmıştır. Bu süreçte kente gelen peripatetik kökenli Lofçalı hamal aileler önce diğer göçmenlerle birlikte bir süre Beşiktaş'taki Akaretlerde kalacak, daha sonra ise dönemin siyaset ve ticaret elitlerinin yoğunlaştığı Şişli, Nişantaşı ve Beyoğlu gibi bölgelerin yakınında kendi kentsel mekânlarını inşa edeceklerdir. Bu makalede Lofça Muhacirler Mahallesi'nin kuruluş sürecinde, Lofçalı hamal ailelerin peripatetik toplumsal organizasyon biçimlerinin nasıl bir işlev gördüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan tarihsel kayıtların analizi üzerinden tartışma konusu yapılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: 1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI, PERİPATETİK GRUPLAR, GÖÇ, KENT, MEKÂN, HAMALLAR.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı modern Türkiye'nin nüfus yapısının oluşmasını sağlayan birkaç büyük kırılma anından birisidir. Savaşın sonucunda yüzbinlerce göçmen topraklarını terk etmek zorunda kalmış, özellikle imparatorluğun başkentinde geçim kaynaklarını yitirmiş büyük bir nüfus grubu ortaya çıkmıştır.[1]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda göç edenlerin büyük bölümü Rumeli göçmenleridir (Paşaoğlu, 2013: 356). Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Lofçalılar da henüz savaş devam ederken göç dalgasına dâhil olmuşlar ve büyük kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır (İpek, 1999: 25).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin peripatetik[2] kökenli bir topluluğa mensup olan kurucuları, söz konusu savaşın yarattığı büyük göç dalgası içinde sürüklenerek İstanbul'a gelmişlerdir. Ne var ki bu dalganın içerisinde yitip gitmemiş, kendi özgün tarihsellikleri ile bağlantılı olan toplumsal organizasyon biçimlerini yeniden üreterek kent dokusunun içinde buldukları boşlukta kendi kentsel mekânlarını inşa etmişlerdir.[3] Lofçalı göçmenlerin kurduğu bu yerleşim biriminin nüfus yapısı zamanla karmaşıklaşarak önce Muhacir Mahallesi, daha sonra Teneke Mahallesi adını alacaktır.

Türkiye'de pek çok ailenin kendi tarihini 19. yüzyıl sonlarına kadar izleme şansı bulunmamaktadır. Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucuları ise yaşadıkları bölgenin son dönem Osmanlı yönetici elitlerinin yeni yerleşim

1 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası sadece Eylül 1879'a kadar 387 binden fazla göçmen İstanbul'a sevk edilmiştir (Paşaoğlu, 2013: 351).

2 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilim yazınında yaygınlaşan peripatetik kavramı göçebeliğin özel bir biçimini tarif etmek için kullanılmaktadır. İdeal tip olarak peripatetik göçebe hayvan sürülerine ve topraklara sahip değildir. Geçimini peripatetik olmayan topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu üzerinden karşılar. Müşteri toplulukları arasında düzenli mevsimlik göçler yapması itibarıyla, peripatetik grupların göçebeliği oldukça sistemli bir biçimde gerçekleşir (Rao, 1986: 153). Türkiye coğrafyasında yaşayan peripatetik topluluklar dışarıdan bakanlar tarafından genellikle "Çingene" sözcüğüyle tarif edilmektedir.

3 Peripatetik kökenli grupların kendi kentsel mekânlarını inşa etmeleri meselesi birkaç farklı kuramsal çerçeveye gönderme yapılarak tartışılabilir. Bir taraftan Henri Lefebvre'in (1991: 31) "her toplumun kendi mekânını ürettiği şeklindeki" önermesi, peripatetik gruplar özelinde çok önemli bir başlangıç noktası olabilir. Öte yandan kimi bağımlılık okulu yazarlarının kapitalizmin içsel bir ilerlemenin sonucu değil dışsal bir saldırının sonucu geliştiği "çevrede", köylüler üzerinden prekapitalist toplumsal dokuların kapitalist birikimin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden üretilerek varlığını koruması şeklindeki değerlendirmeleri de tartışmanın yürütülebileceği bir diğer eksen olarak ortaya çıkmaktadır (Amin, 1992: 113, 136). Yine Bhatkal ve Fernandes'in (1999) Hindistan özelinde kast sisteminin kapitalizm koşullarında nasıl yeniden üretildiği tartışması söz konusu sorunsal çerçevesinde son derece belirgin bir anlam taşımaktadır. Detaylı bir yazın özeti için bkz. Yılgür (2014b).

alanlarından olan Dolmabahçe ve Nişantaşı'na yakın olması ve bölgenin genel olarak hükümdarlık arazisi içerisinde yer almasıyla bağlantılı olarak kendileri gibi başka yoksul ailelerle birlikte defalarca resmi belge ve defterlerin konusu olmuşlardır. Bu kayıtlardan hareketle 1880-1900 yılları arasında Lofça Muhacirler Mahallesi'ni kuran ailelerin mahallenin kuruluşu öncesinde ve sonrasındaki yaşamları, peripatetik gruplara özgün toplumsal örgütlenme biçimleri, tek tek her bir hanenin meslek ve köken bilgileri incelebilmektedir. Aynı şekilde Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nde bu yirmi yıllık dönem içerisinde hangi ailenin, hangi özelliklere sahip konutlar inşa ettiği gibi teknik veriler de kayıtlarda ulaşılabilir durumdadır.

Lofçalı Muhacirler Mahallesi, Teşvikiye, Nişantaşı, Ihlamur, Fulya, Dikilitaş, Yıldız, Balmumcu gibi semtlerden parçaları içine alan Balmumcu Çiftliği'nin Nişantaşı'na çok yakın bir noktası olan Taşocağı mevkiinde kurulmuştur (Yılgür, 2015). Bu ailelerin içinde yer aldığı kayıtlar, Balmumcu Çiftliği ve civarında yerleşmiş olan 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) göçmenlerinin ve buralarda kendilerine bir yaşam kurmaya çalışan yoksulların kim olduklarının tespiti amacıyla tutulmuş ve gereklilik görüldükçe güncellenmiştir. Bu çalışmanın en emek yoğun kısmı söz konusu kayıtların tamamının okunarak, bunların içerisinden Lofçalı Muhacirler Mahallesi ile ilgili olanların çıkarılması olmuştur. Bir kez bu verilere ulaşılınca ham malzemenin yapılandırılması çok daha az bir çaba ile gerçekleştirilebilmiştir.

Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucularının toplumsal organizasyon biçimleri, ana geçim stratejileri olan hamallığın Lofça'nın uzun süre bağlı kaldığı Vidin civarında peripatetik gruplarla neredeyse özdeşlemiş bir faaliyet olması[4] ve Lofça Muhacirler Mahallesi'nin büyük bir hızla peripatetik gruplar için kullanılan ötekileştirici bir kod olan "Çingenelik"le damgalanması[5] son derece anlamlıdır.[6] Zira bu olgular Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucularının peripatetik kökenleri hakkında pek az şüpheye yer bırakmaktadır. Buna karşılık resmi kayıtlarda, Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucula-

4 Vidin'de hamallık büyük ölçüde "Kıpti" olarak adlandırılan peripatetik gruplar tarafından yapılmakta olan bir faaliyettir. bkz. Selçuk (2013: 173-320).

5 Mekânın damgalanması meselesi özellikle Loic Wacquant'ın (2008) Fransız banliyöleri ve Amerikan siyah gettoları bağlamında geliştirdiği tartışma çevresinde ilgili yazına mal olmuştur. Yazar mekânın damgalanmasını daha ziyade sanayi sonrası batı toplumu için tartışmakta olsa da, söz konusu mekanizma hem çok daha yaygın hem de farklı tarihsel dönemlerde etkisi ortaya çıkabilen bir süreç olarak görülmelidir. Nişantaşı Teneke Mahallesi bağlamında yürütülen ağırlıklı olarak sözlü tarih eksenli bir yüksek lisans tezinde ötekileştirici kodun mekânı kuşatması terminolojisi ile gönderme yapılan aynı mekanizma özellikle "Çingenelik" kodu bağlamında çok daha kadimdir (Yılgür, 2012).

6 Bu damgalama hali ve sonuçları ile ilgili detaylı bir tartışma için bkz. Yılgür (2012).

rı için Osmanlı İmparatorluğu'nda peripatetik grupları sınıflandırmak için kullanılan "Kıpti" kaydına yer verilmemiştir. Böylelikle Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin sakinleri resmen "muhacir" iken, halk dilinde "Çingene" olarak adlandırılmışlardır. Öte yandan bu tutum farklılığı sadece onlarla ilgili değildir. Yüzlerce göçmen aileye ilişkin verilerin yer aldığı kayıtlarda, Kürt, Arnavut, Ermeni ya da Rum gibi etnik toplulukların adı geçmesine karşılık "Kıpti" olarak tasnif edilmiş kimseye rastlanılamaması açıklanması gereken bir durum olarak ortada durmaktadır.[7]

Kesin bir sonuca varmak için detaylı çalışmaların yürütülmesi gerekmekle beraber söz konusu uygulama, bu dönemde yürürlüğe konulan bir dizi başka pratikle ilişkili görünmektedir. Bunların arasında belki de en önemli olan 12 Ocak 1874 tarihli bir Şura-yı Devlet (Danıştay) genelgesi ile o tarihe kadar askere alınmayan Müslüman "Kıptiler"in askere alınmasının emredilmesidir. Aynı emirde o tarihe kadar Müslüman olan Kıptilerden alınan askerlik bedelinin[8] artık daha fazla alınmayacağı ifade edilmektedir (Ulusoy, 2011: 131). 1874 tarihli genelgeye ait dosyanın içerisinde yer alan 10 Ekim 1873 tarihli ve Ahmet İzzet imzalı layihada, o güne kadar bu grubun askere alınmama gerekçeleri açıklanmakta, buna karşılık değişen şartlar çerçevesinde nüfusları hızla kalabalıklaşan "Kıptilerin" orduya dâhil edilmesinin yararlı olacağı vurgulanmaktadır (Ulusoy, 2011: 132-133). Müslüman-Hıristiyan çatışması temelinde gelişmekte olan bölgesel gerilimler karşısında Osmanlı yönetiminin Balkan coğrafyasında önemli bir grup olarak ortaya çıkan Müslüman peripatetik grupların safını netleştirmeye yönelmiş olması son derece anlaşılabilir bir durumdur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ateşinde ülkeye gelen Müslüman peripatetik toplulukların "Kıpti" olarak tasnif edilmemesi, genel olarak "muhacir" olarak sınıflandırılmaları ve Müslüman çoğunlukla bütünleşmelerine gayret gösterilmesi bu koşullar altında son derece makul bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu makalede Lofçalı Muhacirler Mahallesi'ni kuran ailelerin mahallenin kuruluşundan önceki ve sonraki yaşamları, aile yapıları, birbirleri, çevreleri ve mekânla girdikleri etkileşimler, peripatetik gruplara özgü toplumsal organizasyon biçimlerinin belirleyiciliği çerçevesinde tartışılmaktadır. Peripatetik

7 "Kıpti" adlandırması Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece nüfusun tasnifi için kullanılan bir araç değildir. "Kıpti" olarak adlandırılanlar diğer imparatorluk tebaasından farklı bir vergilendirme düzenine tabi olmaktadırlar. Normalde Müslümanlardan alınmayan cizye vergisi, "Kıpti" olarak tasnif edilenlerden Müslüman olsalar dahi alınmaktadır (Ginio, 2004: 118).

8 Islahat Fermanı'nda askere almada uygulanan ayrım ortadan kaldırılırken, dileyen unsurların askerlik bedeli uygulayarak yine askere alınmayabileceği ifade edilmiştir. 1857 yılında çıkarılan askerlik bedeli vergisi kısa zamanda cizye vergisinin yerini alacak ve Müslüman olmayan unsurlar askerlik dışında kalmaya devam edeceklerdir (Ulusoy, 2011: 132-133).

toplumsal stratejilerin gereklilikleri çerçevesinde biçimlenmiş olan toplumsal organizasyon biçimleri, Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucularının kendi toplumsal mekânlarını inşası sürecinde son derece belirleyici bir rol oynamışlardır.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal organizasyonun göreli az hiyerarşik ve esnek bir biçimi olan bu örgütlenme peripatetik geçim stratejilerinin izini taşır. Gerektiğinde küçük gruplara ayrılıp gerektiğinde tekrar birleşmeyi ve küçük aile birimlerinin otonom varlığının korumasını esas alan bu yapılanma deneyimi, Lofçalı Muhacirler Mahallesi sakinlerinin daha mahalle kurulmadan önce bir üst birim çatısı altında birleşmesini ve bu birliği mahallenin inşası sürecinde bir avantaja çevirebilmelerini mümkün kılmıştır. Makalenin sonraki bölümünde öncelikle peripatetik toplumsal organizasyon biçimleri ile ilgili genel bir tartışma yürütülecek, daha sonrasında Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucuları ile ilgili arşiv kaynaklarından ulaşılan verilerin analizine geçilecektir.

Peripatetik Gruplarda Toplumsal Organizasyon: Aile-Sülale-Klan-Kumpanya

Peripatetik gruplarla ilgili yapılan etnografik çalışmalarda soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmenin çeşitli biçimlerde var olduğu gözlemlenebilmiştir. Buna karşılık bu yapı, soy-klan-kabile tipi organizasyonun hiyerarşik yönü son derece zayıf, tek tek ailelerin grupla bağlarını korumakla birlikte esnekliklerini muhafaza ettikleri, ekonomik ihtiyaçlara göre dağılıp tekrar toplanmayı mümkün kılan bir varyantıdır.

Joseph C. Berland'a (1987: 258) göre Pakistan'daki en önemli peripatetik topluluklardan biri olan Kanjarlar için temel toplumsal birim tipik çekirdek aile ile karşılaştırılabilecek olan pukidir. Puki (çadır) esas olarak karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. Çocukların evlenmesiyle birlikte kısa bir süre içerisinde yeni bir puki kurulmaktadır (Berland, 1987: 258). Her bir çadır özünde bağımsız bir birim olsa da, çadırların birleşimiyle kurulan dehralar (kamp) Kanjar peripatetiklerinin toplumsal yaşamında etkin olan bir diğer toplumsal birim olarak ortaya çıkmaktadır. Genellikle birbirleriyle ilişkili, ya da evlilik yoluyla akraba olmuş çadırların bulunduğu dehraların organizasyonu ve yapısı, temeli birlikte çalışma ve göç etmeye dayanan bir uzlaşma üzerinde yükselmektedir (Berland, 1987: 261). Güney Asya'daki peripatetik gruplarla ilgili genel bir değerlendirme yapan Aparna Rao'ya göre genel olarak birbirine bağlı birkaç haneden oluşan toplumsal birimler peripatetik grupların temel toplumsal organizasyon biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bun-

lar çoğunlukla birlikte yaşamakta, belli bir bölgede müşteri topluluklarının sunduğu iş imkânlarının genişliğine uygun büyüklükteki gruplar halinde göç etmektedir. Rao (2007: 60), bu gruplarda yaşlılara saygı duyulduğunu, buna karşılık genellikle baskın bir grup liderinin olmadığını ifade eder. Kararlar daha ziyade uzlaşma ile alınmaktadır. Yeni evliler kısa bir süre aile hanesine dâhil olmakta, ama çok geçmeden kendi küçük çekirdek hanelerini oluşturmaktadır.

Orta Asya'daki peripatetik gruplarla ilgili az sayıdaki metinden biri olan Şirin Akiner'in çalışmasında peripatetik grupların toplumsal organizasyonunu yansıtan oldukça benzer bir çerçeve çizilmektedir. Buna göre Mugat adı verilen yerel peripatetik gruplar kalabalık, grup gibi anlamlara gelen "top" ya da "topar" denilen toplumsal birimler içerisinde örgütlenmişlerdir. Bunlar gevşek, katı bir disipline sahip olmayan yapılardır. Ayrıca yer yer söz konusu yapılara dâhil olmayan küçük aile birimleri ile de karşılaşılabilmektedir. Her ailenin kendisine ait bağımsız bir hanesi bulunmakta, haneler net bir otonomiye sahip olmaktadırlar. "Toplar" genellikle "aksakal" denilen ve yaşlı erkeklerin arasından seçilmiş bir lidere sahiptir (Akiner, 2004: 302). Güney Afrika'da Karretjie peripatetikleri de toplumsal organizasyon itibarıyla oldukça esnek bir yapıya ve diğer peripatetik gruplarda sıkça rastladığımız organizasyon birimlerine sahiplerdir. Karretjie peripatetiklerinin temel toplumsal organizasyon birimi karretjielerdir. Her bir Karretjie hareketli bir ev ve birkaç nesilden oluşan tipik bir geniş aile olmasının yanı sıra aynı zamanda aile üyelerinin yemeğini hazırladığı, birlikte yediği ve uyuduğu mekân olarak da ortaya çıkar. Daha geniş toplumsal birimler ise büyük ölçüde gerekliliklere göre dağılıp genişleyebilen bütünleşmeler olarak şekillenmekte, her halükarda karretjieler asli yapıtaşı konumlarını muhafaza etmektedirler (De Jongh, 2004: 159).

Balkan coğrafyasında yaşayan peripatetik gruplar içerisinde en kalabalık ve görünürlüğü en yüksek topluluk olan Romanların ABD'ye göçleri sonrası geliştirdikleri toplumsal organizasyon biçimlerini analiz eden Matt Salo'nun çalışması bu makalenin konusu açısından ayrıca özel bir önem taşımaktadır. Yazar 1980'lerden sonra bu coğrafyaya yerleşmiş gruplardan biri olan Romanların klan, soy ve geniş ailelerden oluşan bir toplumsal organizasyon yapısına sahip olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal organizasyonun en işlevsel birimi geniş ailedir. Geniş ailelerin birleşmesinden oluşan sülalelerin ötesinde dayanışma duygusu son derece zayıf kalmaktadır (Salo, 1987: 90). Polonya'daki Romanlarla yürütülen bir başka çalışmaya göre ise toplumsal örgütlenmenin en küçük birimi iki ve üç nesili bir arada barındıran "tsera"lardır (çadır). Yeni evlenen çiftler genellikle belli bir süre ebeveynlerinin çadırında yaşamakta,

daha sonra kendi tseralarını oluşturmaktadır. Birbiri ile ilişkili ve genellikle ekonomik alanda birlikte hareket eden tseralardan oluşan familyalar (sülale) ikincil toplumsal örgütlenme birimini teşkil etmektedir. Familyalar ayrıca daha büyük soy grupları olan vitsalar halinde kümelenmektedir (Kaminski, 1987: 333). Janusz M. Kaminski Polonya Romanlarının büyük bölümü için önemli bir işlev gören başka toplumsal örgütlenme birimlerinin varlığına dikkat çekmektedir. Bunlardan biri olan tabor bir grup çadırdan oluşan bir göç ve ekonomik faaliyet ittifakıdır. Taborun üyeleri genellikle evlilik bağı ile bağlanmış olan küçük hane birimleridir. Öte yandan tabora dahil olacak çadırların seçiminde aynı vitsaya aidiyet önemli bir kriter olsa da koşullara göre bu noktada esnemelere gidilebilmektedir. Göçebeliğin zorlaştığı, yerleşmenin bir biçimde kendini dayattığı koşullarda ise taborun yerini kumpanya almaktadır. Kumpanya ekonomik temelli bir yardımlaşma birimi olarak ortaya çıkmakta, kumpanyaya üye ailelerin belirlenmesinde muhtelif kriterler rol oynayabilmekte, yeni katılımcıların seçiminde familya-vitsa ortaklığı koşulu her zaman aranmamaktadır (Kaminski, 1987: 333-334).

Roman grupları ile ilgili genel bir değerlendirme yapan Matras, Roman toplumunun bir akrabalık ideolojisi üzerinde temellendiğini ifade eder. Çoğu Roman toplumunda kabile ya da klan karşılığı kullanılabilecek sözcükler bulunmasa da bu ideoloji hüküm sürmeye devam etmektedir. Roman topluluklarında klan yapısı statik olmadığı gibi farklı klanlar arasındaki evlilikler sonucu yeni toplumsal birimler ortaya çıkabilmektedir. Yine kimi zaman çeşitli nedenlerle güç kazanan klan yapılarının bünyesine başka aile toplulukları da katılabilmekte, klan bu sürecin sonucunda klan üstü bir toplumsal örgütlenmeye dönüşebilmektedir. Matras bu duruma örnek olarak Romanya'nın Transilvanya bölgesindeki Gabor klanını verir. Ekonomik başarılar elde eden bu klan 40-50 yıllık bir süre içerisinde önemli bir ün kazanmış, normalde klan örgütlenmesine dâhil olmayan aileler de bu sürecin ardından klana katılmışlardır (Matras, 2015: 46-47).

Sonuç itibarıyla çok farklı coğrafyalardan verilen örnekler peripatetik gruplarda belirgin bir biçimde ortaklaşan bir toplumsal organizasyon yapısının varlığına ilişkin çok güçlü işaretler ortaya koymaktadır. Koşullara göre çekirdek ya da geniş aileyi andıran bir toplumsal birim peripatetik grupların hem ekonomik hem de sosyal yaşamlarının temelini teşkil etmektedir. Yerleşiklik eğilimi güçlenen gruplarda ev, göçebeliği daha yoğun bir biçimlerde sürdürenlerde çadır söz konusu birimin mekânsal karşılığını oluşturmaktadır. Aile birimlerinin birleşmesiyle oluşan sülale ve klan yapılarının büyüklüğü, etkinliği ya da karar alma gücü ilgili peripatetik grubun mesleki faaliyetlerinin ve faaliyetlerin içinde gerçekleştirildiği toplumsal çevrenin özgünlükleri ile

ilişkili olarak değişiklik gösterebilmektedir. Görünürlüğün ve birlikte hareket etmenin avantaj olduğu durumlarda sülaleler ya da kumpanya gibi ekonomik ortaklık boyutu soy birliğinin önüne geçen birimler genişlerken aksi hallerde klan sülalelere, sülale ise aile birimlerine ayrılabilmektedir.

Sanayinin gelişmesi ve kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ile bağlantılı tarihsel süreçlerin sonucunda geleneksel mesleklerine dönük talebi yitiren peripatetik gruplar genellikle yerleşikleşme eğilimine girmekte, daha ziyade kentsel yapıların içerisinde yerleşim alanları oluşturmaktadır. Tam da bu noktada bir zamanlar mesleki faaliyetin icrası süresinde etkin bir rol oynayan dayanışmacı göç birimi olarak otonom aileler topluluğu, şimdi kentsel yaşamın içerisinde peripatetik kökenli grup tarafından inşa edilen kent dokusunun çekirdeği olarak ortaya çıkmaktadır (Yılgür, 2015a: 81-143).

Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucularının sahip oldukları peripatetik gruplarda sıkça karşılaşılan kumpanya tipi toplumsal örgütlenme biçimi tam da böylesi bir işlev görmüş, Lofçalı hamal ailelerin bu oluşumun avantajlarından yararlanarak kentin dokusuna kendi ihtiyaç ve ayakta kalma stratejileri çevresinde bir müdahalede bulunmuşlardır.

Temel Kaynaklar

Çalışmada anılardan gazete haberlerine kadar çok çeşitli yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Buna karşılık Lofçalı Abdullah ve ailesi ilgili bilgilerin önemli bir bölümü Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin üzerinde kurulduğu Hazine-i Hassa[9] idaresine bağlı Balmumcu Çiftliği'ni araştıran memurlar tarafından hazırlanmış olan bir dizi defter ve Beşiktaş Akaretlerde konaklayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı göçmenlerini gösteren bir belgede yer almaktadır. Her bir defterin hazırlanma süreçleri ve içerikleri birbirinden farklıdır. Diğer taraftan Lofçalı Abdullah ve ailesi ilgili olarak farklı defterlerdeki detaylar birbirlerini tamamlamakta ve kısmen bütünlüklü bir resme ulaşmamıza izin vermektedir.

3 Mart 1883 (19 Şubat 1298) tarihinde sonuçları idare ile paylaşılan ve Lofçalı Muhacirler Mahallesi'ni kuran ailelerle karşılaştığımız en eski kayıt durumundaki defterde Akaretlerde yaşayan göçmenlerin ne kadarının çalışabilir durumda olduğu ve yardıma ihtiyacı olanların sayıları tespit edilmektedir.[10] Ayrıca göçmen hanelerin toplam kişi sayıları, hem erkek ve kadın, hem de çocuk ve yetişkin olarak tasnif edilerek paylaşılmaktadır. Yine hane reislerinin

9 Tanzimat'la birlikte kurulan Hazine-i Hassa padişaha ait gelirlerin toplandığı, padişahça yapılan harcamaların ve saraya ait bütün masrafların ödendiği bir hazinedir (Terzi, 2000: 19-21).

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

adları, meslekleri ve geldikleri yer gibi bilgilere de defterde yer verilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde defterin yer aldığı dosyada belgenin hangi birim tarafından hazırlandığı ile ilgili net bir bilgi olmasa da dosyanın "Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı"[11] başlığı altında sınıflandırılmış olması "Muhacirler Komisyonu" tarafından hazırlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Balmumcu çiftliği civarındaki yerleşim dokusunun görünürlüğünün 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından belirgin bir biçimde artması sonucu idare memurlarından buradaki kişilerin kim olduğunun tespiti amacıyla bir araştırma yapmasını talep etmiştir. 30 Eylül 1886 (18 Eylül 1302) tarihli sözlü emrin ardından yürütülen araştırma 1888 yılında tamamlanır. Belgenin "Dersaadet ve Rumeli İskân-ı Muhacirin[12] memuru Mehmet Ali" imzalı bir yazı ile açıklanıyor oluşu kayıt tutma işleminin Muhacirler Komisyonu tarafından yürütüldüğünü düşündürmektedir. Bu araştırmanın sonucunda Balmumcu Çiftliği arazisinde 83 hane ve baraka sakini bulunduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın sonuçları her bir hane ile ilgili detaylı bilgilerin bulunduğu bir defter şeklinde kaydedilmiştir.[13] Defterde hane üyelerinin bağlı bulunduğu hane reislerinin isimleri ve kendilerine bağlı hane üyelerinin sayısı yer almaktadır. Birbirleriyle bağlantılı ya da mekânsal olarak birbirlerini izleyen haneler defterde arka arkaya yazılmışlardır. Ayrıca hane reislerinin meslekleri, geldikleri bölge ve geliş tarihleri gibi detaylara yer verilmiş olması deftere özel bir önem kazandırmaktadır.

Bölge ile ilgili kayıtların yer aldığı bir diğer belge ise 25 Aralık 1892 (13 Kânunuevvel 1308) tarihinde tamamlanarak teslimi yapılmış olan bir defterdir.[14] Hazine-i Hassa tarafından defterin hazırlanmasına 14 Ağustos 1306 (26 Ağustos 1890) tarihli bir emirle başlanmıştır. Defterin üst yazısı olarak sunulan metinde bölgedeki arazinin idari olarak nasıl bölündüğü ve bu bölgedeki baraka ve hanelerin genel dağılımı ile bilgilere yer verilmektedir. Defterde Balmumcu Çiftliği arazisi ve civarında olup Hazine-i Hassa'nın kontrolüne devredilen bölgelerde mevcut baraka ve hanelerle ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Söz konusu konutlarda ikamet eden kişilerin kim olduğu, konutların yapısı, araziyi kimden ve ne zaman aldığı, çiftlik idaresindeki senet kayıtları gibi detay bilgiler deftere işlenmiştir.

11 Söz konusu katalogda "Muhacirin-i İslamiye Komisyonu" gibi muhtelif komisyon ve kurumların sarayla olan yazışmaları arşivlenmiştir (Sarınay, 2010: 357)

12 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası göçmenlerin yerleştirildiği vilayetlerde "İskân-ı Muhacirin Memurluğu" kurulmuştur (Pul, 2013: 162). Ayrıca 1859-1862 yılları arasında başlayan büyük göç dalgasıyla birlikte 5 Ocak 1860 tarihinde kurulan "Muhacir Komisyonu" 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yeniden aktifleştirilmiştir (Paşaoğlu, 2013: 352).

13 BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 3 Gömlek No: 3818 21 Eylül 1304 (2 Ekim 1888).

14 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

Yine Hazine-i Hassa nezareti tarafından hazırlanan bir diğer defterde ise Balmumcu Çiftliği sınırları içerisinde yer alan baraka ve hanelerin sahipleri ile bilgiler ve konutların değerleri açıklanmıştır.[15] Hazırlanmasına 11 Ekim 1900 (28 Eylül 1316) tarihinde gelen bir emirle başlanılan defter 19 Haziran 1901 (6 Haziran 1317) tarihinde teslim edilmiştir.[16] Defterden tek tek hanelerin büyüklükleri, değerleri, aynı bahçe içerisinde kaç hanenin bulunduğu, evlerin civarında yapılan ek, ahır ya da kuyu gibi eklentiler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Yine pek çok hane reisinin köken ve meslek bilgilerine de defterde yer verilmiştir.

Hamallık Mesleği ve Peripatetik Topluluklar

Osmanlı İmparatorluğu'nda hamallık mesleğinin köklü bir geçmişi bulunmaktadır. 17. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi (2014: 618), Bedesten civarında, bugünkü adıyla Kapalı Çarşı, çalışan hamallardan bahseder. 18. yüzyılda yayınlanan bir fermanda hamalların müşterilerin eşyalarına zarar vermemesi, zarar gören eşyaların bedelinin bölükbaşları tarafından ödenmesi emredilir (Göktaş, 1994: 536). İstanbul hamalları 19. yüzyıl başlarında Yeniçeri Ocağı ile yakından ilişkili durumdadırlar. Ocağın kaldırılması sürecinde hamallar sistematik şiddetten kendi paylarına düşeni alacaklardır. Bu süre içerisinde devletin kâh birini kâh diğerini tutması ile ilişkili olarak Ermeni, Kürt[17] ve Türk hamallar arasında önemli bir rekabet yaşanacaktır (Quataert, 1986: 172-173).

İmparatorluğun başkenti ve civarında bu meslek yüzlerce yıl boyunca ağırlıklı olarak Anadolu içleri ve Mezopotamya'dan gelen bekâr göçmenler tarafından sistematik bir biçimde sürdürülmüş olan bir geçim faaliyeti görünümündedir (Fontmagne, 2007: 216). Buna karşılık Balkan coğrafyasında hamallık mesleği ile geçimlerini temin etmekte olan gruplar arasında peripatetik kökenli gruplar daha görünür hale gelmekte, yer yer hamallık peripatetik gruplarla özdeşleşebilmektedir.

5 Şubat 1891 tarihinde imparatorluk genelinde yaşayan "Kıptilerin" durumu ile ilgili olarak Siroz[18] İdadisi'nin Osmanlıca ve Farsça öğretmeni olan

15 BOA. Y. PRK. HH. Dosya No: 33 Gömlek No: 17 9 Temmuz 1317 (23 Temmuz 1901).

16 BOA. Y.MTV. Dosya No: 217 Gömlek No: 17 6 Haziran 1317 (19 Haziran 1901).

17 İstanbul'daki Kürt hamallar topluluğunun içinden çıkan Zaro Ağa bir bakıma yaşamı ve kişiliğiyle söz konusu grubun sembolü durumuna yükselmiştir. 1774 yılında Bitlis'te doğan Zaro Ağa 1934 yılına kadar yaşamış, 160 yıllık hayatında Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin pek çok tarihsel kırılma anına tanıklık etmiştir (Alakom, 1997: 177).

18 Siroz (Serez). Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik vilayetine bağlı bir sancak... (Sezen, 2006: 450).

Sadi Bey tarafından II. Abdülhamit'e sunulmuş olan bir raporda, demircilik ve hamallık yaparak geçinen "Kıptilerin" diğerlerinin "hırsızlık" ve "rezaletlerine" dâhil olmadıkları ifade edilmektedir (Uçar, 2010: 133). Bu ifade en azından Balkanlarda, "Kıpti" olarak adlandırılan peripatetik gruplar arasında hamallığın, demircilik gibi geleneksel mesleklerle karşılaştırılabilecek bir yaygınlığa kavuştuğuna dönük bir işaret olarak yorumlanmalıdır.

Balkan coğrafyasında peripatetik grupların hamallık mesleği ile ilişkilenmeleri, yer yer bu meslek grubunun sosyal mücadele pratiklerine katılımları ile de kendini göstermektedir. 1908 yılında Avusturya mallarına dönük boykot hareketi sırasında, "Kıpti" hamallar limandaki gemilerden malları indirmeyi reddetmişlerdir. Bu durum kimi çevreler tarafından İttihat ve Terakki'nin kışkırtmalarına bağlanmış ama cemiyet kendi yayın organında bu iddiaları reddettiğini açıklamıştır (Çetinkaya, 2004: 291).

Özel olarak doğrudan Lofça'da yaşayan peripatetik gruplara[19] ait kayıtlara ulaşmak mümkün olmasa da söz konusu dönemde Lofça'nın ilişkili olduğu Vidin merkezi ile ilgili bir çalışmada yer alan detaylar, civar yerleşimlerde hamallık mesleğinin "Kıpti" olarak adlandırılan peripatetik gruplar arasındaki yaygınlığını işaret etmektedir. Çalışmada Vidin merkezinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilere ait temettuat kayıtları incelenmiştir. Bunun yanı sıra "Vidin civarında" "çadırda" yaşadığı belirtilen Kıpti gruplarına ait kayıtlar da paylaşılmıştır. 19. yüzyıla ait kayıtlardaki meslek verileri incelendiğinde hamallıkla geçinenlerin arasında yalnızca 1 Yahudi olduğu, kalanların tamamının ise Kıpti olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Genel olarak Kıpti olarak sınıflandırılan hane reislerinin arasında yer alan 29 kişi hamallıkla geçimini temin etmektedir (Selçuk, 2013: 173-320).

Lofçalı Abdullah ve beraberindeki aile reislerinin ilk kayıtlarına rastladığımız 1883 tarihli defterde, Lofçalı Abdullah dışındaki diğer erkek hane reisleri hamal olarak kaydedilmişlerdir.[20] 1888 tarihli defterde Lofçalı Abdullah da hamal olarak gösterilir. 1888 tarihli defterde Balmumcu Çiftliği arazisinde yaşadığı ifade edilen 83 hane reisinden 7'si hamallık yapmaktadır.[21] Bunların

19 Lofça'da "Kıpti" olarak tasnif edilen peripatetik grupların bölge genelinde olduğu gibi belirgin bir varlığı söz konusudur. 16. yüzyıl gibi erken bir tarihe ait bir sayım defterinde Lofça'da 22 Müslüman, Müslüman olmayan ve 1 dul "Çingene" hanesi yaşadığı ortaya konulmaktadır (Şerifgil, 1981: 131). Yaklaşık 300 yıl sonrasında, 1859-1860 tarihli bir nüfus defterine göre, bu dönemde Vidin'e bağlı olan Lofça'da 1631 Kıpti hanesi yaşamaktadır. Bu dönemde bölgede genel olarak 31701 hane yaşamını sürdürmektedir (Koyuncu, 2014: 681).

20 BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

21 1888 tarihli defterde bölgede yaşadığı belirtilen ailelerin büyük bölümüne ait meslek kayıtlarına yer verilmiştir. Balmumcu Çiftliği arazisinde yaşayan hanelerin mesleki dağılımları incelendiğinde esas ağırlığın tarım ve hizmet sektöründe yer alan hanelerde olduğu görül-

tamamı da Lofçalı Abdullah'ın başını çektiği aile gruplarının reisleri olarak kaydedilmiş bireylerdir. Bu haliyle hem yaşadıkları coğrafya içerisindeki temel mesleki konumlarına hem de çalışmanın sonraki bölümlerinde detaylı bir biçimde ele alınacak olan peripatetik gruplara özgü toplumsal örgütlenme biçimlerine atfen onları Lofçalı Hamallar Kumpanyası olarak adlandırmak yerinde bir davranış olacaktır.

Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın İlk Konağı: Akarat-i Seniye

Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın ilk konağı olan Akarat-ı Seniye'nin oldukça ilginç bir tarihi vardır. Osman Nuri Ergin Akaret-i Seniye'nin, Abdülaziz döneminde inşa edildiğini söylemektedir. Nişantaşı ve Köyiçi taraflarında başlayıp Dolmabahçe'yi tehdit edebilecek bir yangından korunmak isteyen sultan Beşiktaş'taki Akaret binalarını yaptırmıştır (Delon, 1998: 142). Akaretler sıra ev adı verilen yeni konut tipinin İstanbul'daki tipik örnekleri arasında yer almaktadır. Yapımına 1875 yılında padişah iradesi ile başlanılan Akaretlerin, mimarı dönemin pek çok mimari eserinde imzası bulunan Balyan ailesinin bir üyesi olan Sarkis Balyan'dır. Akaretler başlangıçta kira konutu olarak tasarlanmış ve bunlardan elde edilecek gelirle Aziziye Camisi'nin imarı planlanmıştır (Batur, 1993: 149). Ne var ki Abdülaziz'in cami ve Akaret evlerini inşasından önce ölmesi bu planların değişmesine neden olacaktır. Onun ardından tahta çıkan Sultan Abdülhamid ise Dolmabahçe Sarayı'na hâkim bir noktada dört minareli bir cami inşasını tehlikeli bulacak, buna karşılık Akaret evlerini yarım bırakmayı uygun görmeyecektir.[22]

---

mektedir. 8'i arabacı, 7'si hamal ve 1'i bakkal olmak üzere toplam 16 hane hizmetler başlığı altında sınıflandırılabilecek alanlarda çalışmaktadır. Bu hanelerde hane reisine bağlı birey sayısı 61'dir. Bağcılık, bahçıvanlık, çilekçilik, inekçilik gibi tarımsal ekonomik faaliyetlerde bulunan hanelerin sayısı 29, hane reisleri dışındaki toplam birey sayısı 95'dir. Bunların dışında tablakâr denilen konak, saray hizmetçileri ile çeşitli devlet kurumlarında alt düzey görevlerde çalışanlar ve bu mesleklerini tarımsal faaliyetlerle beraber sürdüren 17 hane reisi ve onlara bağlı 37 kişi defterde kayıtlıdır. Ayrıca ücretli hizmet ve tarım işçisi olarak 3, demircilik yaparak geçinen 1 hane reisi vardır. 17 hane reisinin mesleği ile ilgili ise herhangi bir kayıt bulunmamakta ve kendilerine bağlı 55 hane üyesi bulunmaktadır. BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 3 Gömlek No: 3818 21 Eylül 1304 (2 Ekim 1888). Yakın dönemde yayınlanan bir başka çalışmada Balmumcu Çiftliği sınırları içerisinde yer alan söz konusu farklı meslek kategorileri ve her bir kategorinin içinde biçimlendiği tarihsel bağlam çerçevesinde detaylı bir tartışma yürütülmüştür (Yılgür, 2015: 119-155).

22 Sultan Akaretlerin tamamlanmasının ardından evlerin gelirlerini yakın çevrede yaptırdığı küçük camilere ayırmıştır (Esatlı, 2010: 56).

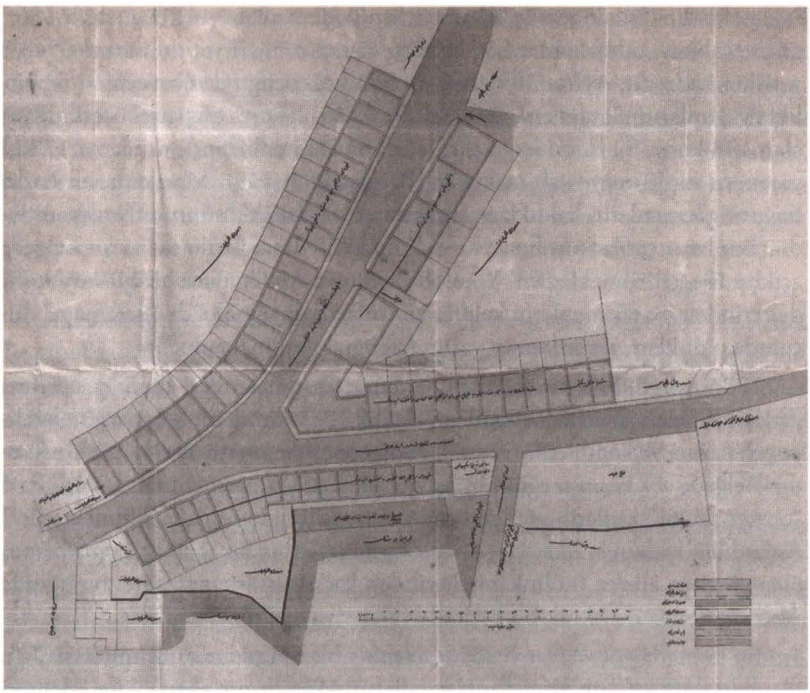

Harita 1: Beşiktaş Akaretler[23]

Arşiv belgeleri 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Akarat-ı Seniye'nin göçmenler için geçici konaklama adresi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Ne var ki Akaret evleri her ne kadar dönemin standartlarına göre yeni bir mimari anlayışı simgeleyen modern konutlar olsalar da büyük kalabalıklar halinde şehrin her yerine yayılmış göçmenler burada hiç de iyi koşullarda yaşamamaktadırlar. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1881 tarihli bir belge Akaretlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenlerin durumunun anlaşılması noktasında oldukça yararlıdır. Belgeye göre göçmenlerin Akarat-ı Seniye'de toplu halde barındırılması "genel sağlık" açısından sorunlu görüldüğünden, şehremaneti (belediye) ve Muhacir Komisyonu tarafından yazılan yazılarla göçmenlerin buradan alınarak Yeniköy'de misafirhane olarak kullanılan "sahilhane"ye (yalı) geçici olarak yerleştirilmeleri önerilmiştir.[24]

1883 yılına ait yerleşim kayıtları incelendiğinde, idarenin göçmenlerin yerleşim yoğunluğu ile ilgili bu endişelerinin hiç de yersiz olmadığı an-

23 BOA. PLK.p. Dosya No: 1853. Gömlek No: 1.

24 BOA. Y. MTV. Dosya No: 7. Gömlek No: 64. Tarih: 25.11.1298 (19 Ekim 1881).

laşılmaktadır. Bu dönemde Akarat-ı Seniye'de toplam 441 hanede, 1586[25] göçmen birey kalmaktadır. Söz konusu kişilerin 531'i yetişkin erkek, 543'ü yetişkin kadındır. Ayrıca 309 erkek ve 203 kız çocuğu da ebeveynleri ile birlikte yaşamlarını devam ettirmektedir.[26] Akarat-ı Seniye 66 parsel üzerinde yer alan 133 konut birimini içermekte, söz konusu her birimde ortalama 12 kişi yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır (Batur, 1993: 149). Meselenin bir başka boyutu göçmenlerin kaldıkları yapıların çok da sağlıklı durumda olmamasıdır. Bunların çatılarının hasarlı olduğu 1881 yılının Ekim ayına ait belgede açıkça dile getirilmektedir.[27] Yine 1881 yılının Aralık ayına ait bir kira kayıt defterinden ise göçmenlerin kaldığı konutların büyük ölçüde "natamam" durumda oldukları, inşaatlarının yarım kaldığı anlaşılmaktadır.[28]

1881 yılı Ekim ayında Akaretlerden çıkarılmaları ve Yeniköy civarına yerleştirilmeleri istenen göçmenler, 7 Aralık 1881 tarihli bir belgeye göre tahliye çabalarına ve kendilerine gösterilen diğer yerlere taşınmaya karşı çıkmışlardır. Belgede söz konusu eğilimin ortaya çıkmasında göçmenlerin aralarındaki "ticaret sahibi" kişilerin yönlendirmesinin etkili olduğu ifade edilmektedir.[29] Anlaşıldığı kadarıyla Akaretler civarında kendilerine bir iş çevresi oluşturmuş olan göçmen aileler, bu imkânı ellerinden kaçırmak istememekte, bu uğurda Akarat-ı Seniye'de sıkışık bir biçimde yaşamaya razı olmaktadırlar.

Bu noktada göçmenler ve idare arasında bir müzakere sürecinin başladığı, idarenin göçmenlerin konutların yapılış amacına uygun olarak kira ödemeyi kabul etmeleri halinde burada kalmalarına geçici olarak göz yumma eğilimine girdiği görülmektedir. Öyle ki aynı ay içerisinde göçmenlerden bazılarıyla 1881 yılının Aralık ayından 1882 yılının Şubat ayına kadar sürecek dört aylık bir sözleşme yapılmıştır.[30] Ne var ki göçmen aileler başlangıçta bir şekilde sözleşmeyi imzalamaya ikna edilmiş olmalarına rağmen daha sonra bu konuda istekli davranmamışlar, konu ile ilgili çeşitli itirazlarda bulunmuşlardır.[31] Sonuç itibarıyla Akarat-ı Seniye civarında göçmenlerin varlığı, yoğunluğu azalmakla birlikte daha uzun bir süre boyunca devam edecektir.[32]

25 Defterde bu rakam 1585 olarak verilmekte, oysaki bu rakamın bileşimini açıklayan alt değerlerin toplamı 1586 etmektedir. Muhtemelen yazım sırasında ilgili memur tarafından bir hata yapılmıştır.

26 BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

27 BOA. Y. MTV. Dosya No: 7. Gömlek No: 64. Tarih: 25.11.1298 (19 Ekim 1881).

28 BOA. Y. MTV. Dosya No: 8 Gömlek No: 44. 1 Rebiyülevvel 1299 (21 Ocak 1882).

29 BOA. Y.PRK. AZJ. Dosya No: 5 Gömlek No: 3. 17 Muharrem 1299 (7 Aralık 1881).

30 BOA. Y. MTV. Dosya No: 8 Gömlek No: 44 1 Rebiyülevvel 1299 (21 Ocak 1882).

31 BOA. Y. MTV. Dosya No: 8 Gömlek No: 44 1 Rebiyülevvel 1299 (21 Ocak 1882).

32 Akarat-ı Seniye'de sakin muhacirlerin bu bölgeyi terk etmediklerini duyan diğer muhacirlerin de yerlerinden çıkmak istemedikleri. BOA. Y.PRK.KOM. Dosya No: 8 Gömlek No: 19

1883 yılı itibarıyla Akaretlerde yaşamakta olan göçmenlerle ilgili tutulan detaylı istatistik, bu ailelerin kendi gelecek tasavvurlarının da anlaşılmasına imkân vermektedir. Bunlardan 1041 kadarı İstanbul'da kalmak istemekte, 544 aile ise başka yerlere sevk edilme yönünde irade beyan etmektedir. İstanbul'da kalmak isteyenlerden 237 hane çeşitli biçimlerde kendi geçimlerini temin etme gücüne sahip durumdadır. 5 dul kadın yalnız yaşamakta ve hizmetçilik yaparak geçinmekte, 19 dul ise çamaşırcılık ve terzilik yaparak ailesinin yaşamını sürdürebilmektedir. 33 hanede ise yetim, dul ve çalışamaz durumda olup kendi gelirlerini kazanmaya güçleri yetmeyen kişiler yaşamaktadır.[33]

Akarat-ı Seniye'de konaklayan ve geçimini bir şekilde sağlamayı başararak İstanbul'da kalmak isteyenlerden biri olan Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın en bilinen siması Mehmet oğlu Abdullah'ın ismi ilk olarak 1881 yılının Aralık ayında tutulan ve kiracıların isimlerinin yer aldığı defterde geçer.[34] Defterde verilen bilgilere göre Akarat-ı Seniye dâhilindeki 49 numaralı evde yaşayan Lofçalı Abdullah, 25 kuruş kira ödemeyi taahhüt etmektedir.[35]

1883 yılında hazırlanan ve Akaretler'de yerleşmiş 93 Harbi göçmenleri ile ilgili bilgilerin paylaşıldığı defterde Lofçalı Abdullah'ın yanı sıra kumpanyanın diğer üyelerinin de kayıtları bulunmaktadır. Defterin 6. sayfasının 18 ve 19. sıralarında Lofçalı Mehmet oğlu Mehmet ile Lofçalı Mehmet oğlu Abdullah isimli iki hane reisinin hakkındaki bilgiler girilmiştir.[36] Söz konusu tarihte Lofçalı Mehmet hamallık, Lofçalı Abdullah ise dellallık[37] yaparak geçinmektedir. Bu hane reislerinin listede arka arkaya yazılmış olmaları ve baba isimlerinin aynı olması kardeş olduklarını düşündürmektedir. Zira defterin genelinde kayıtlar tutulurken böyle bir sistematik izlenmiştir.

Defterden anlaşıldığı kadarıyla Lofçalı Abdullah'ın hanesinde kendisi dâhil 3 yetişkin erkek ve 4 yetişkin kadın bulunmaktadır. Bu tablonun zihinde uyandırdığı ilk düşünce Akaretlerdeki bu evde Abdullah ve iki yakınının eşleriyle birlikte yaşadığıdır. Ayrıca aralarında bir de bekâr yetişkin kadın bulunmaktadır. Lofçalı Mehmet'in hanesinde ise kendisi haricinde bir yetişkin kadın ve bir kız çocuğu yaşamaktadır (Tablo 1). Akaretlerde yan yana ya-

29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893).

33 BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

34 BOA. Y. MTV. Dosya No: 8 Gömlek No: 44 1 Rebiyülevvel 1299 (21 Ocak 1882).

35 1881 yılı itibarıyla İstanbul'da yaşayan bir rençperin günlüğü 7,6 kuruştur.

36 BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

37 Dellal kelimesi aynı andan birden çok mesleki faaliyete göndermek yapmaktadır. Sami'ye (2015: 616) göre, dellal çeşitli yerlerde kalabalıklara bağırarak duyuru yapan kimse ya da muhtelif malların satışı sırasında alıcı ile satıcı arasında aracılık yaparak pazarlık yapan kişi gibi anlamlara gelmektedir.

Sayfa	Sayfa no	Kebir (Büyük) Zukûr (Erkek)	İnâs (Kadın)	Sagir (Küçük) Zukûr (Erkek)	İnâs (Kadın)	İsmi ve Memleketi	Misafir olduğu mahâl	Yekûn
6	18	1	1	0	1	Lofçalı Mehmed bin Mehmed	Akarat-ı seniyye	3
6	19	3	4	0	0	Lofçalı Abdullah bin Mehmed	Akarat-ı seniyye	7

Tablo 1: 1883 yılı itibarıyla Lofçalı Mehmet ve Lofçalı Abdullah'ın Haneleri.

şamakta olan bu beş akraba aile peripatetik gruplarda sıkça karşılaştığımız aileden sonraki en küçük örgütlenme birimi olan küçük sülale gruplarını çağrıştırmaktadır.

1883 tarihli defterin farklı sayfalarında yine Lofçalı ve hamallık mesleği ile geçindiği ifade edilen farklı ailelere ilişkin bilgiler de girilmiştir.[38] Lofçalı Ali oğlu Ali, Lofçalı Halil oğlu İbrahim, Lofçalı Şahbaz oğlu Hasan oğlu İbrahim isimli hane reislerinin kayıtları defterin farklı yerlerinde bulunmakta, birbirleriyle doğrudan bağlantılı oldukları yönünde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Tablo 2'deki veriler İbrahim isimli her iki Lofçalının da nicelik olarak küçük aile yapılarına sahip olduklarını göstermektedir. Lofçalı Ali oğlu Ali'nin hanesi ise diğerlerine göre daha kalabalıktır.

Söz konusu bu aileler kısa bir süre içerisinde en görünür ismi Lofçalı Abdullah olan sülale ile birleşerek peripatetik gruplarda karşılaştığımız bir başka toplumsal örgütlenme birimi olan bir kumpanya teşkil edecek ve Lofçalı Muhacirler Mahallesi'ni inşa edeceklerdir.

Lofçalı Muhacirler Mahallesi: Yeni Bir Başlangıç

2 Ekim 1888 tarihli ve Balmumcu Çiftliği civarındaki baraka ve hane sahiplerinin listelendiği defterde yer alan bilgiler, Lofçalı Abdullah'ın ve Lofçalı Mehmet'in aileleri ile hamallık yaparak geçinen diğer Lofçalı ailelerin görünür bir biçimde ortaklaştığını göstermektedir.[39]

Defterin ilgili bölümünde Lofçalı Abdullah'ın çekirdek ailesi ve onunla birlikte hareket eden diğer 7 aile ile ilgili bilgiler defterde izlenen genel sistematiğe aykırı olarak tek bir başlık altında açıklanmaktadır:

38 BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No: 4 Gömlek No: 6 23 Rebiyülahir 1300 (3 Mart 1883).

39 BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 3 Gömlek No: 3818 21 Eylül 1304 (2 Ekim 1888).

Sayfa	Sayfa no	Kebir (Büyük) Zukûr (Erkek)	İnâs (Kadın)	Sagir (Küçük) Zukûr (Erkek)	İnâs (Kadın)	İsmi ve Memleketi	Misafir olduğu mahâl	Yekûn
6	10	1	2	3	0	Lofçalı Ali bin Ali	Akarat-ı seniyye	6
8	9	1	1	0	1	Lofçalı İbrahim bin Halil	Akarat-ı seniyye	3
8	14	1	1	0	1	Lofçalı Şahbaz oğlu İbrahim bin Hasan	Akarat-ı seniyye	3

Tablo 2: Lofçalı Ali, Lofçalı Halil oğlu İbrahim ve Lofçalı Hasan oğlu İbrahim'in Haneleri

Altı sene önce, dört dönümlük arazi kiralamış ve yıllık yüz elli kuruş kira verdikleri bu yere sekiz ev inşa ederek burada yaşamaya başlamışlardır. Önceden Tosya'ya[40] gönderilmişlerse de bir sene sonra geri gelmişlerdir. Halen adı geçen yerde yaşamaya devam etmektedirler[41]

Defter 1888 yılının sonlarına doğru hazırlandığına ve evleri bu tarihten altı yıl önce inşa edildiği ifade edildiğine göre, 1883 yılının Mart ayında Akaretlerdeki kayıtlar tutulduktan kısa bir süre sonra Lofçalı hamallar kumpanyasının oradan ayrıldıkları düşünülebilir. Öte yandan 25 Kasım 1892 tarihli bir diğer defterde ise, evlerin bu tarihten sekiz yıl önce hazırlandığı ifade edilmektedir.[42] Sonuç itibarıyla çok büyük ihtimalle defterleri hazırlayan kâtiplerin sözlü rivayetlerden yola çıkmasının sonucu olarak ortaya çıkan karışıklık nedeniyle tarihi kesinleştirmek mümkün olmasa da, 1883 yılı sonları ya da 1884 yılının başlarına doğru Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın yeni mahallelerini inşa ettiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan 1304 (1886 / 87) tarihli bir Şişli haritasında, günümüzde Meşrutiyet Mahallesi'nin yer aldığı ve daha önceleri Taşocağı ya da Nişantaşı Teneke Mahallesi olarak

40 Söz konusu dönemde göçmenlerin İstanbul dışına çıkarılarak Anadolu'da iskân edilmesi oldukça yaygın bir uygulamadır. 1846'ya kadar Kengırı (Çankırı) ve daha sonrasında ise Kastamonu'ya bağlı olan Tosya'ya gönderilen Lofçalı ailelerin geri dönüşleri bu sürecin son derece müzakereye açık boyutları olduğunu ve her zaman kurallı bir biçimde ilerlemediğini göstermektedir.

41 "Altı sene evvel dört dönüm mikdarı arazi îcâr iderek ve senevî yüz elli guruş îcâr verdikleri mahale sekiz hâne inşa iderek derununda beytûtet ve evvelce Tosya'ya gönderilip bir seneden sonra avdet iderek elyevm mahal-i mezkürda ikamet eyledikleri" BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 3 Gömlek No: 3818 20 Eylül 1304 (2 Ekim 1888).

42 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

bilinen bölgenin üst taraflarında "Lofça Muhacirin Mahallesi" isimli bir yerleşimin olduğu görülmektedir (Harita 2). Defterde ifade edildiği üzere 8 evlik bir yerleşimden ibaret olduğu görülen Lofça Muhacirler Mahallesi boş bir arazinin üzerinde inşa edilmenin avantajıyla oldukça geniş bir alana yayılmıştır. 4000 metrekarelik arazi üzerinde inşa edilen sekiz evin arasında geniş bahçeler bulunmaktadır. Bu haliyle Lofça Muhacirler Mahallesi günümüzün peripatetik yerleşimleriyle kıyaslandığında son derece ayrıcalıklı bir konumda yer almaktadır. Söz konusu arazinin Lofçalı Abdullah tarafından, daha önce bölgede yaşamakta olan bir Arnavut'tan 300[43] kuruş karşılığı satın alındığı[44] 1892 tarihli defterde açıklanmaktadır.[45] Buna ek olarak idareye yıllık olarak 150 kuruşluk bir kira / vergi ödemesi yapmaktadırlar.[46]

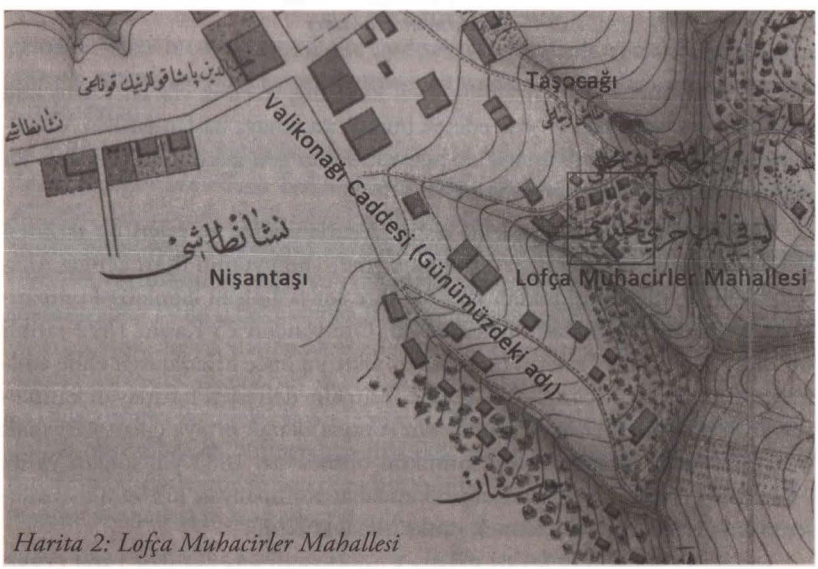

Harita 2: Lofça Muhacirler Mahallesi

43 1882 yılı itibarıyla bir rençperin günlük kazancı 8 kuruş (960 akçe) civarındadır (Pamuk, 2000: 196). Her ay sadece 10 gün çalışmış olsalar dahi 8 hane reisinin 300 kuruşu kazanması bir yıldan daha uzun sürmeyecektir. Bu arada 1884 yılında İstanbul Zahire Borsası'nda bir çuval unun toptan fiyatı 109 kuruştur (Pamuk, 2000: 172).

44 Bu noktada söz konusu dönemde satın almanın mutlak bir el değiştirme olmadığının altı çizilmelidir. Balmumcu Çiftliği gibi hükümdara ait arazilere yerleşenlere bu arazileri işletme hakkının Hazine-i Hassa tarafından kendilerine verildiğini gösteren senetler verilmektedir. Ayrıca çiftlik arazilerinin içerisinde bağ oluşturacak kişilerle de bir sözleşme imzalanmaktadır (Terzi, 2000: 100). Sonuç itibarıyla Lofçalı Muhacirler Kumpanyası, kendilerinden önce araziyi işleten Arnavut yerleşimciden 300 kuruş karşılığı bu kiracılık pozisyonunu devralmışlardır.

45 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

46 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

1888 tarihli deftere göre Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın inşa ettiği ifade edilen sekiz evden ilki Lofçalı Abdullah tarafından kullanılmaktadır. Kendisi dışında üç kişi daha bu evde yaşamaktadır. Bunlardan birisinin Lofçalı Abdullah'ın eşi, diğerlerinin ise çocukları olduğunu düşünmek hiç de akla aykırı değildir. Aradan geçen süre içerisinde Lofçalı Abdullah iki çocuk sahibi olmuş, ya da 1883 tarihli defterde çocukları kayda geçirilmemiş olabilir.

1888 Tarihli Deftere Göre Haneler*

	Hane Reisi	Hane Reisinin Mesleği	Hane Reisine Bağlı Nüfus	Toplam Nüfus
1	Abdullah	Hamal	3	
2	Dul Ayşe Hatun	Açıklama Yok	3	
3	İbrahim	Hamal	2	
4	Mehmet	Hamal	4	
5	Ali	Açıklama Yok	5	
6	Osman	Hamal	3	
7	Ömer	Hamal	3	
8	Mehmet	Hamal	2	
	Toplam Hane reisi: 8		Toplam Bağlı Hane Nüfusu: 25	33

Tablo 3: Lofça Muhacirler Mahallesi'nin Kurucu Haneleri

Söz konusu defterde diğer evlerde yaşayan hane reisleri ve kendilerine bağlı nüfusla ilgili bilgiler detaylı bir biçimde açıklanmaktadır (Tablo 3). Bunların önemli bölümünün 1883 tarihli defterde Lofçalı Abdullah'ın hanesinde gösterilen iki yetişkin erkek ve üç yetişkin kadın ile Lofçalı Mehmet'in ailesi için inşa edilmiş olduğu düşüncesi oldukça akla yatkın gelmektedir. Bu bağlamda mahallede inşa edilen dördüncü evde yaşayan 5 nüfuslu Lofçalı Hamal Mehmet'in, 1883 tarihli defterde kendisi dâhil üç nüfus olarak kaydedilmiş olan Lofçalı Mehmet oğlu Mehmet olduğunu, ailesinin zamanla kalabalıklaştığını düşünebiliriz. Altı ve yedinci evlerde yaşayan Lofçalı hamal Osman ve Lofçalı hamal Ömer, 1883 tarihli defterde Lofçalı Abdullah'ın hanesinde isimleri belirtilmeksizin kaydedilmiş olan iki yetişkin erkek olmalıdırlar. Zira defterde bu isimleri taşıyan başka Lofçalı hane reisleri bulunmamaktadır.

* BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 3 Gömlek No: 3818 20 Eylül 1304 (2 Ekim 1888).

İkinci evde yaşayan Dul Ayşe Hatun'la ilgili muhtelif açıklamalar geliştirilebilir. Defterdeki verilerden onun ve aynı haneyi paylaştığı kişilerin kimliği kesin olarak tespit edilememektedir. En olası açıklama Dul Ayşe Hatun'un 1883 yılındaki kayıtta Lofçalı Abdullah'ın hanesinde kaydedilmiş olan bekâr kadın olduğunu varsaymaktır. Ne var ki 1883 tarihli defterde Lofçalı Abdullah'ın hanesinde hiç çocuk bulunmadığı ifade edilmesine rağmen Lofçalı Dul Ayşe Hatun'un 1888 yılındaki kaydında kendisine bağlı üç nüfusla beraber yaşadığının belirtilmesi durumu tartışmalı hale getirmektedir. Dul bir kadın olarak Ayşe Hatun'un hanesinde meydana gelen bu nüfus artışına bir şekilde açıklama getirilmelidir. Bu kişilerin sonradan memleketten yanına gelen yakınları olduğu düşünülebileceği gibi 1883 yılındaki kayıtta, Lofçalı Abdullah'ın hanesinde çok sayıda yetişkin bulunması nedeniyle çocukların kayıt altına alınmadığını varsaymak da mümkündür. Ayrıca Dul Ayşe Hatun'un, 1883 yılındaki defterde Lofçalı Abdullah'ın hanesinde gösterilen bekâr yetişkin kadın olmadığı, defterde yer alan Ayşe isimli iki Lofçalı kadından birinin kendi ailesi ile birlikte Lofçalı Hamallar Kumpanyası'na katıldığı düşünülebilir.[47]

Üçüncü ve beşinci evlerde yaşayanlar ise 1883 tarihli defterde bağımsız aile birimleri olarak gösterilmiş olan Lofçalı hamal hane reisleri olmalıdırlar. Bu varsayımdan hareketle bir model geliştirdiğimizde, 1883 tarihli defterde 6 nüfuslu bir ailenin reisi olarak gözüken Lofçalı Ali oğlu Ali, 1888 tarihli defterde yine 6 nüfuslu bir ailenin reisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama bu kez ailesi ile birlikte Lofçalı Abdullah'ın temsil ettiği sülaleye dâhil olmuş, inşa ettikleri evlerden beşincisine yerleşmiştir. 1883 tarihli defterde, Akaretlerde kaldığı ifade edilen İbrahim isimli iki Lofçalı hamaldan biri çok büyük ihtimalle bölgedeki üçüncü evde yaşayan Lofçalı hamal İbrahim'dir. 1883 tarihli deftere göre her iki hamal İbrahim de hanelerinde bir yetişkin kadın ve bir kız çocuğu ile birlikte yaşamaktadırlar (Tablo 2).

Sekizinci evde yaşayan Mehmet, Ömer'in damadıdır.[48] Mehmet'in evinin ilk yapılan sekiz evin arasında sayılması, evlerin inşa edildiği 1883 yılında dahi Lofçalı Abdullah'ın sülalesine dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Lofçalı Damat Mehmet Ağa'nın konutunu bu çalışmanın genel tartışması içerisinde anlamlı kılan bir başka nokta konutunu kayın pederinin bahçesine yapılmış olmasıdır. 1892 tarihli defterde tam da bu nedenle evi için ayrıca koçan veril-

47 Bu kadınlardan ilki defterin sekizinci sayfasında kayıt edilmiş olan Lofçalı Ayşe Hatundur. İlgi çekici bir biçimde Ayşe Hatun deftere zaptiye olarak kaydedilmiştir. Özcan'a göre istihbarat amaçlı zaptiyelik faaliyetleri ile uğraşanların arasında Osmanlı klasik döneminde erkeklerin yanı sıra kadınlar da olabilmektedir (Özcan, 2013: 129). Defterdeki diğer Lofçalı Ayşe ise İsmail kızı Ayşe'dir. Duldur ve iaşeye muhtaç durumdadır.

48 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

mediği ifade edilmektedir. Daha önce vurgulandığı üzere peripatetik toplumsal örgütlenmede yeni evlenen çiftlerin kısa bir süre ebeveyn aile ile birlikte yaşaması, daha sonra ise göçebelerde kendi çadırlarını, yerleşikleşen topluluklarda kendi konut birimlerini kurması son derece sık rastlanan bir olaydır. Küçük aile birimlerinin, sülale ya da kumpanya gibi üst toplumsal birimler içerisindeki otonomisi büyük ölçüde bu sürekliliğin üzerinde yükselmektedir. Lofçalı Mehmet Ağa'nın durumu, Lofça Muhacirler Mahallesi'nde daha sonra çok daha yaygın bir biçimde gerçekleşecek olan bu gelişmenin erken bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla Lofçalı Abdullah'ın girişimiyle kurulan Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin ilk sekiz evinde kısmen kan ve evlilik bağıyla ilişkili haneler, kısmen de bu grupla bütünleşmeyi kendi ayakta kalma stratejileri çerçevesinde tercih eden bağımsız haneler yaşamaktadır. Bütünleşme bir kez gerçekleştikten sonra ortaya yeni bir sülale çıkmış, sülale ya da daha doğru bir terimle peripatetik gruplara özgü kumpanya benzeri toplumsal organizasyonun üyeleri ilgili defterlerin çoğunda tek bir birim gibi kayıt altına alınmıştır.

Kuruluş Döneminde Lofça Muhacirler Mahallesi'nin Konut Yapısı

1892 yılında hazırlanan defterde yer alan bilgiler Lofça Muhacirler Mahallesi'nin konut yapısı ile ilgili son derece kritik bir bilgi kaynağı durumundadır. Defterde evler sınıflandırılırken genel olarak tahtani (tek katlı) ve fevkani (iki katlı) ifadeleri kullanılmıştır.[49] Lofça Muhacirler Mahallesi'nin bulunduğu Balmumcu Çiftliği ve civarında 1892 yılı itibarıyla kayıt alınan 268 haneden[50] 52'si fevkani, 143'ü tahtanidir. 73 evin yapı durumu ile ilgili bir sınıflandırmaya gidilmemiştir. Oda sayıları göz önüne alındığında 1892 yılında bölgede kayıt altına alınan evlerden 55'inin tek odalı, 82'sinin iki odalı, 39'unun üç odalı, 12'sinin dört odalı, 4'ünün beş odalı, 1'inin altı odalı olduğu görülmektedir. Diğer evlerin oda sayısı ile ilgili bilgi verilmemiştir. Bölgedeki konut yapısı ile ilgili bir başka önemli gösterge inşaatta kullanılan malzemenin niteliğidir. Bölgedeki evlerin 159'u ahşaptır. 4 evin altı kâgir[51], üstü ahşap; 8 ev kâgirdir. Büyük bölümü Mecidiyeköy civarında olan 24 ev

49 Bu adlandırma biçimleri Osmanlı döneminde konutları sınıflandırmak için kullanılan genel bir sistemin parçasıdırlar. Buna göre yıkık dökük, köhne evler süfli, tek katlı evler tahtani, iki katkı evler fevkani, gösterişli lüks evler ise mükellef olarak sınıflandırılmaktadır (Behar, 2003: 40)

50 Hanelerin bir bölümü Mecidiyeköy'ün de içinde bulunduğu Zincirlikuyu Kasr-ı Alisi civarında bulunmaktadır.

51 Betonarme.

kerpiç yapılıdır. Yine bu bölgedeki iki evde inşaat malzemesi olarak teneke kullanılmıştır.[52]

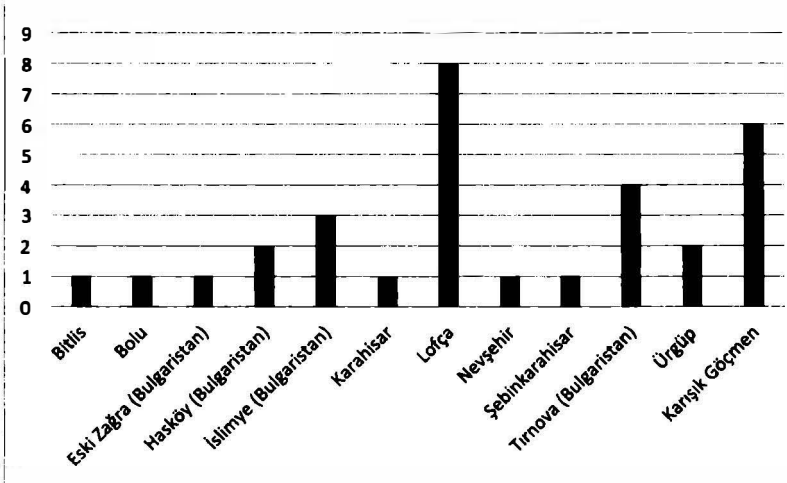

Tablo 4: Tek Odalı Evlerde Yaşayanların Köken Bilgileri

Bölge sakinlerinin büyük bölümü iki ya da üç odalı evlerde ikamet etmekteyken, genel hane sayısının % 20'sini oluşturan 55 hanenin evleri tek odalıdır. Geldikleri yer hakkında bilgi olmayan 24 aile haricinde tek odalı evlerde oturanların köken bilgileri Tablo 24'te gösterilmektedir. Bu tablonun içerisinde hemen dikkati çeken 8 Lofçalı aile tahmin edilebileceği üzere Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın üyeleridir. Bir başka deyişle Lofçalı Hamallar Kumpanyası, Balmumcu Çiftliği genelindeki tek odalı evlerde yaşayan % 20'lik grubun en büyük alt kümesini oluşturmaktadır.

Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın evleri Balmumcu Çiftliği civarının diğer tek odalı yoksul evlerinden konutlarının yerleşim düzeni itibarıyla ayrışmaktadır. Tek odalı olan diğer haneler bölge geneline dağılmış olmakla birlikte, Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın evleri yan yanadır ve ilgili defterde tek bir başlık altında sınıflandırılmıştır. Kumpanya tipi toplumsal organizasyonun gerekliliklerine uygun olarak sık dokulu bir biçimde dizilmiş, sahiplerinin aynı mesleği yaptığı ve aynı bölgeden geldikleri konutlar dışarıdan bakanlarda bağımsız bir mahalle izlenimi uyandırmaktadır. 1886 / 87 gibi erken bir tarihte bölgeyi haritalandıranların, sadece sekiz evden oluşan bu bölgeyi "Lofça Muhacirin Mahallesi" olarak adlandırması, ancak Lofçalı Hamallar

52 BOA. Y. MTV. Dosya No: 73 Gömlek No: 45 13 Kânunuevvel 1308 (25 Aralık 1892).

Kumpanyası'nın Balmumcu Çiftliği ve civarın genel toplumsal / mekânsal yapısı içerisinde nasıl özgün bir konuma sahip olduğu göz önüne getirildiğinde anlaşılabilir.

Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın tamamı tek katlı olan evleri ahşap malzemeden imal edilmiştir. Günümüzde peripatetik kökenli grupların yerleşimlerinde ahşap malzeme kullanımı çok yaygın bir durum değildir. Mahallelerin kurulduğu bölgelerde ilk konutlar daha ziyade atık malzemenin yeniden değerlendirilmesi ile inşa edilmektedir. Buna karşılık Lofça Muhacirler Mahallesi'nin kurulduğu 19. yüzyılın ikinci yarısında, ahşap zor bulunan bir malzeme değildir ve yoksul evlerinin büyük bölümü ahşap malzemeden imal edilmektedir.[53]

1901 tarihli defterdeki verilerden Lofça Muhacirlerin Mahallesi'nin tek katlı ve ahşap evlerinden bazılarının yaklaşık büyüklükleri de anlaşılabilmektedir. Tablo 6'da görülebileceği üzere bu evlerin arasında 50 m^2'den daha büyüğü bulunmamaktadır. 4 dönümlük araziyi kontrollerinde bulunduran ailenin evlerini oldukça küçük yapmış olmaları dikkat çekicidir. Bu tercihte mekân kullanım alışkanlıkları ve hane üyelerinin zamanlarının büyük bölümünü bahçe gibi dış mekânlarda geçirmelerine ilişkin geleneksel tutumların belli bir payı olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan peripatetik yerleşimlerinde yaygın olduğu üzere, yeni evlenen çiftler için ebeveyn bahçesi içerisinde konut yapılabileceği düşünülerek bu tarz bir arazi kullanımının tercih edilmiş olması ihtimali de göz ardı edilemez. Peripatetik toplumsal organizasyon biçimine ilişkin pek çok etnografik kayıtta yeni evlenen çiftlerin bir süre ebeveynlerinin hanesinde kaldıktan sonra kendi çadır ya da konutlarına taşınarak yeni bir hane oluşturduklarına dikkat çekilmektedir. Söz konusu konut ya da çadırların ebeveynlerin konut veya çadırlarına yakın olması ise sülale tipi toplumsal örgütlenmenin mantığı gereğince anlaşılabilir bir durumdur. Lofça Muhacirler Mahallesi'nin ilk inşa edildiği dönemde geniş bahçeler içerisine küçük evler inşa edilmesi bu mekanizmalarla bağlantılı olarak ele alınabilir.

Nitekim mahallenin inşa edildiği tarihten 20. yüzyıl başına kadar geçen süre içerisinde başlangıçta sekiz ev olarak inşa edilen Lofça Muhacirler Mahallesi'nde, ilk yapıların evlerin bahçelerinin içerisinde çok sayıda yeni ev yapılacak, farklı toplumsal süreçlerin de katkısıyla bu gelişme Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin çehresini büsbütün değiştirecektir.

53 İdare bu dönemde yangına karşı dayanıklı olduğu gerekçesiyle kâgir evleri teşvik etmektedir. Yönetici elitler için oluşturulan Teşvikiye Mahallesi'nde bu nedenle başlangıçtan kâgir evlerin inşası tercih edilmiştir (Esatlı, 2010: 45).

Lofça Muhacirler Mahallesi'nden Muhacirler Mahallesi'ne, Muhacirler Mahallesi'nden Teneke Mahallesi'ne

1901 yılında Balmumcu Çiftliği ve civar bölgelerdeki göçmenler ve diğer yoksul ailelere ait konutların değerleri hesaplanarak bu verileri içeren bir defter ortaya çıkarılmıştır.[54] Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın kurucu ailelerinin kayıtlarının da yer aldığı bu defterdeki bilgiler Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin nüfus yapısının belirgin bir biçimde karmaşıklaştığını ortaya koymaktadır.

1888 Yapı Sahibi	**1901 Yapı Sahibi**
1-Lofçalı Abdullah-Hane	1(1)-Lofçalı Abdullah Ağa-Hane
	2(1.1)-Lofçalı Abdullah Ağa-Hane
2-Lofça Muhacirlerinden Dul Ayşe Hatun-Hane	
3-Lofçalı İbrahim-Hane	3(2)-Lofçalı İbrahim Ağa-Hane
4-Lofçalı Mehmet-Hane	4(3)-Lofçalı Mehmet Ağa-Hane
	5(3.1)-Lofçalı Mehmet Ağa-Hane
	6(3.2)-Lofçalı Mehmet Ağa-Hane
	Lofçalı Mehmet Ağa-Kuyu
5-Lofçalı Ali	7(4)-Lofçalı İbrahim Ağa-Hane
6-Lofçalı Osman	8(4)-Lofçalı Osman Ağa-Hane
	9(4.1)-Lofçalı Osman Ağa-Hane
	Lofçalı Osman Ağa-Kuyu
	10(5)-Boyabadlı Aziz Ağa'nın Haremi Emine Hanım'ın hanesi-Hane
	11(6)-Tırnovalı Hacı Ahmet Ağa-Hane
	12(6.1)-Tırnovalı Hacı Ahmet Ağa-Hane
7-Lofçalı Ömer-Hane	13(7)-Lofçalı Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'nın Hanesi-Hane
	14(7.1)-Lofçalı Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'nın Hanesi-Hane
8-Lofçalı Mehmet-Hane	15(8)-Lofçalı Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa-Hane
	16(8.1)-Lofçalı Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa-Hane
	17(8.2)-Lofçalı Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa-Hane

Tablo 5: Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nde Değişim 1888-1901.

54 BOA. Y. PRK. HH. Dosya No: 33 Gömlek No: 17 9 Temmuz 1317 (23 Temmuz 1901).

Mahallenin konut ve nüfus yapısındaki dönüşüm kısmen Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın iç ilişkileri ile bağlantılıdır. 1882 tarihli defterde kendisine bağlı üç nüfus gözüken Lofçalı Abdullah'ın bahçesinin içinde 1901 tarihi itibarıyla iki ev bulunmaktadır. Peripatetik toplumsal örgütlenmenin mekânsal karşılığı olarak son derece tipik olduğu üzere muhtemelen evlenen çocuğu için evinin bahçesinde yeni bir ev yapmıştır.

1888 tarihli defterde Abdullah'tan hemen sonra kaydedilmiş olan Lofçalı Dul Ayşe Hatun'un adına bu kez defterde rastlanmamaktadır. Akla gelen birkaç ihtimalden birincisi Dul Ayşe Hatun'un bir nedenle bölgeden ayrıldığı ve evinin bulunduğu araziye Lofçalı Abdullah'ın yerleşmiş olabileceğidir. Diğer taraftan bu döneme ait bir başka belgede, o civarda 1899 yılında bir yangın çıktığı ve bazı evlerin yandığı ifade edilmektedir.[55] Dul Ayşe Hatun'un evi de bu yangında hasar görmüş olabilir.

1888 tarihli defterde tek bir hanede yaşadığı gösterilen Lofçalı İbrahim 1901 tarihinde aynı şekilde yaşamaya devam etmektedir. Onun aksine yine mahallenin kurucularından olan Lofçalı Mehmet'in bahçesi epeyce kalabalıklaşmıştır. İlk evinin yanına iki ev daha inşa etmiştir. Lofçalı Ali Ağa'nın adı 1901 tarihli defterde geçmemekte, buna karşılık onun evinin olması gereken yerde Lofçalı İbrahim adında bir başka kişi kayıtlı gözükmektedir. Bu kişinin Ali Ağa'nın oğlu ya da bir yakını olması kuvvetle muhtemeldir. Lofçalı İbrahim Ağa, Ali Ağa'dan kendisine geçen evi herhangi bir değişiklik yapmadan muhafaza etmiştir.

1901 yılı itibarıyla Lofçalı Ömer Ağa'nın evi ölümü ya da yer değiştirmesinden dolayı oğlu Ahmet'e geçmiştir. Diğer taraftan 1888 yılında tek evin yer aldığı Ömer Ağa'nın bahçesinde artık iki yeni ev daha bulunmaktadır. Ayrıca bir zamanlar Ömer Ağa'nın evinin bahçesinde kendisine ev inşa eden damadı Mehmet Ağa şimdi aynı bahçenin içerisine kendi üzerine kayıtlı olan iki yeni ev daha inşa etmiştir.

Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kurucularından olan Lofçalı Osman Ağa'nın bahçesindeki gelişmeler kumpanyanın sınırlarının epeyce dışına taşmış gibi görünmektedir. Öncelikle Osman Ağa'nın evinin bulunduğu yerde eklenti olarak bir yeni hane bulunmaktadır. Defterde bu evin hemen ardından, Ömer Ağa'nın bahçesi ile Osman Ağa'nın bahçesi arasına girmiş olan iki yeni hanenin adı geçmektedir. Bunlardan birincisi Boyabatlı Aziz Ağa'nın eşi Emine Hanım'dır. Daha önceki defterlerde Lofça Muhacirler Mahallesi'nin yakınlarında ama dışında oturduğu gösterilmesine[56] rağmen 1901 tarihli def-

55 BOA. Y. MTV. Dosya No: 185 Gömlek No: 98. 24 Şaban 1316 (7 Ocak 1899).

56 1888 tarihli defterde Arnavut Feriha isimli bir kadından 200 kuruşa aldığı arsaya bir ev inşa ettiği ve evinde eşi "Anadolulu" Aziz ile birlikte yaşadığı ifade edilmektedir. Dahası o da

terden mahallenin iç alanı içerisinde yaşadığı anlaşılmaktadır.[57] Bu durum ailenin eski evlerini tahliye edip buraya taşındıklarını düşündürmektedir.[58] Emine Hanım'ın hemen arkasında ise Tırnovalı Hacı Ahmet adlı bir göçmene ait konutların kayıtları yer almaktadır.

Yapı Sahibi	Memleketi	Yapı Tipi	Yapının Büyüklüğü	Birim Fiyatı	Yapı Değeri
Abdullah Ağa	Lofça	Hane	41m2 (71zm)	91	6491
Abdullah Ağa	Lofça	Hane	18 m2 (31zm)	50	1592
İbrahim Ağa	Lofça	Hane	38 m2 (66zm)	46	3059
Mehmet Ağa	Lofça	Hane	33 m2 (58zm)	65	2802
Mehmet Ağa	Lofça	Hane	33 m2 (58zm)	45	2632
Mehmet Ağa	Lofça	Hane	7 m2 (12zm)	25	312
Mehmet Ağa	Lofça	Kuyu	13 Kulaç	100	1300
İbrahim Ağa	Lofça	Hane	33 m2 (58zm)	31	1813
Osman Ağa	Lofça	Hane	20 m2 (35zm)	69	2449
Osman Ağa	Lofça	Hane	43 m2 (75zm)	18	1354
Osman Ağa	Lofça	Kuyu	6 Kulaç	80	480
Aziz Ağa'nın Haremi Emine Hanım'ın hanesi	Boyabad	Hane	26 m2 (45zm)	42	1890
Hacı Ahmed Ağa	Tırnova	Hane	27 m2 (48zm)	60	2880
Hacı Ahmed Ağa	Tırnova	Hane	13 m2 (22zm)	35	787

Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın diğer üyeleri gibi bir ara Tosya'ya gönderilmiş ve bir yıl içerisinde geri dönmüştür. 1892 tarihli defterdeki bilgilere göre bu tarihte eşi Aziz askerde olduğu için kendisinden kira alınmamaktadır.

57 BOA. Y. PRK. HH. Dosya No: 33 Gömlek No: 17 9 Temmuz 1317 (23 Temmuz 1901).

58 Bir diğer ihtimal defterler hazırlanırken kullanılan kayıt sistematiğinin böylesi bir karışıklığa yol açmış olmasıdır.

Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'nın Hanesi	Lofça	Hane	13 m2 (22zm)	58	1276
Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'nın Hanesi	Lofça	Hane	30 m2 (52zm)	20	1050
Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa	Lofça	Hane	21 m2 (36zm)	51	1861
Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa	Lofça	Hane	18 m2 (32zm)	36	1152
Ömer Ağa'nın damadı muhacir Mehmet Ağa	Lofça	Hane	21 m2 (36zm)	23	828

Tablo 6: 1901 Yılı İtibarıyla Muhacir Mahallesi'ndeki Konut Yapıları

Sonuç itibarıyla Boyabatlı Aziz ve Tırnovalı Hacı Ahmet'in dâhil olması ile Lofçalı Muhacirler Mahallesi'ne ilk kez Lofçalı olmayan birileri girmiş olmaktadır. Aslına bakılırsa bu kişilerin katılımı, peripatetik gruplarda görülen kumpanya tipi toplumsal örgütlenmenin doğası gereği hiç de şaşırtıcı değildir. Kumpanya bir soy birliğinden öte mesleki bir ittifak, kolaylaştırıcı bir dayanışma ağıdır. Bu ağa katılımları iki taraflı olarak yarar sağlayacak olan kişi ve haneler toplumsal organizasyona kolaylıkla dâhil edilebilirler. Bu çerçevede kimi çeşitlenmelere rağmen ana mesleki faaliyeti hala gündelikli nakliye işçiliği olan kumpanyaya yük arabacısı Tırnovalı Hacı Ahmet Ağa ve Boyabatlı hamal Aziz'in katılımları hiç de şaşırtıcı değildir. Sonuç itibarıyla Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin kuruluş sürecinde olduğu gibi mahallenin nicelik ve nitelik itibarıyla geçirdiği söz konusu değişim sürecinde de peripatetik gruplarda yaygın bir biçimde karşılaştığımız esnek toplumsal örgütlenme biçimlerinin kritik bir rolü olduğu ifade edilebilir.

	1888	**1901**
İsim	**Meslek**	**Meslek**
Lofçalı Abdullah	Hamal	Tüfenkçi*
Lofçalı İbrahim	Hamal	Hamal
Lofçalı Mehmet	Hamal	Yük Arabacısı
Lofçalı Ali / Lofçalı İbrahim	Hamal	Berber
Lofçalı Osman	Hamal	Yük Arabacısı

* Sami'ye göre tüfenkçi tüfek imal eden zanaatçı, bir tabur veya alayda tüfeklerin bakım ve onarımından sorumlu ve zanaata aşina olan kişi, tüfek taşıyan koruma görevlisi, Saray-ı Hümayun'da bekçilik yapan memur gibi anlamlara gelmektedir (Sami, 2015: 422).

Boyabatlı Aziz	Bilgi Yok	Hamal
Tımovalı Hacı Ahmet Ağa	Bilgi Yok	Yük Arabacısı
Lofçalı Hamal Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet	Hamal	Bilgi Yok
Lofçalı Hamal Ömer Ağa'nın damadı Mehmet	Hamal	Bilgi Yok

Tablo 7: 1888 ve 1901 Yılları Meslekler Karşılaştırması

Lofçalı Muhacirler Mahallesi bir yandan kendi içinde daha yoğun bir nüfus yoğunlaşması yaşarken diğer taraftan çevresi farklı bölgelerden gelen göçmenler ve yoksul ailelerle kuşatılmaktadır. 1888 tarihli defterde Balmumcu Çiftliği civarında 83, Zincirlikuyu Çiftliği civarında ise 38 aileye ait konutlar kayıt alınmıştır. 1892 yılında bu rakam toplamda 269'a çıkar. 1890'larda dışarıdan bakanlar için bölge artık herhangi bir göçmen grubuyla özdeşleştirilemeyecek kadar karmaşık bir hal almıştır. Nitekim daha geç tarihli haritalarda artık Lofça Muhacirler Mahallesi yerine genel olarak Muhacirler Mahallesi ifadesi kullanılmaktadır.[59] 1901 tarihli defterde ise Balmumcu Çiftliği içinde olup Balmumcu Kasr-ı Alisi tarafından idare edilen 351, Balmumcu Çiftliği içinde olup Zincirlikuyu Kasr-ı Alisi tarafından idare edilen 61 ve Balmumcu Çiftliği dışında olup Balmumcu Kasr-ı Alisi tarafından idare edilen 32 haneye ait kayıtlar bulunmaktadır. Söz konusu nüfus artışı doğal olarak toplumsal ve mekânsal farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir (Harita 3).

Monolitik bir yapı olarak ortaya çıkan Lofçalı Muhacirler Mahallesi artık kendi içinde etnik ve sosyal temelde parçalanmaktadır. Daha 1890'ların başında tarımsal faaliyetlerle uğraşan göçmenler ya da Kürtler[60] gibi Anadolu yoksulları Balmumcu Çiftliği içerisinde görünürlük kazanmaya başlamışlardır. Bu arada Lofçalı Muhacirler Mahallesi peripatetik yerleşimi olarak özgün varlığını yitirmemiş, başka peripatetik kökenli toplulukların katılımıyla çekirdek yerleşim etrafında yeni halkalar oluşmuştur.

Çeşitli kayıtlar "Teneke Mahallesi" adlandırmasının başlangıçta Lofçalı

59 BOA,, Y. PRK. HH. Dosya No: 39. Gömlek No: 77

60 1901 tarihli deftere göre Balmumcu Çiftliği ve civar yerleşimlerde Kürt olduğu belirtilmiş ya da Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerden gelen 17 hane bulunmaktadır. Siirt Şirvan, Süleymaniye, Bitlis gibi bölgelerden gelen bu aileler heterojen bir görünüm arz etmektedirler. 7 hane reisi rençper, 1 hane reisi saka esnafı, 1 hane reisi Tophane askeri, 1 hane askeri Galatasaray'ında zaptiye onbaşısı, 2 hane reisi harem mutfağı tablakârı, 1 hane reisi kiler hamalı, 1 hane reisi Mabeyn-i Hümayun bahçıvanı, 1 hane reisi ırgat başı olarak kaydedilmiştir. Farklı toplumsal ağların parçası durumunda olan Kürt ailelerin ekonomik faaliyetlerinin çeşitlendiği anlaşılmaktadır. BOA. Y. PRK. HH. Dosya No: 33 Gömlek No: 17 9 Temmuz 1317 (23 Temmuz 1901).

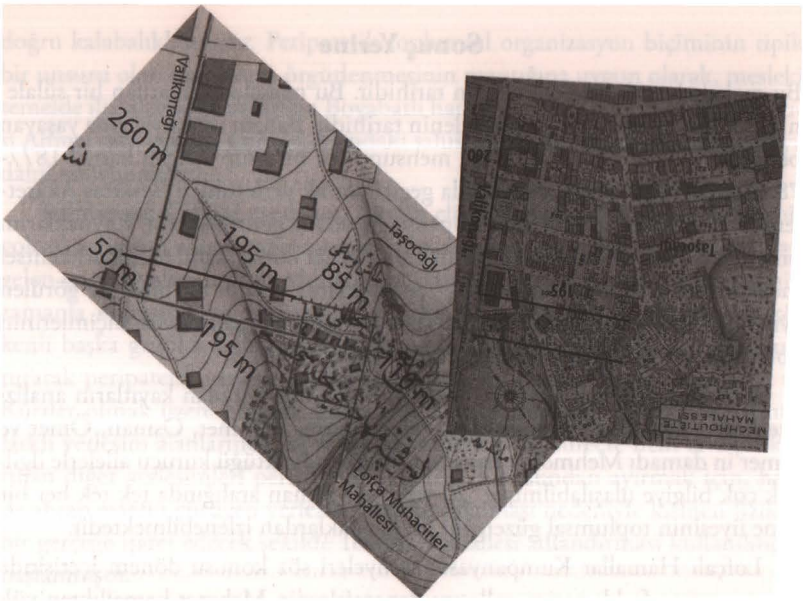

Harita 3: Lofça Muhacirler Mahallesi'ni gösteren harita ve Pervititch tarafından hazırlanan "Meşrutiyet Mahallesi" haritası ölçeklerine uygun olarak çakıştırıldığında bölgede 1884-1925 tarihleri arasında yaşanan değişim gözlemlenebilmektedir.

Hamallar Kumpanyası'nın etrafında peripatetik kökenli gruplarca oluşturulan yerleşimi bölgenin genelinden ayırmak için[61] kullanıldığını desteklemektedir (Yılgür, 2012: 17-20). Nitekim teneke mahalle adlandırması özellikle bu erken dönemlerde peripatetik yerleşimlerini tarif etmek için kullanılan genel bir değerlendirme durumundadır. Diğer taraftan başlangıçta ahşaptan imal edilen konutların zamanla çürüyen yerlerine gaz tenekeleri çakılması, bu adlandırmaya bir başka açıdan da dayanak teşkil etmiştir.[62] 1899 tarihli bir arşiv belgesinde "Teneke Mahallesi" adlandırmasının kullanımı, bu tanımlamanın büyük bir yaygınlık kazandığını ve resmen de tanınmakta olduğunu göstermektedir.[63]

61 Bölgeyi ziyaret eden yazar Osman Cemal Kaygılı da "teneke mahalle" adlandırmasını civarda şekillenen yeni etnik yerleşimlerden farklılaştırarak kullanır: "*Nişantaşı Meşrutiyet Mahallesi üçe ayrılır: Teneke, Arnavut mahallesi, Kürt mahallesi. Fakat bu tabirler, ne belediye dairelerinin defterlerinde, ne de tapu dairelerinin kütüklerinde vardır; bu üç ismi oraya gene oranın yerlileri vermiştir*" (Kaygılı, 1931: 9).

62 "Şimdi teneke şöyle oluyor. Eski evler. Herkesin yenisini yaptıracak durumu yok. İşte yıkılan yere şey eden yere teneke çakmışlar. Adı olmuş Teneke Mahallesi" (Yılgür, 2012: 122).

63 BOA. Y. MTV. Dosya No: 185 Gömlek No: 98. 24 Şaban 1316 (7 Ocak 1899).

Sonuç Yerine

Bu makalede anlatılan bir ailenin tarihidir. Bu makalede anlatılan bir sülalenin, bir kumpanyanın, bir mahallenin tarihidir. Balkan coğrafyasında yaşayan peripatetik kökenli bir topluluğa mensup olan bir grup Lofçalı hamal 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında geçici olarak yerleştikleri Beşiktaş Akaretlerde sekiz aileden oluşan bir kumpanya meydana getirmişlerdir. Kaynaklarını birleştirerek tek bir toplumsal birim gibi hareket etmiş, dâhil oldukları kentsel mekânın bir parçasını, peripatetik topluluklarda yaygın bir biçimde görülen aynı anda hem sık dokulu hem de esnek toplumsal organizasyon biçimlerinin kolaylaştırıcılığı ile mahalleleri haline getirmişlerdir.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan kayıtların analizi üzerinden Abdullah, İbrahim, Dul Ayşe Hatun, Mehmet, Osman, Ömer ve Ömer'in damadı Mehmet'in hane reisi olarak gözüktüğü kurucu ailelerle ilgili pek çok bilgiye ulaşılabilmiştir. 20 yıllık bir zaman aralığında tek tek her bir hane üyesinin toplumsal güzergâhı bu kaynaklardan izlenebilmektedir.

Lofçalı Hamallar Kumpanyası'nın üyeleri söz konusu dönem içerisinde zaman zaman farklı geçim yollarını denemişlerdir. Mehmet hamallıktan yük arabacılığına, Abdullah ise delallıktan önce hamallığa daha sonra ise tüfenkçiliğe geçiş yapmıştır. Buna karşılık İbrahim gibi hamallık mesleğini istikrarlı bir şekilde sürdüren hane üyeleri de bulunmakta, genel olarak da gündelikli nakliye işçiliği kumpanyanın asli faaliyeti olmaya devam etmektedir.

Makalenin en zayıf tarafı arşiv belgelerindeki meslek bilgilerinin hane reisleri üzerinden verilmesi nedeniyle kadınların dâhil olduğu ekonomik faaliyetlerin inceleme dışı kalmasıdır. Akaretlerde yaşayan dul kadınların çamaşırcılık, terzilik ve hizmetçilik yaptıklarına ilişkin kayıtlar olsa da daha geç tarihlerde ne gibi ekonomik faaliyetlerde bulundukları ile ilgili hiçbir değinme yoktur. Oysaki 1881-1907 yılları arasında İstanbul yaşayan Dorina Neave (1978: 111), Nişantaşı civarında gittiği yoksul bir kulübede karşısına çıkan ve bu işi meslek olarak yapan falcı bir kadından bahsetmektedir. Tesadüfen öğrendiğimiz bu vaka, toplumsal gerçekliğin arşiv kayıtlarına girmeyen boyutlarının çok daha karmaşık olabileceğini ortaya koyar.

Bu çalışma kapsamında okunan defterler yirmi yıllık bir süre içerisinde konut yapısının nasıl değişime uğradığını da ortaya koymaktadır. Her kurucu hane, 4 dönümlük bir alanda inşa ettikleri, en büyüğü bile 50 m²'yi geçmeyen tek odalı, küçük ve ahşap evlerinin çevrelerinde geniş bahçe alanları bırakmışlardır. Bu bahçe alanlarında yirmi yıl içerisinde peripatetik toplumsal organizasyon biçiminin muhtelif varyasyonları için son derece tipik olduğu üzere ailenin doğurduğu yeni aileler için yeni evler inşa edilmiş, mahalle içine

doğru kalabalıklaşmıştır. Peripatetik toplumsal organizasyon biçiminin tipik bir unsuru olan kumpanya örgütlenmesinin mantığına uygun olarak, mesleki temelde ilişkilenildiği anlaşılan Boyabatlı hamal Aziz ve Tırnovalı yük arabacısı Ahmet gibi kurucu grubun dışındaki şahıs ve haneler de zamanla bu yapıya dâhil edilebilmiştir.

Balmumcu Çiftliği civarının, büyük elit yerleşimlerinin yakınındaki bir yoksul yerleşimi olarak tanınması ve imparatorluğun kaybettiği topraklardan gelen göç dalgaları Lofçalı Muhacirler Mahallesi'nin etrafındaki boş arazinin zamanla kuşatılmasını sağlamıştır. Bu dönemde bir yandan peripatetik kökenli başka gruplar Lofça Muhacirler Mahallesi'nin etrafında halkalar oluşturarak peripatetik yerleşimini büyütmüşler, öte yandan başta Arnavutlar ve Kürtler olmak üzere bölgeye gelen sayısız farklı topluluk çiftliğin içerisinde farklı yerleşim alanlarında bir araya gelmişlerdir. Bu süreçte hem civarda kurulan diğer yerleşimleri peripatetik yerleşim dokusundan ayırmak için, hem de ahşap evlerin çürüyen yerlerine teneke çakılması nedeniyle kısmen fiziksel bir gerçeğe işaret edecek şekilde Teneke Mahallesi adlandırması kullanılmaya başlanmıştır.

Göç, savaş ve mültecilik gibi bu makalenin arka planını oluşturan majör toplumsal olaylar, farklı sosyal ve etnik kökenlerden toplulukları bir biçimde etkisi altına almaktadır. Ne var ki bu süreçlerin yaratığı toplumsal ve mekânsal dağılmanın ardından muhtelif unsurlar kendilerince ve kendi tarihsellikleri çerçevesinde yaşamın yeniden kurulması sürecine müdahil olmaktadırlar. Bu makalede Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından İstanbul kentsel mekânının bir kesitinin yeniden yapılanma sürecine nasıl müdahil oldukları açıklanmaya çalışılmıştır.

Lofçalı Muhacirler Kumpanyası'nın hikâyesi minör bir anlatıdır. Öte yandan bu minör anlatıyı kesen tarihsel olayların ve toplumsal mekanizmaların son derece karmaşık etkileşimi, onu majör sosyolojik süreçlerin bir parçası kılmaktadır. Burada anlatılanlar hem onların, hem de diğerlerinin hikâyesidir.

KAYNAKÇA

Akiner, Ş. (2004), 'Enduring Strangers: Mughat, Lyuli, and Other Peripatetics, Insiders, and Outsiders in Southwest Asia', Berland, Joseph C. Berland ve Aparna Rao (der.), *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, Londra: Greenwood Publishing Group, 299-308.

Alakom, R. (1997), 'Dünyanın Kahrını ve Yükünü Taşıyanlar: İstanbul'daki Kürt Hamal Topluluğu', *Kebikeç*, 5, 167-180.

Amin, S. (1992), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Batur, A. (1993), 'Akaretler', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-I*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Behar, C. (2003), *A Neighbourhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, New York: State University of New York Press.

Berland, J. C. (1987), 'Kanjar Social Organization', Aparna Rao (der.), *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-cultural Perspective* içinde, Köln: Böhlau, 247-266.

Bhatkal, S ve Fernandes, N (1999), *The Fractured Civilization*, Mumbai: Anand Kumtha.

Çetinkaya, D. (2004), *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

De Jongh, M. (2004), 'Strangers in Their Own Land: Social Resources and Domestic Fluidity of the Peripatetic Karretjie People of the South African Karoo', Joseph C. Berland ve Aparna Rao (der.), *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, Londra: Greenwood Publishing Group, 155-178.

Delon, J. (1998), *Bir Tutam İstanbul*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Esatlı, M. R. (2010), *Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Evliya Çelebi (2014), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul-II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fontmagne, B. D. (2007), *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Ginio, E. (2004), 'Neither Muslim nor Zimmis: The Gypsies in the Ottoman State', *Romani Studies*, 14 (2), 117-144.

Göktaş, U. (1994), 'Hamallar', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-III*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 535-536.

İpek, N. (1999), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kaminski, I. M. (1987), 'The Dilemma of Power: Internal and External Leadership. The Gypsy-Roma of Poland', Aparna Rao (der.), *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, Köln: Böhlau, 323-357.

Kaygılı, O. C. (1931, 15 Nisan), '150 Yoğurtçuyu Bir Arada Gördünüz mü?', *Yeni Gün*, 9.

Koyuncu, A. (2014), 'Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)', *Turkish Studies*, 9 (4), 675-737.

Lefebvre, H. (1991), *The Production of Space*, Maiden: Blackwell Publishing.

Matras, Y. (2015), *The Romani Gypsies*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Neave, D. (1978), *Eski İstanbul'da Hayat*, İstanbul: Tercüman Yayınevi.

Özcan, A. (2013), 'Zaptiye', İslam Ansiklopedisi, 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 129-130.

Pakalın, M. Z. (1971), *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Kitabevi.

Pamuk, Ş. (2000), İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Paşaoğlu, D. D. (2013), 'Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskanı', *History Studies*, 5 (2), 347-386.

Pul, A. (2013), '1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskan Yeri Çalışmaları', *Tarih Okulu Dergisi*, XV, 159-182.

Quataert, D. (1986), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Babıali 1826-1896", *Tarih ve Toplum*, 33, 40-47.

Rao, A. (1986), 'Roles, Status and Niches: A Comparison of Peripatetic and Pastoral Woman in Afghanistan', *Nomadic Peoples*, 21/22, 153-177.

--- (2010), 'Peripatetic Peoples and Lifestyles in South Asia', Barbara Brower ve Barbara Rose Johnston (der.), *Disappearing Peoples? Indigineous Groups and Ethnic Minorities in South and Central Asia* içinde, California: Left Coast Press, 53-72.

Salo, M. (1987), 'The Gypsy Niche in North America: Some Ecological Perspectives on the Exploitation of Social Environments', Aparna Rao (der.), *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, Köln: Böhlau, 89-110.

Sami, Ş. (2015), *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sarınay, Y. (2010), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Basımevi.

Selçuk, H. (2013), *Tuna Boyunca Bir Osmanlı Kenti: Vidin*, Konya: Çizgi Yayınevi.

Sezen, T. (2006), *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Şerifgil, E. (1981), 'Rumeli Eyaletindeki Çingeneler', *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15, 117-144.

Şimşir, B. N. (1965), *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler-I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Terzi, A. T. (2000), *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uçar, A. (2010), 'Çingenelere Dair Sultan Abdülhamid'e 1891 yılında Sunulmuş Bir Rapor', Hasan Suver, Başak Kara ve Aslınur Kara (der.), *Bir Çingene Yolculuğu*, İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 128-141.

Ulusoy, Ö. (2011), 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Arşiv Belgeleri Temelinde Balkanlarda Çingene Roman Algısı', *Bulgaria and Turkey at the Intercultural Crossroads: Language, History and Literature-I* Çalıştayı'ndan sunulan tebliğ, Plovdiv: House of Scientist, 6-7 Ekim.

Wacquant, L. (2008), *Urban Outcasts*, Cambridge: Polity Press.

Yılgür, E. (2012), *Nişantaşı Teneke Mahallesi: Teneke Mahalle Yoksulluğundan Orta Sınıf Yerleşimine*, İstanbul: İletişim Yayınları.

--- (2014a), *Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Süreçleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

--- (2014b), 'Peripatetik Gruplar ve Kentsel Mekâna İlişkin Yerleşme Stratejileri: Ihlamur Deresi, Küçükbakkalköy, Hasanpaşa, Unkapanı ve Kuştepe Örnekleri', *Toplum ve Bilim*, 130, 189-213.

Yılgür, E. (2015), 'Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda Kent Yoksulluğu: Balmumcu Çiftliği Örneği', *Toplum ve Bilim*, 134, 119-156.

Michael Goldman

"Küresel Sermaye Kıskacında Spekülatif Kentleşme: Kürsel Kent Projeleri"

Söyleşi: ŞERİFE GENİŞ

DOÇ. DR.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ,
SERİFEGENİS@YAHOO.COM

Yakın dönemde kentler ve özellikle de küresel kentler üzerine yaptığını araştırmalarla tanınan Michael R. Goldman, ABD ve ABD dışında çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi ve misafir öğretim üyesi olarak çalıştı ve Hindistan, İspanya ve Latin Amerika ülkelerinde araştırmacı olarak bulundu; hâlihazırda University of Minnesota Sosyoloji Bölümü'nde ve Küresel Çalışmalar Enstitüsü'nde ders veriyor. Goldman editörlüğünü yaptığı *Privatizing Nature: Struggles for the Global Commons* (1998) kitabının yanı sıra, *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization* (2005) isimli kitabıyla alana çok önemli bir katkı sundu. Goldman'ın bu eseri mevcut Dünya Bankası çalışmalarına çok önemli ve özgün bir katkı olarak değerlendirildi ve pek çok dile çevrildi. Şerife Geniş, Goldman'la kent çalışmalarına yaptığı katkılar, çalışmaları ve araştırma alanları olan küresel kentlerin inşası, kentsel devrim ve ekonominin finansallaşması üzerine konuştu.

• *Imperial Nature kitabınızla başlamak istiyorum. Sizi bu kitabı yazmaya yönlendiren şey neydi?*

MG: Sosyoloji doktoramı yaparken tez araştırmam için gittiğim Hindistan'ın Thar çölünde, Dünya Bankası tarafından tasarlanmış ve finanse edilmiş dünyanın en uzun

sulama kanalında yaptığım bir yıllık alan araştırmamı daha yeni tamamlamıştım. Bu projenin aşırı sulama sonucu toprakların tuzlanmasına yol açarak çöl ekolojisi için ne kadar zararlı olduğunu ve hacimli banka kredilerini kullanabilecek büyük tarım yatırımcılarının buraya gelip yatırım yaparak ihracata yönelik ürünler yetiştirebilmesi için neredeyse bir milyon küçük çiftçinin, hayvancılık yapan göçerin, dokumacının ve köylü zanaatkârın nasıl topraklarını terk etmeye zorlandığını belgeliyordum. Yerelin gözünden bakınca bu proje tam anlamıyla bir felaketti. Öte yandan Dünya Bankası'nın perspektifinden ise proje muhteşem bir başarıydı ve pek çokları tarafından "çölü yeşillendiren" başarılı bir deneyim olarak alkışlanıyordu. Hatta İngiltere'deki *Oxfam* ofisi bu başarıyı cilalayıp pazarlayan bir çocuk oyunu bile üretti!

Dolayısıyla, karşılaştığım bu tuhaf çelişkilerden memnuniyet duyuyordum ve bulgularım o dönemde California Üniversitesi Santa Cruz'da danışmanımın ve meslektaşlarımın geliştirmekte olduğu bazı yeni ekolojik Marksist kavramları kullanmama yardımcı oldu. Bulgularımı geniş katılımlı bir akademik konferansta sunduğumda ön sıralarda oturan kavgacı bir yaşlı akademisyen mutsuz bir yüz ifadesiyle elini kaldırdı ve şunları söyledi: "Dünya Bankası'nın ne kadar korkunç olduğunu duymaktan bıktım usandım! Bana yeni bir şey söyle, bilmediğimiz bir şey! Mesela öncelikle neden bu tür projeleri yapıyorlar? Bunun mantığı ve motivasyonu nedir? Yaptığı bu saymakla bitmeyecek felaket projelerine rağmen nasıl oluyor da Banka'nın gücü her geçen gün katlanarak artıyor?" İtiraf etmem gerekirse bu sorular karşısında biraz aciz hissettim; ama aynı zamanda bana ilham da verdiler. Tam da bu sorulardan ilham alarak Dünya Bankası'nın etnografisini yapmaya başlamak üzere iki tane araştırma projesi bursu aldım.

• *İlginç bir hikâye gerçekten de! Peki o yaşlı akademisyenin soruları araştırmanızın odak noktasını nasıl değiştirdi? Sormaya başladığınız bu yeni sorular nelerdi?*

MG: İşe temel birkaç ampirik soru sorarak başladım. Mesela: "Dünya Bankası nasıl küresel bir uzman hâline geldi?" "Banka'nın sahip olduğu bu gücün kaynağı nedir?" Birkaç yıl süren bir çalışma sonunda Dünya Bankası'nda yüz elliden fazla mülakat yaptım; çevre değerlendirmesi üzerine verilen personel eğitim seminerlerine, Afrikalı ekonomi danışmanlarının eğitim seminerlerine ve sayısız toplantıya katıldım. Bunların yanı sıra Laos'a, Güney Afrika'ya ve Hindistan'a gittim. Bu ziyaretlerin bir kısmını Banka'nın nasıl çalıştığını onlardan öğrenebilmek için Banka personeli ile birlikte yaptım. O zamanlar

Dünya Bankası'nın saygınlığı sorgulanıyordu ve Banka "çevresel olarak sürdürülebilir kalkınmada" dünya lideri olmaya çalışarak "hakikati inşa ediyordu". "Çevresel olarak sürdürülebilir kalkınma" ne demekti? Bankanın kendini "yeşilci" yapma çabasını nasıl gördüklerini sordum. Banka'nın düşünme biçimini ve pratiklerini anlama çalışıyordum. Banka'nın yalnızca verdiği ödünç paralarla ayakta kalmadığını ya da büyümediğini öğreniyordum; kuşkusuz Banka trilyonlarca kredi veriyor ve bunların katbekatını da geri alıyordu. Fakat Banka'nın gücünün asıl yerli insanları destekleyen, insan haklarına ve çevreye saygılı kalkınma fikrini ele geçirmeye, şekillendirmeye ve bu fikri "büyütmeye" başladığında ciddi şekilde arttığını öğrendim. Dünya Bankası Brezilya, Hindistan, Zimbabwe ve Batı Avrupa'nın her yerinde aktivistler ve toplumsal hareketler tarafından eleştiri bombardımanına tutulurken, bir yandan da çevre konusunda küresel bir uzman ve lider hâline geliyordu. Banka'yı eleştirenlerin çoğu, bunun bir çevreci kisvesine bürünme çabasından başka bir şey olmadığını ve Banka'nın sürdürülebilirliği destekleme girişimin tam bir fiyasko olduğunu söylerken, bense Banka'yı çok başka bir açıdan görmeye başlamıştım. Bütün bu eleştirilere rağmen Banka'nın nasıl her geçen gün daha da güçlendiğini görüyordum.

Ne demeye çalışıyorum? Tekil projelere odaklanırsanız pekâlâ başarısızlıklar, hem de feci başarısızlıklarla karşılaşabilirsiniz. Fakat bu başarısızlıklar, Banka'nın bugün neden dünyanın en güçlü küresel kurumlarından biri olduğunu açıklamaz. Her büyük küresel krizde bu krizi yönetmesi için yardım istediğimiz kurum yine Dünya Bankası'nın kendisidir. ABD ordusu Irak'tan çekilmeye başladığında ekonomiyi yeniden inşa etmesi için Banka'dan başka kim çağrılabilirdi? AIDS krizi ilk patlak verdiğinde Banka'dan başka kim AIDS'le mücadele için toplanacak parayı yönetebilirdi? Haiti'deki depremin ardından gelen tsunami felaketinde bu krizi yönetmesi için Banka'dan başka kimden yardım isteyebilirdik? Nasıl oldu da Dünya Bankası bizim gözümüzde bir küresel iktidar kurumu hâline geldi ve bunun sonuçları nelerdir? Bunlar benim temel sorularım oldu.

Dünya Bankası'nın çevre ekonomileri üzerine düzenlediği bir eğitim seminerinde, hiç istemedikleri hâlde gelmek zorunda oldukları çok belli olan ama diğer yandan da Banka'nın yapısal uyum ve güvencesiz çalışma politikalarından doğrudan etkilenmiş bir grup Afrikalı üniversite yöneticisinin ve iktisat bölümü başkanının yanına oturmuştum. Bu grupta yer alan Etiyopyalı bir ekonomist kulağıma eğilerek bana durumu çok çarpıcı bir şekilde tarif etmişti: "Ordudan firar ederken kurşunlardan sakınmak Dünya Bankası'na 'hayır' demekten çok daha kolaydır!" Yıllar sonra görüyoruz ki bu insanların

çoğu ülkelerindeki ulusal politika kurumlarının başına geçmişler ve hükümetlerine Dünya Bankası borçları, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları ve IMF uyum politikaları üzerine danışmanlık yapıyorlar. Dünya Bankası'nın sahip olduğu yumuşak güç böyle bir şey işte; bir tür hegemonya!

• *Evet, gerçekten de önemli bir kısmını kendini eleştirenlere de borçlu olan başarılı bir hegemonya hikâyesi gibi görünüyor –yani hegemonyayı bu ya da şu nedenle eleştiriyor olabiliriz ama asıl zahmetli olan alternatif inşa etme işinden kaçıyoruz. Dünya Bankası'nın kendisini küresel bir hegemonya olarak inşa etme sürecine ve ne zaman büyük bir küresel kriz ile karşılaşsak herkesin hemen Dünya Bankası'nı göreve çağırmasına dair yaptığınız yorum beni Dünya Bankası ile küresel kentler inşa projeleri arasındaki ilişkiye dair düşünmeye sevk etti. Tıpkı "kalkınma" ardından da "sürdürülebilir kalkınma" kavramları gibi, şimdi de "küresel kent" inşası neredeyse bütün büyük kentler için hegemonik bir kentsel planlama ve kalkınma projesi hâline geldi. Yakın zamanda yaptığınız bazı yayınlarınızda belirttiğiniz gibi, Dünya Bankası dünya çapında küresel kentler projesini destekleyen küresel güçlerden biri. Dünya Bankası üzerine yaptığınız araştırmada sizi Güney'deki küresel kent projelerini çalışmaya yönelten ipuçları var mıydı? Sanırım merak ettiğim ve sormaya çalıştığım şey şu: Şu an devam etmekte olan kentler üzerine, daha da doğrudan söylemek gerekirse küresel kentler projesi üzerine araştırmanıza nasıl ve hangi saiklerle başladınız?*

MG: Kitabım yayımlandıktan sonra bir yıl ücretli izin alma hakkım vardı. Bu bana ders vermeye ara verme ve yeni bir araştırma projesine başlama fırsatı verdi. Emin olduğum tek şey vardı, o da Dünya Bankası'ndan mümkün olduğunca uzakta bir şey çalışmak. Bu sebeple Hindistan'ın en hızlı büyüyen kenti olan Bangalore'a taşındım. Tam o sırada Thomas Friedman'ın çok satan kitabı olan *The World is Flat* [*Dünya Düzdür*] yayımlanmıştı ve herkes bu kitabı konuşuyordu. Kitabı okuduğumda bir şeylerin doğru olmadığını hissettim. Friedman'ın iddiası çekiciydi ve başkalarının da çokça öne sürdüğü bir şeyi andırıyordu: Yoksulluk, sağlıkta eşitsizlik, evsizlik ve "ekonomik olarak çökmüş ve pis" kent yaşamı gibi inatçı sosyal sorunlarımızı çözmenin en hızlı yolu kentlerimizi ekonomik büyümenin motorları hâline getirmektir. Ama nasıl? Bu fikrin çok tanınmış savunucularından biri olan Hernando de Soto'ya göre, kentin gizli varlığı tam da kentli yoksulların altında yatmaktadır: Yoksulların toprağı! Elbette! Eğer çevrenize bakarsanız İstanbul'da yaşanan şeyin aynı za-

manda sadece Macaristan ve İspanya'da değil çok daha uzaktaki Endonezya ve Brezilya şehirlerinde de yaşandığını görürsünüz: köprüler, tüneller, havaalanları, konut mahalleleri gibi devasa spekülatif altyapı inşaatları. Bütün bunlar da günümüzün rekabetçi küresel ekonomisi içinde ekonomik büyümeyi canlı tutma umudu ile yapılıyor. Buna "küresel kentsel dönüşüm" adını verebiliriz. Bu, sayısız finansal ve siyasi aktiviteyi motive eden yeni ve güçlü bir ideolojidir. Bu ideolojinin esinlendiği fikir de gezegenin geleceğine dair en iyi umudun daha düşük değerli kamusal ve özel alanları ve ilişkileri gelecekte daha çok sermaye yatırımlarını çekecek yüksek değerli varlıklara dönüştürerek daha fazla kentleşmektir.

Bu ideolojinin izdüşümlerini her yerde görüyoruz: Çin 100 tane küresel kent inşa etmeyi planlıyor. Hindistan hükümeti ise 100 akıllı kent inşa ederek Çin'i geçeceğini vadediyor. Paris iklim buluşmalarındaki iş dünyası temsilcilerine kulak verin. Çevre sorunlarına yönelik önerdikleri çözüm çok açıkça büyümeyi yavaşlatmak ya da araç üretimini durdurmak değil, kentleşme yoluyla değer yaratmaya vurgu yaparak dünyanın her yerinde 'yeşil kentler' inşa etmektir. Kuşkusuz burada sorulması gereken önemli bir sosyal adalet sorusu vardır: Eğer değer artı sermaye olarak tanımlanırsa, o zaman küresel ekonomiye değer katamayacak olan milyarlarca insana ne olacak? Kentleri yaşanabilir ve keyif alınabilir kılan kamusal mekânlara, kolektif hizmetlere ve kaynaklara ne olacak?

Bangalore'u dönüştüren firmaların ve güçlerin dünyanın pek çok yerindeki başka kentlerde de aynı şeyi yaptıklarını fark ettiğim anda, tam da bu konuda düzenlenen küresel zirve toplantılarına katılmaya ve dikkatle izlemeye başladım. Bunlar, Dünya Bankası, BM-Habitat gibi kurumlardan sözüm ona küresel kent uzmanlarıyla *PricewaterhouseCoopers*, *McKinsey*, *Cisco*, *Siemens*, *Deutsche Bank* ve *Goldman Sachs* gibi firmaların yöneticilerinin buluşup kentsel altyapılar inşa etmek, gerekli düzenlemeleri kaleme almak ve bu altyapı inşaatlarını finanse etmek için gerekecek mali araçları yaratmak için gündem oluşturmak üzere toplandıkları yerlerdir. Sadece birkaç isim vermek gerekirse, *World Cities Summit*, *C40 Mayors Summit*, *Global Cities Initiative*, *Global Cities Summit* gibi zirve toplantıları belediye başkanlarını ve iş dünyasının liderlerini Dünya Bankası gibi örgütlerin uzmanlarıyla bu gündemle küresel bir plan yaratmaları için buluşturuyor.

Barcelona'da, BM-Habitat yöneticisinin gelecek 25 yılda insanlık tarihinin toplamında inşa ettiğimizden daha fazla kentsel altyapı inşa edeceğimizi –etmemiz gerektiğini!– ilan ettiği bir toplantıya katıldım. Yöneticiye göre, kolektif varlığımızı sürdürebilmemiz için bunu yapmaktan başka seçeneğimiz

yoktu! Çok güçlü bir iddia. Tabii bu, izleyiciler arasında yer alan büyük yatırımcılar için bayram edecekleri bir deklarasyondu. Hiçbir kent yönetiminin bu türden yatırımları büyük çaplı sermaye yatırımları olmadan yapamayacağını en iyi onlar biliyorlardı. İşin komik yanı, BM yöneticisi konuşurken bir yandan da sokaktan yükselen davul seslerini ve sloganları duyuyorduk. Ne olup bittiğini anlamak için kapıya koştuğumda, sokakların polis ve itfaiye çalışanlarıyla kaynadığını gördüm. Belediye ve kamu çalışanları greve gitmişlerdi ve küresel-kent inşası için "model" olarak sunulan Barcelona şehrinin sokaklarına dökülüp kent yönetiminin belediye ve kamu işçilerini işsiz ve maaşsız bırakan acımasız kemer sıkma politikalarını protesto ediyorlardı. Bir sonraki gün de, öğrenciler, öğretmenler ve ebeveynler eğitim bütçesinin kuşa çevrilmesini protesto etmek için kenti işlemez hâle getirdiler. Küresel kentlere emsal gösterilen Barcelona iflas etmişti! Bu kadar çok fiziksel varlığa, mülke sahip olan bir kent nasıl iflas edebilirdi? Aynı yıl, dünyanın farklı yerlerinde onlarca büyük ve küçük kent, iflaslarını ilan etti. Yalnızca Kaliforniya'da iflas ilan eden kent sayısı beşti!

Nasıl oluyor da bu kentler aynı zamanda hem finans sektörü için para basan makineler işlevi görüyorlar, hem de beş parasız kalıp iflas ediyorlar? Şu anki araştırmamı motive eden sorular bunlar.

> • *Bangalore'da ve başka kentlerde yaptığınız araştırmalara dayanarak bu küresel kent inşası sürecini yeni bir ulus-aşırı kentçilik biçimi olarak tanımlıyorsunuz ve buna da spekülatif kentçilik adını veriyorsunuz. Bu kavramları biraz açabilir misiniz? Bu yeni kentçilik biçimi neden hem ulus-aşırı hem de spekülatif? Ayrıca bu spekülatif kentçiliğin başat konturları nelerdir? Son olarak da, bu yeni kentleşme biçimi kent yönetimlerini, bu kentlerde yaşayanları ve daha da genel olarak bu kentlerdeki hayatı nasıl etkiliyor?*

MG: Önce spekülatif boyutu tarif ederek başlayayım. Spekülatif kentçilik, finans ağırlıklı birikimin damgasını vurduğu çağımızın bir ürünüdür. Günümüzde kentsel değişimin politik ve ekonomik mantığı ince ama önemli bir değişim yaşıyor. Bu değişimin temelinde meta üretimi yerine finansallaşmanın ya da başka şekilde söylersek projelerini finanse etmeleri için kentlere satılan sınırsız sayıda yeni tür finansman araçları ile paradan para yapmanın başat aktivite hâline geldiği bir düzen var. Spekülatif kentleşme, yabancı ve yerli yatırımcıları ve kurumları, konut ve arsa geliştiricilerini, siyasetçileri, devlet bürokrasisini ve yerel yöneticileri, yerel iktidar sahiplerini, toprak sahiplerini

ve yerel halkı birbirine bağlar. Yerel yöneticiler büyüyen altyapı ihtiyaçlarını karşılamak ya da eskiyen altyapılarını yenilemek üzere gerekli finansmanı bulabilmenin yolu olarak, artan oranda "büyük risk/büyük getiri" türünden finansal araçları kullanmak zorunda bırakılıyorlar. Liderler "dünya standartlarında" altyapı ve kamu hizmetleri üreterek kentlerini "küresel alanda rekabetçi" hâle getirmek konusunda ikna edildikçe, kentler kendi öz varlıklarından karşılayamayacakları bu mallar için sadece birkaç büyük finans şirketinin hâkimiyeti altında olan piyasalardan devasa miktarlarda borçlanma yoluna gidiyorlar. Hikâyenin kent kısmını şöyle özetleyebiliriz: Kentler, daha fazla yatırımcıyı yatırım yapmaya ve küresel elitleri yerleşmeye teşvik edeceğini düşündükleri küresel kent projesini pazarlamak ve hayata geçirmek için küresel ölçekte fiyatlandırılmış finans sermayesinden borçlanarak kaynaklarını aşan mali bir yük altına giriyorlar. Öte yandan, bu tür projeler ve girişimler eş zamanlı olarak her yerde hayata geçirildiğine göre, kentler bu küresel yarışı kazanmayı ve borçlarını ödeyebilmeyi ne ölçüde umabilirler? Çin, hâlihazırda boş duran onlarca kent inşa etti. Dubai kimsenin kullanmadığı onlarca devasa gökdelene sahip. İspanyol kentleri, konut spekülasyonunun sebep olduğu milyonlarca yeni ve kimsenin oturmadığı evle dolu. Kentler, finansal spekülasyonun cazibesinin arkasında gizlenmiş tekel iktidar, yani büyük finansal firmaların devasa gücü karşısında kırılgan hâle geldiler. Sayıları neredeyse sadece on ya da ondan biraz fazlasıyla sınırlı şirket, küresel finans ekonomisini hâkimiyeti altına almış ve oyunun kuralları hızla onların lehine olacak şekilde yeniden yazılmakta. Hindistan'da örneğin 2005'e kadar yabancı firmaların büyük gayrimenkul alımlarına izin verilmiyordu ve bu firmalar ancak orta vadeli yatırımlar yapabiliyorlardı. Bugün ise, ülke hiçbir zaman olmadığı kadar yabancı finans sermayesine bağımlı hâle gelmiş durumda ve her şeyi yapabilmek mümkün.

Sonuç olarak da, kentsel projeler için kullanılan toprak bulunduğu yerdeki değerinden bağımsızlaşmış ve "finansallaşmış" durumdadır –yani toprak küresel finansal marketlerde alınıp satılabilen bir likidite hâline gelmiştir. Beklenenin aksine *Deutsche Bank*, *Goldman Sachs*, *Morgan Stanley*, *KKR*, *Blackstone* gibi büyük finansal şirketlerin, özellikle de bunların arasında en kötüleri olan risk [*hedge*] ve türev [*derivative*] fonları işleten firmaların ilgisini çeken şey, geciken ya da para sıkıntısı çeken dünya çapında kentsel projelerdir. Bu şirketler, fiyatlar arttığı anda piyasadan çıkacaklarının garantisini alarak mali sıkıntı çeken projeleri düşük hisse fiyatlarına satın alırlar. Fiyat değişimleri de genellikle kendilerinin piyasayı manipüle etmeleri sonucunda oluşur. Hisselerini sattıkları ve kârlarıyla birlikte piyasayı terk ettikleri anda fiyatlar çöker, projeler durma noktasına gelir; kârlar projeden ve ülkeden çekilir. Ardından

aynı oyun başka bir yerde, sil baştan yeniden başlar. Söz konusu ülkeden elde edilen kârlar, bu sefer bir başka ülkede batmakta olan ve çaresiz bir şekilde finansman için geçici sermaye arayan başka bir projeye yatırılır. Tam da bu şekilde, finans şirketlerinin hisse fiyatları üzerinden bir kenti diğer kente karşı kullanmaları yoluyla spekülasyon ulus-aşırı bir olgudur. Tıpkı eroin bağımlılığı gibi, bir kent *Blackstone*'un varlığı ile anlık kısa bir yükselme yaşar; ta ki şirket, sermayesini bazen 18 ay gibi kısa bir sürede elde edilen ve yüzde 40'lara varan kârla birlikte alıp başka bir yerde borç arayan bir başka bağımlıya yatırım yapmak üzere gittiğinde yere çakılıp kalana kadar. (Finans şirketlerinin kâr oranlarına karşılık *Walmart* ve *Amazon*'un yıllık kâr oranlarının yüzde üç civarında olduğunu hatırlatalım.) Geriye kalan, yarım kalmış ya da çökmüş projeler, devasa kemer sıkma politikaları ve oyunun kurallarını belirleyen yabancı firmalardan hızlı bir çözüm için daha fazla yatırım yapmalarını isteyen kent yönetimleridir. Ve bu hikâye böyle devam eder gider... Dünyanın her yerinde kent yönetimleri iflas ediyor ve bu mega projeler için giriştikleri finansal angajmanlar da bunun temel nedeni. Dolayısıyla, neden her yerde kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmeye çalışıldığını ve çoğu zaman da bu politikaların köktenci ve hiper-milliyetçi tonlarla desteklendiklerini anlayabiliriz. Yani, eğer şu ya da bu projeyi protesto ederseniz devlet karşıtısınız, halkın isteğine karşı geliyorsunuz, türünden suçlamalar. Eski ama çoğu zaman asker ve polis gücü ve şiddetiyle desteklenen suçlamalar. Şunu sorabiliriz: Tekelleşmiş ve küreselleşmiş finans sektörünün taleplerine ve anlaşmalarına sınırsız kamu desteği sunmanın milliyetçilik ile ne alakası var? Bu soruya biraz sonra protestoları konuşurken dönebiliriz.

Bu arada finans sektörü tarafından yaratılan bu kırılganlığın en son örneği özellikle değinmeye değer derecede feci: 2013 yılında *Blackstone*, emlak piyasasında hiçbir yatırımı olmayan risk/türev fonları yöneten büyük bir şirket, İspanya'da 40.000 adet ipotekli evi satın almak için 7,5 milyar Amerikan doları harcadı. Bunların arasında sadece Madrid'de içinde 1.860 tane devletin sübvanse ettiği kamu konutları da olmak üzere 18 tane büyük apartman bloğu *Blackstone*'a inanılmaz düşük fiyatlara satıldı. *Goldman Sachs* ve *KKR* de, *Blackstone*'un bu adımına karşılık emlak alımında bulundular. Şu anda bu şirketler hep birlikte İspanya'nın en büyük emlak sahipleri oldular. Her ne kadar bir yandan işsizleri evlerinden çıkartıp ev kiralarında artış yapmaya devam etseler de, asıl amaçları başka bir şey: Bu kiraya dayalı devasa küresel gelir akışı beklentisine dayanarak yeni bir kiralık konut seküritizasyon bonosu piyasası yaratmaya başladılar. Bu piyasanın değeri yaklaşık bir yıl ya da biraz daha uzun bir sürede 1 milyar Amerikan dolarına erişti ve en büyük yatırımcısı olan *Deutsche Bank* ile birlikte bu rakamı 2009'da 900 milyar Amerikan

dolarına çıkarmayı umuyorlar. Geçen iki yıl içinde *Blackstone* Hindistan kentlerinde, piyasanın çöktüğü bir anda, yaklaşık 1 milyar Amerikan Doları değerinde ucuz iş yeri ofisleri satın aldı ve bir gecede Hindistan'ın en büyük ofis sahibi oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nde *Blackstone* milyonlarca ipotekli evin sahibi hâline geldi. Benim yaşadığım Minneapolis kentinde *Blackstone* 18 ay içinde işsiz azınlıklardan 1.000 adet ev satın aldı ve şu an –New York kentinde yaşayan bir avuç kaçık risk fonu yöneticisi– kentin en büyük konut sahibi olmuş durumda! Risk fonu şirketlerinin dünyanın çeşitli yerlerinde en büyük ev sahipleri olmasından daha da kötü olan, bu şirketlerin amacının sadece kira bedeli toplamakla sınırlı kalmamasıdır. Asıl amaç konut piyasasını tekelleştirmek ve bu tekelleşmiş gücü, fonlarının dünyanın önde gelen bankaları ve emeklilik fonları için en kârlı yatırımlar hâline gelmesi için fon piyasasında (hayali) bir güvence yaratmak için kullanmaktır. Bu ise, çok büyük bir servet birikimine ve kentlerde devasa –muhtemelen 2008 finansal krizine yol açan çılgınlığın sebep olduklarından çok daha derin ve çok daha küresel– bir yerinden edilme, mülksüzleştirme ve eşitsizliğe sebep olacaktır. Öte yandan, dünyanın hiç bir ülkesinde de bu şirketleri durduracak bir düzenleme söz konusu değildir.

Yine de bu spekülatif kentçilik çılgınlığının ilerleyişi direnişsiz kalmadı. Geçen yıllarda tanık olduğumuz ve olmaya devam ettiğimiz gibi bu gelişme, finans sermayesinin iktidarına ve onun kentsel alanı yok etme, yeniden inşa etme ve finansallaştırma iradesine karşı gelmeyi ve durdurmayı amaçlayan bir dizi tepkiyle, küresel bir "kent baharı" direnişiyle karşılaştı.

● *Burayı biraz açabilir misiniz? Küresel bir "kent baharı" direnişinin işaretlerini ve ihtimalini görüyor musunuz? Araştırmalarınızda bahsettiğiniz gibi, bu spekülatif kentçilik biçimi sadece kent yönetimlerini spekülasyona eğilimli yönetimler hâline getirmekle kalmadı, aynı zamanda kentli nüfusların bazı kesimlerini de bu yeni spekülasyon kültürünün içine çekti; kent yönetimleri ile kent sakinleri arasındaki ilişkinin doğasını değiştirdi ve kentlilerin devlet/yerel otoritelerle olan ilişkilerinde sahip oldukları geleneksel hakları ve talepleri gayri meşrulaştırdı, özellikle de insanca yaşam talepleri için bu haklara en çok ihtiyaç duyan dezavantajlı kesimlerin taleplerini. Bu açıdan baktığınızda, sizce kentlerde yaşayanların ve çalışanların bu küresel kent hegemonyasına yerel ve küresel ölçeklerde karşı çıkmaları için ortak paydalar var mıdır? Varsa, bu paydalar nelerdir? Böylesi bir direnişi örgütlemek için ne tür stratejiler kullanılabilir?*

MG: Bu harika bir soru Şerife. Çoğu zaman söz konusu olduğu gibi bu tür –finansal ve siyasi– kampanyalar insanların hayatlarını, onların kent ve kırla olan ilişkilerini dönüştürüyor ve insanların bazı biçimlerde tepki vermelerini talep ediyor. Evet, bu tepkinin bir biçimi spekülatör gibi davranmak ama daha fazlası da var. Yeni gelir ve rant imkânları sunabilecek olan toprakları terk etmeleri için insanlara yapılan baskı, onları dilenciye, sokak satıcılarına ve işsizlere dönüştürüyor. Çoğu zaman da bu insanlar ırksallaştırılmış ötekiler, istilacılar hâline getiriliyor. Kentlerimizi inşa eden insanlar –sokakların inşası, tamiri ve temizliği, gıdaların yetiştirilmesi, dağıtımı ve tüketime hazır hâle getirilmesi, ihtiyaç duyduğumuz aletlerin ve teknolojilerin yapımı, toplu taşım araçlarının işletilmesi gibi gerekli hizmetleri düşük maliyetlere bize sunarak kentlerimizi yaşanabilir hâle getiren insanlar– bir anda kentin gelişimini engelleyen suçlular olarak damgalanıp şeytanlaştırılabiliyorlar! Avrupa'daki Türk göçmenler bu türden muameleyi her daim deneyimliyorlar. Ama yalnız onlar değil. Türkiye'nin kentlerindeki ve dünyanın pek çok kentindeki göçmenler de buna maruz kalıyorlar. Bu insanları kent dışına sürmek için çok çeşitli stratejiler kullanılıyor. Yeni deprem yönetmelikleri, bina yönetmelikleri, borçlandırma stratejileri, emekçi toplulukları kitleler hâlinde kent dışına çıkmaya zorlayabiliyor; çünkü bu insanların yeni kent hayatının talep ettiği normları (ve maliyetleri) karşılamaları imkânsız hâle geliyor. Çiftçiler de, sıklıkla kentin kâr makinesinin önünde bir engel muamelesi görüyorlar ve topraklarından sürülüyorlar. Bunu yapanlar çoğu zaman "millî çıkar", gelişme, küresel ekonomiye entegrasyon söylemlerini kullanıyorlar. Ama gerçekte söz konusu olan en basit anlamıyla topraktan elde edilecek spekülatif kârlardır.

Peki öyleyse umut nerede? Tam da bahsettiğimiz şu basit gerçekte: Kenti yaşanabilir kılanların elitler değil emekçi çoğunlukların olduğu gerçeğinde. Her ne kadar bazıları bu türden spekülasyonların temelsiz, hayalî, aldatıcı olduğunu söyleseler de, aslında toprak ve arsa değerlerinin artacağına dair gerçek varsayımlar ve bahisler söz konusudur. Bu spekülatif baskının temelinde kentlerin borç finansmanı yoluyla paradan para kazanılabileceği fikri yatmaktadır. Kuşkusuz bütün bunlar ancak devlet bir zamanlar yabancı sermaye yatırımlarını denetim altında tutan, yabancı firmaların toprak ve mülk alımlarını sınırlayan ve bankaların sahip olduklarından daha fazlasını borçlandırmalarına izin vermeyen yasaları esnetmeye ve sermaye yatırımlarını denetimsiz bırakmaya devam ederse sürer. Kentsel spekülasyon, kısmen finans sermayesinin geleceği ve kentlerin de *onların* taleplerine hazır olacağı varsayımına dayanır. Bu varsayılan güveni istikrarsızlaştıracak olan nedir? Protestolar, büyük kitlesel direnişler, barikatlar: isyan ve işgalin "çirkin" yıkıcı kenti. Kentin sahipleri küresel kenti geri aldıklarında, kent vatandaşlığı küresel finans sektörünün ve

onun siyasi müttefiklerinin değil, o kentte yaşayanların ve çalışanların tanımladığı kriterler temelinde yeniden *kent hakkı* ile buluşur. Hiç bir şekilde daha çok istihdama yol açmadığı hâlde, kentlerimizin spekülasyon temelli planlandığını biliyoruz. Dolayısıyla, insanlar hükümetlerinin servet transferini sübvanse etmeyi durdurması için mücadele etmek zorundalar. Hükümetlerine finans sektörünü yeniden düzenlemesi ve bu sektörün temel etkinliklerini kriminalize etmesi, kentin sahip olduğu değerlerin kentlerden çalınmasına ve tümüyle denetim dışı (hatta kriminal bile diyebiliriz) işleyen devasa finans ağları tarafından el konmasına olanak tanıyan aktivitelerin sınırlandırılması için baskı yapmak zorundalar. Nasıl ki Afrika ve Asya ülkelerinde insanlar Dünya Bankası'nın bürokratlarının uçaklarından inmesine dahi izin vermedilerse, finans sektörünün kaptanları da aynı şekilde ifşa edilmeli ve kınanmalıdır; takdir edilip yüceltilmemelidir! Aynı zamanda, sözde milliyetçi siyasetçilerimizin bu finansal alışverişlerdeki rolleri ve bağlantıları da gösterilmeli ve bu korkunç alışverişlere izin veren anlaşmalardaki parmak izlerinin hesabı sorulmalıdır. Bu mega kentsel projeler için yapılan bütün anlaşmaların, sözleşmelerin kamuya açık hâle gelmesini istemeliyiz: Anlaşma nedir, kimler fayda sağlamaktadır, kimler sorumludur? Tamamlanmamış, yarım kalmış projeler yatırımcılar için neden bu kadar kârlı hâle geliyor? Çünkü böyle olmasına izin veriliyor, böyle olması teşvik ediliyor.

Aslında eylemlilik için harekete geçebilecek olasılıkları her yerde görüyoruz: Örneğin kemer sıkma politikaları ve eski moda olmasına rağmen bir o kadar önemli olan kentlerin orada yaşayanlara ait olduğu ve kentlerin kamusal olarak üretilen kaynaklara, alanlara, hizmetlere dayandığını ve bunları üretenlerin ödüllendirilmesi gerektiği fikri. En temelden başlarsak, kent ekonomisi ve kent toplumu nedir: Okullar, hizmetler, sağlık hizmeti, ücretli iş, güvenli ve erişilebilir konut. Küçük işletmeler için yeterli mekân, erişilebilir sübvanse edilmiş üretici pazarları, temiz ücretsiz toplu taşım ve geniş kamusal ve yeşil alanlar.

Bunlar yaşanabilir bir kentin temel özellikleridir ve bugün saldırı altındadırlar. Tıpkı bir zamanlar bize kucak açtığı gibi, Suriyeli mültecilere de kucak açan bir kent. Hadi kentin sahip olduğu değerleri yatay olarak dağıtalım! *Blackstone* böylesi yıkıcı ve patlamaya hazır bir kente asla yatırım yapmayacaktır. Londra ve New York'a geri dönecektir. Wall Street'in ve finans sermayesinin 1950'lerin Amerika'sında ekonominin çok küçük bir kesimi olduğunu, ulusal gelirin çok küçük bir kısmını temsil ettiğini, kirli bir iş olarak görüldüğünü hatırlayalım. Bugün ise, finans sermayesi çoğunluğu oluşturuyor; onlar bizim kahramanlarımız hâline geldiler. Amerikan toplumunu tanımlar hâle geldiler. Bugün ilk beş risk fonu şirketinin CEO'larının *Fortune 500* firmalarının

CEO'larının toplamı kadar kazandıkları gerçeği kutlanılacak bir şey olarak sunuluyor. İnanabiliyor musunuz?

Şükür ki Rio, Madrid, Atina, Yeni Delhi, Tunus, Kahire, İstanbul gibi muhteşem kentleri ve hatta batı Çin'in kırsal bölgelerini, Türkiye'nin Karadeniz bölgesini, Hindistan ve Brezilya'nın kırsal alanlarını geçen on yıla damgasını vuran protesto hareketlerinden bağımsız düşünmek mümkün değil. Sokak barikatları ve "işgal/*occupy*" stratejileri tarihsel ve küresel bağlamda devam eden toplumsal huzursuzluklara işaret ediyor; kiracılar mücadelesi, işçi grevleri, kamusal alanların işgali, işgal hareketleri... İnsanlar yaratıcı bir nosyon olarak kentsel dönüşümü seçkinlerin elinden aktif bir biçimde geri alıyorlar. Evlerimiz, yaşadığımız yerler, şehirlerimiz, kır ve kent arasındaki bağları daha açık görmeli ve bu yeni ulus-aşırı dayanışma ağlarından destek ve güç devşirmeliyiz.

Beyaz Yakalılar Üzerine Yapılmış Bir Alan Çalışmasından Anekdotlar

ONUR UCA

DR., ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, MERSİN ÜNİVERSİTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
ONURUCA33@GMAİL.COM

Türkiye'de sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen alan araştırmaları esnasında yaşananların belirli bir düzen içerisinde metne yansıtılmış aktarımı yok denecek kadar azdır. Halbuki bir sosyal bilimcinin alan araştırması esnasındaki deneyimleri, karar aşamaları, yaşadıkları zorluklar-kolaylıklar ve bunları dönüştürme biçimleri yalnızca araştırmacı için değil, sosyal bilimlerle ilgilenen herkes için değerli deneyimlerdir. Tam da bu nedenle bu yazı sosyal bilimler üzerine alan araştırması yapan ve yapacak değerli bilim insanlarına tamamlanmış bir alan araştırmasının deneyimlerini aktarmayı hedeflemektedir. Ancak hemen belirtmeliyim ki, her araştırma kendi biricik deneyimlerini içinde barındırır. Yani burada aktarılan deneyimler diğer araştırmacılar için bir harita değil, kılavuz değerindedir. Bu bağlamda "Kitlesel İşçiden Toplumsal İşçiye: Maddi Olmayan Emek ve Beyaz Yakalılar" adlı doktora çalışmasının alan araştırması esnasında yaşananları aktarmaya çalıştım. Metin boyunca doktora tezinin teorik kısımları ve elde edilen verilerini kullanmadım. Yalnızca alan araştırması deneyimlerinin sağlıklı bir şekilde aktarılması için gerekli bilgileri basitçe ve kısaca aktardım.

Nasıl ki iyi bir yemeğin yapımında malzemelerin kalitesi önem taşıyorsa, iyi bir alan araştırması için de özenerek

belirlenmiş araştırmaya en güzel tadı verecek bir araştırma nesnesi gereklidir. Araştırma nesnesinin belirlenmesinde geçmiş bilgi birikimi, konuya dair literatür taraması, yeni bakış açıları hakkında fikir sahibi olmak büyük önem taşır. Bu nedenle araştırma konusunu belirledikten alana çıkıncaya kadar ki sürede masa başı disiplinine büyük önem verdim. İyi bir alan araştırması için derin teori bilgisi gerekmese de alanın sizi verimli bir yolculuğa çıkarabilmesi için gösterdiği işaretleri anlayacak kadar teori bilmek gereklidir. Bundan ötürü araştırma konumun anahtar kelimeleri olan "orta sınıf, maddi olmayan emek, beyaz yaka, kitlesel ve toplumsal işçi" kavramlarıyla ilişkili kuramları ve bakış açılarını elimden geldiği kadarıyla öğrendim. Bunların nerelerden beslendiğini ve hangi hatları beslediğini anlamaya çalıştım. Alanda öğrendiğim bir şeyleri açıklayamadığım ve bu nedenle bunaldığım her an kavramlarıma ve beslendiğim teorilere geri çekildim. Buna rağmen bunalma halim geçmiyorsa kullandığım teorileri sorguladım. Yeni teori arayışlarına başladım. Böylece kavramsal çerçevenin çizgisi belirdi. Böylesi bir teorik izlek pür teori bilgisi olan kişi-ler tarafından ağır eleştirilere maruz kalabilir. Araştırma boyunca kullanılan kuramcı isimleri ve teorilere bakarak "bunlar nasıl yan yana gelebilir? Tutarsızlıklar var" diyebilir. Çünkü değişmez bir teoriyle alana çıkıp, alanı teoriye uydurmaya çalışmadım. Araştırmada kullanılan teorileri alana çıkıncaya kadar ben, alana çıktıktan sonra alanın kendisi seçti. Burada öğrendim ki araştırma konusu üzerine okurken alanda kullanılacak teoriler kesinleştirilmemeli. Yalnızca alanla araştırmacıyı en güzel şekilde tanıştıracak teoriler belirlenmeli. Alanla tanışıp alan kendisini anlatmaya başladığında araştırmanın kavramsal çerçevesinin şekillenmesi tamamlandı. Araştırmamın alanımla maddi olmayan emeği üretim ilişkileri içerisinde en önemli güç olarak gören Marksist teorileri (Otonomist Marksizm, Açık Marksizm vb.) kullanarak tanıştım. Bu teorilerin araştırmam bağlamındaki fikirlerini kısaca özetlersem;

Fabrikalarda maddi üretimi gerçekleştiren kitlesel işçi, gelişen teknoloji ve iletişim araçları nedeniyle sermaye karşısında güçlü konumunu yitirmiştir. Sermaye kürenin her tarafına ulaşarak en ucuz ve kendisine en uygun işçiye üretim yaptırabilecek üretim araçlarına sahiptir. Üretim ilişkileri içerisindeki konumunu yitiren maddi emek üreticisi kitle işçinin yerine Maurizio Lazzarato'nun tanımlamasıyla metanın kültürel ve bilişsel değerini üreten maddi olmayan emek geçmiştir.

Peki üretim ilişkileri içerisinde maddi olmayan emeği üretenler kimlerdir? Metanın bilişsel ve kültürel değerini üreten tüm meslek gruplarıdır. Bu meslekler başlıca; mühendisler, bankacılar, mimarlar, reklamcılar, tasarımcılar olarak sıralanabilir. Başka bir ifadeyle sermaye sahibi olmayan beyaz yakalı

orta sınıf ücretli çalışanlardır. Ayrıca maddi olmayan emek günümüz üretim ilişkilerinde diğer emek biçimleri üzerinde baskın olan emek biçimidir.

Araştırmanın teorik okumalarında ortaya çıkan maddi olmayan emek, günümüz kapitalist üretim ilişkilerinin en önemli emek gücüyse (ki kavramsal çerçevede öyle kabul ettim) maddi olmayan emek üreticilerinin mavi yakalı kitlesel işçiyle, kendisiyle ve sermaye sahipleriyle ilişkisi Türkiye'de nasıldır? Oldukça kısaltarak aktardığım bu soru araştırma nesnemin belirlenmesini sağlayan soru oldu. Böylece çalışmanın araştırma nesnesi "maddi olmayan emek üreticileri" olarak saptandı. Sonuç olarak araştırmaya başlamadan önceki en önemli eşik geçildi. Ancak araştırma nesnemin doğruluğu alanda ortaya çıkacaktı. Kavramsal çerçevenin verimli kullanılması araştırma nesnesinin en iyi şekilde saptanmasına yardımcı olurken araştırma nesnesinin verimliliği, araştırmanın amaçlarına ulaştırma kapasitesi alan araştırması esnasında sınanacaktı.

İçime sinen bir araştırma nesnesi bulmuş olmak alan araştırması süresince bana güç verdi. Böylece araştırma sürecimin ikinci aşamasına geçebildim. Artık Türkiye'deki maddi olmayan emek üreticilerini ele almam gerektiğini biliyordum. Peki, verimli bir alan araştırması için neredeki maddi olmayan emek üreticileriyle görüşmeliydim. Aslında bu sorunun cevabı literatür taraması ve teorik okumalar esnasında netleşmişti. Türkiye'de üretim ilişkileri içerisinde diğer emek biçimleri üzerinde baskın olan ve beni alanla tanıştıran kavramsal çerçevemin tanımladığı maddi olmayan emek tipine uygun çalışanlar büyük oranda İstanbul'da yaşamaktaydı. Ancak ben İstanbul'da değildim. Ve İstanbul'a gidebilecek zamanım sınırlıydı. O anda karşıma iki seçenek çıktı. Ya tezimin çerçevesini ve amaçlarını değiştirecek, yaşadığım şehir olan İzmir'de çalışan maddi olmayan emek üreticilerine göre düzenleyecektim. Ya da tüm maddi (barınma, ekonomi, ulaşım, zaman) zorluklarını göze alıp neredeyse bilmediğim İstanbul'da alan araştırması gerçekleştirecektim. Tereddüt etmeden İstanbul'da alan araştırması yapmaya karar verdim. Çünkü beni bu araştırmaya iten kafamdaki soruların cevabını bulma şansım İstanbul'da daha yüksekti.

İstanbul'da alan araştırması yapmaktan vazgeçmek yerine böylesi bir araştırmanın zorluklarını en aza indirmeyi denedim. Bunun için ilk olarak İzmir şehir merkezinde finansal kapitalizm üzerine çalışan kurumsal firmaların içlerine girdim. Etraflarında dolaştım. Çalışanlarının sıklıkla kullandığı kafe, restoran, pastane gibi yerlere sanki onlardan biriymiş gibi takım elbise, bakımlı saçlar, günlük olunan sakal tıraşı, temiz ayakkabılarla giderek gözlemler yaptım. Katılımlı gözlem yapmak için izinler almaya çalıştım. Genellikle staj yapmaya çalıştığım, öyle olmadığımı söylediğimde de iş aradığım düşünüldü.

Kurumlar kibar cümleleriyle beni reddetti. Ama bir ritüele dönüşen bu ret etme zamanlarını araştırma nesnemle ilk temasımı kurduğum gözlem anlarına dönüştürdüm. Hemen belirtmem gerekir ki, tüm alan araştırması süresince yanımda danışmanımdan aldığım, bağlı bulunduğum üniversitemin logosunu taşıyan araştırma izin belgem bulunmaktaydı. Plazalar, holdingler, iş hanları güvenliğin yüksek olduğu yerler olduğu için sizin durmadan etrafı gözlemleyerek, mekanlarda bulunan insanların olağan hızından farklı hareket etmeniz dikkat çekebiliyor. Böylesi bir iznin yanımda olması bana güven verdi.

İzmir'de gerçekleştirdiğim gözlemler maddi olmayan emek üreticileriyle kendiliğinden plansız gerçekleşen sohbetler ve araştırmamın kavramsal çerçevesi İstanbul'a gidince soracağım araştırma sorularımın şekillenmesine neden oldu. Böylelikle İstanbul'da gerçekleştireceğim alan araştırmasının zamanını daha az bir süreye indirebildim. Ancak araştırma sorularının hazırlanmış olması alan araştırmasına çıkılmaya hazır olunduğunu göstermiyordu. Hatta araştırma soruları beraberinde yeni problemler getirdi. Bu sorular alanda çalışacak mıydı? Ve dünyanın sayılı metropollerinden İstanbul gibi büyük bir şehirde bu soruları hangi semtlerde çalışan maddi olmayan emek üreticilerine soracaktım.

Benim için bu problemleri aşmanın en iyi yolu İstanbul'da iki haftalık bir pilot alan araştırması yapmak oldu. Böylece araştırma sorularının çalışıp çalışmadığını ve mekan seçimi gerçekleştirebilirdim. Pilot araştırmaya başlamadan hemen önce başlıca finans, enerji, bilişim firmalarının İstanbul'da nerelerde olduğuna baktım. Kuramsal çerçevemde yer alan maddi olmayan emek üreticilerinin dünyadaki sosyal tiplerinin İstanbul'da nerelerde çalıştığını, yaşadığını öğrendim. Ve pilot uygulamanın gerçekleştirilmesi gereken yerleri kağıt üstünde tespit ettim. Bu yerler, Maslak, Levent, 4. Levent, Mecidiyeköy, Nişantaşı, Etiler olarak sıralandı. Pilot araştırması esnasında toplam beş görüşme yaptım. Daha çok önceden tespit edilen yerlerde gözlemler yaparak, alanı tanımaya çalıştım. İstanbul'da maddi olmayan emeğin semtlere göre dağılımını tespit ettim. Araştırma için hazırlanan soruların geçerliliğini ve güvenilirliğini sınadım. Alan araştırmasında karşılaşabileceğim problemleri fark ettim. Elde edilen verilerin, tezin kuramsal çerçevesi ve amaçlarıyla uyumluluğunu ölçme fırsatım oldu.

Pilot uygulamanın ardından araştırma sorularının bazısının çalışmadığını, bazısının ise anlaşılmadığını fark ettim. Bu soruları değiştirerek pilot uygulamada öğrendiğim bilgilerle yeni sorular ekledim. Öte yandan araştırma nesnemi belirleyen teorilerle pilot uygulamasında elde edilen verileri yorumlamaya çalıştığımda kullandığım teorilerin alanı verimli bir şekilde tanımlamasına

karşın alanı yorumlamada eksik kaldığını, kalacağını fark ettim. Bu önemli bir problemdi. Bunun çözümü için arkadaşlarımdan, hocalarımdan yardımlar aldım. Ve yeni bakış açılarına yöneldim. Bu yöneliş Luc Boltanski, Laurent Thevenot ve Eve Chiapello'nun fikirlerini öne çıkardı. Özellikle *Gerekçelendirme* [*Justification*] ve *Yeni Kapitalizmin Ruhu* [*The New Spirit of Capitalism*] adlı eserlerinde ortaya konan açıklamalar ve bakış açıları Türkiye'de maddi olmayan emeği üreten insanlarla yapılan görüşmeleri ve gözlemlerimi daha iyi açıklıyordu. Böylece kavramsal çerçevemde beni alanla tanıştıran, alanın sınırlarını belirleyen teoriler maddi olmayan emeğin üretim ilişkileri içerisindeki büyük fotoğrafını çeken teoriler olarak yer aldı. Alanı anlamamı sağlayan teoriler ise bu fotoğrafın içinde gezinmemi sağlayan teorilerdi. Alan araştırması süresince sık sık alanın fotoğrafının içinde gezinirken nerede olduğumu anlamak için büyük fotoğrafı çeken teorilere geliş gidişler yaptım.

Öte yandan pilot uygulaması esnasında görüşmecileri bulmanın zorluk derecesini anladım. Maddi olmayan emek üreticileri plazalarda, iş kulelerinde çalıştıkları ve çok yoğun oldukları için onlara ulaşmak ve görüşme yapmak, zamanlarını alabilmek oldukça zordu. Bu nedenle özellikle Maslakta ve 4. Levent'te plazaların yakınındaki kafelerde arkadaşlarıyla kısa süreli sohbetler yapan, kahve ve/veya sigara molası veren çalışanlardan uygun oldukları vakitler için randevu almaya çalıştım. Bu gerçekten zor bir işti. İnsanların size kötü davranmasına, terslemesine, hatta kovarcasına söylenmesine aldırış etmeden bir diğer insana gidebilecek motivasyon ve morali içinizde taşımalısınız. Ve bunu saatlerce yürüdükten, yağmurda ıslandıktan, üşüdükten sonra bile aynı şekilde yapabilmelisiniz.

İzmir'de gerçekleştirdiğim gözlemler ve tuttuğum alan notlarıyla şekillenen İstanbul'daki pilot uygulamasının ardından alan araştırmasına hazırdım. Artık alana dair zorlukları mümkün olduğunca en aza indirdiğimi düşünüyordum. Nerelere gideceğim, hangi soruları soracağım, elde edilen verileri hangi teorilerle yorumlayacağımı anlamıştım. Bundan sonra yapmam gereken şey görüşmeleri gerçekleştirerek elde ettiğim verilerin analizini yapmaktı. Ardından İstanbul'a giderek görüşmelere başladım. Görüştüğüm bazı kişilerden bir arkadaşıyla daha iletişime geçmemi sağlamasını istedim. Yani kartopu tekniğini de kullandım. Ancak bu tekniği iki defa kullandım ve her birinde en fazla 4 kişiyle görüştüm. Ardından görüşülecek yeni kişiler yakaladım. Görüşme yaptığım altı kişiyi de arkadaşlarım sayesinde buldum. Böylece toplamda 26 kişiyle görüştüm. Neden 26 diye sorabilirsiniz. Nitel metodolojiyi takip eden bir alan araştırmasının ne zaman tamamlanacağına karar vermek kritik bir aşama. Bu konuda iki önemli göstergeyi dikkate aldım. İlki görüşmeler esnasında sorularınızı yönelttiğinizde gelecek cevabı tahmin edebilmeye baş-

lamanız. İkincisiyse araştırmaya başlarken kafanızda olan sorulara tatminkar cevaplar bulmuş olmanızdır. Bu iki gösterge benim alan araştırması esnasında kaç kişiyle görüşeceğimi belirledi. Böylece 26. kişiyle görüşürken bu göstergeler ışığında tamam artık bu kadar yeterli dedim. Görüşmelerin kaç kişiyle tamamlanacağından ziyade belirttiğim göstergelerin araştırmacıyı tatmin etmesi önem taşımaktadır Örneğin görüştüğüm bir kişiden aldığım yanıtlar görüştüğüm diğer üç kişinin söylediklerinden daha verimli oldu.

Görüşmeler esnasında görüşmecilerden elde edilen bilgilere göre soruların sırası, üzerinde durulma zamanı değişti. Ek sorularla konuyu açma, bazı sorular çıkarma gibi stratejiler izlendi. Ama her zaman elimde takip ettiğim bir soru listesi bulundu. Görüşmecilere sorduğum temel sorular şu şekildeydi:

- Mülakat Tarihi /Yer / Saat / Cinsiyet /Doğum yeri /Yaş / Eğitim /Medeni Durum /Eşinin işi / Çalıştığı Sektör / Maaş / Eşinin işi /Eşinin maaşı /Babasının İşi /Annesinin işi /

- Sizin veya eşinizin ailesinden Miras kaldı mı? Kalacak mı?

- Hayatınız boyunca en çok zaman geçirdiğiniz mekan Şehir, kasaba, köy vb.

- Size göre işçi kimdir?

- Bir reklam tasarımcısının/metni yazarının veya finans uzmanının işçiden farkı nedir?

- Siz kendinizi işçi olarak görüyor musunuz? *Evet ise, işçi oluşunuzu ne belirliyor. *Hayır ise, işçiden farkınız nedir?

- Katıldığınız iş yemekleri ve kokteylleri sırasında sizi en çok rahatsız veya mutlu eden şey-leri anlatır mısınız? Neden?

- İş hayatınızda sizi gençlik yıllarınıza sürükleyen veya evinizdeki rahatlığı anımsatan anlar hangisidir-leridir?

- Çalıştığınız yerde "Şu insanı işe alalım veya bu kişiyi çıkaralım" kararını verme veya önerebilme yetkiniz var mı?

- Bağlı bulunduğunuz kurumunuzun para politikaları hakkında direkt veya dolaylı olarak belirleyiciliğiniz var mı?

- Şu an çıkıp doğduğunuz /büyüdüğünüz yere gitseniz ve oradan hiç ayrılmamış çocukluk arkadaşınızı görseniz, oturup sohbet etseniz, kendinize dair nelerin değiştiğini anlardınız?

- Borcunuz var mı? Neden borçlandınız? Ne amaçla borçlandınız?

- Maaşınızın ne kadarını işiniz için harcıyorsunuz? (Kıyafet, ulaşım, yemek, konaklama vb.)

- İş yaşamınıza devem etmenizi sağlayan motivasyon kaynağınız nedir?

- İş dışı hayatınızı işiniz ne kadar belirliyor?

- İş hayatım boyunca bunu yapmam dediğiniz bir şey/ler var mı?

- Sizce adalet nedir? İki adet çikolatayı birer birer iki çocuğa vermek mi? Yoksa iki adet çikolatayı iki çocuk arasında yapılan koşu yarışı sonrası kazanan çocuğa vermek midir? Neden?

- İş yerinizde bir ikramiye dağıtılmasına karar verildi. Dağıtım nasıl olmalı? Herkese eşit mi? Pozisyona göre mi?

- Bir işe sahip olmanız yaşamınıza güven veriyor mu? (Aralıklarla bunlar da sorulacak: Nasıl? O zaman güveni nasıl tanımlarsınız?)

- Bir CEO ile sizin aranızdaki farklar nelerdir? CEO olabilir misiniz? Neden?

- İş hayatınızda yaşadığınız, unutmadığınız, benzer bir durumda hemen hatırladığınız, o günden sonra kararlarınızı belirleyen bir iş tecrübeniz var mı? Anlatınız.

- Herhangi bir kişi veya kuruma düzenli yardım yapıyor musunuz?

- İş hayatınızda sendika veya buna benzer bir yapı içerisine yer alıyor musunuz? Sizce insanlar neden bu tip yapılarda örgütlenmeye çalışıyorlar?

- İş yerinizde nepotizm olduğunu düşünüyor musunuz?

- Aşağıdaki fotoğraf size nasıl bir duygu veriyor? Bu duyguyu siz yaşamınızda nasıl deneyim-lediniz/liyorsunuz? (Bu fotoğraf görüşmecilere verildi. Ve üzerinde bir süre düşünmeleri beklendikten sonra soru soruldu.)

Yukarıdaki sorularla Türkiye'de maddi olmayan emeğin üretim ilişkileri içerisindeki hâkimiyetini, güvenlik, özgürlük ve adalet anlayışlarını öğrenmeyi hedefledim. Görüşmeler esnasında yöneltilen ve cevaplara göre derinleştirilen ek sorularla maddi olmayan emek üreticilerinin eylemlerini nasıl gerekçelendirdiklerini anlamayı çabaladım.

Belirttiğim aşamaları izleyerek gerçekleştirdiğim alan araştırması esnasında öğrendiğim, deneyimlediğim birçok şey oldu. Bunları belirtmem gerekirse;

Görüştüğüm kişilerin sayısı artarken kafamdaki soruların sayısı da azaldı. Eğer böyle olmasaydı görüştüğüm kişilerin doğru kişiler mi olduğunu ve sorduğum soruların doğru sorular olup olmadığını sorgulardım. Bu sorgulamalara düşmedim. Çünkü İzmir'de gözlemler ve alan notlarıyla hazırlanarak İstanbul'da pilot uygulaması gerçekleştirmiştim.

Görüşmelere başlamadan ses kaydı tutmak için görüşmecilerden izin is-

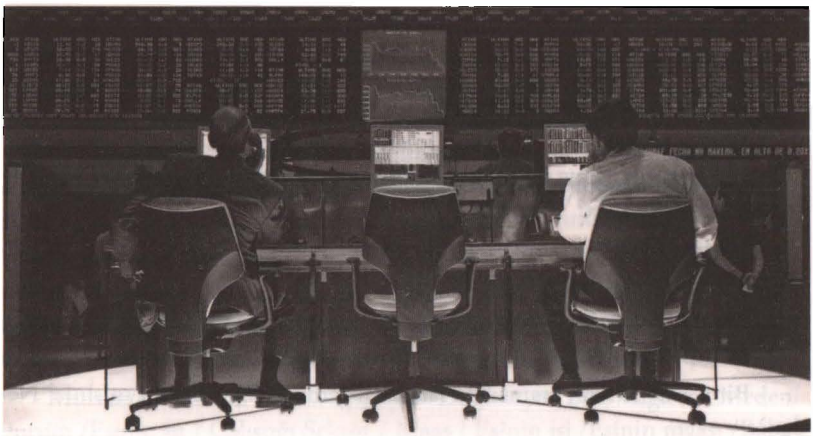

tedim ve her görüşmeciye önceden hazırlamış olduğum etik formunu (etik formunun bir örneğini metnin sonunda görebilirsiniz) imzalattım. Görüşmelerin ardından ses kaydının alamayacağı ayrıntıları not almaya çalıştım. Görüşmeleri mümkün olduğunca ardı ardına yapmamaya çalıştım. Böylece görüşmede ne gibi hatalar yaptığımı hangi bilgilerin gelişini yanlışlıkla durdurduğumu anlamak ve gerçekleşen görüşmenin düşüncelerimi nereye doğru sürüklediğini fark edebilmek için zamanım oldu.

Görüşmecilerin kendilerini rahat hissetmeleri için başlangıçta görüşmeyi yönlendirmelerine izin verdim. Bu durumda bazen çok sıkıcı konuları dinlemek zorunda kaldım. Böylece sanki arkadaşıyla dertleşiyormuş hissine kapıldılar. Bu anı hissettiğimde görüşmenin dümenine geçtim. Öğrenmek istediğim temel sorularımı sormaya başladım. Hatta bazı zamanlarda sorularımı daha önce anlattıkları üzerinden şekillendirerek cevapları daha verimli kılmayı hedefledim.

Görüşeceğiniz kişilerin en yoğun olduğu zaman dilimlerini, sektörlerinin en büyük problemlerini ve kendi aralarında kullandıkları jargonu, mesleki kavramlarını bilerek alana çıkılması önemliydi. Görüşmecilerin mesleklerine dair bahsettikleri bazı kavramları anlamamak verimli soru sormada zorluk çıkardı.

Verimli bilgi alabilmek için kılık kıyafetinizin alana uygun olması önem taşıyor. Özellikle kıyafetlerin sembolik anlamlarını bilen beyaz yakalılarla görüşüyorsanız bu durum biraz daha önemli hale geliyor. Saçınız, sakalınız, kıyafetiniz, kullanılan araç ve aksesuarlar size karşı ön yargı oluşturabilecek veya sempati sağlayacak kadar belirgin olmamalı. Yani siz alan araştırması yaparken sizin de içinde bulunduğunuz yirmi metrelik bir alanın fotoğrafı haberiniz

olmadan çekilse fotoğrafın dokusundan çok ayrı kalmamak, sırıtmamak gerekiyor.

Çıktığınız alan araştırmasında görüşmek istediğiniz kişilerin haberi olmadan onlarla birlikte yapabileceğiniz kısa süreli aktiviteler önemli. Aktiviteler çıktığınız alanın yapısına özgün gündelik bir şey olabilir. Bu durum araştırmacı gibi değil de alanın parçasıymış, orada yaşıyormuş gibi hissederek düşünmenize yardımcı oluyor. Alan araştırmamda maddi olmayan emek üreticilerinin bazısının gitmeseler bile spor, yoga salonlarına yazıldığını, güzel kadın, gürbüz erkek bedeninin (özellikle satış ve pazarlama departmanlarında) önemsendiğini fark ettim. Bu nedenle beyaz yakalıların gittiği bir spor salonuna yazıldım ve düzenli olarak gittim.

Alan araştırmasını gerçekleştirdiğim semtleri, mahalleleri, mekânları çok iyi gezdim. Ve gözüme kestirdiğim iki yeri merkez üssüm olarak kullandım. Bu mekanları ulaşım kolaylığına, ısınıp dinlenebilme imkanına, güvenli oluşuna göre belirledim. Ayrıca gerektiği zamanlarda görüşmecilerle buluşmak için randevulaşma adresi olarak kullandım.

Alanda mekân tasvirlerini, insan davranışlarını analiz edebilecek seviyeye getirmenin en verimli yolu en basit ve en karmaşık görünen şeylerin neler olduğunu ve aralarında nasıl bir ilişki-ler yaşandığını anlamaya çalışmaktı. Örneğin alan araştırmam esnasında aylık maaşının iki katına belli bir markanın İngiliz mantosunu alan kişiler olduğunu öğrendim. Maaş bilgisi basit bir bilgidir. İngiliz mantosunun fiyat bilgisi de basittir. İnterneti açar öğrenirsiniz. Ancak maaşından başka geliri olmayan bir kişinin maaşının iki katına bir manto alıyor oluşunu açıklamak gerçekten karmaşıktır ama bu durumu anlaşılır hale getirmek alan araştırmasını verimli kılar.

Alanda hâkim mevziler vardır. Bu mevziler görüşmek istediğiniz insanların bazısının az bazısının çok ama tamamının kullanmak zorunda olduğu mekanlardır. Oraları iyi değerlendirmek, izlemek gerekiyor. Maddi olmayan emek üreticisi beyaz yakalılar üzerine yaptığım alan araştırmasında hâkim mevzilerim araştırma semtlerimde bulunan, süpermarketler, kafe, restoran, servis araçları ve akaryakıt istasyonlarıydı. Süpermarketlerde kasalara yakın durarak insanların öğle yemeklerinde neler tükettiğini izledim. Kafe ve restoranların masalarında nelerin yenilip içildiğini görmeye, aynı masada oturanların kariyerleri arasındaki ilişkiyi anlamaya çalıştım. Akşam paydoslarında semtlere göre dağılan onlarca servise binenleri izledim. Aynı semte gidenler arasında benzerlik veya ayrım olup olmadığını gözledim. Akaryakıt istasyonlarına gelen arabaları ve sahiplerini izledim. Örneğin istasyonlarda üç tip araba grubu hemen fark ediliyordu. Bunlar patron ve üst düzey yönetici arabası, şirket ara-

bası ve şirket servisiydi. Ek olarak belirtmem gerekir ki, çıktığınız alanda duvarda, kapıda, billboardlarda, yere düşmüş broşürlerde hangi metaların, hangi tüketici grubuna yönelik tanıtımının yapıldığına dikkat ettim. Örneğin ilgimi en çok çeken tanıtım Maslak'ta büyük bir billboard üzerine büyük puntolarla yazılmış "omuz ve bel ağrısı, burun ve meme estetiği, yağ aldırma, kök hücre (2,5 saate yapılmaktadır)" reklamını veren bir sağlık merkezine aitti.

Araştırma sorularıyla alanın gözlemlenmesi arasında güzel bir uyum yakalamak önemli. Bu nedenle görüşmecilerin bulunduğu mekânları çok iyi gözlemledikten sonra görüşmelere başladım. Ama buna rağmen gözden kaçırdığım şeyler oldu. Örneğin bir görüşmecinin "plazalarda hiç pencere yoktur" demesinin ardından bunu öğrenmiş olmak yerine "fark ettim ki plazalarda hiç pencere yok. Sizce neden?" demek isterdim. Yani görüşmeler sırasında mekâna dair dolaşırken fark edebileceğiniz şeyleri şaşırarak öğreniyorsanız bir eksiklik var demektir. Bu ayrıntılara dikkat ederek sokaklarda ve mekanlarda daha çok yürümeniz gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle alan araştırmasının en önemli şeylerinden bir tanesi de alana uygun seçilmiş ayakkabıdır. Son olarak yeni alan araştırmalarına çıkacak bizlerin "ayakkabısına taş değmesin, su girmesin" demek istiyorum. Verimli alanlar...

ETİK PROTOKOLÜ

Merhaba,

Benim adım Onur Uca. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışıyorum. "Kitlesel İşçinden Toplumsal İşçiye: Maddi Olmayan Emek ve Beyaz Yakalılar" adlı doktora tezimin saha çalışması kapsamında mülakat gerçekleştireceğim.

Öncelikle mülakata katıldığınız için teşekkür ederim. Katılımınız ve anlattıklarınız benim ve sosyoloji bilimi için önem taşımaktadır. Başlamadan önce mülakata katıldığınız için belli haklarınız olduğunu belirtmek isterim.

1. Mülakata gönüllü olarak katılmaktasınız.

2. Mülakat süresince herhangi bir soruya veya cevaba istediğiniz zaman itiraz etme hakkınız bulunmaktadır.

3. İstediğiniz zaman mülakattan ayrılma hakkınız vardır.

4. Bu mülakattan elde edilecek veriler güvenli bir şekilde saklanacaktır. Sadece tez sahibi ve üniversite danışman kurulu görebilecektir.

5. Anlattıklarınız ve verdiğiniz cevaplar tezin içerisinde kullanılacaktır. Ancak sizin kimliğinize ve özel hayatınıza dair hiçbir konu kullanılmayacaktır.

Lütfen bu formu okuduğunuzu belirtmek için adınızı yazmadan imza atın veya herhangi bir işaret koyun

Tarih:.....

Araştırma sonuçlarının size de gönderilmesini ister misiniz?

O Evet O Hayır

Cevabınız evet ise araştırma sonuçlarını gönderebileceğimiz iletişim adresinizi belirtiniz.

.....
.....

(İmzalı kopya görüşmeyi gerçekleştiren kişide, imzasız kopya ise yanıtlayan kişide kalacaktır.)

KAYNAKÇA

Boltanski, L. ve Chiapello, E. (2007), *The New Of Capitalism*, New York: VersoBooks.

Hammersley, M. ve Atkinson, P. (2007), *Ethnography Principles in Practice*, New York: Routledge.

McCracken, G. (1988), *The Long Interview*, Londra: Sage Publications.

Negri, A. (2004), *Çokluk*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Negri, A. ve Hardt, M. (2002), *İmparatorluk*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Thévenot, L. ve Boltanski, L. (2006), *On Justification, The Economics of Worth*, New Jersey: Prınceton University Press.

Sesli Kamusal Alanları Ararken Bir Saha Anlatısı: Etik Kurulundan Çıkıp Sokak Müziğini Dinlemek[1]

LAÇİN TUTALAR

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, KENTUCKY ÜNİVERSİTESİ, COĞRAFYA BÖLÜMÜ
LACİN.T@UKY/EDU

Temas

Toplumsal ve mekânsal sınırları nasırlaşmış, hem hissizleştiren ve geçişken-dönüştüren hareketi tıkayan, hem de sınırları acı vererek hissedilen bir şehirdeyim. Bu sınırlara değmek, barışçıl *şaşkınları yola getirmeye hazır* şiddetin aniden ortaya çıkan, akan ve sönümlenen hareketini kolaylaştırıyor. Bense o sırada, kibirli sınırları eritmek, alaya almak söz konusuysa sanat şiddetten daha beceriklidir diye düşünerek İstanbul'da festival alanlarındaki araştırmama hazırlanıyorum: müzik ve muhafazakârlık arasındaki ilişkileri/çelişkileri yerinde, karşılaştıkları sınırlarda, uzandıkları mekânlarda bulmayı, çekip kâğıda aktarmayı umuyorum; sahada dinleyicilerle nasıl da usturuplu mülakatlar gerçekleştireceğimi hayal ediyorum. Başlarda zor temas etsek de denemek için şansım bol, çünkü İstanbul'da festivalden bol ne var? Derken kentte bir *olay* oluyor; tarihsel sosyologların harcı olacak cinsten ama hızlıca sindirmek zorunda hissettiğimiz bir olay; Žižek gibi tez canlı kuramcıların kurcaladığı, görünümün ardında halen evrilen hakikat bahsini hatırlattığı bir olay oluyor.[2] Çok güvendiğim festival sahası

1 Yazıya dair eleştirileri ve düzeltileri için Pınar Karababa-Kayalıgil, Mehtap Çağlar, Ertuğrul Genç ve Melih Dalbudak'a teşekkür ederim.

2 Bu konuşmayı Žižek heyecan, duyarsızlaşma, travma ve öfkeyi ortak belleğimizde yükselten Gezi Parkı karşılaşmaları gerçekleşmeden kısa bir süre önce Mayıs 2013'te yapmıştı; böyle bir çakışma "Structures on the Street" (Žižek, 2008) diye yazılar

(şehrin belli noktalarındaki festivalleri çok parçalı bir alanın ortakları gibi düşünürsem) eğilip bükülüyor, tutulma anında gece ile gündüzün yer değiştirmesi gibi aniden alt üst oluyor, hazırdaki sanat düzeneği iptal oluyor, pratikler yer değiştiriyor, yeni yerlerde filizleniyor, oyun alanı genişliyor.

Bugün devam eden saha ile o zaman tuttuğum notları karşılaştırıyorum: sahanın manzarası eğilip bükülürken üstündekiler panik halinde sert manevralarla yeniden kent düzlüğüne tutunmuş, saha meğer bir düzen takip etmeyerek kaymış ve topolojik bir kıvrılmaya, hatta sarsıntıya kurban gitmiş.[3] Oysa üniversite kurumuna dâhil bir araştırmacı olarak, araştırmanın seyriyle ilgili kâğıt üstünde sorumlu olduğum, üniversitenin etik kuruluna sunulmuş bir izlek var. Kliniklere ve deneklere alışkın etik kurulları şeffaflık adına, insanla temas eden araştırmacıya eşlik etmek ve katılımcıların mahremiyetini ihlal etmeyelim diye süreci denetlemek istiyor. Fakat *saha* ile beraber onlara sunduğum izlek kayıyor; bazı yerlerde müzik kayboluyor, başka yerlerde çıkıyor; insanlar da, (özel) alanları da, pratikleri de kayıyor, benden bağımsız olarak ihlal ediliyor. Bahsettiğim sarsıntıya eşlik eden belirsizlikler aslında Küresel Güney ile Küresel Kuzey arasında sıkışıp kalmış bir kentte araştırma yapmaya içkin belirsizlikler: bunu fark edince araştırma gibi araştırmacı da hareketli, kayan bir kent düzleminde yolunu bulmaya başlıyor.

---

yazan, donmuş yapılar ile sokaklara akan bellek arasındaki gerilime kafayı takan bir düşünürden gelince şaşırtıcı olmamalı. 2013 yazında ise İstanbul'da ne olduğunu anlama çabası içinde yazan çizenler, derlemelerine Badiou ve Žižek gibi düşünürleri dâhil etmişlerdi (Çelebi ve Soysal, 2013).

3 Burada topolojik sözünü kuram ile sahayı birleştiren, sahada izini sürdüğüm ritmi sorgulamamı kolaylaştıran bir kavram olarak içeriyorum. Kevin Hetherington (2013), ritmin bir mekânı topografik olmaktansa topolojik kıldığını yazar; yani nicel sınırları, mekânın kesiklerini, tepeden manzarasını yüceltmektense hissedilen, bellekle iletilen, mekânı devamlı kılan ve bütünleyen başka katmanlar oyuna katılır. Kentin topolojisini düşünmek, toplumsal ve maddi ilişkilerini buluşturur; nitel olana öncelik verir. Anna Secor (2013) ise topoloji kavramının kenti araştıranlara hem "sınıf yüzleşmesini" hem "kentsel kesitlenmeyi" anlattığını hatırlatarak postyapısalcı anlayışla uyumlu olarak, birinin arazisi, mülkü olarak kodlanabilen çizgisel arazinin aksine mekânın devamlı açıldığını düşünür. Bellek, mekânda devamlılık kurar, kesitlerden ve sınırlardan süzülürken izin istemez.

Öte yandan, İstanbul gibi bir kentin ritmindeki kaymaları düşünürken, ritimanalitik kaygı, kuramsal taklit çabası değil, kentin ritmindeki bir değişikliğin dayattığı bir kavram ve yöntem olur. Ritimanalizi Lefebvre'nin (2004) aynı isimdeki kitabından yola çıkarak akademik yazında karşımıza çıkıyor. Sermayenin ve sermayedarın ritmine göre ayarlanmış zamanımız ve mekânlarımız onun ötesinde süren ve kurucu olmayan [*anti-foundational*] gürültülerin öne çıktığı ortamlara dönüştüklerinde kenti kâğıt üstünde arazi olarak düşünmek bir anda saçmalaşır.

Saha ortaya çıkıyor

Bir yıl sonra, *olay*ın filizlendirdiği belirsizliklerle süzülen araştırmamda, hem temasın hem hissiyatın hem de hissizliğin aynı anda var olduğu, heyula gibi korkulu bir İstanbul'la uğraştığımı fark ediyorum. Böyle heyula gibi bir kentte kamusal alanlar neye benzerler? Nasıl yaşanır, nasıl hissedilirler; değişimleri hangi kuramların gölgesinde daha hızlı açıklanır?[4] Gündelik temaslarla dolup taşan ortak alanların, yolların, meydanların, sokakların, geçitlerin, koridorların dayattığı kamusallık hangi oyun alanını, nasıl bir ritmi üretir?

Aradan geçen zamanda *olay*ı hızlıca açıklamaktan kaçınırken İstanbul'da *ortak* temas edilen alanlarda çıkıveren seslerden ve sokak müziklerinden yana yavaşladım. *Bu* anlık karşılaşmalardan ve performanslardan gençlerin nasıl etkilendiğine kafa yormaya başladım. Kapalı kapılar, kontrollü gişeler ve ardından açılan serbest bir zeminin, onların zevki ve mutluluğu için düzenlenmiş oyun alanlarının dışındaki müziği ve mekânı nasıl duyumsadıklarını soracaktım. Para vermeden, talep etmeden dâhil oldukları, bazen ürettikleri bazen tükettikleri müziğin ortak/kamusal alan tahayyüllerini, belleklerini, kentli benliklerini nasıl değiştirdiğine dair böylece fikir edinebilirdim. Bir başka deyişle bu, elle tutulması zorlaşan bir sahayı yoklamak demekti. Kentte bir mahalleyi, yeri yurdu belli bir topluluğu, bir meslek grubunu, inşa edilmiş bir kimliğin mekânsal görünümünü, kent ekonomisine katılan bir pratiğin (sanat da olsa) yapısal dönüşümünü veya kurumsal bir aidiyeti çalışmıyordum; koridorları ve sürekli hareket halindeki bir tür alışverişin ürettiği, sürdürdüğü kamusallığı yakalamaya çalışacaktım. Ama ısrarla mülakat sorularımı da görüşmeci kategorilerini de bu hareketin aksine yapıda düzenliyor, gençlerin kentsel çevrele-

4 Kamusal alan yaratılabilecek, tasarlanabilecek, kullanımımıza sunulabilecek bir şey midir? Kimilerinin devletin alanı ile ilişkilendirdiği, kimilerinin kâh ideal, rasyonel bir tartışma ve iletişim ortamı olduğuna, kâh farklılığı ve yenilikçi çelişkileri barındırdığına ikna olduğu kamusalı bu kısa yazıda açmak, süratle felakete yol açar. Kamusal alanı sokakla da eşleştirip kolaya kaçmaya çalışmıyorum. Sadece, burada anlatmaya çalıştığım saha deneyiminde kamusal alanların, içinden geçtiğimiz ama rasyonel biçimde fark etmediğimiz bir niteliğinin ağır bastığını söylemeliyim; tekinsiz bir havası olduğunu da eklemeliyim. Agresif, gürültücü, iri yarı, varlıklı ve bolca aksesuarlı biri olsaydım farklı, tekin bulur muydum; kamusal alanları derli toplu, bakımlı, gözetilen mekânlar olarak kodlayıp yoluma devam edebilir miydim? Herhalde. Meral Özbek'in (2015; 2004) derlemesinde dolu dolu tartışılan kamusal alan üstüne uzun uzadıya bir tartışmaya bu kısa yazıda dalmak yerine bir saha deneyiminin dayattığı plansız, performatif ve rüya (kâbus) gibi bir kamusaldan bahsetmekle yetinmeliyim: adeta uykuda gibi deneyimlediğimiz, içinden çıkmak için içine girdiğimiz; her gün kullandığımız; birbirimizi iteklediğimiz, ezdiğimiz, görmezden geldiğimiz ama illa ki birbirimize değdiğimiz; hazzettiklerimizle beraber hazzetmediğimiz başkalarından da kaçamadığımız yerlerin, örneğin ulaşım hatlarının kamusallığından söz edemez miyiz?.

riyle kurdukları sesli bağlantılar üstüne sorularımı, proje bütçesi ile hedefleri cinsinden ifade edip ilgiye "değer" kılmaya uğraşıyordum. Bunu yaparken de *öncelikle* kuramdan ve akademik literatürden besleniyordum, sahanın akışkanlığından değil. Örneğin Orta Doğulu gençlerin bedensel özgürlükler, ekolojik haksızlıklar, sağ kalmaya dair duyarlılıklarıyla yenilik ve sanatsal itirazı kolayca bağdaştıran kuram ve literatür bir dolu kaynak gösteriyordu.

Fakat (neyse ki) saha sürprizlerle doludur. Usulüne göre (aşırı derecede) tasarladığım araştırmada gençlerden başka herkese ulaşıyordum desem yeridir; üniversite çağındaki gençlerin[5] uğradığını umduğum köşelerdeki (kampüsler, kafeler, internet toplulukları, amatör müzisyenlerin çevreleri...) duyurularıma umduğum kadar ilgi uyanmıyordu. Uğrayabilecekleri köşe bucaklara da, herhalde içinden çıktığı ortamı araştırmaya girişmiş biri kadar kolay erişemiyordum.[6] İnternetten duyurma şansı daha yüksekti; akademinin içinde de dışında da duyurmaya çalıştığımda sık duyduğum bir ifadeyle, "Duyuralım ama ilgi göstereceklerini sanmıyorum", "Kütüphane kaynaklarına bakarak yazmak istemez misin?" veya "Gençler uzun süre dikkatlerini veremiyorlar, çabuk sıkılıyorlar, anket olsa yaparlar"dı. Eğer konu olası bir görüşmecinin ilgisini çekerse, anketin linkini göndermemi, hemen beş dakikada yardımcı olabileceğini söylüyordu. Sırf bu yüzden hazırladığım ankette, katılımcıyı şehirde mutlu veya sinir eden bir olayı yazarak anlatmasını istediğimde sonuç iki-üç kelimelik jenerik ifadeler olabiliyordu; donuk ve ifadenin arkasını doldurmayan, geçit vermeyen bir görüntü elde ediyordum, adeta ana-akım gazetede iri puntolu köşe yazısı okuyordum: "Deniz kenarında olmak güzel" (betonlaşmış bir şehirde denizin önemi yadsınamaz) veya "Eminönü'nde çok Kürt var, çok sıkıcı" (peki ya Suriyeliler?). Şans eseri ikna olan bir genç görüşmeciyle yüz yüze mülakata başlarsak aynı şehirden mi bahsediyoruz acaba diye afallıyordum: kente değdiği anlar bir ekranda değilse, okul ile ev arasında servisteki saatlerden, müzikle arası ise parasını vererek gittiği ve kilo verdiği için sevdiği spor salonunda duyduğu şarkılardan veya ablasının *playlist*inden oluşabiliyordu; bu şehirle ilgili onu en mutlu eden şey annesi olabiliyordu. Bir görüşmeci, sokak müziği deyince hafızasını yokluyor: "ilginç bir çalgıydı ama adı neydi" diyor; bir başkası da eğer semtin Gösteri Merkezi'ne gidersem bana

5 Etik kurulu, görüşmeci 18 yaşını aşmamışsa aileden izin almayı gerektirecekti; bu yavaşlığa düşmemek için yaş sınırları gerekti. Kimi nereye kadar gençten sayacağımızı kurumsal referanslara ve kaynaklara bakarak belirlemek kolaydı: 18-25 arası demek yetecekti. Ancak, çizilmiş sınırla mı hareket etmeli, yoksa geçerli başka sınırlar mı var? 26 genç değil mi, yoksa 35 mi, yoksa ailenin yanından ayrılana dek mi, yoksa iş buluncaya kadar mı, askere gidene kadar mı, yoksa yüksek eğitim ortamından uzaklaşmadıkça mı, yoksa çocuk sahibi olana dek mi?

6 Aslında, konuyu ne içeriden ne dışarıdan biri gibi araştırıyordum; konumum gereği sınırda duran biri gibiydim.

daha *iyi* yardımcı olacaklarına inanıyordu. Kendinden farklı olanları nerede görüp duyduğunu sorunca görüşmeciyle karşılıklı sessizliğe düşebiliyorduk.

Birkaç ay boyunca bu veri tıkanıklığına (sözde bir tıkanıklıktı aslında) şaşıran araştırmacının hezimetinin bir sebebi, siyasi düğümlerde temsil bulanların dışındakilere, kategorik sınırların içinde değil, boşluklarında dolanan görüşmecilere ulaşma hevesi ve ısrarıydı. Yoksa, tereyağından kıl çeker gibi kolay veri toplanabilirdi. Ama sahada bulmayı umduğum görüşmeciler belki buralarda dolaşmıyordu, belki de kendi bölgelerinden çıkıp dışarıdaki araştırmacıya yaşadıklarını anlatmakla uğraşmıyordu. Belki de, onlara sokak müziğine ve seslerine dair hafızalarını yoklamaları için sorular yöneltirken belli belirsiz deneyimledikleri, şöyle bir geçerken neşeli fotoğraflar çektikleri ve unuttukları, bilinçlerinde tutmadıkları bir anıyı rasyonel bir şekilde derinlerden geri çağırmalarını istiyordum. Tabii ki olmayacaktı.

Sahanın gizlediği saha

Umutsuzluk içinde, melodik bir kent belleğini genç görüşmecilere anlattıramasam da araştırmanın diğer safhasına geçip, sokak müzisyenlerinin dolaştığı köşelerde ve koridorlarda dolanmaya, Kadıköy, Galata, Beyoğlu, Karaköy, Ortaköy gibi İstanbul'un sokak müziği yapılacak kadar kalabalık ve yoğun hatlarını dolaşmaya başladım. Böylece, sokakta yer tutan ama kâğıt üstünde proje metinlerinde de etik kurullarına önceden açık seçik tanımlayacak kadar da ufukta göremediğim aktörlerin ve daha fazlasının birbirine değdiği, karıştığı bir sahada ben de yer almaya başladım. Bu sefer saha, istemediğim kadar çok, absürt anlatı sundu: Bu sesli pratiği işkence olarak duyan ve İstiklal Caddesi'ndeki dükkânını sahipsiz bırakıp azarlamak için yağmurda ve kış soğuğunda müzisyenin ayağına gelen, hem şikâyet edeceğini söyleyerek bağırıp hem işkence gören biri gibi yalvaran esnaf; (sokakta rehin alınan ilk enstrüman olmayan) gitarları rehin alayım derken hızını alamayan ve kıran zabıta; sigara içiren ama enstrümanların yolcuların huzurunu bozmasına izin vermeyen toplu taşıma görevlisi; müzik konusunda Şehir Hatları otoritelerinin kontrol arzusunu ve müzikle içki arasında kurdukları ilahi bağı üç kelimeyle özetleyen çaycı: "içince rahat durmuyorlar"; bir sokak müzisyeninin performansını beraber dinlerken kendi hikâyesini anlatan ve hangi metro istasyonunda ne zaman, nasıl, ne kadar bahşiş var gibi kritik ayrıntıları iki boyutlu bir haritadaki imlerden daha keskin bağlantılarla ileten başka bir müzisyenin kartviziti; bir protestoya veya sokak festivaline dayanışma amacıyla katılan müzisyenler, etnik koordinatlarının Asya'dan kaynaklandığına kanaat getirip *buralara gelen* Latin Amerikalı müzik grubuna portakal suyu satanlar, eşsiz esprilerle sırna-

şan dinleyiciler: "ben de güneyliyim, ama Antalyalı" (tek taraflı gülüşmeler); sokağa katılan ritme pencereden bakanların asla bilemeyeceğim izlenimleri; sokak çocuklarının kaşla göz arasında müzisyenin başına yerleştirdikleri yapma çiçekten taç ve müzisyenin elinden çekip aldıkları keman; çalıp söylemekte olan müzisyenlerin ortasına izin istemeden geçip Büyük Kanyon'da fotoğraf çektirir gibi kameraya poz veren genç kadın; Küresel Güney'den çıkış vizesini beklerken sokak müziği yapan ama sokak müzisyeni olarak sokağa katılmayı başta hedeflememiş psikoloji bölümü mezunu-işçi-mülteci, sokak performansından televizyon programı çıkarmaya çalışan gazeteci sayesinde sokağın başka katmanlarının su yüzüne çıkması; sahne olarak boş bir kiralık dükkân vitrini; *selfie* çubuğundan hiç kopamayan Orta Doğulu bir turist, kenarda meraklı bakışlarla duran turist eşe de *selfie* çubuğu satmaya çalışan sokak satıcısı; müzisyenin kendine dekor olarak seçtiği bayrak, yazılama, vitrin, pankart, grafiti, çöp bidonu ve ardındaki iş makinesi biz orada yokmuşuz gibi çalışırken çevreye verdiği rahatsızlıktan dolayı bizden özür dileyen teneke inşaat duvarı... Burada, talep etmediğimiz kadar ortak, sesli ve etkileşimli bir zeminde sermayenin ritmiyle sözde zıtlaşmayan çıtırtılar araya giriyor, başka zeminleri iletiyor.

Seyirlik değil, duyulan kamusal alan

Sanatın aktivizm için kullandığı yerler ile aktivizmin sanat için kullandığı (daha doğrudan, daha duyuşsal, örneğin öfke gibi çabuk etki eden, iten bir güç olmak adına) yeni taktiklere kafa yoran küratör Nato Thompson (2015: 5), kültürel üretimin nereden gelip nerelere gittiğini hatırlatırken modernizmin hızlanan, heyecanlanan, bir o kadar hızla depresifleşen kentlerinde görselliği düşünüyor: 19. yüzyılda görülen, tahayyül edilen ve beğenilen kentin büyümesi "estetik [bir] motor" olarak sermayeye dayanıyordu ve kent "yabancılara", "binalara", insanlara "bakılan" bir yerdi diyor. Böylece Frankfurt Okulu'nun veya Situasyonist'lerin temaşada [*spectacle*] bulduğu, kültüre kavuşan sermayeden bahsediyor (Thompson, 2015: 11). Kendi adıma, bunu okuyup saha notlarıma bakınca yıllar önce okuyup kenara koyduğum Simmel'in *An Resimleri*'ni (2000) hatırladım; orada anlattığı fragmanlarla aslında birer ses dosyasını bize çaresizce çevirmeye çalışmış olabileceğini düşündüm. Görselden anlayan bir kitle için görsele saklanmış bir akışla birlikte, durduğu yerde duydukları, gördükleri, konuştukları önünde sonunda kendine kalan sokak müzisyenleri gösteriyi hem ortaya koyuyor, hem de caddeden, metrodan, istasyondan, köşeden geçenlere bakıyor; kameradan bakınca hareket halindeki bir kamunun onları gördüğünü, bakıp geçtiğini sanıyoruz, ama müzisyen de

kamuya bakıp geçiyor. Değişik bir şey görmüş olmanın itkisiyle telefon kamerasına, *selfie* çubuğuna sarılan birinin karşısına geçip, bir çocukla veya başı örtülü bir kadınla beraber poz veriyor. Bu pozu o kadar ciddi bir duruşta sergiliyor ki... Bu sırada kalabalık ve hızlı bir caddeyi yer yer yavaşlatıyor, mekânın ritmiyle oynuyor. Geçici dinleyicilerine bazen anlamadıkları bir dilde çalıp söylüyor; ne söylüyor? Bu soruyu sorduğum İranlı bir müzisyen, şarkının bilindik bir ezgi olduğunu söylemişti; o sırada iki İranlı genç kadın –belki turist, belki öğrenci, belki her ikisi– heyecanlı, gülerek tanıdık bir *şey* bulmanın itkisiyle fotoğrafladıkları için sormuştum. Ama, müzisyenin imlediği köşe ve an, yerinden edilmenin veya bir yerden kopmanın kamerada su yüzüne çıkmayan bir anlatısını da aktarıyor. Arada, kent iktidarını sahiplenen kurumlara bedel ödüyor, onlardan enstrümanlarını kaçırıyor. Tekrar tekrar not aldığım bu tür karşılaşmalar, kurnaz taktiklere örnek olarak saha notlarımdan fırlıyorlar.

Görsel bir takıntı ise dilimizde ve zihnimizde devam ediyor. Sanatın kentle ve kentte kurduğu yeni bağları ararken, örneğin, sanatı şehrin ayrıcalık satın almadan, aslında farkında olmadan, hatta *mecburen kullanılan* ortalık yerlerine (örneğin sokağa, meydana, taşıta) hareket, dans, müzik ve imgeyle beraber taşıyan performans sanatçılarına rağmen görsellikle kodlamaya devam ediyoruz. Üstelik, sadece kent-yurttaşının, mimarın, turistin kamerasının takıntısından ibaret değil, araştırmacının da takıntısı bu. Görüp de göstermenin sorumluluğu bir yanda dursun, örneğin sanatın kent ortamındaki varlığından bahsederken akla müziği değil, görsel formları getirip, tablo, duvar yazısı, grafitiyi düşünüvermenin bir alışkanlık olduğuna sığınmak ne kadar çabuk, kolay ve doyurucu oluyor. Bu çabuk ve kolay bir yolsa, müzik de görsel bir şölen olarak kentte kendine yer bulabilir. Dinleyiciler için bu görsellikten fazlası, belleklerinde daha uzaklara ve derinlere giden duygusal bir deneyim olabilir; ama işin zoru, müziğin bıraktığı etki kolay kolay boyutlara dökülemiyor. Belki de müziğe kendi krallığını (sınırlarını) verip sanatı ayrıca tartışmak olağan geliyordur. Susan Smith (1994, 1997) beşeri coğrafyanın manzara [*landscape*] ile imtihanına sesin ve müziğin etkisini katarken bu görsel takıntının yerleşikliğini eleştiriyordu. Manzara kırsalın değil de kentin manzarası olunca sorun azalmıyor. Smith'e göre beşeri coğrafyanın kültürel dönemeci sayesinde eleştirdiği *bakış*, biraz olsun *ses*e sahnede yer veriyordu, ama sahnenin görsel formunu baskın tutuyordu. Ona göre, beşeri coğrafya dünyayı dinlemek ve duymaktansa onu görmeye veya dünya hakkında konuşmaya takılmıştı (Smith, 1994: 233). Elbette bu eleştirinin ana muhatabı emperyalist, evrenselci ve ancak tepeden bakınca yerde olan bitene kafa yorabilen bir (coğrafi) bilme haliydi. İşin kötüsü, 90'lı yıllarda olmadığımız halde bu görsel takıntı devam ediyor ve böyle bir eleştiri kendine gururla yer bulabiliyor. Görsellik

kolay yansıtılabiliyor, ama işitsellik kentteki absürtlüğü aniden gösterip (kayboluyor), görselliğin kabına her zaman sığmıyor.

Sesli kamusal alanlar arayışında, sokak müziğine dair genç görüşmecilerden duyduklarım işitselliği ille de görsellik kabına sığdırmak ister gibiydi. Biraz daha konuşunca, kentle ilgili referansları kent merkezlerine işaret etmektense okul-ulaşım ve arkadaş-hobi çevresine göre şekillenen günlük yörüngelerine bağlanıyordu. Başkalarıyla, farklı olanla ulaşım araçlarında karşılaştıklarını ilenerek anlatabiliyorlardı. Kamusal alanın içinden adeta rüyada gibi fark etmeden geçiyorlardı. Sokak müzisyenlerine gelince, kentin ortak alanlarında ortaya koydukları performanslarının görsel izi aşikâr; öte yandan görselliği benimseyip bu ortak alanların ritmine ve işitselliğine yerleşen sanatçının müzik pratikleri kamusal alanı birazcık değiştirebilmek için izin istemeden, tartışmaya zaman tanımadan, ansızın ve hızlıca değiştirebiliyor. Talep edilmeden değen, sinsice duyumsanan kamusallığı destekliyor. Yoldan geçen biri bina gölgesi, anıt veya enstalasyon gibi algıladığı müzisyenlerin arasında poz vererek fotoğraf *alırken*, eğilmeden yerdeki enstrüman kılıfına bozukluk fırlatırken sahiplenemeyeceği işitselliği de alıyor; geçerken kolektif benliğinden oraya iz bırakıyor. Yabancı bir müzisyen "yurt dışında müziğe, bize katılıyorlar, Türkiye'de ise cebindeki bozukluklardan kurtuluyorlar" veya "Müslüman bir kadın benimle fotoğraf çektirirse kocası kızmasın?" dediğinde başka; buralı etnik müzisyenler kalabalığı coşturan yöresel, etnik ezgileri coşkuyla tekrarladığında ve CD'sini alabileceğiniz bir noktaya, sahnesinin önüne koyduğunda başka; şehrin otoriteleri metroda "şöyle daha popüler şeyler" çalınsın istediğinde ve müzisyeni yabancılaştırdığında başka türlü kesitlere çarpıyoruz.

O halde müziğin ortalık yerdeki hali, turistik ve farklılıklara açık (!) bir kent imajını desteklesin diye mi beğeniliyor? Kentin ortaklaşa kullandığımız *yer*lerini, örneğin ulaşım hatları ve meydanlarını, yani kesiştiğimiz ortalık noktalarında su yüzüne çıkan müziği/müzisyene, çoktan belirlenmiş ve hoşnut olunan kimlikleri temsil ettiği zaman şöyle bir bakar, fotoğrafını çeker, onu bir yere sığdırabiliriz, öyle mi? Bu türden bir kamusal alan görselliğe sığmış temsiliyetlerin dışına taşanları barındırabilir mi, yoksa kıyıya mı iter? O zaman belki de başka türlü yaşantılara ve kategorilerin dışına taşan müzik pratiklerine değmenin yolu olarak müziğin sadece yapılan ve hissedilen olma özelliğiyle yetinmek kalır. Temsiliyetin dışına taşan böyle bir örnek, bir zamanlar sokakta müzik yaptığını öğrenince meraklanıp kimlerle çaldığını sorduğum, müzik pratiğinden biraz bahsetmesini istediğim bir müzisyenden geldi: o süreci açmayacağını, temsile maruz bırakmayacağını, o anı dışarıdakilerden korur gibi "beraber çalmayı sevdiklerimle çalıyorum işte" diyerek kestirip atmıştı.

KAYNAKÇA

Çelebi, V. ve Soysal, A. (der.) (2013), *Direnişi Düşünmek: 2013 Taksim Gezi Olayları*, İstanbul: Monokl.

Hetherington, K. (2013), 'Rhythm and Noise: the City, Memory and the Archive', *Sociological Review*, 61 (1), 17-33.

Lefebvre, H. (2004), *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*, Londra: Continuum Books.

Özbek, M. (der.). (2015), *Kamusal Alan*, İstanbul: Hil Yayınları.

Secor, A. (2013), '2012 Urban Geography Plenary Lecture – Topological City', *Urban Geography*, 34 (4), 430-444.

Simmel, G. (2000), *Öncesizliğin ve Sonrasızlığın Işığında An Resimleri: Felsefi Minyatürler*, Ankara: Dost Kitabevi.

Smith, S. (1994), 'Soundscape', *Area*, 26: 3, 232-240.

--- (1997), 'Beyond Geography's Visible Worlds: A Cultural Politics of Music', *Progress in Human Geography*, 21 (4), 502-529.

Thompson, N. (2015), *Seeing Power: Art and Activism in the 21st Century*, New York: Melville House Publishing.

Žižek, S. (2008), '*Structures on the Street*', 8. EURAM Konferansı'ndan yapılmış konuşma, Slovenya: Ljubljiana ve Bled, 14-17 Mayıs.

--- (2013), '*The Event: Politics, Art, Ontology*', http://goo.gl/MJd34l, Son Erişim Tarihi: 13 Nisan 2016.

Erving Goffman

TIMARHANELER

Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin
Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler

HERETİK

Türkçe Söyleyen
Ebru Arıcan

Kent ve Toplumsal Cinsiyet

İNCELEME

DİLEK KÖSE

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
DILEKOSE09@GMAIL.COM

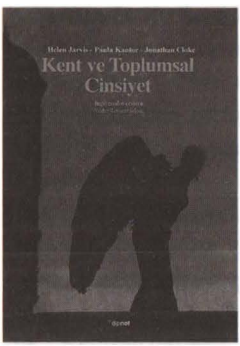

Helen Jarsiv, Paula Kantor, Jonathan Cloke
İngilizce'den **Çeviren:** Yıldız Temurtürkan
Kent ve Toplumsal Cinsiyet
Yayınevi: Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, 368s.

Kent ve cinsiyet ilişkisine dair araştırmaların tarihi görece yenidir; çünkü "cinsiyet körü" yaklaşımlar yakın zamana kadar kent çalışmalarında hakim paradigma olmaya devam etmişlerdir. Hal böyle olunca kentin ve toplumsal cinsiyet rollerinin birbirlerini nasıl yapılandırdıklarına ve yeniden ürettiklerine dair çalışmaların sayısı da sınırlı kalmıştır. Öte yandan toplumsal eşitsizlikler ve kent mekânı arasındaki diyalektik rabıtayı toplumsal cinsiyet ilişkilerini dışarıda bırakarak anlamaya çalışmak en basitinden eksik bir yaklaşım olacaktır. Nitekim, kent vatandaşlığı kavramından yola çıkıldığında gerek kadınların, gerekse LGBT bireylerinin erkeklere göre kent hakkından daha az yararlandıkları bir vakıadır. Kenti yapılandıran ve doğal kabul edilen cinsiyet

rejimi, kadınları kentsel toplumsal yaşam ve mekân karşısında dezavantajlı kılmaktadır. Cinsiyetlere dair ataerkil normlar, değerler, kurumsallaşmış asimetrik ilişkiler, kadınların kent yaşamının farklı düzeylerinde eşitsizliğe, ayrımcılığa, dışlanmaya, fiziksel ve sembolik şiddete maruz kalmalarına sebep olmakta ve kent mekânının verili örgütlenmesi kadınların kent hakkının, yani kente erişiminin önünde en önemli engeli teşkil etmektedir. Bu bağlamda kent ve toplumsal cinsiyet çalışmalarını sistematik olarak ele alan *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* kitabı bu alanda önemli bir kaynak olarak raflarda yerini almıştır. Özgün adı *Cities and Gender* olan bu çalışma 2015 yılında Dipnot Yayınları tarafından Yıldız Temürtürkan'ın çevirisiyle Türkçeye kazandırılmıştır. Kitap, erkek-merkezci kentsel planlama ve tasarıma toplumsal cinsiyeti esas alan bir tartışma ve eleştiri ile yönelmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve kent arasındaki ilişkinin incelenmesi Ayten Alkan'ın (2012) işaret ettiği gibi kent çalışmalarının en zayıf halkalarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* mevcut erkek egemen kent planlamalarını ve politikalarını eleştirel açıdan ele alarak mevcut yazına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Kitap, kent ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi anlamaya ve incelemeye yardımcı olmak üzere işe öncelikle araştırılması gereken alanları tespit ederek başlamakta ve ardından da okuru "uygun sorularla" saha araştırmalarına ve etnografik gözlemlere yönlendirmektedir.

Kent ve Toplumsal Cinsiyet genel olarak üç temel bölümden oluşmaktadır. Bu üç bölümün her biri de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. İlaveten her bir alt bölümün başında kutu içinde birkaç maddelik açıklama ile söz konusu bölümde öğretilmesi planlanan "öğrenme hedefleri"ne yer verilmektedir. İzlenen bu format esere bir ders kitabı niteliğini de kazandırmaktadır. Bununla birlikte zengin içeriği, örnek olay incelemeleri, saha notları, fotoğrafları, sistematik bir şekilde düzenlenmiş grafikleri, bölüm sonu özetleri, uygulamaya dönük ödevleri, okuma tavsiyeleri ile kitap öğretim üyeleri ve öğrencilerin yanı sıra araştırmacılara da rehberlik edecek şekilde tasarlanmıştır.

Kitabın birinci bölümünde "Kente Yaklaşmak" başlığı altında dört temel alt bölüm yer almaktadır. Bu bölümleri sırasıyla değerlendirmek gerekirse, "İkiliklerden Kesişimlere" başlığı altında önce kent ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının disiplinlerarası niteliği ele alınmakta ve kenti "sıradan" haliyle tanımlamaya başlayarak, kentsel mekanın kimliği ile toplumsal cinsiyet kimliklerini ikili bir ayrımın ötesinde görme gerekliliği vurgulanmaktadır. Nitekim hegemonik erkekliğin veya homofobinin böylesine sıradanlaşmasının, normalleşmesinin kent deneyimini ve yaşam fırsatlarını nasıl etkilediği sorunsalı burada ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm, kent ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının sistematik bir biçimde iç içe düşünülmesini

hedeflemekte ve kent çalışmaları ile toplumsal cinsiyet çalışmalarını birleştirme niyetini de açıklamaktadır.

"Kentlerde ve Kent Çalışmalarında Tarihsel Yönelimler" bölümünde kentlerin ve kent çalışmalarının gelişiminde belli başlı yönelimlere, kent çalışmaları ile toplumsal kuram arasındaki etkileşime ve kente bakışta kalkınma ve modernleşme nosyonlarının nasıl kesiştiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu bölümde kentsel toplum sorgulamasının çoğunlukla erkek-merkezli ve etnik-merkezli yönelimine şekil veren tarihsel dönemler ve ana paradigmalar incelenmektedir. Bu bağlamda kent çalışmalarındaki ana akım kuramlara ve bunlara getirilen feminist eleştirilere yer verilmekte ve mevcut yazının etnik merkezli yönelimi, Güney Afrika'dan Hindistan dünyasına kadar uzanan fotoğraflarla desteklenmiş, zengin örnek olayların analizleriyle aşılmaya çalışılmaktadır. Bölüm ayrıca kentlerin ve kentleşmenin önemi, kente dair tarihsel değişimler, kalkınma sorunsalı ve modernitede yaşanan dönüşümler, az gelişmişliğin kentsel boyutu, soylulaştırma, banliyöleşme, kapalı siteler vb. güncel konuları ele alarak kent çalışmalarının temel sorunsallarını haritalandırmaktadır. "Kentsel Yeniden Yapılanma, Toplumsal Cinsiyet ve Feminist Teoride Yönelimler" başlığı altında ise toplumsal cinsiyet çalışmalarında feminist teorinin önemine ve tarihsel gelişimine odaklanılmakla birlikte, kentlerin ve toplumsal cinsiyetin eş zamanlı ve birlikte dönüşümünde küresel ekonomik yeniden yapılanmanın taşıdığı öneme vurgu yapılmaktadır. Bu bölümde, büyük ölçüde toplumsal cinsiyet ve feminist teorinin kronolojik tarihine katkı yapılmış, toplumsal, kültürel, ekonomik engellere rağmen "herkes için kentler" sloganı ile bu engellere meydan okunması gerektiği vurgulanmıştır. Kitabın "Ölçek, İktidar ve Karşılıklı Bağlılık" adlı dördüncü alt başlığı altında küreselleşmeyi anlamanın farklı biçimlerine, küreselleşmenin kentler ve toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisine değinilmektedir. Bununla birlikte, küreselleşmenin köklü etkilerinin derin ekonomik yapılanma yardımıyla kentleşme süreçlerine nasıl eklemlendikleri üzerinde durulmaktadır. İlaveten bu bölümde kitabın da hedeflediği gibi geliştirilmesi planlanan belli coğrafi ölçeklerle, kentsel mekânlarda yaşayan, geçimini sağlayan, erkek, kadın, çocuk, yaşlı ve gençlerle ilgili incelemeler yapmak, farkındalık oluşturmak amaçlanmaktadır. Mekânlardaki insanların etkileşimi, ev, sokak, mahalle ve kentlerden bölgelere kadar uzanan çizgide; insan, ürün, sermaye, düşünce ve ideoloji dolaşımı hakkında bilgi verecek, tarih ve coğrafya bakış açısının önemini hatırlatan ölçeklerin geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Örneğin; yoksul ülkelerde başarılı, zengin ve güçlü bireylerin, daha refah ülkelerde de dışlanmış ve yoksul kesimlerin varlığını göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bağlamda zengin ya da yoksul kentler arasındaki eşitsiz gelişmeyi göstermek yeterli olmayacaktır.

Nitekim, gerek eşitsiz gelişmeler gerekse toplumsal cinsiyet meseleleri çoklu ölçekler gerektirir. Yani yerleşim, konum, mekan ve iktidar kesişiminde bir çözümleme gereklidir. Dolayısıyla mekânsal bir ayrım ve tanımlama yeterli olmayacaktır. Her ne kadar birbirinden coğrafi olarak uzak ve ayrı gibi görünen yerleşimler söz konusu olsa da insanların ve bu yerleşimlerin küresel entegrasyonla birbirine ne kadar yakınlaştıklarını, birbirine bağlı uluslararası sistemlerin yerel gündelik deneyimlerimiz üzerinde ne kadar etkili olduklarını dikkate almamız gereklidir. Nitekim bu bölümde hedeflenen de kenti toplumsal cinsiyete dayalı bir araştırma konusu olarak gözlemleyebilen bir kent etnografisi yaratmaktır.

Kitabın ikinci bölümü ise "Toplumsal Cinsiyet ve Yapılı Çevre" başlığını taşımaktadır. Bölüm sırasıyla "Gündelik Hayatın Alt Yapıları", "Göç, Hareket ve Mobilite", "Evler, İşler, Topluluklar ve Ağlar" başlıkları altında toplanmıştır. "Gündelik Hayatın Alt Yapıları"nda, alt yapı kavramı üzerine düşünmek ve bunun yanı sıra da, kentin ve çevrenin erkek-merkezli tasarımına, çoğunlukla erkekler için düzenlenmiş mekânlara ve toplumsal alanlara eleştirel bir tarzla yaklaşmak hedeflenmektedir. Bunu yapabilmek için de kentsel altyapıların kültürel rolünü ve toplumsal cinsiyete dayalı dağılımını incelemek gereklidir. Dolayısıyla bu bölümde, devlet bürokrasisinden kültürel normlara kadar var olan düzende toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin alt yapılara yansıması irdelenmektedir. Diğer bir alt bölüm olan "Göç, Hareket ve Mobilite" bölümünde ise, mobilitenin ve hızla teknolojikleşmenin getirdiği fırsat eşitliğine rağmen erkek hegomanyasının güçlendirildiği mekanların farklı biçimlerde de olsa varlığını devam ettirmesine değinilmektedir. Örneğin garajlar, oto şovları, yarış pistleri hala kadınlara yabancı alanlar olarak görülmekte, dört dörtlük erkek mekânları olan bu alanlara kadınların giriş, çıkışı baskı grupları tarafından kontrol edilmektedir. Diğer yandan kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı nüfus hareketlerine, yerinden edilmelere maruz kalmakta, damgalanma ya da seks ticareti ile göçün farklı biçimlerinden farklı şekillerde etkilenmektedir. "Evler, İşler, Topluluklar ve Ağlar" başlıklı alt bölümde ise bir önceki bölümle bağlantılı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ev içindeki ve iş yerlerindeki yansımalarına yer verilmektedir. Sıkça duyduğumuz "kimlik" ve "duygusal emek" kavramlarının sahada işe koşulması toplumsal cinsiyet ve kent arasındaki bağlantının çözümlenmesi açısından önemlidir. Diğer yandan gün boyunca kullanılan sokak, pazar yeri, çarşı, ev gibi yaşam alanlarında rastlayabileceğimiz cam tavan, homofobi, cinsel taciz, tecavüz, eşit işe eşitsiz ücret gibi sorunlara *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* kavramsal ve ampirik bir tarzla yaklaşır. Örneğin kitapta, Hindistan kentlerinde kadınların yukarıda tarif edildiği üzere maruz kaldığı toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarına değinilmektedir. Dünya-

nın pek çok ülkesinde olduğu gibi Hindistan'da da kadınlar kamusal alanda toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı direnmektedir. Buna rağmen hala bir kadının bir erkeğe göre kentin sokaklarında yürümesi güçtür. Bir erkeğin tacizine maruz kalmak kadınların yılın her günü yaşadığı bir deneyimdir. Hızlı bir şekilde büyüyen Hindistan kentlerinde artan cinsel taciz ihbarları alarm verici düzeydedir. Taciz vakalarına özellikle iş çıkışı saatlerde, kalabalık belediye otobüslerinde daha sık rastlanmaktadır. Cinsel taciz vakalarının yaygınlığı sebebiyle özellikle belediye otobüslerinin kalabalık olması kadınları daha fazla kaygılandırmaktadır. Bu çerçevede kitap, cinsel taciz sorununa çözüm arayışında kadın gruplarına başvurmaktadır. Nitekim bu tür tacizlerin her yerde yaşanması kadının özgürleşmesinin önünde engeldir. Sokakların güvenliğinden emin olamayan kadınlar günlük gezintilerini tehlikeli görür, okula devam etmekten, toplu taşıma araçları ile seyahat etmekten, ev dışında ücretli bir işte çalışmaktan, kentte serbestçe dolaşmaktan cayarlar.

Kent ve Toplumsal Cinsiyet'in üçüncü bölümünde sırasıyla "Planlama ve Toplumsal Refah", "Kentsel Yoksulluk, Geçim ve Kırılganlık" ve "Kentler ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Siyaseti" konularına yer verilmiştir. Çok-ölçekli, toplumsal cinsiyete dayalı planlama ve toplumsal refah sistemine dikkat çekilen "Planlama ve Toplumsal Refah" başlığı altında yönetişim ve toplumsal cinsiyet kavramlarına değinilmektedir. Toplumsal cinsiyet sistemleri ile kentsel yönetim, kentsel eşitsizliklerle mücadelede uygulanması gereken plan ve refah çalışmaları, neo-liberal politikaların kentsel eşitsizlikler üzerindeki etkileri, erkek-merkezci kentleri dönüştürme çabası taşıyan feminist politikanın çok sesliliği ana başlığını taşıyan alt bölümlerde ise, geçim kaynakları, gündelik hayatta ayakta kalmaya dair çok-ölçekli toplumsal cinsiyete dayalı analiz, yoksulluk, toplumsal dışlanma kavramları ile birlikte Hindistan, ABD, Fransa, Afganistan gibi ülkelerle birlikte dünyanın genelinde farklı şekillerde karşımıza çıkan kentsel yoksulluğun yerel deneyimlerine yer verilmektedir. Nitekim kadın emeği küresel arenada deyim yerindeyse "çantada keklik midir?" sorusuna *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* tatmin edici yanıtı verecektir. Çünkü çok sayıda coğrafi bağlam genelinde elde edilen ortak bulgulara göre, "kadınlar, enformel istihdama orantısız bir şekilde yüksek bağımlılıkları aracılığıyla iş gücü piyasalarına entegre edilirler. Enformel istihdam, resmi sözleşmelerden istifade etmeden, var olan herhangi bir çalışma mevzuatına girmeden gerçekleşen istihdamdır ve bu istihdamda işçiler sosyal haklardan veya sosyal güvenceden yoksundur" (s. 295). Enformel işçilerin iki alt-sektörünü işportacılar ve ev eksenli çalışanlar oluşturmaktadır. Nitekim özellikle evde-çalışma ve tekstil endüstrisinde parça başı kadınsallaşmış işler doğası gereği "görünmez" kabul edilir. Dolayısıyla "kadın emeği çantada keklik midir?" sorusu akıllara gelmektedir.

Kitabın son bölümünde, "Kentler ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Siyaseti" başlığı altında kentlerin ve toplumsal cinsiyetin kesişen ana temalarının neler olduğunu derli toplu bir şekilde ortaya koymak ve düşünümsel öğrenme etkinlikleri ile toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla yüzleşmeye olanak veren feminizmin dönüştürücü potansiyelini anlamak hedeflenmiştir. Okur, içerisinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı sınıf, eğitim gezisi, personel odası ve kent gibi kritik alanlarda toplumsal cinsiyete dair araştırma ve tartışmalarla ilgili konularda kafa yormaya yönlendirilmektedir. Bu yönlendirme sayesinde okurlar, kentsel dünya nüfusunun yarısının hala eşit muamele görmediğini tartışacak, özellikle toplumda yalnızca dezavantajlı grupların sorunları gibi görülen engellilik, cinsel yönelim, etnisite, cinsiyet ayrımcılığı, sınıf ya da başka grift eşitsizliklerle ilgili konularda farkındalık sahibi olacaklardır.

Kent ve Toplumsal Cinsiyet, kent araştırmacılarına, feminist çalışmacılara, kent ve toplumsal cinsiyet ile ilgilenen akademisyenlere, öğrencilere ve aktivistlere tavsiye edilmesi gereken önemli bir başucu kaynağıdır. Kitap sistematik tasarımı, bölüm sonu uygulamaya dönük öğrenme etkinlikleri, film ve kitap tavsiyeleri sayesinde özellikle ders kitabı olarak kullanılmaya çok uygundur. Kitabın çok rahat okunabilir ve anlaşılabilir çevirisinin de altını önemle çizmek gerekir. Son olarak şunu vurgulayarak bitirebiliriz: *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* kitabını okuyanlar erkek-merkezciliğin her geçen gün arttığı kentsel mekanda toplumsal cinsiyet demokrasisi için sivil bir oluşum tarafından desteklenecek toplumsal hareketlerin ve eşitlikçi kentsel planlamaların merkezi bir öneme sahip olduğunu göreceklerdir.

KAYNAKÇA

Alkan, A. (2012), Şehircilik Çalışmalarını Zayıf Halkası: Cinsiyet, https://goo.gl/LajS0W, Son Erişim Tarihi: 3 Ocak 2016

İstanbul'da Yaşlı Olmak

İNCELEME

BERFİN VARIŞLI

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, MALTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ. BERFİNVARISLI@MALTEPE.EDU.TR

Murat Şentürk ve Harun Ceylan
İstanbul'da Yaşlanmak:
İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması
Açılım Kitap, 2015, 360 s.

Dünya gün geçtikçe yaşlanmakta, yaşlı nüfusun[1] toplam nüfusa oranı her geçen gün hızla artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü 2025 yılında 60 yaş üstü bireylerin sayısının 1,2 milyar, 2040 yılında 1,3 milyar, 2050 yılında 2 milyar olacağını ön görmektedir (DPT, 2007). Türkiye'de 65 yaş ve üstü nüfusun artışı da dünya geneline paralellik göstermektedir. Türkiye'de 65 yaş ve üstü nüfusun, toplam nüfus içindeki payı 1999 yılında yüzde 4,3 iken; yapılan projeksiyon-

1 Dünya Sağlık Örgütü'nün 1982 yılında yaptığı tanımlamaya göre 65-74 yaş arası bireyler genç yaşlı, 75-84 yaş arası orta yaşlı, 85 ve üstü ise ileri yaşlı olarak belirlenmiştir.

lar, bu payın 2023 yılında %10,2'ye, 2050 yılında % 20,8'e 2075 yılında ise %27,7'ye yükseleceğine işaret etmektedir (TÜİK, 2015). Bu hızlı artışın mikro ve makro ölçeklerde çeşitli sonuçları ve muhtemel sorunları beraberinde getireceği sır değil. Yakın gelecekte siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda birçok değişime neden olacak nüfusun yaşlanması, hem yaşlı bireyleri hem de toplumun genelini kaçınılmaz olarak etkileyecektir. Toplumların bu değişime uyum sağlayıp sağlamadığı ya da ne düzeyde uyum sağladığı önümüzdeki yıllarda sayısının artacağı tahmin edilen araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

Bu bağlamda editörlüğünü Murat Şentürk'ün ve Harun Ceylan'ın yaptığı *İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması* özellikle İstanbul gibi bir mega kentte yaşlıların yaşlanma deneyimlerini ve beklentilerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu çalışma, yaşlanma ve kentleşme ilişkisindeki belli başlı ana konuları ele alarak yaklaşık son 30 yıldır gerek tüm dünyada gerekse Türkiye'de gün geçtikçe daha çok irdelenen bu demografik ve toplumsal dönüşüme dikkat çekmektedir. Kitap, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi'nin İstanbul Kalkınma Ajansı desteğiyle gerçekleştirdiği *İstanbul'da Yaşlı Hizmetleri ve Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması*'na dayanmaktadır. Editörlerin yanı sıra araştırmada farklı üniversitelerden birçok akademisyen ve bilim insanı görev almaktadır. İsmail Coşkun, Didem Danış, Mehmet Fatih Aysan, Mustafa Otrar, Ayşegül Yıldırım Kaptanoğlu, Hamza Kurtkapan ve İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencileri araştırmada yer almışlardır.

Kitap yedi bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm okuru yaşlanma çalışmalarının kapsamına ve gündemine dair bilgilendirmektedir. Yaşlıların mevcut durumlarına dair yaklaşımlar, Türkiye'deki yaşlıların durumu, küresel ve yerel perspektiften yaşlılara yönelik sosyal politikalar ve uygulamalar bu üç bölümde ele alınan konuların başında gelmektedir. Daha sonraki dört bölüm ise tümüyle araştırmaya odaklanmaktadır. Dördüncü bölümde araştırmanın metodolojisi hakkında detaylı bilgiler verilmiş, beşinci bölüm yapılan niceliksel araştırmaya, altıncı bölüm ise niteliksel araştırmaya ayrılmıştır. Son bölüm olan yedinci bölümde ise, bir yandan araştırma sonuçlarının analizi yapılırken diğer yandan da yaşlıların sorunları ve olası çözümleri için öneriler sıralanmaktadır.

Editörlerin ifadesiyle araştırmanın temel amacı "İstanbul'daki yaşlı nüfusun sağlık durumlarını, sosyal ilişkilerini, yaşlılık algılarını, yaşam memnuniyetlerini ve beklentilerini, kentten ve kentsel hizmetlerden beklentilerini betimlemektir" (s. 14). Araştırmacılar bu temel amaca ulaşmak için öncelikle 65 yaş üstü bireylerin yaşlılığa ve yaşlanmaya dair algılarının betimlenmesi,

yaşam memnuniyetlerinin belirlenmesi, yaşamdan ve kentten beklentilerinin yüksek sesle dillendirilmesi ve gerek kamu kurum ve kuruluşları gerekse STK'lar ve özel sektör tarafından geliştirilen sosyal politikaların ortaya konması gibi alt amaçları gözetmişlerdir (s. 29-30). Editörlerin "yaşlıların nasıl yaşadığı ile ilgili değil, kendilerine ait olmayan ve dışına itildikleri dünyada nasıl konum aldıkları ve ne tür çözümler ürettikleri ile ilgili bir kavramdır" ifadesiyle tanımladıkları "yaşam aranjmanları" kavramı araştırmanın lokomotif kavramıdır ve araştırma yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri, kentsellik-kırsallık gibi değişkenleri kapsayan bu kavramın yardımı ile tasarlanmıştır (s. 28). Bu araştırmanın hedefinin, İstanbul'da yaşayan 65 yaş üstü kişilerin yaşam aranjmanlarını anlamak ve ortaya koymak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nitel ve nicel tekniklerin birlikte kullanıldığı çoklu metodun benimsendiği araştırma 1 Nisan-5 Mayıs 2015 tarihleri arasında İstanbul'un 12 farklı ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar örnekleme dâhil olan bu ilçeleri seçerken İstanbul'u üç ana eksende sınıflandırmışlardır. İlk eksende editörlerin "kadim kent merkezi" dedikleri Fatih, Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş yer almaktadır. İkinci eksende "sanayi ve yerleşim konusundaki ilk gelişme alanı" olarak nitelendirdikleri Bakırköy, Maltepe, Eyüp ve Ümraniye; üçüncü eksende ise "1980 sonrası gelişen ve daha çok çeperde kalan" diye betimledikleri Beylikdüzü, Bağcılar, Ataşehir ve Sultanbeyli ilçeleri bulunmaktadır (s. 31). Araştırmacılar ilçe seçimlerini yaparken ilçelerde yaşayan kişilerin siyasi tercihlerini de göz önünde bulundurduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın nitel kısmı ikisi pilot görüşme olmak üzere 11'i kadın, 13'ü erkek toplam 24 derinlemesine görüşmeden oluşmaktadır. Araştırmacılar, derinlemesine görüşme yapılan katılımcılar ile ilgili sınıflandırma yaparken 65-74 yaş arası bireyleri *yaşlı*, 75 ve üstünü ise *ileri yaşlı* olarak tanımlamışlardır. Buna göre, 24 kişinin 9'u "yaşlı", 13'ü "ileri yaşlı", geriye kalan 60-64 yaş arası 2 kişi ise, araştırmanın "yaşlanmakta olan" olarak nitelendirdiği grupta yer almaktadır.

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara gündelik yaşamlarında neler yaptıkları, kimlerle görüştükleri, yaşlanmanın onlar için ne ifade ettiği, İstanbul'da yaşamın onlara neler kattığı, ya da onlardan neler eksilttiği, yerel yönetimlerden ve devletten neler bekledikleri gibi çeşitli sorular yöneltilmiştir. Derinlemesine görüşmeler sonunda ortaya çıkan belki de en önemli bulgu katılımcıların bağımsız, kendine yeten bir yaşlılık dönemi arzulamalarıdır. Katılımcılar kimseye muhtaç olmadan yaşlılık sürecini yaşamayı istemektedirler. Ancak yaşlılık süreci birçoğu için "zorunlu yalnızlığın deneyimlendiği" bir

süreçtir; oysa katılımcıların çoğu bu süreçte yalnız kalmak istememektedirler. En büyük beklentileri onları "hayata bağlayan" çocukları, torunları veya yakınları ile birlikte zamanlarını geçirmektir (s. 279).

Niteliksel araştırmanın bulguları göz önüne alınarak hazırlanan niceliksel araştırmada 1044 kişiye (589'u kadın, 455'i erkek) ulaşılmıştır. Niceliksel araştırma, niteliksel araştırmanın da yapıldığı ve yukarıda belirtilen 12 ilçede gerçekleştirilmiştir. Alınan cevaplar derinlemesine görüşmelerde yöneltilen açık uçlu sorularla paralellik göstermektedir. Araştırmacılar mülakat sonuçlarının katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterdiğini, yaşlı bireyler için tek bir sonuç ve öneri çıkarmanın mümkün olmadığını dolayısıyla sosyal politikalar üretilirken farklı gruplardan yaşlıların gereksinimlerine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Araştırmanın niceliksel ve niteliksel aşamalarının bulguları üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunların ilki; yazının giriş kısmında da sözü edilen İstanbul'da yaşayan yaşlı bireylerin yaşam aranjmanları ile ilgilidir. Araştırmacılar demografik değişkenler ile tanımladıkları "yaşam aranjmanları" kavramı ile yaşlılık sürecinin kentsel ve kırsal alanlarda farklı deneyimlenmesinin altını çizmektedirler. Onlara göre yaşlılık sürecini kentte deneyimlemek ile köyde ya da ilçeler gibi kırsal alanlarda deneyimlemek arasında farklılıklar mevcuttur. Kırsal mekânlarda yaşlılar kentlerdekilere göre daha düşük gelirlidir, sınırlı aktivite imkânına sahiptirler ve sağlık birimlerine ulaşımda sorun yaşamaktadırlar; buna karşın kentteki akranlarına kıyasla arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri daha güçlüdür (s. 283).

Öte yandan, araştırmacılar yaşlı bireylerin kentle ilişkilerinin "yaşam alanı" kavramı üzerinden de değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Araştırmada bu kavram "belirli bir zamanda aktivite yapmak için seyahat eden insanın mesafesi olarak" tanımlanmaktadır ve bir odanın, bir evin ya da bir şehrin bireyin yaşam alanı olabileceği hatırlatılmaktadır (s. 284). Bu açıdan bakıldığında, yaşlı bireylerin nasıl bir yaşlılık süreci deneyimlediklerinin, onların yaşam alanı ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Yaşam alanı kavramında bir önemli etken de yaşlının kiminle beraber yaşadığı ya da kimlerle görüştüğü ile ilgilidir. Genellikle çocukları ve torunları ile beraber yaşayan ya da onlarla sık görüşen yaşlıların yaşam memnuniyetleri yüksektir. Bu durum, bu araştırmanın da öne çıkan bulgularından biridir. Bununla birlikte, katılımcıların % 20,9'unun yalnız yaşadığı görülmektedir. Yalnız yaşayanların çoğu kadınlardır (kadınlar %27,8, erkekler ise %11,9). Ayrıca katılımcıların % 56,4'ünü 86 yaş ve üstü kadınlar oluşturmaktadır. Bu veriler yazarların da belirttiği gibi "yaşlılığın kadınlaşması" konusunu akla getirmektedir. Yaşlılığın kadınlaşması konusunda İsmail Tufan (2003: 23) modernleşme sürecinin yaşlılığı bir kadın

problemi haline dönüştürdüğünü, ekonomik açıdan korunmasız olan kadınların yaşlılık sürecinden olumsuz anlamda en çok etkilenen grup olduğunu belirtmiştir. Araştırmanın sonuçları bu fikri destekler niteliktedir.

Araştırmanın bulgularının değerlendirildiği ikinci ana başlık "İstanbul'daki Yaşlı Bireylerin Yaşlılık Algıları"dır. Araştırmacılara göre, katılımcıların yaşlılık algıları ile yaşamdan memnuniyetleri arasında önemli bir ilişki mevcuttur (s. 314). Yaşlanma ile ilgili olumlu görüşleri olan katılımcılar aynı zamanda yaşam memnuniyetleri yüksek olan katılımcılardır ve bu katılımcıların genellikle kentin merkezinde yaşayan ve sosyo-ekonomik statüsü yüksek bireyler oldukları görülmektedir. Buna ek olarak katılımcıların çoğunun (% 77,9) "elden ayaktan düşmedikleri sürece yaşamlarından memnun oldukları"nı ifade ettikleri de görülmektedir (s. 321). Araştırmacılar, daha önce yapılan araştırmalar ile karşılaştırıldığında, bu oranın çok yüksek olduğunu hatırlatmaktadırlar. Dolayısıyla sağlık sorunları tüm katılımcıların ortak kaygısı olarak ön plana çıkmaktadır.

Bulguların bir araya toplandığı üçüncü ve son ana başlık olan "Kentsel Yaşam Alanı ve Kentten Beklentiler" bölümünde araştırmacılar ortaya çıkan verilerin ışığında İstanbul'u "sorunların ve imkânların kenti" olarak betimlemiştir. Büyükşehirler 65 yaş üstü kişiler için bir yandan hayat pahalılığı, hava kirliliği, trafik, kalabalık anlamına gelirken diğer yandan da sağlık, ulaşım imkânları, sosyal faaliyetler demektir. Araştırmanın bulguları da bu yöndedir. Katılımcıların çoğu İstanbul'un hava kirliliği, trafik yoğunluğu gibi sorunları nedeniyle yaşlılar için yaşanabilir bir kent olmadığını ifade etmişler, öte yandan da kentte kırsala göre sosyal aktivite imkânlarının daha fazla olduğunu ve bu durumdan duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir (s. 276).

Sonuç olarak, *İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması* ele aldığı konu, kullandığı yöntem ve sunduğu veriler ile oldukça zengin ve önemli bir araştırma kitabıdır. Aslında kitap başlığının ima ettiği gibi yalnızca yaşlıların mevcut durumunu anlatmamakta, aynı zamanda İstanbul gibi bir mega kentte yaşlı olmanın ne anlama geldiğini ortaya koymaktadır. Merkez çevre ayrımına dikkat çekerek, farklı sosyo-ekonomik statülerden yüzlerce İstanbullu ve dolayısıyla kentli yaşlının yaşamları, beklentileri, memnuniyetleri ya da memnuniyetsizleri, korkuları gibi belki de daha önce çoğumuzun üzerinde pek fazla düşünmediği konulara ışık tutmaktadır. Araştırma bir yandan bugüne ayna tutarken diğer yandan da yaşlanan bir toplumun bireyleri olarak hem bizlerin hem de devlet kurumları ve STK'ların yakın gelecekte bu sosyal olguya ilişkin neler yapabilecekleri konusunda değerli önerilerde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Devlet Planlama Teşkilatı (2007), *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*, http://goo.gl/MTE4eJ, Son Erişim Tarihi: 2 Ekim 2015.

Tufan, İ. (2003), *Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak*, İstanbul: Anahtar Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (2015), *Nüfus Projeksiyonları: 2008-2050*, http://goo.gl/6T00gv, Son Erişim Tarihi: 1 Ekim 2015.

Dindarlık ve Kentsel Mekan

İNCELEME

OZAN BAŞDANER

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
OZAN.ADA09@HOTMAIL.COM

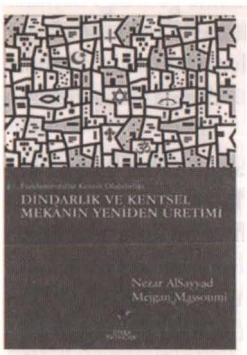

Nezar Alsayyad; Mejgan Massoumi (2015)
Çeviren: Şevket Emek Ataman,
Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi: Fundamentalist Kentin Olabilirliği,
Litera Yayıncılık (2015)

Sosyal bilimler özelinde düşünürsek ister Gaston Bachelard'ın tarihsel epistemolojisinden Pierre Bourdieu'nün yapısal-inşacı sosyoloji anlayışına, istersek de Roy Bhaskar'ın anti-pozitivist natüralizminden doğan sosyal bilim hattına (ki bu güzergâhlar çeşitlendirilebilir) odaklanalım; çağdaş sosyal bilim anlayışlarında öne çıkan önemli bir vurgu mevcut: Herhangi bir sosyal bilim pratiğinin açıklamaya çalıştığı nesne özsel olarak bilimsel değildir, onu bilimsel kılan söz konusu bilimin teorik ve teknik araçları aracılığıyla inşa edilen bir nesneleştirme olmasıdır. Bu tarz bir nesneleştir-

me teorik ve kavramsal inşaların yanı sıra bilimsel pratiğin gündelik hayatın kanaatlere dayalı (doksik) yapısından epistemolojik kopuşunu zorunlu kılar. Fakat toplumsal dünya hakkında yapılan açıklamalarda (özellikle medyatik olanlarında) bu tarz bir ihtiyatlılık sergilenmediği gibi bunun gerekliliğinin de farkına varılmadan davranılır. Dolayısıyla da çoğu zaman karşımıza mesleki bir inceliğin ürünü olan nesneleştirmelerden ziyade ya resmi komisyonların belirlediği "sosyal sorunlar" ya da medyanın gündem haline getirdiği konular çıkar. Bilimsel pratiği sakatlayan bu durumlar hazır nesneler hakkında hazır düşünceler ifade eden Bourdieu'nün deyişiyle "gölgelerinden hızlı düşünen düşünürler"in (Bourdieu 1997: 33) bilimsellik kisvesi altında kanaatlerinin çarpıştığı bir ortam oluşmasına da yol açar.

Hiç kuşkusuz bu tarz kanaatlerin sürekli olarak çarpıştığı en yaygın konulardan biri de radikal dinciliktir. Radikal dincilik, köktendincilik, muhafazakârlık ve dini terör gibi adlandırmaların kavramsal ve analitik incelikten yoksunluğu ve çoğu zaman bir etiketleme aracı olarak kullanılması az rastlanır bir durum değildir. Nezar Alsaayyad ve Mejgan Massoumi'nin derlediği *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi* adlı çalışma radikal dinciliğin tam da bu tarz yanlış kullanımlarını savuşturmayı ve onu sosyal bilim araştırmalarında işlemselleştirilebilecek bir kavram haline getirmeyi amaçlıyor. Bu açıdan kitap, dindarlık ve dini aktivizme dayalı dışlayıcı pratikler üzerine düşünmek için farklı disiplinlerden gelen bir grup sosyal bilimcinin 2007 yılında oluşturduğu bir çalışma grubunun ortak mesaisinin ürünü. Kitap radikal dinciliğin tanımı, radikal dincilik türleri, radikal dinci faaliyetlerin var oluş koşulları ve işleyiş tarzları hakkında yürütülen teorik ve ampirik analizlerden oluşuyor.

Toplamda on iki makaleden oluşan bir derleme olan bu çalışma üç kısma ayrılmıştır. Üç makaleden oluşan kitabın ilk kısmı radikal dincilik, toplumsal hareketler, köktendincilik ve siyasal İslam gibi kavramlar arasındaki farklılık ve benzerlikleri tartışmanın yanında; radikal dinciliğin çeşitli tanımlarını da eleştirel bir süzgeçten geçiriyor.

Radikal dincilik kavramının tartışılmasının ve türlerinin sergilenmesinin yanında kitabın ilk kısmında radikal dincilik türlerini analiz ederken neden mekânla ilişkili bir bakış açısı geliştirilmesi gerektiği de açıklanıyor. Her ne kadar kitabın başlığı doğrudan radikal dincilik ve kentler arasındaki ilişkiye odaklanılacağını akla getirse de Nezar Elsayyad'ın da dediği gibi "Kitap, bunun yerine, çeşitli radikal dincilik türlerinin mantığını mekânsallaştırmayı ve bölgeselleştirmeyi" (34) amaçlıyor. Dolayısıyla da yazarların bir kentsel hareket olarak radikal dinciliğe odaklanmak yerine farklı coğrafyalardaki sosyal ve fiziksel mekânlarda radikal dincilik türlerinin ortaya çıkmasında mekânın oynadığı rolü tartışmaları, onların, sosyal bilim pratiklerini sakatlayan kır-

kent, doğu-batı, gelişmiş-az gelişmiş, modern öncesi-modern gibi düalizmlere düşmelerini engellemiş.

Kitabın sorunsallarının özetlendiği ve kavramsal bir giriş yapıldığı ilk makalede Nezar Alsayyad "radikal dincilik nedir?" sorusunu sorarak kavramın analitik bir incelemesini sunuyor. Öncelikle sosyal bilim araştırmalarında işlemselleştirilebilecek bir kavram olarak radikal dinciliğin gündelik dilde ve medya söyleminde terör, şiddet, kökten dincilik gibi daha çok modernite, sekülerizm ve Batı demokrasilerine karşı şiddet yanlısı eylemleri damgalamak için kullanılan kelimelerle eş anlamlı sanılmasından dolayı hem bu kavramın kendisi hem de kavramın kullanılış biçimleri hakkında derli toplu bir değerlendirmeye girişiyor. Alsayyad'ın yaptığı ilk uyarı bu kavramın Batı-Avrupa ve Amerika dışında kalan ülkelerde ortaya çıkan modernite karşıtı hareketlerle özdeş tutulmasının hatalı olduğu, bilakis kavramın ilk olarak yirminci yüzyıl başlarında Amerika'daki tutucu Protestan hareketleri için kullanıldığı yönünde. Bununla birlikte dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarında ortaya çıkmış radikal dinci hareketleri doğrudan modernite karşıtı olarak değil modernleşme süreçleri içinde bu toplulukların moderniteye verdikleri bir tepki olarak değerlendiriyor. Ayrıca Alsayyad sosyal bilim araştırmalarında kullanılması için bu kavrama getirilen daha önceki eleştirileri de ele alıyor. Bu eleştirilere karşı kitabın yazarlarının müşterek görüşleri kavramı kapatıp kullanmak yerine radikal dinciliğin içinde bulunduğu kentsel bağlam tarafından şekillendirilebileceğini de akılda tutarak geniş bir yelpazede kullanma şeklinde.

Radikal dincilik bu şekilde düşünüldüğünde kitabın yazarları devreye ikinci bir kavram daha sokuyorlar: Kent. Bu sayede radikal dinciliği mekânsallığı içinde ele alarak aşırı genel bir radikal dincilik tanımıyla, önü alınamayan bir görelilik kutuplarından birine yakalanmaktan kurtulmayı planlamışlar. Böylece kitabın temel sorusu da ortaya çıkmış oluyor: "Bir kenti radikal dinci kent haline getiren nedir ve kentin bu sıfatı kazanması kimler için geçerlidir?" (39) Dolayısıyla hem bir sosyal mekân olarak kent içindeki farklı gruplar arasındaki güç ilişkilerinin hem de küresel ve yerel süreçler arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerde dışlanan, sömürülen veya tahakküm altında kalanların ortaya çıkmasının radikal dinci hareketleri nasıl etkilediğini sormak mümkün oluyor.

İgner Furseth'e ait ikinci makalede, radikal dincilik olgusunu toplumsal hareket teorileriyle birlikte düşünmenin radikal dinci hareketlerin hem kendilerine has örgütsel özelliklerini hem de ortaya çıktıkları bağlamın dışsal özelliklerini birlikte değerlendirme gibi bir üstünlük sağlayabileceği vurgulanıyor. Yazar, bu ikisini ilişkilendirerek yapılacak araştırmaların, insanların neden bu hareketlere katıldığı ve katılanların kim olduğu gibi zor sorulara

cevap bulabileceklerini düşünüyor. Benzer şekilde, radikal dinci hareketleri anlamak için 'arz yönlü' (hareketin içsel organizasyonuyla ilgili faktörlerin hareketin gelişmesine etkisine odaklanan) ve 'talep yönlü' (kentsel faktörlerin hareketin gelişmesine odaklanan) yaklaşımlar arasında da bağ kurulması gerektiğini vurguluyor. Furseth bu tür bağların kurulması için öncelikle din ve dini gruplar ile kentlerin gelişmesine odaklanan farklı yaklaşımları değerlendiriyor. Furseth'in buradan çıkardığı sonuç dinlerin toplumsal dayanışma ve çatışmayla olan karmaşık ilişkisini göz önünde bulundurarak meta-tarihsel bir kesinlikten ziyade bağlamlara göre değerlendirilmesinin daha doğru olduğu yönünde. Dolayısıyla radikal dinci hareketleri anlamak için kentsel süreçlere odaklanmanın yararlı olacağını düşünüyor. Sonuç olarak ise kentleşme, sanayileşme ve kente göçün radikal grupların oluşmasına etkisinin ele alınmasının yanında bu grupların kendi ideolojilerini de yaymak için kentsel mekânı hem sembolik hem de fiziksel olarak nasıl kullandıklarını anlamak gerektiğini salık veriyor.

Üçüncü makalede James Holston modern ulus-devletlerin vatandaşlık tanımlamalarında radikal dinci nüvelerin zımnen mevcut olduğunu ve radikal dinci devletlerin bu dışlama pratiklerini uç noktaya taşıdıklarını tartışıyor. Bu bakımdan hak ve görev temelli vatandaşlık tanımlamalarının, bu hak ve görevlere layık, imtiyazlı insan kategorilerine dâhil olmayanları dışladığını belirtiyor. Yazara göre bu dışlamanın temeli Batı toplumlarındaki toplumsal sözleşme teorilerinde örtük olarak yer alır. Holston toplumsal sözleşme teorilerinin doğaları gereği hoşgörüsüzlük, eşitsizlik ve dışlama gibi tutumlarla çelişmeyeceğini, dolayısıyla da toplumsal sözleşmeye katılan vatandaşların niteliklerinin dışında kalanların dışlanmış olabileceğini göstermek için on altıncı yüzyılda iki Hollandalı rahibin "Hollanda'nın Kızılderilileri sömürgeleştirmesi gerekir mi, neden gerekir ve bunu ne haklı kılar?" gibi sorular etrafında dönen tartışmasını çözümlüyor. Holston bu analizde ulus-devlet mensuplarının kendi sınırları dışında kalan toplulukları dışladığını gösterirken, tek bir ulus-devlet içindeki farklı grupların dışlanmış olabileceğini göstermek için ise Brezilya'nın kentsel çeperlerinde yaşayan insanların vatandaşlık hak ve görevleri hakkındaki görüşleri üzerine yaptığı saha araştırmasını sunuyor.

Kitabın ikinci kısmında radikal dincilik türleri ve kentleşme arasındaki ilişkiye ve Hristiyan, Müslüman ve Hindu gruplarının pratiklerine odaklanan saha çalışmalarından oluşan dört farklı makale yer alıyor. ABD'deki Protestan radikallerini, Hindistan'daki Hindutvaların siyasi etkinliklerini, Hizbullah'ın İran'da kent mekânına yaptığı müdahaleyi ve son olarak da Hamas'ın Gazze mülteci kamlarındaki etkinliklerini kendi tarihsel ve toplumsal özgünlükleri içinde inceleyen bu dört makaleyi bir araya getiren ise farklı radikal dincilik türlerinin kendi mekânlarını inşa etme süreçlerine odaklanıyor olmaları.

Rhys H. Williams'a ait ikinci kısmın ilk makalesi Amerika tarihindeki kırdan kente göçlerin ardından ortaya çıkan kimlik krizlerine ve bu krizlerin kentlerdeki Protestan radikalliğiyle olan ilişkisine değiniyor. Williams Amerika'da yaşanan iç göç sonucu kentlerde kök salan radikal dinciliğin doğrudan modernite karşıtı bir hareket olmak yerine modernite içinden moderniteye yönelik bir tepki olarak görülmesi gerektiğini savunuyor. Bununla birlikte Williams, radikal dinciliğin Güney ve Orta Amerika'daki kır ve küçük kasabalarda ortaya çıktığını savunan görüşleri eleştiriyor ve aksine bu hareketlerin ilk olarak Princeton, New York ve New Jersey gibi büyük değişimler geçiren kentlerde görünür hale geldiğini vurguluyor. Bu kentlerde ortaya çıkan değişimlerin ulusal kimlik tanımlamalarında yarattığı krizde radikal dinciliğin temel itirazının modern kentlerde Hristiyanlığın giderek yok olacağı düşüncesi olduğunu gösteriyor.

Radikal dinciliğin kentteki farklı gruplar arasındaki güç ilişkilerinden oluştuğunu göstermesi bakımından kitabın en ilgi çekici makalelerinden birinde Renu Desai, Hindutva ideolojisinin Ahmedabad'ın kentsel mekânına gömülü olan pratiklerine odaklanıyor. Yazıda Desai'nin radikal dinci kategori altında değerlendirdiği Hindutva hareketinin Müslüman ve Hristiyan gruplarını dışlama stratejilerinin kent peyzajını şekillendirdiği vurgulanıyor. Bununla birlikte yazarın önemli bir tespitini aktarmak gerekirse: "Hindutva siyaseti tarafından yapılan bu ret ciddi biçimde sınıf, kast sistemi ve dini gerginliklerin iç içe geçtiği çeşitli toplumsal, siyasi ve ekonomik süreçlerle ilişkilidir"(173). Desai bu savını doğrulamak için Hindutva'nın Ahmedabad'daki mekân stratejilerine odaklanarak kent tarihindeki şiddet olaylarının coğrafyasını ve bu şiddet olayları sonrasında oluşan kentin konut örüntüsünü analiz ediyor.

Mona Harb'a ait bir sonraki makalede Hizbullah'ın Beyrut özelinde kent içindeki gruplara ve sembollere yaptığı müdahaleler üzerinden kent mekânında yarattığı etki tartışılıyor. Harb radikal dinci bir örgüt olan Hizbullah'ın Beyrut kent mekânını kullanarak kendi ideolojisini yayma ve kendine üye toplama stratejilerini analiz edebilmek için 'mekân politikası', 'somutlaştırılmış mekânsallık' ve 'simgeler sistemi' kavramlarını devreye sokuyor. Ayrıca Hizbullah'ın özellikle Beyrut'un güney kesimlerinde başarılı olmasını bu bölgedeki Şiilerin sınıfsal ve etnik konumlarıyla yakından ilgili olduğunu gösteriyor. Harb, Dahiye'nin hem fiziksel hem de sembolik anlamda diğer bölgelerden ayrıştırılma şekillerini analiz edebilmek için Hizbullah'ın, mekânı isimlendirmesini, mekânda örgütlenmesini ve mekânı sembollerle donatmasını ele alıyor.

Kitabın ikinci kısmının son makalesinde Francesca Giovannini Hamas'ın Gazze mülteci kamplarındaki radikal dinci faaliyetlerini inceliyor. Giovan-

nini İslami direniş hareketi Hamas'ın 2006 yılında Filistin yerel seçimlerinde kazandığı zaferin genellikle tartışıldığı gibi İslami Kurtuluş Örgütü'nün yanlış politikalarına bağlı olmadığını, daha çok Hamas'ın 'mekânsal stratejilerinin' ve mekânda yaydığı İslami sembollerin inşa sürecinin bir sonucu olduğunu savunuyor. Yazara göre Hamas'ın tüm Filistin bölgesine İslami bir çerçeveden yapılan referanslarının ardında yatan dini fanatizm mülteci kamplarının ataerkil, izole ve kapalı yapısında rahatlıkla yayılabilecek bir alan bulmuştur. Mülteci kamplarının Müslümanlaştırılması yazara göre üç temel stratejiden besleniyor: İslami sembollerin mekâna yayılması, bu sembollerin insani yardım için paylaşılması ve kadın ve çocukların dini düşüncelerin aktarılmasında temel kanal olarak kullanılması. Ayrıca mülteci kamplarındaki cami inşalarının sadece mekânın sembolik anlamını değiştirmediğini, bununla birlikte camilerin ibadet, eğitim ve sosyal yardım faaliyetleri üzerinden dini prensiplerin kamplarda yaşayan insanlara aktırıldığı bir ortam olarak kullanıldığını da açığa çıkarıyor.

Kitabın en uzun ve son kısmı toplam beş makaleden oluşuyor. Bu bölümde Hamas, Taliban, Evanjalist Protestanlar ve Hindutva gibi gruplar radikal dincilik kategorisi altında değerlendiriliyor. Amerika, İngiltere, Hindistan, Suriye, Filistin ve Afganistan kentlerinde radikal dinciliğin ortaya çıkışı ve yapılarına farklı etnik, dini ve sınıftan gelen gruplar arasındaki kimlik çatışmaları üzerinden değiniliyor.

Bu kısmın ilk makalesinde Oren Yiftachel ve Batya Roded Kudüs, Beerşeba ve El Halil'de İsrail ve Filistinlilerin birbirleriyle olan çatışmalarında mekânlar hakkındaki dini sembollerin önemini ve bölgedeki radikal dinci faaliyetlerin ancak iki grup arasındaki ilişkilere odaklanarak anlaşılabileceğini vurguluyorlar. Yazarlar belli coğrafyalardaki dini ve etnik çatışmaların temelinde, ulus-devletlerin dini ve milliyetçi saiklerle belli mekânları kutsallaştırıp onlara sahip çıkmalarının ardından bu mekânda yaşayan farklı grupların bir tepki olarak sergiledikleri radikal dinci pratikler olduğunu iddia ediyorlar. Bu savlarını doğrulamak için Beerşeba, Kudüs ve El Halil'de İsrail'in radikal dinci politikalarına karşın Hamas'ın da radikal dinci bir hareket olarak ortaya çıkma sürecine odaklanıyorlar. Bu açıdan makaledeki önemli noktalardan biri ulus-devletlerin de zaman zaman radikal dinci saiklerle harekete geçebileceğini göstermesiyse, bir diğeri de İsrail ve Hamas'ın radikal faaliyetlerinin ancak ikisi arasındaki gerilimli ilişkiye odaklanarak ele alınması gerektiğidir.

Kitabı derleyenlerden biri olan Mejgan Massoumi'ye ait bir sonraki makale ise radikal dinci hareketlerin hem faaliyet gösterdikleri kentlerin sakinleriyle olan ilişkisini hem de bu kent mekânına hâkim olma süreçlerini Taliban'ın Peşaver'deki varlığı üzerinden açıklamaya çalışıyor. Bu amaçla Taliban'ın Pe-

şaver'de tutunmasını mümkün kılan olguların neler olduğunu açıklamasının yanında, kamusal alanı kontrol etmek ve düzenlemek için yaptığı müdahalelerin sonunda Peşaver'in radikal dinciliğin bir kenti haline gelme sürecini analiz ediyor. Yazara göre Taliban'ın kentsel mekânı ele geçirmesi ve dönüştürmesinde dini sembollerin kamusal alanda zorunlu hale getirilmesi ve yazarın 'kamusal performans olarak güç kullanımı' diye adlandırdığı şiddet eylemlerine dayanan sokak gösterileri yer alıyor. Massoumi'ye göre cezalandırma ve infaz yoluyla şiddetin ve dini sembollerin kamusal alanda görünür kılınmasına dayanan radikal dinci pratiklerin mekânla ilgisi ise Peşaver'in Taliban'ın kendi sembollerini sunduğu bir 'sahne' haline gelmesine dayanır.

Omri Elisha'nın Knoxville, Tenesse'deki Beyaz Protestanlar arasında gerçekleştirdiği etnografik saha analizi kitabın en zihin açıcı makalelerinden biri. Elisha'nın analizi radikal dinci beyaz Protestanlara göre daha ılımlı bir muhafazakârlığı temsil eden Evanjelist grupların pratik ve söylemlerinde zımnen mevcut olan radikal dinci nitelikleri ortaya çıkarmaya çalışıyor. Yazara göre Evanjelist kiliseleri ve kilise müdavimleri örgütlü hayırseverlik ruhunda ve kentsel sosyal birliktelik anlayışlarında radikal dinciliğin olumsuz çağrışımlarını ortadan kaldırmaya çalışırlarken radikal dinci doktrinlerin bazı özelliklerini sergilemeyi devam ediyorlar. Pratik ve söylemlerdeki radikal dinci unsurları yakalamak için Elisha, çoğunluğu banliyölerde yaşayan beyaz Evanjalistlerin kent merkezlerinde yaşayan siyah mahalleleri hakkındaki tutum ve faaliyetlerini analiz ediyor. Yazara göre her ne kadar Evanjelistler kentsel sosyal birliktelik amacıyla toplumsal yardımlaşma faaliyetlerinde bulunsalar da hem dini metinlerin atıf yapılan bölümlerinde hem de sosyal hizmet pratiklerinde kent merkezi ve banliyöler arasındaki etnik ve sosyo-ekonomik farklılığın yeniden üretilmesine katkıda bulunuyorlar.

Mirina Rajogopalan'a ait bir sonraki bölüm Hindistan'daki Hindutva hareketinin Delhi'nin kentsel alanlarına ve tarihine el koyma yöntemlerine odaklanıyor. Bu yöntemler arasında Hindu etkilerini ön plana çıkarma ve İslam, Türk, İngiliz yönetimlerinde geçen dönemleri ve bu dönemlerin kent tarihindeki etkilerini unutturmaya çalışması var. Bununla birlikte kentte İslami dönemden önce var olduğu düşünülen Hindu kalıntılarının bulunması için yapılan arkeolojik kazılar da sürekli olarak kentin tarihinde asıl etkin olanın Hindular olduğuna vurgu yapıyor. Bununla birlikte Delhi'de sayıları giderek artan arkeoloji müzeleri ve Hindu tarihine gönderme yapan heykellerin kent peyzajında çoğalması da aynı amaca hizmet ediyor. Yazarın Delhi örneğinde vardığı sonuç post-seküler kentin kamusal alanı yok etmekten ziyade onun varlığını dindar biçimde dönüştürdüğü yönünde.

Kitabın son makalesinde, kitapta analiz edilen diğer radikal dinci mekân-

lardan farklı olarak bir 'küresel kent' olan Londra'da bulunan Müslüman Tebliğ Cemaati'nin ve Polonyalı Katolik Hristiyanların dini görüşlerini kamusal alanda görünür kılmak ve üyelerine hizmet vermek için başka cemaatlerle ve yerel yönetimlerle girdikleri mücadeleler yer alıyor. Tebliğ Cemaati ve Polonyalı Katolik Hristiyanlarını ayrı ayrı analiz eden John Eade, bu iki grubun kendi mekânlarını yaratma sürecinde karşılaştıkları dışlayıcı tavırları karşılaştırmalı olarak ele alıyor. Yazar ilk olarak Müslüman Tebliğ Cemaati'nin İngiltere'ye gelen Müslüman gruplara hizmet vermek için bir cami yaptırma girişiminde hem yerel yöneticiler hem diğer Hristiyan cemaatler hem de yerel medya tarafından Londra'nın kamusal alanını 'İslamileştirmeye' çalışan terörle ilişkili bir grup olarak damgalanmalarını aktarıyor. Makalenin ikinci kısmında ise Polonyalı Katolik Cemaati yöneticilerinin kendi geleneklerinin ya sekülerizm içinde ya da İngiliz Katolik Kilisesi'ne kaptırma tehlikesiyle karşılaştıklarında sergiledikleri radikal dinci tavırları açığa çıkarıyor.

Sonuç manasında birkaç söz daha söylemek gerekirse, her ne kadar farklı disiplinlerden konuya yaklaşsalar da kitaba katkı yapan yazarların ortak bir kavramsal paydada buluşabildiklerini belirtmek gerekiyor. Fakat mekân konusunda aynı diyaloğun oluştuğunu söylemek zor. Kitabın temel amacı çeşitli radikal dincilik türlerini analiz etmek olduğu için mekân kavramına ancak ikincil bir rol yüklenmiş. Dolayısıyla da radikal dincilik hakkındaki kavramsal tartışmalara paralel bir mekân tartışması yürütülmediğini söylemek gerek. Bu ise mekândan bahsedildiğinde farklı makalelerde farklı niteliklere atıfta bulunulmasına neden oluyor. Bununla birlikte dünyanın muhtelif yerlerindeki grupların radikal dinci pratiklerini, farklılıklarını da göz ardı etmeden analiz etmek için ortak bir kavramsal çerçeve oluşturabilmesi bu derlemenin literatüre en önemli katkısı olmuştur denilebilir.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Abstracts

ULAŞ BAYRAKTAR

We observe very important changes in the Turkish urban politics since the 1980s. This transformation characterized by large-scale investments, increasing rent distribution capacities and extremely powerful political figures have boosted the public and academic interest in local governments. In this paper, I will discuss how the service-based characteristics of municipalities have facilitated the empowerment of project-oriented mayors and how this symbiosis has transformed Turkish urban politics into a venue of post-political relationships and functioning. For this purpose, after providing a quick analysis and definition of post-politics, I will discuss the concepts of referential and habitus that seem to be useful in explaining such a transformation. This conceptual elaboration will be concluded with an empirical case study on the metropolitan mayor of Adana, Mr. Aytaç Durak.

Keywords: Local governments in Turkey, post-politics, referential, habitus, Adana

TUNA KUYUCU

Türkiye'de 2002 yılından beri süren AKP iktidarı eşzamanlı olarak hem ekonomik neoliberalleşme sürecini derinleştirmiş, hem de sosyal politika alanında gerçekleştirilen reformlarla devletin dezavantajlı gruplara sağladığı yardım ve

imkanları arttırmıştır. Bu makale AKP döneminin 'sosyal konut politikası'na odaklanarak agresif neoliberalleşme ile piyasa mekanizmasının dışladığı milyonlarca aileyi konut sahibi yapma iddiasında olan bir sosyal politikanın nasıl eşzamanlı olarak gerçekleşebildiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Makalenin temel savı AKP döneminde uygulanan konut politikalarının tutarlı bir sosyal konut politikasının dayandığı temel öğelerden (konuta erişilebilirlik; oturma güvencesi; spekülatif fiyat artışlarının engellenmesi; hanelerin sosyoekonomik olarak güçlendirilmesi) çok uzak olduğudur. Araştırma İstanbul'da 2006 yılında uygulanan Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında Bezirganbahçe toplu konut alanına yerleştirilen yoksul gecekondu nüfusu ile 2008 yılında gerçekleştirdiğim derinlemesine mülakatlara ve AKP'nin konut politikasının dayandığı kanun, yönetmelik ve istatistiklerin detaylı incelemesine dayanmaktadır. AKP'nin sosyal konut politikası (i) emlak ve inşaat piyasalarını canlandırarak ekonomik büyüme yaratmayı, (ii) yoksul grupların enformel olarak sahip oldukları konut ve arsaları daha varlıklı ve güçlü aktörlere formel transferini ve (iii) enformel konut alanlarını formelleştirerek milyonlarca kişiyi formel konut ve kredi piyasalarına sokmayı amaçlamakta ve gerçekleştirmektedir. Bunun sonucunda bu yeni politikalar kapitalist piyasa ilişki ve mekanizmalarını daha da derinleştirmekte ve AKP döneminin agresif neoliberal dönüşümlerinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: sosyal konut; sosyal politika; neoliberalism; kentsel yenileme

CANDAN TÜRKKAN

This article is about the relationship between food and city. Following Turkey's experience of integration to global economy, the article looks at how the practices of feeding the city have been restructured with neoliberalism, and underlines three important lines of change: Instead of ensuring the subsistence of urban populations, multiple food supply chains that run parallel to each other (and sometimes in conflict with each other) and focus on supplying the differentiated demands of differentiated consumers have arisen in tandem with global neoliberal capitalist order. In these chains, each actor, depending on their position in the chain, have to take certain risks. What is important for the overall chain is that these risks are kept within certain limits and that

they are inhibited from spilling over to the entirety of the supply chains. These have two important consequences: First, even though risks are kept within certain limits, essentially they are not eliminated. This makes precarity a constant state for everyone. Second, individual-consumer, who is characterized as active, independent and willing to take responsibility of action to improve his/her welfare within the neoliberal imaginary, is expected to deal with this precarity. Individual-consumers have to assess their own situations, take precautions and act to save themselves when risks are realized. Global neoliberal capitalism relies on this ideal type of individual-consumer and the precarity s/he is embedded in to expand its reach. Thus, precarity can be conceptualized as one of the new manifestations of biopower.

Keywords: Neoliberalism, precarity, city, food, biopower, Michel Foucault

DENİZ AY & FARANAK MİRAFTAB

In this article we take as a point of observation the 2013 Occupy movement in Istanbul's Taksim Gezi Park to discuss practices of citizenship in the contemporary neoliberal city. Through study of this urban contestation, we find that beyond the invited spaces of participation, invented spaces of activism play a critical role in asserting citizens' rights to the city and counter-development of exclusionary urban projects. Our special focus is with the symbolic and performative aspects of strategies that activists use to resist aggressively market-based urban development projects. We highlight these innovative forms of action as effective insurgent practices of citizenship with specific urban development outcomes.

Keywords: Gezi Park, right to the city, citizenship practices, insurgent planning, Istanbul

DEFNE KADIOĞLU POLAT

Almanya'nın kamusal söyleminde sözde göçmen gettolarının ortaya çıkmasıyla ilgili uzunca bir zamandır devam eden tartışmalar sürerken, Türkiye'den gelen göçmenlerin neden ve hangi tarihsel koşullar sonucunda Almanya'nın bazı semtlerinde toplanmakta oldukları konusu medyada ve politik tartışmalarda eksik kalmaktadır. Bu makalede Berlin örneği üzerinden taşınma yasakları, göçmen işçilerin çocukları için okullarda ayrı sınıfların açılması ve sosyal konutlara erişimin kısıtlı olması gibi 1960'lardan 1990'lerin başına kadar uygulanan dışlayıcı kent politikalarının göçmenlerin mekânsal ayrışmasına katkı sağladıklarını öne sürüyorum. Ayrıca 1970'ler ve sonrasında göçmenlerin görece çoğunlukta olduğu mahallelerin damgalanmasının ve konut piyasasında hala yaşadıkları ayrımcılığın, günümüzde de göçmenlerin ve çocuklarının mekânsal ayrışmasında büyük bir rol oynadığını iddia ediyorum. Sonuç bölümünde, Berlin'deki "Türk" ya da "göçmen gettoları" söyleminin sosyal eşitsizliğin derinleşmesine katkıda bulunduğunu ve gettoların kendini gerçekleştiren kehanetlere dönüşüp dönüşmediği sorusunu önemli kıldığını savunuyorum.

Anahtar Kelimeler: Berlin, göçmenler, getto söylemi, kendini gerçekleştiren kehanet, mekânsal dışlama

CEREN LORDOĞLU

In this article I tried to examine women's safety concerns in urban geography as a spatial projection of patriarchy, which affects women's use of urban geography. One of the earliest observations made by feminist geographers is how spatial affect the diversity of gender relations. While analyzing the research findings, I benefited the theoretical framework of feminist geography, which also focuses on violence against women, harassment and fear of violence at public space themes since the 1970's. I attempted to demonstrate how women experience space with safety concerns, compared with men, by use of both the empirical findings from various published researches and the preliminary findings of my dissertation research. Fear of being the victim of sexual violence and harassment in public sphere is common for almost very class profile women. Fear of violence is a significant obstacle for women's wi-

despread use of urban geography equal as men. In Turkey, increasing violence and women murder cases inevitably affect women's fear of violence in urban geography. In my research that I conducted in 3 different counties of Istanbul (Kadıköy, Bağcılar, Sarıyer) with in-depth interviews, I attempted to discover how women experience the urban geography to be safe with their mental maps and how they cope with the fear of violence and while doing so how they experience urban geography with a limited framework. As the findings of the study support, patriarchal power relations differentiate and make women's experiences uneven in urban geography compared with men. Women's increasing fear of violence encloses the risk of regress from the public sphere and also the risk of access to women's "right to the city".

Key words: Safety, gender, feminist geography.

EGEMEN YILGÜR

After The Russo-Ottoman War of 1877-78 hundred of thousands immigrants took refuge in İstanbul. Peripatetic originated Lovechian porter families stayed in Akaret buildings in Beşiktaş with the other immigrants for a while, then they produced their own space near the regions with a huge concentration of the settlements of politic and trade elites of the era, like Şişli, Nişantaşı or Pera. In this paper, the role of the peripatetic social organization forms of Lovechian porter families during the establishment process of the Neighborhood of the Lovechian Immigrants is discussed over the analysis of the historical records archived in the Ottoman Archives of Prime Ministry.

Key Words: The Russo-Ottoman War of 1877-78, peripatetic groups, migration, urban, space, porters.

Pierre Bourdieu
Ayrım
Beğeni Yargısının
Toplumsal Eleştirisi
Çeviri
Derya Fırat & Günce Berkkurt
HERETİK

Yayın Değerlendirme Kurallarımız

Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi'ni, ulusal ve uluslararası bilimsel yayın endekslerinde yer alacak, yılda üç sayı çıkacak, sosyo-ekonomik ve beşerî disiplinlerde yapılan çalışmaların tartışmalarına yer verecek bir akademik yayın olarak tasarladık.

Dergi sayılarındaki yayınların çoğu, dosya konusunda veya konu-dışı bilimsel makalelerden oluşacak. Bunun yanında, sayılarda kitap incelemelerine, devam eden araştırmalarla ilgili kısa izlenim yazılarına, mülakatlara ve tartışmalara da yer vermeyi planlıyoruz.

Teslim edilen bir makale, öncelikle sayı editörü tarafından inceleniyor. Editör tarafından değerlendirmeye uygun bulunan makaleler, yazarın ismi gizlenerek iki değerlendiriciye gönderiliyor. Değerlendiricilerin kimler olacağına sayı editörü, Yayın Kurulu ile birlikte karar veriyor. Gelen makalenin özetine göre editör, konuya ve disipline mümkün olduğunca yakın ve değerlendirme çalışmasını kabul eden araştırmacılarla çalışıyor. Değerlendiriciler, eğer makale dosya konusunda ise dosyaya uygunluk kriteri başta olmak üzere, makalenin yayınlanabilirliği ile ilgili bir rapor hazırlayarak editörle paylaşıyor. Editör, gerekli görürse kendi görüşlerini de ekleyerek, birleştirilmiş ve anonimleştirilmiş raporu yazara gönderiyor. Değerlendiricilerin görüşleri olumlu olsa bile, sayı editörü kendi gerekçeleriyle bir makaleyi reddetme yetkisine sahip. Yayına kabul edilen makalelerle ilgili talep edilebilecek düzeltmelerin en çok 10 gün içerisinde tamamlanmasını istiyoruz. Kitap incelemeleri ve "araştırma notları" gibi kısa yazılar ise sadece editör tarafından değerlendirilecek.

Makalelerin sayı editörüne ulaşması ile yazara makalesiyle ilgili raporun bildirilmesi arasında geçecek sürenin **en çok 5 hafta** olmasını hedefliyoruz.

Yayın Gönderme Kurallarımız

Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi'ne göndereceğiniz dosya-içi veya dosya-dışı bilimsel makalelerle ilgili yazım kurallarımızı aşağıdaki gibi belirledik.

Genel Kurallar:

♦ Değerlendirilmek üzere dergiye gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gerekir.

♦ Makale e-posta yoluyla modusoperandidergi@gmail.com adresine gönderilir. E-posta içinde yazar(lar)ın çalıştıkları kuruma ait posta adresleri ve telefon numaraları ve kendilerini anlatan bir paragraflık bir metin bulunmalıdır.

♦ Makalenin başında, 200-250 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ve 3-6 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce) bulunmalıdır.

♦ Makale dosyası, MS Word 1997-2003 formatında (.doc uzantılı olarak) kaydedilir, dosyaya istenildiği gibi isim verilebilir. Times New Roman yazı tipinde 1,5 satır aralığıyla, 12 punto olarak yazılır, sayfalar numaralandırılır.

♦ Dosya makalelerinin uzunluğu, kaynakça dâhil olmak üzere 7.000-10.000 kelime aralığında olmalıdır. Diğer bölümler için azami kelime sayısı, kitap tanıtım yazısı için 1.500; kitap değerlendirme makalesi için 3.000 ve 'Müdahaleler' makalesi için 3.000 kelimedir.

♦ Yukarıdaki temel kurallara uygun hazırlanmayan makaleler, editör ve hakemlere iletilmeden, yazarlara gerekli düzenlemeleri yapmaları için geri gönderilir.

Metin İçinde Atıf Kullanımı:

♦ Dergide referans göstermede kullanılan sistem, **APA (American Psychological Association) Style 6th Edition**'dır.

♦ Makale içerisinde alıntı yapılacak yazarın ismi, makalede ilk defa geçtiğinde mutlaka ön ismiyle birlikte yazılmalıdır. Daha sonra yazara gönderme yapılırken sadece soyadı kullanılmalıdır. Aynı zamanda referans verilecek yazarın ismi metin içinde kullanıldığında, referans verilen eserinin yayım yılı ve varsa sayfası isminden hemen sonra parantez içinde belirtilir. Örn: Tanıl Bora'ya (1995: 34) göre (...) Bora (2009: 11), bu durumu (...)

♦ Sayfa sayısı "s." gibi sembollerle gösterilmez.

♦ Metinde alıntı yapıldıktan sonra, parantez içinde yazarın soyadı verilir, yazarın soyadından sonra virgül konarak kaynağın yayım tarihi yazılır ve iki nokta kullanılarak alıntının sayfa sayısı belirtilir. Örn: 'Hâkim milletlik payesi de, doğal olarak "her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koyan" Türk etnik kimliğinindir (Aktar, 2008: 101)'

♦ Yazarın adı metinde geçiyorsa ve net bir sayfaya atıf yoksa eserin yayım yılını parantez içinde belirtmek yeterlidir. Örn: 'Agop Martayan hakkında Kaya Türkay'ın hazırladığı biyografisinin ismi de A. Dilaçar'dır (1982)'.

♦ İki yazarlı bir metne referans verilirken, her iki yazarın da soyadı birlikte gösterilir ve soyadlarından sonra virgül konarak yayım yılı belirtilir. Örn: (Baudino ve Wyatt, 2004: 17)

♦ İkiden fazla yazarlı bir metne referans verilirken, metnin ilk yazarının soyadından sonra 'vd.' kullanılır ve bundan sonra virgül konarak yayım yılı belirtilir. Örn: (Aytekin vd., 2003: 35)

♦ Eğer iki ya da daha fazla yazara gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yazar isimleri, aralarına noktalı virgül konularak alfabetik sırayla yazılır. Örn: (Bourdieu ve Wacquant, 2006; Weber, 1994).

♦ Aynı yazarın aynı yıl yayınlanmış iki ya da daha fazla eserine gönderme yapılıyorsa, eserleri ayırmak için yayım yılının sonuna "a", "b", "c" gibi harfler eklenir. Örn: (Akgönül, 2011b: 44)

♦ Aynı yazarın iki kitabına aynı parantez içinde referans verildiğinde yazarın ismi tekrarlanmaz. Örn: (Bourdieu, 2012: 56; 2013: 43)

♦ Metin içinde kaynak göstermek için dipnot veya sonnot kullanılmamalıdır, referans metin içinde yukarıda belirtilen kurallara göre verilmelidir.

♦ Makale içerisinde yapılan bir yazara ait alıntı, alıntı yapılan eserde başka bir yazara referans verilerek yapıldıysa, alıntı yapılan eserden önce "alıntılayan" ifadesi kullanılarak orijinal esere referans verilir. Örn: (Foucault, 1978: 45'ten alıntılayan Said, 2001: 235)

♦ Metin içinde 40 sözcükten uzun alıntılar soldan ve sağdan girintili, tek satır aralığı vererek, 11 puntoyla italik olmadan tırnaksız yazılır.

Örn: Bu geçmiş Stuart Hall'e göre (1998: 83),

(...) her zaman yeniden anlatılır, yeniden keşfedilir, yeniden yaratılır. Geçmişin anlatılaştırılması gerekir. Geçmişlerimize, tam anlamıyla gerçek bir olgu olarak değil, tarih aracılığıyla, bellek aracılığıyla, arzu aracılığıyla gideriz. Benliklerimizin ve tarihlerimizin anlatılaştırılması ise hep sonradan yapılır.

♦ Yazarı belli olan ve olmayan gazete yazısı, televizyon programı, film, fotoğraf, tweet ve Facebook girdisinin metin içinde nasıl alıntılanacağı aşağıdaki 'Kaynakça Yazımında Dikkat Edilmesi Gereken Kurallar' başlığı altında belirtilmiştir.

♦ Özgün eserden doğrudan bir alıntı yaparken çıkarılan sözcük/cümle(ler), parantez içinde üç noktayla (...) gösterilir.

♦ Metnin içinde yapılan alıntılar tırnak işareti (") içinde yazılır. Bu durumlarda, tek tırnak işareti ('), yalnızca alıntı yapılan cümlenin içindeki tırnak işaretleri yerine kullanılır.

Başlıkların ve Özel İsimlerin Kullanımı:

♦ Dergide kullanılan APA formatına göre makale başlığı, merkezde, kalın, sözcüklerin büyük harfle başlayacağı ve küçük harfle süreceği şekilde 14 puntoyla yazılır.

♦ Makale içerisinde birinci düzey ara başlıklar, sola yaslı, kalın, sözcüklerin büyük harfle başlayacağı ve küçük harfle süreceği şekilde 12 puntoyla yazılır. İkinci düzey ara başlıklar, girintili, kalın, başlığın ilk sözcüğü büyük harfle başlayacağı, diğer kelimelerinse küçük harfle başlayıp biteceği şekilde 12 puntoyla yazılır. Üçüncü düzey ara başlıklar, girintili, kalın, italik, başlığın ilk sözcüğü büyük harfle başlayacağı, diğer kelimelerinse küçük harfle başlayıp biteceği şekilde 12 puntoyla yazılır. Dördüncü düzey ara başlıklar, girintili, italik, başlığın ilk sözcüğü büyük harfle başlayacağı, diğer kelimelerinse küçük harfle başlayıp biteceği şekilde 12 puntoyla yazılır.

♦ Makale başlıkları tırnak içine alınmalı ve italik olarak yazılmamalıdır. Örn: Weber'in "Meslek Olarak Siyaset" isimli makalesinde (...)

♦ Makale içindeki kitap, dergi, film, video ve TV programı isimleri tırnak içine alınmamalı italik olarak yazılmalıdır: Örn: Bourdieu'nün *Bilimin Toplumsal Kullanımları* kitabında (...); *Siyaset Meydanı* programında (...); Nuri Bilge Ceylan'ın yönettiği *Bir Zamanlar Anadolu* (2011) filminde (...)

Kaynakçanın Düzenlenmesi:

♦ Yazarın soyadından sonra virgül konur ve yazarın adının baş harfi yazılır. Ardından eserin tarihi parantez içinde verilir ve eserin adının tamamı yazılır. Sonrasında yayım bilgileri, önce yayınevinin bulunduğu yer, ardından yayınevinin ismi gelecek şekilde yazılır. Kitap isimleri, dergi isimleri, tez başlıkları, internet siteleri, film isimleri italikle yazılmalıdır.

Kitap: Bourdieu, P. (2013), *State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge: Polity Press.

Çok Yazarlı Kitap: Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. ve Ulusay, N. (2005), *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çeviri Kitap: Bourdieu, P. (2013), *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, çev. Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları.

Derleme Kitap: Çeğin, G. ve Şirin, İ. (der.) (2014), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Derleme Kitaptan Makale: Bozarslan, H. (2014), 'Neden Silahlı Mücadele?: Türkiye Kürdistan'ında Şiddeti Anlamak', Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (der.), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 149-163.

Dergiden Makale: Emilbayer, M. (2014), 'Charles Tilly ve Pierre Bourdieu', *Cogito*, 76, 42-74.

Elektronik Kaynak: Kellner, D. (2005), *Western Marxism*,http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/westernmarxismfinal.pdf, Son Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2014.

Elektronik Gazete Makaleleri: Çetin, Ö. (2010, 21 Ocak), 'Televizyon alışkanlıklarımız IPTV ile değişecek',*hurriyet.com.tr*, Son Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2014.

Yazarı belli olan gazete ve dergi yazıları: Bruni, F. (2003, 26 Aralık), 'Pope pleads for end to terrorism and war', *New York Times*, 21.

Metin içinde: (Bruni, 2003: 21)

Yazarı belli olmayan gazete ve dergi yazıları: The United States and the Americas: One History in Two Halves (2003, 13 Aralık), *Economist*, 36.

Metin İçinde: (United States and the Americas, 2003)

Röportaj: Arroyo, Gloria Macapagal (2003), 'A time for Prayer', Michael Schuman ile söyleşi, *Time*, 28 Temmuz 2003.

Çok ciltli çalışmalar: Pflanze, O. (1963-1990), *Bismarck and the Develop-*

ment of Germany (Cilt 1-3), Princeton, NJ: Princeton University Press.

Çok ciltli çalışmalarda tek cilt kullanımı: Pflanze, O. (1990), 'The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt 3', *Bismarck and the Development of Germany*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri: Öğütle, V. S. (2004), *Sosyolojik Bir Fenomen Olarak Amerikan Sosyolojisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konferans Tebliği: Sözeri, C. (2014), 'Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri', *1964 Sürgünü ve İstanbul Rumları: Türkiye Toplumunun Tek Tipleştirilmesinde Son Dönemeç Konferansı*'nda sunulmuş tebliğ, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 30 Ekim-1 Kasım.

Televizyon programı: Long, T. (Yazar) ve Moore, S. D. (Yönetmen) (2002), 'Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf' [Televizyon Dizisi], B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), *Simpsonlar* içinde. Bölüm: 1403, CNBC-e.

Metin İçinde: (Simpsonlar, 2002)

Film: Huston, J. (Yönetmen/Senaryo Yazarı) (1941), *Malta Şahini* [Film], ABD: Warner.

Metin İçinde: (Malta Şahini, 1941)

Fotoğraf: Adams, Ansel (1927), *Monolith, the face of Half Dome, Yosemite National Park* [Fotoğraf], Art Institute, Chicago.

Metin İçinde: (Adams, 1927)

Twitter: BarackObama* (2009, 15 Temmuz), 'Launched American Graduation Initiative to help additional 5 mill. Americans graduate college by 2020: http://bit.ly/gcTX7' [Twitter],http://twitter.com/BarackObama/status/2651151366 adresinden alınmıştır.

Metin İçinde: (BarackObama, 2009)

* Twitter'da kullandığı isim aynen yazılacaktır.

Facebook: Barack, Obama (2009, 9 Ekim). 'Humbled' [Facebook], http://www.facebook.com/posted.php?id=6815841748&share_id=-154954250775&comments=1#s154954250775 adresinden alınmıştır.

Metin İçinde: (Barack, 2009)

- Kaynaklar yazarın soyadına göre alfabetik olarak sıralanır.
- Eğer yazarın birden çok eseri kullanılmışsa kaynaklar kronolojik sırayla yazılır.
- Yazarın aynı yıl yayınlanmış eserleri kullanılmışsa, eserlere metin içinde verilen "a", "b", "c" harflerine göre sıralama yapılır.

HEREtiK

Graeme Turner

İngiliz Kültürel Çalışmaları

Türkçe Söyleyenler
Deniz Özçetin-Burak Özçetin

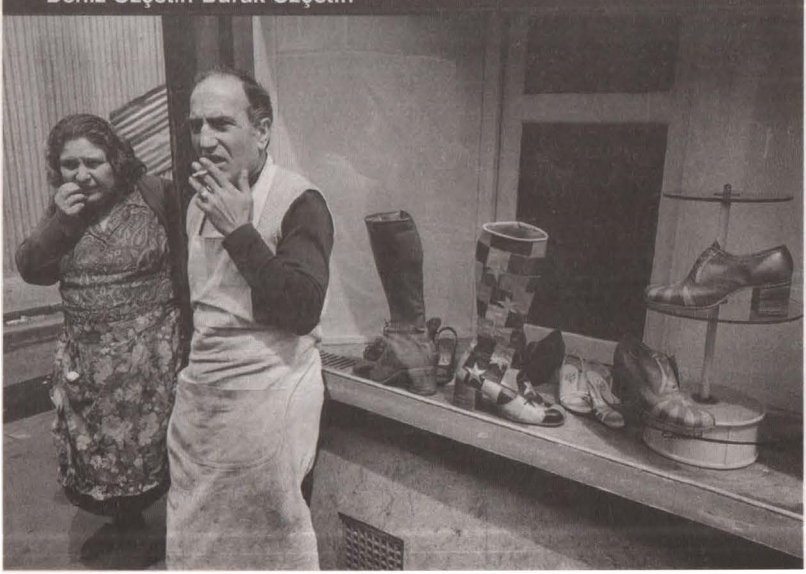

3990000033776